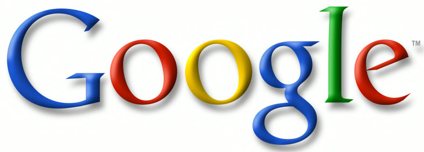
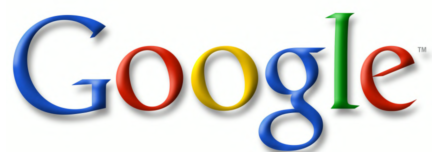
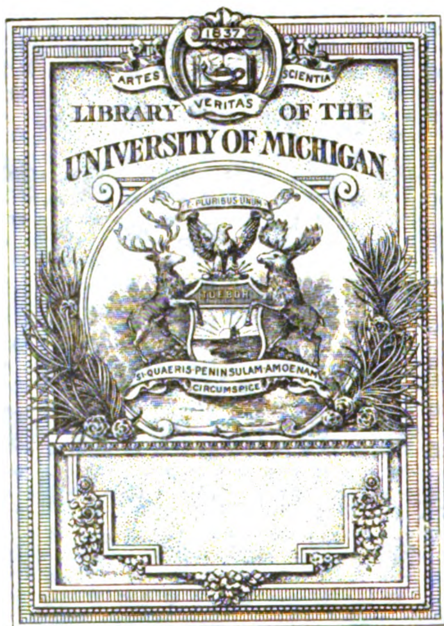
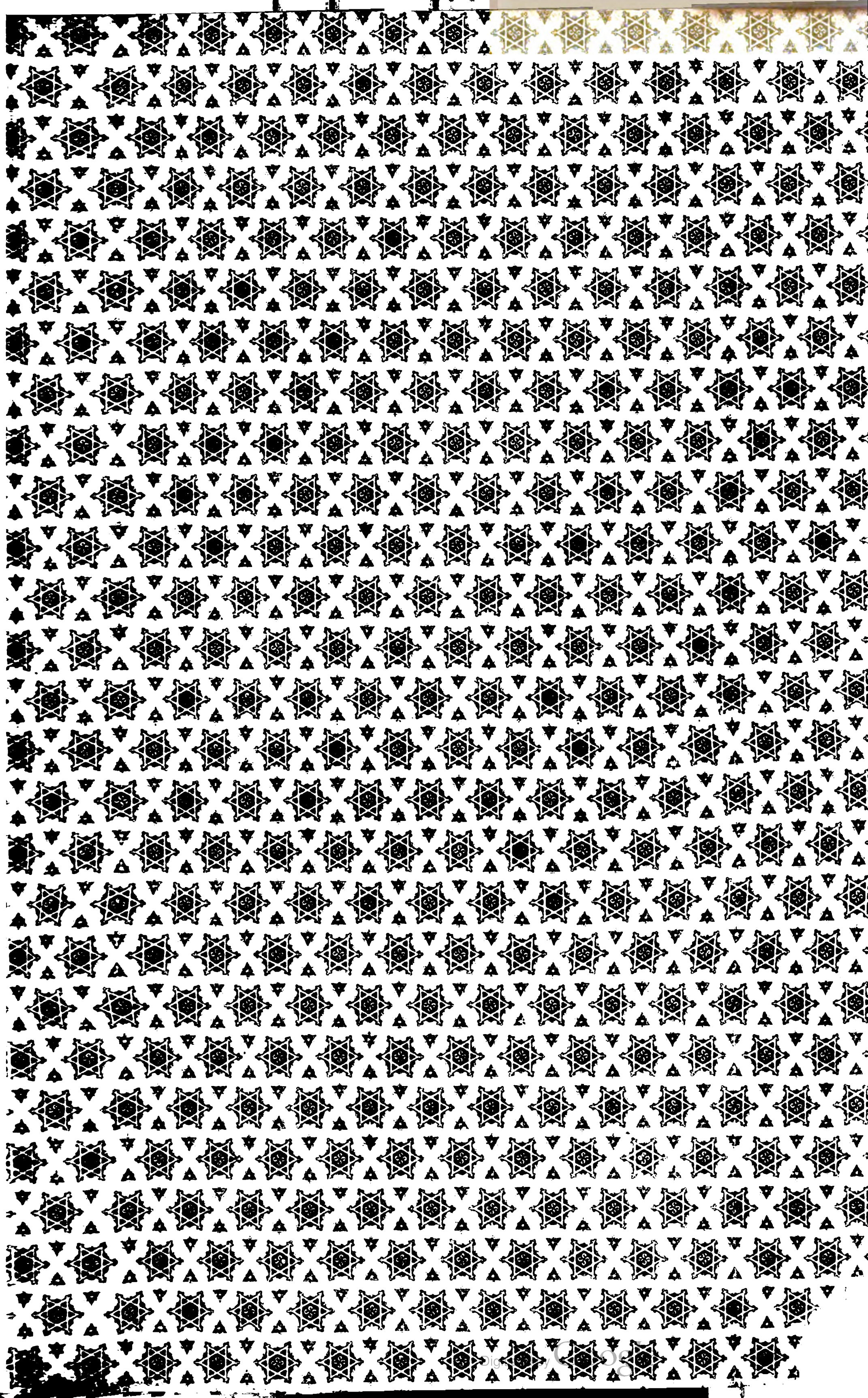

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1879.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1879.

I Texten findes følgende Afbildninger:

S. 79. Gravstenen fra Timgaard.

S. 233—235. Gravstene fra den tidlige Middelalder (før Aar 1300) i Vestervig og Omegn.

S. 243. Ornamentsten til en Bygning (fra Esrom).

S. 269—271: Stenøxer og Lerkar fra Kjøkkenmøddingen ved Tokio i Japan; S. 290: Oldsager af Sten fra Japan og fra Nordamerika; S. 306: Broncevaaben fra Indien; S. 314—315: Broncevaaben fra Japan; S. 324: Dolk af Staal, fra Koljudskerne; S. 326: Kobber- og Broncesager fra Mexiko; S. 343—345: Broncesager fra Grækenland og Syditalien.

Næsten alle Figurerne ere chemityperede af Professor J. Magn. Petersen. Den farvetrykte Plade er udført i Berghs lithografiske Institut.

MINDER OM CISTERCIENSERKLOSTRET I ESROM, OM DETS STIFTER OG DETS FORBINDELSER MED CLAIRVAUX[1]).

AF I. KORNERUP.

Middelalderens Munkevæsen hvilede ganske vist ikke paa nogen sund Tanke eller paa nogen sand Forstaaelse af Menneskelivets Opgave. Vi vide jo ogsaa, hvorledes det henimod Slutningen af hint Tidsrum udartede, saa at der i mange Klostre førtes et saa forargeligt Liv, at Munkene bleve Gjenstand for en velfortjent Spot og Foragt. Men naar man ikke vil bedømme hele Klostervæsenet ensidigt og ubilligt, maa man heller ikke glemme, at der har været en, om end fjern, Tid, da ogsaa vort Fædreland skyldte Klostrene overordentlig meget. Nordens Apostel, den i Sandhed høi ærværdige Ansgar, var selv udgangen af et Kloster for at bringe Troens Lys til Danmark. Vi kunne ikke alene takke Klostrene for Troens Befæstelse men ogsaa for en gavnlig Virksomhed med Hensyn til Civilisation, til Videnskab og Kunst. I en uvidende, barbarisk Tidsalder vare Klostrene omtrent de eneste Arnesteder for al den Lærdom, der overhovedet den Gang fandtes, og det er jo bekjendt, at vi skylde Munkenes Arbeide ved Afskrivning af Bøger, at Oldtidens klassiske Værker ere blevne bevarede til vore Dage. Ja selv af Industrien, Agerdyrkningen og Havevæsenet havde de deres store Fortjenester; thi Klostrene vare i den tidligere Middelalder vigtige Forbindelsesled

[1]) Foredrag, holdt i det kgl. Oldskriftselskab den 28. Jan. 1879.

imellem Danmark og det i alle disse Retninger langt høiere staaende Udland: England, Frankrig og Tydskland.

Munkelivet var grundet paa den Mening, at den Christne helst skulde føre et ugift Liv og ikke kunde gjøre noget bedre, end at forsage denne Verden og fly bort fra den til ensomme Steder, hvor han skulde stræbe af al Magt at underkue sine sandselige Lyster og føre et rent og helligt Liv under Bøn og Faste for at Sjælen kunde frelses. Da Christendommen blev fuldstændig befæstet i Norden, var Munkevæsenet allerede gammelt; thi den hellige Benedikt af Nurcia havde i det 6te Aarhundrede stiftet sin Munkeorden i Italien, hvor hans berømte Kloster, Monte Casino, imellem Rom og Neapel, endnu er til. Benediktinerne vare ogsaa de første Munke, der kom ind i Danmark. Deres vigtigste Stiftelse her var det rige og ansete Ringsted Kloster.

En anden Munkeorden, som i Midten af det tolvte Aarhundrede kom ind i Danmark, var Cistercienserordenen, der snart skulde fordunkle Benediktinernes og grundlagde nogle af vore berømteste Klostre. Det var fra Frankrig, at denne Orden udgik, og den stammede selv fra St. Benedikts Orden, saaledes som denne havde med nogle Forandringer udviklet sig i det bekjendte Abbedi Cluny. Allerede i Slutningen af det ellevte Aarhundrede blev en Reform af Benediktinerordenen anset for nødvendig, da man fandt, at Ordensreglerne forsømtes og Munkene ikke længer svarede til det Ideal af hellige Mænd, som var Tidsalderens Sværmeri. Den ivrige Abbed Robert førte da nogle Brødre til et ensomt Sted i Burgund og stiftede der en ny Orden. Stedet hed Citeaux, lat. Cistercium efter de mange Kilder, som fandtes der, og heraf kom Navnet Cisterciensere. Under Roberts Efterfølgere, Abbederne Alberik og Stephan, fastsattes Klosterreglerne, det saakaldte Charta caritatis. Uagtet Brødrene i Citeaux snart erhvervede sig et stort Ry for Hellighed, vilde Ordenen dog i Begyndelsen ikke ret trives, og Munkene

led næsten Nød; da meldte sig i Aaret 1113 til Optagelse den unge Grev Bernard af Chatillon tilligemed 30 Ledsagere af ædle Familier. Det var den senere hellige Bernhard, Abbed i Clairvaux, en af sit Aarhundredes mest fremragende Mænd, hvis brændende Iver for Troen, betydelige Virksomhed som Skribent og henrivende Veltalenhed som Prædikant snart skaffede ham et berømt Navn over hele Christenheden. I Aaret 1174 blev han optaget i Helgenrækken. Det skyldtes især ham, at Cistercienserordenen vandt en saa overordentlig Anseelse og saa hurtig Udbredelse, at der allerede et halvt Hundred Aar efter dens Oprettelse fandtes 500 Klostre af denne Orden. Fra Stamklostret i Citeaux udgik snart Munke, som grundede de fire berømte Abbedier: La Ferté, Pontigny, Clairvaux og Morimond. Clairvaux, lat. Claravallis, i Nærheden af den lille By Bar sur Aube, blev stiftet i Aaret 1115, og Bernhard blev uagtet sin Ungdom udvalgt til dets første Abbed. Man faar et Begreb om, hvor storslaaet dette Kloster var, naar man læser, at der ved St. Bernhards Død, 1153, fandtes 700 Munke i Clairvaux[1]). Efter en i Aaret 1134 paa Generalkapitlet i Citeaux vedtagen Bestemmelse maatte intet Kloster tænke paa at udsende Kolonier, førend det selv besad et Antal af 60 Munke. Naar et Kloster skulde stiftes, skulde der udsendes en Abbed og tolv Munke, et Antal, der maatte minde om Christus og hans Apostle.

Fra de ovenomtalte fem Stamklostre udgik der »Conventer« til Frankrig, Tydskland, ja til hele det christne Europa og naaede ogsaa snart op til vort Fædreland.

---

[1]) Helyot: »Geschichte aller geistlichen und weltlichen Klöster- und Ritterorden«, Leipzig 1755, 5te Bind, 429.

I Danmark vare Klostrene kun smaa i Sammenligning hermed; de største havde maaske neppe meget over 60 Munke, men de fleste vare langt mindre. I Skovklosters Kirke (Herlufsholm) er der kun Sæder til 22. Dog er det muligt, at der kan have været en dobbelt Række Sæder, som nu er forsvunden.

Ethvert Cistercienserkloster kunde udlede sit Udspring fra et af hine franske Klostre og stod i et afhængigt Forhold til det. . Man sammenlignede Forholdet med det imellem en Moder og en Datter, hvoraf Udtrykket »Filiation« af »filia«, en Datter, laantes. Ordensreglerne, som yderligere fastsattes i St. Bernhards Tid og tildels vare en Skjærpelse af St. Benedikts Regler, udmærkede sig ved en stor Strenghed, og der var paalagt Munkene Fattigdom saa at de ikke maatte besidde privat Eiendom. De skulde saavidt muligt overholde Taushed. En stor Del af deres Tid optoges af Messer og Bedetimer i Klosterkirken, og selv ved Midnatstimen maatte de forlade den fælles Sovesal for at vandre ind i Choret og synge Lovsange næsten lige til Morgenrøden tittede ind ad Kirkevinduerne. Munkene maatte ikke sove mere end fire Timer, ikke spise Kjød eller drikke Vin uden i Sygdomstilfælde, og de skulde arbeide især ved at dyrke Jorden, for at de selv kunde skaffe sig Opholdet. Aandeligt Arbeide, Studering og Afskrivning, var dem tilladt. De maatte ikke bære Linned paa Kroppen, men Dragten bestod kun i en hvid eller hvidgraa ulden Kutte. (»Monachi albi, monachi grisei« benævnes de i vore gamle Skrifter). Naar de gik ud, bar de et sort Slag med Hætte over Hovedet.

I et sligt Kloster var Verden som død for Munken, en Tanke, som var udtrykt i Navnet paa det franske Kloster Morimond, ɔ: mors mundi, og der var hos disse ældste Cistercienser meget, der mindede om Trappisterne. En saadan Forsagelse af alle Livets Goder, en saa forfærdelig Strenghed, der næsten gjorde Klostret ligt med en Straffeanstalt, maa unægtelig forbause vor nydelseslystne Tid. Men det overdrevne i hine Regler og den evige, uforanderlige Gjentagelse af dette Liv og de kirkelige Ceremonier maatte uundgaaeligt sløve Munkene i høieste Grad baade aandeligt og legemligt, saa at det blev umuligt i Tidens Løb at holde Regelen strengt. Man veed ogsaa, at Ordenen allerede fra det fjortende Aarhundredes Begyndelse efterhaanden mere

og mere svigtede de gamle Bestemmelser, hvortil det bidrog, at Munkene fik Lov til at have privat Eiendom. Dog kan der ikke være Tvivl om, at Lovene ere blevne strengt gjennemførte i Munkeordenens første og bedste Tid. St. Bernhard underkastede sig dem selv med en saadan Strenghed, at hans Helbred led derved.

Paverne bidroge meget til at støtte Cisterciense rordenen; men hvad der gav denne Orden en større Udbredelse og Styrke end Benediktinernes, hvis Klostre arbeidede som isolerede, uafhængige Stiftelser, var uden Tvivl deres indbyrdes Sammenhold. Ifølge Forfatningen »Charta caritatis« dannede Cistercienserklostrene et sammenhængende Hele, saa at de alle maatte lyde Abbederne i Citeaux og de fire andre Stamklostre. Abbederne skulde visitere de fra deres Klostre udgaaede Stiftelser. Saaledes skulde Abbeden i Esrom visitere Sorø, Colbaz og Hilda Klostre. Hvert Aar skulde alle Abbeder samles og møde ved Generalkapitlet i Citeaux; men det tillodes dog dem, der boede for langt borte, kun at møde hvert tredie Aar. Saaledes vedligeholdtes Forbindelsen med Frankrig, og det er let at indse, hvilken Betydning dette havde i mange Retninger, f. Ex. ogsaa med Hensyn til Bygningskunsten. Det er sikkert, at Cistercienserne netop derfor havde megen Andel i den fra Frankrig stammende gothiske Stils Opblomstring. Man har derfor træffende kaldet disse Munke »Gothikens Missionairer«[1]) og det var især dem, der begyndte at indføre Hvælvinger i Stedet for de tidligere flade Bjælkelofter i Kirkerne.

En Kjendsgjerning er det, at Cisterciensernes Kirker udmærkede sig ved en ædel og storslaaet Stil og ved en mærkelig indbyrdes Lighed i Grundanlæget, som næsten i dem alle kan føres tilbage til Forbilledern e for disse Bygninger i Frankrig, især i Fontenay og Clairvaux. Den smukke Klosterkirke i Varnhem i Sverige har saaledes ligesom Clair-

[1]) Dr. Dohme: »Die Kirchen des Cistercienserordens in Deutschland«. 1869. S. 4.

vaux en halvrund Choromgang med Søiler. Derimod maatte Udførelsen i Enkelthederne naturligvis altid blive stærkt paavirket af de stedlige Forhold og af Materialet. Det var en Vedtægt, at Klosterkirkerne skulde være strengt simple, uden Prydelser og uden de prægtige Taarne, hvormed Benediktinerne pleiede at udstyre deres Kirker. Kun et lille Træspir maatte hæve sig over Korset saaledes som i Citeaux og hos os i Sorø og Løgum. Klosterkirkerne bleve altid byggede i Korsform og gjerne med et meget langt Skib. Choret afsluttedes ved de fleste med en flad Altervæg i Øst. Dog vare de efter Clairvaux byggede Kirker en Undtagelse fra denne Regel. I Choret stod Høialteret, der altid ligesom Klostrene var indviet til Jomfru Maria. (»Sancta Maria de Sora«.) Paa østre Side af Korsarmene fandtes flere indbyrdes adskilte Kapeller, hvor Munkene efter endt Messe pleiede at knæle ned, blotte Legemet og hudflette sig, for at drive al syndig Lyst ud[1]).

I et bekjendt Brev[2]) har den hellige Bernhard selv udtalt sig udførligt om, hvorledes Klosterkirkerne burde være. Alt Maleri, skrev han, bør banlyses fra Munkenes Kirker[3]), og det var ikke rigtigt at bygge kostbare Kirker, naar man derved maatte unddrage de Trængende Hjælp, saameget mere som Munkene selv maatte aflægge Løfte om Fattigdom. Især misbilliger han Anvendelsen af de prægtige Mosaikgulve, som dengang vare i Brug i Frankrig, og yttrer, at det var upassende at træde de Hellige, som vare fremstillede i Mosaikbillederne, under Fødder. Han udtaler sig imod en prægtig Bemaling af Refektoriet og Kapitelsalen

---

1) Efter en Meddelelse hos Hilarius af Heisterbach. Schnaase: Geschichte der bildenden Künste, V, 417.

2) Opera S. Bernhardi: 1 Bind, 544.

3) Hos Benediktinerne vare Kirkerne ofte helt bemalede, f. Ex. den bekjendte Kirke St. Savin fra 11te Aarhundrede ved Poitiers. P. Mérimée: »Etudes sur les arts au moyen-âge«. Paris 1875, p. 138.

og spørger til Slutning med Bitterhed, hvad den hele Hær af eventyrlige Skikkelser, halvt Mennesker, halvt Dyr, Centaurer, Havfruer, Aber osv., som vare saa yndede af Billedhuggerne, havde at gjøre i Klostrene, hvor de kun tjente til at forstyrre Brødrene i deres Andagt.

Gik der som en Følge af Ordenens Traditioner en stor Strenghed igjennem dens kirkelige Bygningskunst, som iøvrigt ved at give Afkald paa smaa pyntelige Enkeltheder opnaaede en egen alvorsfuld Virkning, varede det dog ikke længe, førend man glemte den oprindelige Tarvelighed. Sorø Kirke, som fra først af havde staaet indvendig med de simple røde Mursten og med Træloft over Skibet, modtog saaledes ved sin Istandsættelse efter Branden 1247 en malerisk Udsmykning og smykkedes med en prægtig, gjennem hele Bygningen løbende Frise med Skjoldmærker, tilhørende Skjalm Hvides Slægt. Ligeledes har man sammesteds fundet nogle smukke Gulvfliser af brændt, glasseret Tegl med forskjellige Farver og Prydelser, som have dannet et Slags Mosaikgulv.

Ifølge St. Benedikts Regler, hvilke laa til Grund for Cisterciensernes, tillodes det Kunstnere at blive optagne som Lægbrødre i Klostrene, ligesom man ogsaa gjerne vilde knytte saadanne Folk dertil, som vare dygtige i et eller andet Haandværk. Kunstnerens Ophold i Klostret var dog kun indrømmet paa den Betingelse, at de skulde udøve deres Kunst i al Ydmyghed. Dersom de nogensinde gjorde sig til af deres Dygtighed overfor Andre, skulde de straffes ved at det en Tidlang blev dem forbudt at udøve Kunsten. De maatte heller ikke paa nogen Maade for deres Arbeides Skyld blive borte fra Gudstjenesten. Paa den anden Side tillod Abbeden undertiden Munkekunstnere, naar deres Opførsel var feilfri, at foretage Reiser for at uddanne deres Talent og udvide deres Studier. Det var ofte Tilfældet, at man fra Klostrene hentede Bygmestere til andre store Kirkers Opførelse.

Vi gjør os vanskelig noget Begreb om den Iver, hvormed Munkene, naar alle Forberedelser vare trufne, skred til at

opføre deres Kirker, den Del af hele Anlæget, som de altid toge først fat paa. Især i Ordenens ældste Tid udførte Munkene og Lægbrødrene selv Arbeidet med Murskeen og Meislen i Haanden. Under Psalmesang murede de paa Stilladserne og forlode kun deres Værktøi for at gaa til den fælles Bøn i det lille Trækapel, som foreløbig benyttedes til Gudstjeneste. Selv Abbeder og Adelsmænd fandt det ikke under deres Værdighed frivilligt at bære Sten til Muren, iførte Arbeidernes simple Dragt[1]). De egentlige Ledere af Bygningsforetagendet vare ligesom hos Benediktinerne som oftest kunsterfarne Lægbrødre, de saakaldte »Fratres barbati« eller »Conversi barbati«, som havde den Forret at bære langt Skjæg, medens de egentlige Munke vare glat ragede. Saadanne »skjæggede Brødre« omtales oftere i Beretningerne om Klostrenes Opførelse[2]).

Disse Enkeltheder, laante af Udlandets Historie, kunne tjene os til nogen Oplysning, naar Spørgsmaalet er om, hvordan det er gaaet til ved vore egne Klostres Bygning; thi de danske Kildeskrifter indeholde næsten intet herom. Den vigtigste Prøve, der er levnet os paa en Cistercienserkirke, er den ofte beskrevne Sorø Kirke, som er en god Type paa denne Slags Bygninger. Vi træffe her paa Østsiden af Korset fire dybe, indbyrdes adskilte Kapeller, hvor forhen Altere vare opstillede for Ordenens Stiftere, St. Benedikt og St. Bernhard, for Johannes Døberen og Johannes Evangelisten samt for St. Peder og St. Paul. Vi finde her i Choret den flade Alterväg, tæt ved hvilken Høialteret for Jomfru Maria stod, for hvis Fod Klostrets Stifter og Velgjører, Erkebiskop Absalon, blev stedet til Hvile i Aaret 1201. Ligeledes træffe vi i Sorø det meget langstrakte Skib.

---

1) Montalembert: »La vie de Saint Bernard«.
2) Ved Klostret Victrings Anlæg kom »Conversi barbati diversis artibus periti« fra Abbediet Villers, en »Datter« af Morimond. Dohme: »Kirchen des Cisterciensérordens«. S. 78.

Hele Grundplanen synes at være laant fra Abbediet Fontenay, stiftet i 1118 i Frankrig[1]). De gamle Efterretninger om Sorø Klosters Brand 1247[2]) give os et Begreb om, hvad der hørte til et sligt Klosteranlæg. Ved hin Leilighed, hedder det, brændte Kirken, begge Dormitorierne, det større og det mindre Gjæstehus, Klostrets Omgang (»ambitus«), Sygehuset, Møllen, Bryggerset, Klædekammeret, Kjældermesterens og Underkjældermesterens Rum, Biskoppens Kapel, Sakristiet, Værkstederne, Havehusene, Væverens Hus, Hestestalden, Porten, Ladegaarden, et Hus med et kunstigt Vandøseværk, Hestemøllen og en Mølle med fire Hjul. Det Hele har havt noget tilfælles med en stor Herregaard og, som berørt, Agerdyrkning var jo en til alle Cistercienserklostre knyttet Virksomhed. I Tydskland er der endnu den Dag idag bevaret flere Klosterbygninger af denne Orden; især giver Klostret Maulbronn i Würtemberg et fuldstændigt Begreb om en slig Stiftelse. I Danmark er det gamle Skovkloster, en Benediktinerstiftelse, maaske den mærkeligste Klosterbygning. Sortebrødreklostrene i Helsingør og ved Vor Frue Kirke i Aarhus fortjene ogsaa at nævnes.

Vi skride nu til at omtale den udmærkede Mand, der stiftede de første Cistercienserklostre i Danmark, nemlig den fromme og nidkjære Erkebiskop Eskil. Den Forkjærlighed, hvormed Erkebiskoppen omfattede denne Munkeorden, stammede fra det Venskab, der knyttede ham til den hellige Bernhard, som ogsaa paa sin Side viste Eskil en sjælden Agtelse, hvad der iblandt andet fremlyser af Bernhards Breve til ham[3]). Erkebiskoppen gjorde endogsaa en Reise til Frankrig og opholdt sig da en Tidlang i Clairvaux for

---

[1]) Viollet-le-Duc: »Dictionnaire de l'architecture française«. I, 271.

[2]) SCRIPT. RER. DAN. III, 311, IV, 535, V, 437.

[3]) E. Pontoppidan: »Annales eccl. Dan. Tome I, p. 484 indeholder et Brev fra Bernhard til Eskil.

at nyde godt af Samlivet med den berømte Abbed og beundre Livet i det store Kloster. Allerede dengang skal han have lovet Bernhard, at han vilde ende sit Liv som Munk i Clairvaux. Da han kort efter ved et Brev fra Gaudfridus, Bernhards Skriver, modtog Budskabet om den hellige Abbeds Død, blev han dybt bevæget, og en gammel Forfatter vil, at han allerede dengang tænkte paa at drage til Klostret. Der skulde dog endnu hengaa 24 Aar, inden denne Beslutning blev bragt til Udførelse. Bevæget af Trang til at komme til Ro og Sjælefred efter et Liv fuldt af urolig Færden og store Sorger, nedlagde Eskil 1177 sit høie Embede og forlod Aaret efter sit Fædreland for stedse. Saxo fortæller udførligt om hans Afreise, hvorledes han, ledsaget af Absalon paa dennes Skib kom til Slesvig By. Her mødte han paa Skibsbroen Kong Waldemar og blev saa bevæget ved Øieblikkets Alvor, at han segnede om og tabte Bevidstheden. Han forlod Byen i en Vogn, som Absalon havde ladet forfærdige til ham; thi han var for gammel og svag til at ride. Hans Klerke og gamle Tjenere stirrede bedrøvet efter ham, indtil han forsvandt i det Fjerne. Reisen gik igjennem Tydskland til Clairvaux, hvor han gav sig ind som Munk i Klostret, uagtet Livet der maatte være strengt for en næsten 80aarig Mand. Gamle Skrifter meddele flere Træk af hans Ophold i Klostret. Det var rørende at se denne forhen saa mægtige og ærgjerrige Mand nu helt forsage Verden og knæle i Bøn ved sin Vens, St. Bernhards Grav, som var det Sted, hvor han helst dvælede. Han gjorde daglig Bod for sine Synder; og vistnok var der efter hans bevægede Liv meget, han maatte angre, og meget, han sørgede over. Der fortælles, at han havde sære Syner, naar han dvælede i Bøn i sin ensomme Celle. Saaledes saa han engang sin forlængst afdøde Broder, der for mange Aar siden var død i Danmark og som, da han var falden for Sværdet, ikke havde faaet Tid til at modtage Sakramentet, ligesom han heller ikke havde havt Leilighed til at forsone sig med

Eskil, der havde været høilig fortørnet paa ham. Gjenfærdet blev staaende foran ham med bøiet Hoved og en bedrøvet Mine, og kun Hovedet og Skuldrene kunde skjelnes; hele det øvrige Legeme syntes at brænde i Ildsluer. Tilsidst forsvandt ogsaa Ansigtet og hele Synet. Eskil blev alene tilbage, forfærdet over hvad han troede at have set. Næste Dag, da han mødte i Kapitlet, lykkedes det ham at bevæge Munkene til at holde Sjælemesser for den Afdøde[1]).

Ifølge en samtidig Forfatter, Arnold af Lübek, var det Liv, Eskil førte i de fire Aar, han tilbragte i Klostret, saare fromt og helligt. Han var høit anset af Munkene, der ingenlunde glemte, at denne ydmyge Broder tidligere havde været Erkebiskop og pavelig Legat. Da Eskil døde, d. 6te Septbr. 1182, lod Abbed Peter I. ham stede til Hvile under en Marmorsten i Munkenes Chor lige foran det til Jomfru Maria indviede Høialter og paa høire Side af vor Frelsers Alter samt ved Siden af St. Bernhards Moder[2]). En mere udmærket Plads kunde ikke skaffes. Der fortaltes, at der skete Jertegn ved hans Grav. Skjøndt han aldrig kom paa Helgenlisten, levede dog Mindet om ham i Clairvaux, og da nogle og 60 Aar senere Biskop Niels Stigsøn af Roskilde flygtede til Frankrig, hvor han 1249 døde i Clairvaux og blev begravet foran den hellige Martins Alter, vidste Munkene, at han var en Frænde af Erkebiskoppen. De Ord, som en gammel Forfatter[3]) bruger om ham, at han var: »consangvineus Domini Eschilli, Lundensis Metropolis in regno Dacie Archiepiscopi«, synes at være laante af Indskriften paa hans Ligsten.

Det vilde have havt stor antikvarisk Interesse for os, dersom der endnu i Clairvaux fandtes synlige Minder om de

---

[1]) E. Pontoppidan: Annales eccl. Dan. I, 282—284.

[2]) Chronica Danor. præcip. Sialand. S. R. D. II, 621. Suhm: Hist. af Danmark VIII, 11.

[3]) Henriqvez: »Menolog. Cisterc«. p. 323. Manrique: Annales I. App. 510.

to berømte danske Biskopper, som laa her begravne; men uheldigvis er den gamle Klosterkirke bleven fuldstændig ombygget i forrige Aarhundrede og hvad der er tilbage af Klosterbygningerne er omdannet og benyttes til Fængsel. I sit fortræffelige Værk om Bygninskunsten i Frankrig har Viollet-le-Duc meddelt en gammel Grundtegning af Clairvaux saaledes, som det tidligere var[1]). Nordøst for Kirken ses St. Bernhards Celle. Kirken var bygget i Korsform med otte Kapeller, ordnede to og to ved hver Side af Korsarmene. Choret har været omtrent som det i Roskilde, omgivet af en halvrund Søileomgang; men uden om den var der atter en Krands af ni smaa, indbyrdes adskilte Kapeller, vel skikkede til Munkenes oven omtalte Bodsøvelser. Munkestolene i Clairvaux strakte sig helt ned igjennem Skibet ligesom f. Ex. endnu i Klostret Doberan i Meklenburg; men Antallet af Munke var jo ogsaa større i Clairvaux end i noget andet Kloster.

Det første Cistercienserkloster, som paa Eskils Foranstaltning oprettedes i det gamle Danmark, var Herisvad nu Herrevad i Skaane, til hvilket Munkene kom fra Citeaux. I Herisvad er der uheldigvis nu intet tilbage af de Kvaderstensbygninger i romansk Stil, som ifølge Brunius tidligere have staaet her[2]).

Men betydeligere og berømtere blev Esrom Kloster i Nordsjælland. Eskil stiftede dette Kloster omtrent i Aaret 1151; thi i dette Aar fik det Bekræftelse paa sine Rettigheder af Pave Eugenius III.[3]); men først i Aaret 1153 kom Munke hid fra Clairvaux, hvor Erkebiskoppen paa sin oven omtalte Reise selv havde hentet dem. Esrom var altsaa »en Datter« af Clairvaux. Eskil udstyrede ligesom

---

1) Viollet-le-Duc: »Dictionnaire« I, 267.
2) C. G. Brunius: »Skånes Konsthistoria«, S. 321.
3) Thorkelin: »Diplomatarium Arna Magnæanum«. Tome 1, p. 248.

Biskop Absalon og Kong Waldemar I. denne Stiftelse med stor Gavmildhed[1]). Han gav Pladsen dertil, hvilken oprindelig var et Krongods, som han havde tilbyttet sig af Kong Erik Lam, og han opholdt sig ofte paa dette sit Yndlingssted, hvor han omgikkes Brødrene som sine Ligemænd. Beliggenheden havde alle de Betingelser, der udfordredes til Anlæggelsen af et sligt Kloster. Egnen var udmærket smuk, en Egenskab, som Munkene ikke vare ufølsomme for, og Munkeboligen skjulte sig beskedent i Udkanten af den mægtige, milevidt udstrakte Gribs Skov, saa at Brødrene uforstyrret kunde hengive sig til deres Betragtninger, langt borte fra Verdens Larm. Udenfor laa den skjønne Esrom Sø, som i Middelalderen naaede næsten helt op til Klostrets Mure. I Søen kunde Munkene fange Fisk til det fælles Bord i Refektoriet, hvad der var af Vigtighed, da det, som bemærket, var dem forbudt at spise Kjød. Det ses af flere Exempler, at Munkene forstode sig paa Fiskeavl, idet de indførte sjældne Fisk fra Udlandet. Cistercienserne i Sorø indførte Mallen, som tidligere fandtes i Sorø Sø, og Munkene i Colbaz i Venden hentede fra Syden den sjældne, hos Romerne saa høit skattede Fisk, »Murænen«, som endnu den Dag idag fanges i den derværende Sø. De store Skove, som omgave Klostret og hvis nærmest dertil grændsende Dele først ere omhuggede i Mands Minde, gave Munkene nok at bestille med at fælde Træer og dyrke Jorden, saaledes, som Ordensreglerne foreskrev. Det første, Munkene have foretaget sig, har vel været at ombytte de oprindelige Træbygninger, som rimeligvis allerede Eskil havde indrettet for dem, med nye mere tidssvarende af Sten, og det varede neppe længe, førend de fik opført en anselig Kloster-

---

[1]) Annales Esromenses«, S. R. D. I. p. 241. Daugaard: »Om de danske Klostre«, S. 222. Kjerulf: »Esrom Klosters Historie«, 1838, som indeholder en Fortegnelse paa Dokumenter, vedrørende dette Kloster.

kirke af brændte Mursten, et Materiale, som netop kort efter Midten af det 12te Aarhundrede begyndte at komme i Brug i Danmark. Det er ikke meget, vi vide om Esrom Klosterkirke. I Klostrets Historie omtales flere af dens Altere, saasom Høialteret med Billedet af den Korsfæstede, men da Klostret var indviet til Jomfru Maria, kan der ingen Tvivl være om, at ogsaa hendes Billede har været paa dette Alter. Endvidere omtales et Alter for Apostlen Jacob, St. Nicolaus, St. Olaf, St. Gjertrud og St. Juliane, oprettet 1230 ved en Gave af Grev Nicolaus, en Sønnesøn af Waldemar I. Foruden et Par Tvillingsønner af Erik Menved laa Dronning Helvig, Waldemar Atterdags Hustru begravet i Kirken, hvilket med Vished vides af et Pavebrev[1]). Klostret brændte 1198 og 1204[2]).

Det er unægtelig Skade for vor Bygningshistorie, at den gamle Klosterkirke ikke existerer mere; thi det vilde have været af stor Interesse at vide, om ikke denne Bygning har været et af Udgangspunkterne for den samme Stil, som bemærkes i Sorø og Ringsted Kirker. Klosterkirken skal være bleven nedbrudt omtrent 1560 paa Kong Frederik den 2dens Befaling for at Stenene kunde benyttes til Frederiksborg Slots Opførelse[3]). Det var et daarligt Foretagende at skaffe Bygningsmateriale paa denne Maade; thi de fleste Mursten sønderbrydes gjerne ved slige med stærk Kalk forbundne Mures Nedbrydelse. Man faar som Udbytte en Hoben Brokker og har med det samme tilintetgjort et herligt nationalt Mindesmærke. Men saaledes var Tidens Aand: man berøvede disse Bygninger deres Midler, lod dem forfalde og tilintetgjorde dem. Den samme Skjæbne ramte Ebelholt Kloster-

---

1) Dr. L. Helveg: »Utrykte Pavebreve«, Ny kirkehist. Saml. 5te Bind, 865.

2) »Annales ecclesiæ Danicæ«, I, 618.

3) I. P. Trap: Stat. topogr. Beskr. af Danmark, 2den Udg. I, S. 50. Ligeledes 1ste Udgaves Supplement. S. 51.

kirke og flere af de gamle Kirker i Roskilde. I Efteraaret 1559 lod Frederik den 2den den gamle Abbed i Esrom sende til Sorø for der at forsørges og 3 gamle Munke til andre Steder, og saaledes var Klostret rømmet. De to prægtige Klokker, som smeltede ved Frederiksborgs Brand 1859, vare rimeligvis bragte fra Esrom. De bare Aarstallet 1512 og Navnet paa den berømte Klokkestøber, Johannes de Fastenoive[1]).

Som den sidste Rest af det fordums berømte Kloster staa endnu tilbage paa Esrom tvende gamle, grundmurede af Munkesten opførte Bygninger, hvis hvælvede Kjældere med svære spidse Buer vise hen til den senere Middelalder. Hvilken disse to Bygningers Anvendelse har været i fordums Tid, lader sig nu neppe med Sikkerhed angive især da der allerede i Frederik den 2dens Tid blev foretaget adskillige Forandringer med dem, hvortil en indmuret Sten med Frederiks og hans Dronnings, Sophies, sammenslyngede Navnetræk og Aarstallet 1569 henpeger. Paa Nordsiden af den sydlige Bygning, »Amtstuen«, blev der dengang tilføiet en mindre Bindingsværks Bygning, som staar endnu. I Amtstuens søndre Mur, som er meget tyk, fører en Løngang imod Vest, hvor Klosterkirken stod. Har denne Bygning muligen været Abbedens Bolig? Det er ikke let at sige. Dens tykt overkalkede Mure have for Tiden mistet deres gamle Præg. Allerede for to Hundrede Aar siden, da Resen skrev sit Danske Atlas, vare de omtalte Bygninger de eneste betydelige Levninger fra Fortiden. Dog fandtes der foruden dem endnu en stor Strækning, især imod Nord og Øst, af den Ringmur af Munkesten, som har omgivet Klostret. Ligeledes stod Klosterporten endnu, skjøndt dens Plads ikke er rigtigt angivet paa Resens Afbildning af Esrom, der iøvrigt paa Grund af de sædvanlige perspektiviske Misvisninger, der klæbe ved disse Afbildninger, giver en falsk Forestilling om de stedlige Forhold. Pladsen, hvor Klostret laa, er i Virkeligheden

[1]) Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse, 1832, S. 102.

meget anselig og kan endnu nogenlunde kjendes. Ved Gravninger i de senere Aar og ved Undersøgelser af en Mand der paa Egnen, Hr. Maler Martin Olsen, er der fremkommet adskillige mærkelige Oplysninger, som ere tilstillede Directionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring[1]). Jeg skylder selv Hr. Olsens store Interesse for Sagen flere nærmere Oplysninger, som han har havt den Godhed at stille til min Raadighed.

Vest og Syd for den Plads, hvor Klostret har ligget, er der fundet Levninger af en massiv af store røde Munkesten bygget Ringmur, som forhen, ligesom det f. Ex. var Tilfældet i Sorø og ved alle Klostre, indesluttede det Hele. Nord for »Amtstuen« er der fundet Grundvolde af Klosterporten, og baade Vest og Nord for Amtstuen er der opdaget en hel Del murede Grave med Skeletter. Disse Grave, som maa antages at tilhøre det tolvte og trettende Aarhundrede, vare tildels dækkede med tagdannede Laag af Munkesten. Gravene indtog en betydelig Plads og laa paa sine Steder saa tæt samlede, at den ene Grav var forbunden med den anden baade ved Siderne og ved Enderne. Det er derfor ikke usandsynligt, at den vestlige Gruppe af disse Grave, som ligger Nord for den gamle Kirkes Plads, har været i Klostergangen (»ambitus«), hvor man pleiede at begrave Munkene. Den anden Gruppe af Gravene fandtes ved det nuværende Posthus. Endvidere er der paa Esrom fundet Levninger af en stor Teglovn, hvor Munkene have brændt deres Mursten, og man har opdaget, at de have kjendt og anvendt Rørledninger, firkantede Render af Teglsten, bestemte til at føre Grundvandet bort til Søen. Mange spredte Rester af Murgrunde, af hvilke det dog ikke var muligt at udlede noget Helt, laa uden om Klostermuren og vidnede om, at der rundt om

---

[1]) Martin Olsen: Beretning om Esrom Klosters Plan. Marts 1875. Antiqv. topogr. Arkiv i Kbhvn.

Klostret har været en hel lille Kjøbstad, hvor Haandværkere og Arbeidere havde boet. I et Morads Vest for Klostrets Ringmur er der i gamle Dage bleven anlagt en Vei, der var brolagt og førte til den nærliggende Kongeborg Søborg. En anden brolagt Vei førte til Helsingør.

Det mærkeligste, der er fundet ved Esrom, er dog den tæt Vest for Amtstuen opdagede Grundvold af en større Bygning, hvis Retning og Form synes at vise, at det maa have været Klosterkirken, til hvilken der her er en ret anselig, høi og jævn Plads. Den har herefter ligget i den sydlige Del af Klosterindhegningen, og Klostergaarden med sin Buegang maa altsaa have ligget Nord for Kirken. For nogle Aar siden fandt nemlig en Gartner tæt Vest for Amtstuen en af store Munkesten paa Kampestens Grund bygget halvrund Mur, øiensynlig en Chorslutning (»Absis«), hvor der har staaet et Alter. Desværre bleve Stenene tagne op og førte bort. Ved Gravninger, foretagne sidste Sommer af Hr. M. Olsen, fandtes op til Chorrundingen atter svære Mure i Munkeskifte paa Kampestens Grund, der hvilede paa nedrammede Egetræs Pæle. Det var aabenbart Choret, man her stødte paa, og efter den foreliggende Angivelse har det været 15—16 Alen fra Øst til Vest og 24 Alen fra Nord til Syd[1]). En Tvermur lukkede imod Vest; men derfor behøver man ikke at tænke sig at Bygningen har været afsluttet her; thi det er jo muligt, at man har bygget Choret først og lukket det imod Vest med en midlertidig Mur, indtil man blev færdig med Korset og Skibet Saameget erfarer man af dette Fund, at Kirken har været bygget af Mursten (ikke af huggen Sten, som Prof. Høyen har ment[2])) og i romansk Stil ɔ: med halvrund Chorslutning. Hvad der ligger Vest for den omtalte Tvermur, er imidlertid

[1]) Ifølge skriftlige Meddelelser af Hr. M. Olsen til Forf.
[2]) N. Høyen: »Kirken og Klostret i Sorø«. Danske Mindesmærker. 1ste Bind, S. 60.

ikke undersøgt, saa at man kun kan opstille den Formodning, at Korset og Skibet har ligget her, og at Kirken efter Pladsen at dømme har været omtrent saa stor som Ringsted Kirke nu er. Men dersom der Intet skulde findes, maa de omtalte Mure med deres Absis kun have tilhørt et lille Kapel. Det vilde, mener jeg, derfor være i høi Grad ønskeligt, at der blev foretaget en planmæssig Undersøgelse for om muligt at faa nøiagtig Kundskab om Grundridset af en af vore berømteste Klosterkirker[1]).

I den Tid, da Esrom Kloster straalede i sin første Hellligheds Glands, henvendte man sig mange Steder fra til Abbeden for at faa Munke herfra til nye Klostres Oprettelse. Ordenens Aarbøger nævne 5 Stiftelser som »Døttre« af Esrom: Sorø, Vitskøl, Guldholm, Colbaz og Hilda, de to sidste i Venden[2]). Dertil kan endnu føies Dargun, ligeledes i det gamle Venden; men dette Kloster blev rigtignok senere en »Datter« af Doberan. Esroms Forbindelser med Landene hinsides Østersøen har den Dag idag efterladt sig mærkelige Minder i de omtalte Klostres Kirker, i hvilke man har troet at kunne gjenkjende Sporene af en dansk Bygningsskole ligesaa fuldt som i Bergen Kirke paa Rygen. Angaaende dette interessante Spørgsmaal haaber jeg at kunne meddele nogle Bemærkninger i Oldskrift Selskabets Aarbøger.

---

1) Hr. Jægermester Smith til Esrom Mølle har med stor Omhu bevaret flere i Klostrets Grund fundne Oldsager. Den vigtigste af disse er en smuk, glasseret Flise af brændt Ler, $8^1/_2$" i Kvadrat med en cirkelrund, skaalformet Fordybning i Midten og et lille Hul i Bunden. Rimeligvis har det været en »Piscina« eller Tragt, som har været anbragt ved Siden af Alteret for at Præsten der kunde vaske Hænderne og rense de hellige Kar før og efter Messen.

2) »Celebre monasterium Esrom in Dania in hoc anno (1151) commemoratur in diocesi Roskildensi. Numerantur Esrom quinque filiæ in Genesi ecclesiarum Clarevallensium: Sora, Vitæ Schola, Aurea Insula, Colvan (ɔ: Colbaz) atque Hilda«. A. Manrique: »Annales Cisterciensium« Lugdun. 1642.

DET GAMLE DANSKE KONGEVÅBEN.

AF A. D. JØRGENSEN.

Vort gamle kongevåben, »løverne« og »hjerterne«, indtager i folkets bevidsthed en plads blandt de kæreste minder fra den fjerne fortid. Den samme konge, som først førte »Danebroge« mod hedningerne, satte dette dobbelte mærke i sit skjold og sit segl, og med få forandringer har det siden den tid betegnet hans efterfølgeres værdighed, ligesom det er blevet rigets og folkets fælles symboler. Det er derfor nok umagen værd med nogen opmærksomhed at dvæle ved disse mærker, nu da så mange af vore overleveringer tages frem til fornyet granskning, medens samtidig trangen til en dybere forståelse af de mange enkeltheder afføder mangt et velment, men svagt motiveret forsøg på at give selv det tilsyneladende tilfældige en indre mening. Det er jo nemlig ikke umuligt eller blot usandsynligt, at der også her i tidens løb kan have indsneget sig en eller anden misforståelse, som vanskeliggør den rette opfattelse af mærkernes oprindelse og bringer fortolkningen af deres betydning på afveje.

De tre »løver«, som danner skjoldets hovedbilled, findes uforandrede den dag i dag som de er fremstillede i Valdemar Sejrs sigil, medens de dog i mellemtiden har været fremstillede noget forskelligt. Hovedmodsætningen er som bekendt den, at våbendyrene får forskellige navne, eftersom de holder hovedet i linje med kroppen, så ansigtet altså ses fra siden, i profil, — i hvilket tilfælde det er løver;

— eller de vender hovedet til siden ud af billedet, så ansigtet ses forfra, »i visir«, — i hvilket tilfælde det er leoparder. Vel ser man også i heraldiken den fordring fremsat, at løven desuden skal stå på bagbenene og kaste forbenene ud foran sig (som den norske løve og »Gøta lejon«), medens leoparden fremstilles i løb (eller gående, springende); og et

Fig. 1. Valdemar II. sigil (1241).
Advers.

løbende våbendyr, som ses i profil, kaldes derfor ofte en leoparderet løve, medens det stående dyr, som ses i visir, omvendt kaldes en leoneret (»geløwter«) leopard; men denne fordring synes dog at være af underordnet betydning, og helt at måtte opgives, når der som her er tale om tre våbendyr, som skal anbringes på samme skjold, medens omvendt et enkelt dyr lettest fremstilles stående på det trekantede skjold.

Medens kong Valdemar, som det ses af tegningen (Fig. 1[1]), lod de tre våbendyr fremstille som springende løver, finder vi denne fremstilling opgiven af hans slægt, der så godt som stadig førte leoparder; sønnerne Erik og Abel har endnu løver, men Kristoffer og hans efterkommere fører leoparder, og det samme er fra denne tid af tilfældet med de sønderjydske hertuger af Abels stamme og de hallandske

Valdemar II. sigil (1241).
Revers.

grever, som nedstammede fra Nils og Knud Valdemarsønner. Denne betegnelse bruges også, som det vil fremgå af det følgende, i middelalderens omtale af dem. — En anden forandring, som strax foregår med kong Valdemars løver, er den at de krones; således ses de alt i Erik Plovpennings

1) Efter en sigiltegning i Gehejmearkivet.

sigil (Fig. 2) og bestandig siden. Også dette overføres på hertug- og greveslægterne[1]).

De tre løver var alt noget før Valdemars tid brugte af den engelske konge Johan (fra 1199), og også her har de som bekendt holdt sig indtil den dag idag, dog stadig under

Fig 2. Erik Plovpennings sigil (1241).

form og navn af leoparder. Endvidere førtes de af hertug Henrik af Schwaben (Würtemberg) af slægten Hohenstaufen; hans sigil af året 1216 forestiller en rytter med trekantet skjold med 3 løver og en splidfane med samme mærke; løverne vender her hovederne helt tilbage, så de fremstilles i profil[2]).

---

1) Se afbildningerne i Thorkelins Diplomatarium I. Tab. I. II. III. V. Ovenstående Fig. 2 er efter originalen i den Arnemagnæanske samling. Fasc. 19, 5.

2) Zeitschrift des Würtembergischen Alterthumsvereins II 2. (Derefter i Illustrirte Zeitung for 17. Juni 1876).

Det vilde vistnok være forfejlet at søge en direkte forbindelse mellem kong Valdemars og disse beslægtede våbenmærker, således som man har gjort med hensyn til det engelske, idet man endog har gættet på, at den danske konge ved at optage den engelskes mærke skulde have tænkt på sin slægts ældgamle krav på hans kongerige. Den skik at betegne et sligt krav ved et våbenskjold, er nemlig langt yngre og kunde slet ikke tænkes bragt til anvendelse til en tid, da mærket væsenlig var personligt eller dog kun tilhørte slægten, men intet havde at gøre med land og rige. Desuden er forskellen ved siden af den umiskendelige lighed alt for iøjnefaldende: de engelske konger fører 3 gyldne leoparder i rødt, kong Valdemar derimod, som vi vil få at se, 3 blå løver i gyldent skjold.

Men tanken er uimodsigeligt den samme: ved de tre kongelige dyr at udtrykke skjoldførerens høje byrd og værdighed og frem for alt det personlige mod og rigets djærve forsvar. »Ingen mand skulde efter fordums sæd have løve på sit skjold, som nogen sinde vilde fly«, siger den kun lidet yngre Didriks saga; det er den poetiske overdrivelse af mærkets oprindelige og naturlige betydning. Den kongelige rang søges derimod senere særlig fremhævet ved kronerne.

Et spørgsmål, som er en del vanskeligere at klare, fordi seglene ikke giver nogen somhelst vejledning til dets besvarelse, er det om løvernes farve. Vor tids måde på afbildninger at antyde farverne ved forskellig skravering, er nemlig ikke ældre end fra omtrent 1600 og kan altså ikke hjælpe os tilbage over den tid, i hvilken man kunde formode en forandring i »tinkturen«, således som den ikke var ualmindelig i selve middelalderen. Farvemalede fremstillinger måtte kunne føre os langt længere tilbage i tiden, dersom der endnu hos os fandtes levninger af sådanne i noget større antal; thi der kan vel ikke være nogen tvivl om, at man jo her som andensteds har fremstillet våbenskjolde på farvede glasruder, udskårne stolestader, såvel som på

kirkevægge o. l. Det er heller ikke umuligt at noget sådant endnu et eller andet sted kunde komme for dagen, men hidtil synes kun usikre og ufuldstændig undersøgte fremstillinger at være omtalte i de almindelig tilgængelige kilder. Således nævnes det i prof. Kornerups beskrivelse af de nu forsvundne våbenskjolde i Sorø kirke, at Valdemar Atterdags skjold nu ses der med »tre himmelblå løver og ni røde hjerter i gult felt«; men der tilføjes, at »feltet før 1873 fejlagtig var malet mørkebrunt«, uden at en nærmere undersøgelse heraf synes at have været foretagen; det samme fremgår af tallet på hjerterne (ni), thi dette er ikke gammelt[1]). Fra Ribe haves meddelelse om et orgel fra første halvdel af 15. århundrede, på hvilket stadens våben var afmalet: 3 blå løver på gul grund, ved siden af et rødt tårn, og der tilføjes ganske kort i beskrivelsen: »ligesom på et gammelt glasmaleri fra Katrinekirke«[2]). Fra hvilken tid dette formenes at være, lades vi imidlertid i uvished om.

Vi er derfor indtil videre henviste til de skriftlige kilder, og her træffer vi da også en vejledning i et aktstykke fra året 1424, som til al lykke endnu er bevaret i original, men hvis rette fortolkning alligevel frembyder nogen vanskelighed.

Det er den på Gottorp for biskoppen og den kejserlige notar afgivne vidneforklaring om hertugdømmet Slesvigs statsretlige stilling, som indeholder dette vink. Kong Erik af Pomern havde som bekendt af kejser Sigismund æsket en voldgiftskendelse i sin strid med de rensborgske grever om Sønderjylland og til den ende ført en række beviser for dette lands ældgamle forbindelse med det danske rige, medens man fra grevernes side anstrængte sig for at bevise dets selvstændighed og arvelighed. Nærværende aktstykke

---

1) Årbøger 1877. side 224.

2) J. Kinch, Ribe bys historie og beskrivelse indtil reformationen, side 584.

er et af de væsenligste led i deres bevisførelse og blandt argumenterne indtager det, som var hentet fra hertugdømmets mærke, en fremragende plads. De påstår, »quod territorium .... a tanto tempore, quod memoria hominum in contrarium non existit, fuit et est specialis ducatus .... habens arma specialia et distincta, videlicet duos leopardos blaueos in campo glauco ....« Grevernes indlæg i sagen gentager disse udtryk, men det overordenlig fejlfulde aftryk i Scriptores har her blaneos for blaueos, medens originalen hertil er tabt. W. E. Christiani har derimod en helt anden læsemåde: Duos leopardos blancos in campo glauco, som han gengiver: »zween weisse leoparden im blauen felde«[1]).

Det kan ikke negtes at dette sidste giver den simpleste mening og frembyder de færreste tvivlsmål; thi den nærmest liggende oversættelse af glaucus er blå, medens blancus er hvid, og en hvid leopard på blå grund findes endnu i Hallands våben, der ikke mindre end det sønderjydske er en aflægger af det danske kongevåben, nedarvet gennem kong Valdemars slægt. Det vilde ej heller være enestående i middelalderens heraldik, om der til disse yngre linjers sølvløver havde svaret guldløver i kongernes våben, medens så på den anden side de senere blå løver på gylden grund kunde tænkes opståede ved en farvebytning, som ikke er så sjælden i den ældre tid[2]).

Men selve diplomet fra 1424 gør disse fortolkninger umulige eller dog aldeles usandsynlige. Dersom vi kun

---

[1]) Scriptores VII 341. 350. Sejdelin, Diplomatarium Flensborgense I 354. W. E. Christiani, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein IV 424 (1779).

[2]) C. O. v. Querfurth: Kritisches Wörterbuch der heraldischen Terminologie, s. 166: »Verwechselte Tincturen« — »wie z. B. Grünenberg ausser dem schwarzen Reichsadler in Gold auch einen goldenen Reichsadler in Schwarz unter Umständen gelten lassen will ...«

havde dette i afskrift, vilde vi vel være værgeløse lige overfor de to forskellige læsemåder, thi det vilde være umuligt at afgøre, hvem der havde læst rigtigt, da blancos og blaueos kan skrives næsten ens; men her hvor vi har originalen, og det en særdeles vel skreven original, er al tvivl umulig: der står blaueos, med begge de omtvivstede bogstaver tydeligt skrevne, medens brevets øvrige forkortninger gør det utvivlsomt, at et n på dette sted slet ikke vilde være bleven skrevet, men kun antydet ved en streg over det foregående a. Der står da kun tilbage at antage, at Christianis læsemåde hidrører fra det større klageskrift, som optager indholdet af en række mindre breve, og som i Scriptores på dette sted har blaneos, altså i alle tilfælde en trykfejl. Det kunde da ganske vist tænkes, at koncipisten af dette aktstykke havde skrevet blancos, fordi han vidste, at dette var det rette, medens læsemåden blaueos fejlagtig var indkommen i notarialinstrumentets renskrift uden at være bleven bemærket ved konfereringen. Men at antage dette, vilde dog være at tillægge Christianis enestående vidnesbyrd alt for stor betydning. Vi har ingen somhelst garanti for, at hans afskrift har været tagen med den nødvendige kundskab til den gamle skrifts enkelte træk, og det ligger i alle måder nærmest at antage, at vedkommende afskriver har ladet sig vildlede af bogstavernes lighed, som ved første øjekast kan skuffe enhver læser, medens derimod originalens tydelige ordform må ansés for afgørende og for at være den oprindelige og rigtige læsemåde.

Men dermed begynder vanskelighederne for oversættelsen: »blå løver i blå grund« er meningsløst, og selv om glaucus tages i den fra blåt fjernest liggende betydning, som ordbøgerne i det klassiske og middelalderens sprog tillader, nemlig grønt, lysegrønt, er vi lige nær; thi selv om de ældre våbenskjolde ingenlunde altid overholder heraldikens hovedlov, at farve aldrig må lægges på farve, metal (guld

eller sølv) aldrig på metal, så vilde dog blåt på grønt stride vistnok mod al erfaring. På den anden side betyder blaueus kun blåt, det er et middelalders ord, dannet af de evropæiske folkesprogs bleu, blau, hvis betydning ikke kan mistydes.

Den formodning ligger da nær, at glaucus må have kunnet betyde gult, gyldent, og da grundbetydningen i de klassiske sprog synes at være strålende, klart, (brugt om havet og øjet, f. ex. Athenes, kejser Avgustuses), vilde en sådan brug af ordet neppe være så påfaldende, da det jo er bekendt nok, at man i fortiden har havt ondt ved at holde farvebetegnelserne skarpt ude fra hverandre. Og skønt en sådan betydning synes at være undgået Du Canges opmærksomhed, turde den dog forekomme i vort eget middelalders sprog. Der haves f. ex. et brev, udstedt af kong Kristoffer i året 1328 under opholdet i Tyskland, i hvilket han bevidner at have overdraget sin væbner M. de Rastorpe forskellige kostbare klædningsstykker i gældsbetaling, som denne igen har solgt til kapitlet i Lübek. Kongen opregner og beskriver disse stykker enkeltvis, (for at der ikke senere skulde rejse sig tyvssag af deres overdragelse), og her hedder det da: »dedimus quasdam vestes et indumenta, videlicet unam casulam, duas cappas chorales, unam dalmaticam et subtilem, que omnia ejusdem coloris scilicet crocei sive glauci, habencia desuper ornamenta que Borden wlgariter appellantur, auro et serico in locis debitis et consuetis intexta«. Betydningen af ordet glaucus synes her at være utvivlsom, nemlig den samme som croceus, guldgul[1]).

[1]) Leverkus, Urkundenbuch des Bisthums Lübeck I 657. Udtrykket i sin helhed synes nemlig at udelukke den mulighed, at koncipisten har tænkt: »de var alle ensfarvede, gule eller blå«; thi dels måtte der da have stået unius coloris, dels vilde udstederen helt have forfejlet sin hensigt at give et bestemt kendetegn for hvert stykke.

Det kunde ved første øjekast synes at være et temmelig tarveligt resultat, som vi her har vundet gennem en vidtløftig undersøgelse, ikke stort mere end hvad der alt fremgik af det malede våben i Ribe fra omtrent samme tid. Men dette er dog ikke tilfældet. Er det nemlig hermed givet, at både det danske kongevåben og det sønderjydske hertugvåben i Erik af Pomerns tid viste blå løver på gylden grund, så kan vi deraf trøstig slutte tilbage til en langt fjernere tid; thi selv om den ene af de to slægter i tidens løb havde skiftet farver i sit skjold, kan det dog umuligt antages, at den anden vilde have fulgt det givne exempel, og vi føres herved med megen sandsynlighed op til slægternes stammefædre og til selve kong Valdemar. Men det samme fremgår af Ribe bys våben og dets farver og endnu mere af Estlands gamle skjoldmærke, tre blå løver på gul grund[1]). Thi dette mærke er oprindelig staden Revals og hidrører fra dens grundlægger Valdemar Sejr, så det neppe vil kunne afvises som et vægtigt vidnesbyrd for dennes oprindelige våbenfarver. Overfor dette kan Hallands hvide løve på blå grund ikke komme i betragtning, selv om det måtte kunne eftervises, at den er bleven ført således af de henfarne grever; thi som nedstammende fra frillesønner af kong Valdemar har de muligvis fra først af kun fået ret til at føre hans våben eller en del deraf med forandrede farver.

Ved siden af løverne har det danske kongehus fra første færd i sit våben ført et større eller mindre antal hjerteformede figurer. Også disse er gåede over på den sønderjydske hertugslægt indtil dens sidste mand, (medens de holstenske grever senere udelader dem af landets våb-

[1]) Sveriges historia III (O. Alin, 1521—1611) s. 374.

en), og ikke mindre til greverne af Halland og deres efterkommere.

Antallet af disse hjerter er meget forskelligt. Begrænsningen til ni hidrører fra Oldenborgernes tid og synes overført til skjoldet med de tre fra det med den ene løve, som først optoges af Kristjern I i det samlede kongevåben som fingeret mærke for »de Goter«. Af hovedskjoldet udelod de første Oldenborgere derimod i reglen helt hjerterne, for (ligesom de senere hertuger i Sønderjylland) at betegne den nye slægt, der var kommen i besiddelse af landet, indtil så de ni hjerter bliver konstante. Det heraldiske udtryk for hjerternes tidligere forekomst er det, at skjoldet er »strøet« med hjerter, således som f. ex. det franske kongeskjold var strøet med liljer; antallet er da vilkårligt og netop denne tilfældighed er en ejendommelighed ved mærket.

Hovedinteressen ved dette mærke drejer sig dog om dets rette forståelse efter sin oprindelige betydning. Foreligger der tilstrækkelig sikkerhed for, at denne figur fra først af har skullet forestille et menneskeligt hjerte, således som det nu antages, eller er det først senere tiders vilkårlige fortolkning? Først når dette er bragt på det rene, kan der selvfølgelig være tale om at granske efter det oprindelige våbenskjolds mening; men dette kan hidtil så lidet siges at være tilfældet, at spørgsmålet end aldrig, såvidt bekendt, har været rejst til en virkelig undersøgelse.

I det store heraldiske værk af Spener[1]) anføres ældre forfatteres mening for, at disse røde figurer oprindelig skulde betyde bloddråber eller de såkaldte blodtårer, hvad Spener dog forkaster på grund af deres indskårne form, der be-

---

[1]) P. J. Spener: Opus heraldicum (Historiæ insignium illustrium) Pars specialis (Edit. II. 1717 fol.) Pag. 603: quæ corcula vocamus, alii lacrymas existimant . . (Les etats, empires et princip. du monde, p. 1457: Lyons verds (!) en champ d'or, semés de larmes de sang ou de coeurs d'hommes).

tegner dem som hjerter; de såkaldte blodtårer fremstilledes nemlig tilspidset-eliptiske uden indsnit.

En anden tysk forfatter fra omtrent samme tid, M. G. F. Loeber, henkaster derimod etsteds den ytring, at borggreverne af Orlamündes våben, der som det senere skal ses hidrører fra det danske kongevåben og viser to løver omgivne af hjerter, indeholder »blade eller hjerter«, medens han dog ellers overalt kun bruger den sidste betegnelse[1]).

Går man endelig til den nyere heraldiske literatur i Tyskland, der har søgt at anvende den almindelige videnskabelige kritiks methode på dette forhen temmelig vildsomme område, så vil man finde en stærk tilbøjelighed til overhoved at forkaste »hjertet« som heraldisk figur, det erklæres for at være en miskendelse af det ellers noksom bekendte »søblad«[2]). Her skal der dog ikke lægges videre vægt på disse almindelige udtalelser, da det ikke er forfatteren bekendt, hvorledes man har søgt at motivere den opstillede påstand, så meget mere som jeg alt af selve de nordiske kilder var kommen til et bestemt resultat i den henseende og beviset jo i alle tilfælde måtte føres efter disse.

Opmærksomheden for det tvivlsmål, som her foreligger, vækkes nemlig af selve vore nationale mindesmærker fra middelalderen. Det hedder i en vidisse af året 1306, ud-

---

[1]) M. Gotthilf Frideman Loeber, De burggraviis Orlamundanis commentatio (1741. 4). LXXIII: in parte aversa majorem minoremque leonem salientem, in area rubeis foliis seu corculis strata, commonstrat (sigillum Alberti).

[2]) C. O. v. Querfurth, Kritisches Wörterbuch der heraldischen Terminologie (1872) S. 66: Herzen, siehe: »Seeblatt«. S. 140: Seeblatt, — sieht etwa einem Lindenblatte ähnlich. — Nun aber ist dieses Blatt nach der Weise des Mittelalters oft auch ornamental, im Dreipass durchschlagen, herzförmig u. s. w. dargestellt worden und hat man in der Zopfzeit aus gänzlicher Unkenntniss der mittelalterlichen Wappenkunst derartige Blätter alsdann »Schröterhörner«, »Herzen« u. s. w. getauft. —

stedt af bisperne af Færøerne og Bergen og deres fælles domkapitel, at de under det af dem gengivne brev fra året tilforn fandt grev Jakob af Hallands sigil, fremstillende fra oven en gående leopard, fra neden et felt med strøede blomster, af dem som kaldes »søblade« (in superiore parte est quidam leopardus quasi gradiens, positus ex traverso, et desubtus leopardum est campus, continens sparsos flores, qui dicuntur søblad[1]). Dette segl er velkendt, det haves endnu i flere aftryk og ingen vil nære mindste tvivl om, at dets motiver er selve det danske kongevåbens leopard og hjerter, da grevernes slægtskabsforhold er noksom bekendt. Vi stilles altså her overfor en dobbelt mulighed: enten kan vidissens udstedere have taget fejl af mærkets betydning, eller også er selve kongeskjoldets figurer »søblade«[2]). Når dette vidnesbyrd imidlertid hidtil ikke har vakt nogen opmærksomhed, ligger det selvfølgelig i at man enten tankeløst har oversét grevens slægtskab med kongehuset og mærkernes overensstemmelse, eller deri at man har ansét de gejstlige herrers udsagn for betydningsløst overfor århundreders tradition, som kaldte disse figurer for hjerter[3]). Der skal da heller ikke her tillægges det en afgørende betydning, det skal kun retfærdiggøre undersøgelsens berettigelse; thi det er såvidt vides den eneste omtale af mærkets betydning fra selve middelalderen.

Før vi imidlertid går videre i denne prøvelse af det overleverede, vil det være på sin plads at søge en nærmere

1) Svensk Diplomatarium, II 468 f.

2) Seglet er afbildet i Årbøgerne for 1877, side 230. Det er aldeles lig den samtidige Erik Knudsøns hos Thorkelin, Diplomatarium I Tab. V (leopard og 10 »hjerter«); Erik nedstammede i andet, Jakob i tredje led fra Valdemar II. Grev Jakobs nye våben i Sorø (med 10 grønne blade) savner øl hjemmel.

3) P. von Möller: Bidrag til Hallands historia (1874) s. 38.

forklaring af ordet »søblad«, der nu i skriftsproget kun forekommer i heraldisk betydning, ligesom vi genfinder samme ord i den svenske og tyske heraldik, i reglen ved anførselstegn udpeget som et vedtaget, men iøvrigt utydeligt navn.

Det er ingenlunde altid den samme figur, som kaldes således; det lette indsnit i bladets brede ende findes der ikke altid og bladet er da mere langstrakt eliptisk, eller indsnittet er tværtimod udviklet til en trekoblet figur som et kløverblad, eller kredsformet, hvorved figuren får lighed med visse store billers horn (»Schröterhörner«) eller med en dupsko (»bouterolle«). Flere af disse forskelligheder kan f. ex. iagttages på Sestedernes våben som det har været fremstillet til forskellige tider; det forestiller tre søblade omkring en ophøjet ring. Et par af disse former findes meddelte i »Illustreret Tidende« for 3. November 1878; de almindelige hjertedannede blade findes derimod på det slesvig-holstenske ridderskabs privilegieskrin fra 1504: 3 sølver søblade i blåt omkring en rød ring. Sammesteds findes iøvrigt et afvigende mærke: 3 gule blade, nærmest lignende citroner også i formen, på sort grund, men stillede på samme måde omkring en rød ring; det er slægten Svaves[1]). Begge nedstammer imidlertid fra en og samme holstensk stormandsslægt, der nu i reglen kaldes Parkentin, men hvis ældste medlemmer i Valdemarernes tid kaldte sig »af Segeberg« og arveligt beklædte »overbode«-embedet. Denne families ældste segl viser alt de 3 blade omkring et ophøjet midpunkt og det genfindes hos dens senere grene: Parkentin, Svave, Sested, Schinkel o. a.; det er da intet under at man har søgt at variere formerne noget for at holde disse ude fra hinanden[2]).

---

[1]) Jensen und Hegewisch, Privilegien der Ritterschaft. Tab. I.

[2]) Leverkus, Urkundenbuch des Bisthums Lübeck I 141. 687. 870. 877. En Sestath (Detlev) forekommer første gang som hertug Valdemars forlover 1287 (Michelsen, Urkunden I 515).

De tre søblade træffes iøvrigt endnu mange flere steder. Tyske heraldikere nævner dem som mærke for hertugdømmet Engern, grevskabet Brehna, Seebach, Burtscheid, Bremen o. a., og da stadig røde blade på hvid (sølv) grund. Ligeledes findes de 3 blade (to og et, i to rækker) hos greverne af Teklenburg; hos de ældre Sturer i Sverig (i en skrå række fra højre til venstre); de føres af Knud Porse (af Halland), af en vis Sigivid Knudsen (1295) osv. Overalt fremstilles bladene her på de ældre skjolde med ren hjerteform, uden stilk, og som det synes med rød farve; man vilde med lige ret overalt kunne kalde dem for hjerter.

Spørgsmålet bliver da: hvilken naturgenstand ligger til grund for denne fremstilling; er det et virkeligt blad efter et forbilled i naturen, eller forholder det sig således, som heraldikerne plejer at fremstille det, at det kun er et led i en traditionel dekoration, således som f. ex. bladformerne i de antike søjlehoveder o. l.? Begge dele må vistnok tænkes forenede. Ligesom de forskellige våbendyr fremstilles i de forunderligste former uden at tabe deres navne, således har utvivlsomt de dele af urter og træer, som findes fremstillede i våbenskjoldene, været bragte i forbindelse med virkelige naturgenstande, selv om der har udviklet sig traditionelle fremstillingsmåder, som ingenlunde hører til disses natur og som vi nu vilde finde utålelige, f. ex løver med kløftede haler, ørne med spredte vingefjer og lange tunger, blade med urimelige indsnit, liljer med 3 blade som gentages omvendt nedad osv. Det eneste rette er da at holde sig til navnet, forsåvidt som dette kan eftervises fra den ældre tid og dets betydning er utvivlsom. Og i det foreliggende tilfælde har vi jo netop navnet »søblad« som betegnelse for hjertet både fra Danmark, Sverig og Tyskland, både fra

Sml. Stemann, Beiträge zur Adelsgeschichte, Zeitschrift der schl.-holst.-Gesellschaft. I.

nutiden og fra en tid, der ligger næsten 600 år tilbage i tiden. Dette må vi da holde fast ved.

På dansk betegner søblad den samme plante, som ellers i reglen kaldes åkande. Navnet findes hos Simon Paulli (1648), Viborg (1793) og Hornemann (1806) og bruges endnu omkring i de danske lande (optegnet ved Ålborg, på Bornholm og i Skåne). Ikke mindre forekommer det i Sverig, hos Bromelius (1694), Linné, i Svensk botanik og hos flere forfattere, ligesom det her er optegnet i den nyere tid[1]). Navnet sigter selvfølgelig særlig til det store svømmende blad, der er hjerteformig afrundet, men det betegner ikke des mindre den hele plante, blomsten ikke mindre end de andre dele. Dette svarer da også på det nøjeste til den norske vidisses ord: der stod i grevens sigil en række »blomster, af dem som kaldes søblad«, ligesom vi kalder vore blomstrende urter for »blomster« lige ned til roden.

Et yderligere vidnesbyrd om at »søbladet« er en vandplante, haves i Frillernes våben. Denne sønderjydske slægt, som i reglen opnævnes efter sin berømteste mand rigsråden og ridderen Eggert Frille, der fulgte Erik af Pomern ud af hertugdømmet og var Kristjern I's højtbetroede mand og kammermester, nedstammede fra Als, hvor Eggerts farfar Fredlev Hakonsøn i året 1334 blev hertug Valdemars håndgangne mand og hvor der i året 1358 ved det bekendte forlig mellem kong Valdemar og hertuginden findes to andre mænd med samme våbenmærke. Dette skulde efter adelslexikonet fremstille en lodret træbul med nogle små rødder forneden og et par »søblade« foroven, et af de tilfælde altså, i hvilke navnet er aldeles meningsløst. Undersøger man imidlertid ridder Eggerts segl, så ses denne træstub liggende på skrå, næsten vandret, medens rødderne er stærkere frem-

1) H. Jenssen-Tusch, Nordiske plantenavne, s. 152, 321: Nymphæa alba.

trædende, stubben kort og bladene sidder på lange stilke. Under det nævnte brev fra Sønderborg, 1358, ses der dernæst istedenfor stubben kun en bred kort vandret streg, medens rødderne støder umiddelbart sammen med bladstilkene, og på erkedegnen Nils Kristjernsøns, Eggerts broders sigil er denne streg ført helt over skjoldet (Fig. 3[1]). Her har vi da dettes oprindelige udseende; den kortere og tykkere streg træder efter våbenlæren ofte istedenfor den oprindelige delingslinje, og den har da givet anledning til de senere forvanskninger, idet den først er bleven opfattet som en gren, medens denne igen efterhånden har udviklet sig til en stub og tilsidst til en lige stamme. Men det er da tillige umiskendeligt, at dette våbenmærke i sin oprindelige form har forestillet et virkeligt »søblad«, d. e. en åkande med rod, stilke og blade, medens tværlinjen utvivlsomt har skullet forestille vandlinjen. Dette er for så vidt også senere bibeholdt, som adelslexikonet endnu deler feltet på tværs, rødt forneden og hvidt foroven.

Fig. 3. Nils Kristjernsøns (Frilles) sigil.

Som allerede fremhævet kalder vidissen fra året 1306 søbladet for en »blomst«; dette udtryk har sit tilsvarende i den kendsgerning, at »hjerterne« i forskellige våbenmærker ombyttes med blomster, en vilkårlighed, der kun da har en fornuftig mening, når hjertet i virkeligheden er et søblad, så blomst og hjerte kun er forskellige dele af samme tænkte plante (eller »blomst«).

[1]) Taget efter Ribe stiftsbreve Nr. 176 (Gehejmearkivet).

Fig. 4. Birger Jarls sigil.

I det nuværende svenske rigsvåben ses der som bekendt to forskellige krydsstillede skjolde, øverst til højre og nede til venstre de tre kroner, øverst til venstre og nede til højre en springende løve på en baggrund med 3 skråbjælker; hint holdtes i den tidligere almindelige fortolkning for Sveernes, dette for Gøternes mærke. Imidlertid er de tre kroner i virkeligheden kongedømmets, derefter rigets mærke, medens løven

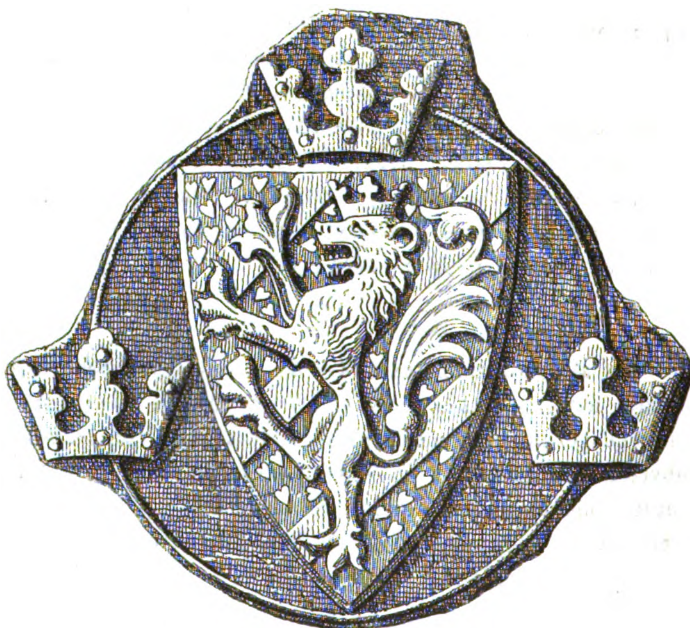

Fig. 5. Kong Magnus Birgersøns sigil.

er Folkungernes slægtvåben. Figurerne 4 og 5 viser os således Birger Jarls og hans søn kong Magnus's sigiller[1]); det vil let ses, at det er væsenlig samme fremstilling, kun at sønnen har givet løven en krone på hovedet, ligesom han har omgivet skjoldet med de tre kroner, hvorhos han har forandret baggrundens blomster til søblade (hjerter[2]). Denne sidste forandring er nu muligvis fremkaldt ved den mellemliggende konge Valdemar Birgersøns sigil, der er nøjagtig det samme som de danske kongers, hvad nu end grunden dertil har været[3]); men det er dog heller ikke under denne forudsætning sandsynligt, at kong Magnus, når han overhoved vilde vende tilbage til slægtens nedarvede mærke, vilde have foretaget denne forandring, dersom ikke det havde ligget for den almindelige bevidsthed, at begge fremstillinger i det væsenlige faldt sammen.

Fig. 6. Kong Erik af Norges sigil (1283).

---

[1]) Efter Sveriges historia, I 411, og Schlegel og Klingspor, Svensk heraldik, s. 7.

[2]) Vi vil senere få at se, hvorledes denne baggrund aldeles opgives efter Folkungeættens udslukning.

[3]) Det oplyses ikke nærmere i »Sveriges historia«, der meddeler dette våbenmærke, fra hvilken tid det er bevaret, om det er efter Valdemars ægteskab med den danske kongedatter Sofie eller før. I sidste tilfælde hidrører det vel nærmest fra Valdemars moder Ingeborg, der var en datter af Rikidse af Danmark.

Også den norske løve med øxen fremstilles en enkelt gang på en baggrund af blomster; den her meddelte tegning (Fig. 6) er tagen efter et seglaftryk fra året 1283, men om dette er det eneste bevarede kan ikke siges med sikkerhed. Seglet tilhører kong Erik (Præstehader), men er fra en tid, da han endnu i virkeligheden stod under sin kraftige moders, den danske kongedatter Ingeborgs, formynderskab, og det ligger nær at tilskrive hende den afvigelse, der finder sted mellem det og de tidligere (og senere) kongemærker, da hun kan have ment at måtte give sønnens slægtskab med det danske kongehus et udtryk[1]).

I selve det danske kongevåben vil man vistnok forgæves søge spor af denne substitution af blomster for blade, men den møder os utvivlsomt i rigsmærkets overførelse på Ribe stads sigil. Dette kan formentlig kun forklares af en almindelig bevidsthed om de to tegns identitet. Ribe våbenmærke forestiller i de nyere segl og afbildninger en gavl af domkirken med det store tårn, og tre løver, som er ifærd med at springe ud af dettes vinduer. Det samme meningsløse motiv genfindes i Flensborg segl, kun at det her er et stadstårn og to løver. Fremsøger vi derimod de ældre segl, så viser den oprindelige mening hermed sig tydeligt nok. Det er et oprindelig tvedelt skjold, hvis venstre felt forestiller stadens vartegn, det høje domkirketårn, medens det højre er selve kongeskjoldet eller rettere den højre halvdel af det; senere er de to felter smeltede sammen til ét og de tre halve løver er derved skudte ind i tårnet, som efterhånden har måttet åbne sine luger eller vinduer for dem. På samme måde er det selvfølgelig gået med Flensborg sigil: stadens mærke, et tårn på bølger, er sat sammen med hertugens tvende løver for at betegne stadens »herskab«, en skik, der er meget almindelig sydpå og som

[1]) Arne Magnussens diplomsamling, Norvegica I 5. Diplomet er trykt hos Thorkelin, II 96 f. Tab. I. II. sammesteds viser forskellige andre kongesegl.

jo da såre let kunde overføres på den nærmeste kongelige købstad, netop for at betegne den som en kongelig by, skønt den lå i Sønderjylland.

Det her afbildede store sigil (Fig. 7) findes under et brev fra året 1417 og forestiller tydeligt nok et felt af firebladede blomster omkring løverne og herfra helt omkring

Fig. 7. Ribe bys sigil (1417).

domkirkens tårn. Samme fremstilling har alt været fulgt i det langt ældre (Fig. 8), hvoraf kun et brudstykke fra 1295 er bevaret[1]), kun at blomsterne her mere bestemt ligner de forhen omtalte fra samme århundrede; skjoldets tvedeling viser sig her aldeles tydeligt.

---

[1]) De to segl findes i Gehejmearkivet under Gemeinschaftliches Archiv XII 44 og Ribe stiftsbreve, Nr. 17.

Fig. 8. Ribe bys ældste sigil (1295).

Fig. 9. Ribe borgeres sekret.

Muligvis kunde det på dette sted fremkalde en indsigelse, at baggrunden her skal svare til kongeskjoldets; men en sådan tvivl vilde dog neppe kunne holde stand overfor den kendsgerning at stadens mindre segl, det såkaldte sekret, indeholder de samme motiver i en aldeles umiskendelig form. Til dette sekret, hvis ældste bekendte aftryk findes under et brev fra året 1413[1]), findes endnu selve signetet i det oldnordiske museum, således som det her er fremstillet (Fig. 9). Det forestiller vor frue siddende i et rigt forsiret højsæde, medens en løve ses under hendes fødder og søblade ved siderne. Vor frue

[1]) Ribe stiftsbreve, Nr. 156.

svarer her til selve domkirken, der var indviet til hendes ære, i sigillet, og løven og søbladene til de tre løver og baggrundens blomster i dette. Et ydeligere bevis for denne fortolknings rigtighed kan endvidere hentes af hosstående segl (Fig. 10), tilhørende Erik af Langelands hustru Sofie af Rosenburg (1296[1]); thi her er hertugslægtens våbenskjold fordelt på samme måde: hertuginden ses knælende for vor frue, under hendes fødder ses løverne og i baggrundens tavlede væg en rigdom af søblade. Det må dog udtrykkeligt bemærkes, at en lignende baggrund som den, vi her ser, også findes andensteds, således på grev Gerts sigil, kun at der her findes blomster for søblade; men forbindelsen med løverne, såvel som parallelen med Ribe sekret, viser dog, at motiverne her er tagne af selve våbenskjoldet: løverne og hjerterne.

Fig. 10. Sofie af Langelands sigil.

De her fremdragne vidnesbyrd ligger alle omkring året 1300, men de fleste peger dog tilbage til en noget ældre tid. Ribe bys sigil er tilfældigvis bevaret fra året 1295, men det kan jo være adskillige år ældre; Magnus Ladelås blev konge 1276; dersom blomsterne i kong Eriks norske sigil hidrører fra dronning Ingeborg, da har hun selvfølgelig tænkt på at efterligne sin fader Erik Plovpennings og ikke de senere kongers våbenmærke. Vidissen af 1306

[1]) Arne Magnussens diplomsamling, Danica, Fasc. 65, 4.

svarer hertil ved at give mærket sit navn hos samtiden: de blomster som kaldes søblade. Med dette for øje vil vi ej heller mangle vidnesbyrd om den samme opfattelse fra skjoldets første tid.

Medens vi ikke kender nogen egenlig variation af kongeskjoldet fra den ældste tid, så fremtræder det i friere former hos kong Valdemars søstersøn og lensmand Albert

Fig. 11. Grev Albert af Orlamündes yngre sigil (Advers).

af Orlamünde; hos ham træffer vi for første gang på de to løver, som senere betegner hertugdømmet i Jylland, på samme måde som Normandiet har to leoparder mod de tre i England.

Der haves to forskellige segl med grev Alberts navn, begge i flere aftryk; det ene er fra den tid, da hans morbroder kong Valdemar sad fangen i Mecklenburg, det andet fra de tidligere år. Det første af disse (Fig. 11[1]) forestiller

[1]) Efter W. Leverkus, Urkundenbuch des Bisthums, Lübeck I,

på den ene side en rytter med fane og skjold, begge med to leoparder, på den anden side er det helt bedækket med hjerter og på denne baggrund ses grevens ridderlige våben, grupperede om det omvendte skjold: sværdet, fanen og hjelmen; de to leoparder fremstilles såvel på fanen som på skjoldet og en lignende figur ses stående på hjelmen. Det er her af underordnet betydning, om denne fremstilling står

Grev Albert af Orlamünde syngre sigil (Revers).

i forbindelse med kongens fangenskab, således som det synes at være forudsat[1]); det er derimod af vigtighed her

56. (Tab. III 3). Sml. Mecklenburgisches Urkundenbuch I 296.

[1]) Det omvendte skjold synes at betegne sorg, død eller strid. Det er vistnok dette, som i vore love kaldes »avug skjold« (»ført på riget«), og nu burde gengives ved »aved skjold«, ikke, som det sker, ved »avind skjold«.

at lægge mærke til adskillelsen af våbendyrene og baggrundens hjerter, idet kun hine findes optagne i skjoldet. Det samme er tilfældet i broderen Hermans samtidige segl, der af arkivaren Lisch beskrives således: »Ein mit Herzen eingefasster Schild mit 2 rechts gekehrten Löwen, mit Köpfen in Profil und mit über dem Rücken zurückgeschlagenen Schwänzen. Die Wappenthiere sind klar und gut gezeichnet: Löwen (nicht Leoparden)« [1]).

Fig. 12. Grev Albert af Orlamündes ældre sigil (Advers).

Det ældre segl fører os endnu et skridt længere tilbage i fremstillingen; det viser os de to løver eller leoparder omgivne af stilkede blade, og der synes ingen tvivl at kunne være om, at disse jo svarer til de senere hjerter (Fig. 12 [2]). Disse blade har man antaget for nældeblade,

[1]) Mecklenburgisches Urkundenbuch I 310.

[2]) Efter Lappenberg, Hamburgisches Urkundenbuch I 342 (Tab. III 11) fra år 1212. I fortalen p. XXXVI udtaler L. sin tak til løjtn. Gaedechen for den utrættelige omhu og nøjagt-

men helt bortset fra den ringe lighed i fremstillingen foreligger der ingen somhelst grund til at nære denne formodning. Det er selvfølgelig de senere grever af Holstens formentlige våbenmærke, som har fremkaldt en sådan tanke; men det er nu uomtvistelig godtgjort, at dette våben først

Grev Albert af Orlamündes ældre sigil (Revers).

langt ned i tiden har fået dette navn (»nældebladet«), medens det oprindelig forestiller en takket skjolderand[1]),

---

ighed, hvormed han har tegnet sigillerne, og i sin Deutsch-dänische Geschichte omtaler Usinger grevens segl af år 1217, der efter meddelelse af arkivaren Grotefend er »genau dasselbe« (S. 123). Herefter er det indlysende, at den i M. G. F. Loebers bog »de burggraviis Orlamundanis« (1741. 4) meddelte afbildning, der foruden bladene viser en mængde små hjerter er et falskneri for at godtgøre det senere grevevåbens ælde. Også andre træk i billedet gør det i høj grad mistænkeligt.

[1]) H. v. Weissenbach, Das Wappen der Grafen von Schauenburg und Holstein (1877) (Tanken er først fremsat af F. K. v. Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, Über das heraldische Pelzwerk, 1868).

og enhver forbindelse med grev Alberts våbenmærke svigter altså fuldstændig.

Der vil derimod intet være til hinder for i disse blade og stængler at genfinde den vandplante, hvis blade senere omgiver de danske løver; fremstillingen er jo også for løvernes vedkommende så ufuldkommen, at man ikke kan vente at finde nogen skuffende lighed med søbladet, men valget af denne plantedekoration står dog utvivlsomt i den nærmeste forbindelse med det kongelige våbenmærke.

Et ikke uvæsenligt spørgsmål, som påtrænger sig, før man fra en undersøgelse af mærkernes rette betegnelse kan vende sig til deres mulige betydning, er dette: om begge mærker er lige væsenlige, eller om det ene, søbladene, kun har en dekorativ og altså underordnet betydning for baggrunden?

Imod denne sidste betragtning, der kunde synes at finde en støtte i de ældre våbenskjoldes gennemgående simpelhed, strider imidlertid alle de faktiske omstændigheder, som er os bekendte fra den ældre tids heraldik. Dobbelte mærker i samme skjold er ganske vist ikke hyppige, men de forekommer dog oftere, som f. ex. hos Folkungerne, der endog (med blomsterne) har tre mærker i samme skjold. Også andre skjolde, som ved første øjekast synes kun at have ét mærke, er i virkeligheden dobbelte, som når f. ex. et billed ligger over et dobbelt felt; thi dette er ofte et selvstændigt våbenskjold. Den tyske heraldik har en hel række konstudtryk, som betegner slige dobbelte fremstillinger. Således kaldes en figur »ledsaget« (begleitet) af andre, når disse findes i et vist antal omkring eller ved siden af den, f. ex. et træ med 3 stjerner (Humboldt); to sparrer med 3 spydblade (Malortie), en bjælke med 3 røde liljer (Hacfurth), et vand med en stjerne over (Juel). Er hovedfiguren kun lidet større end de andre, kaldes den »nedsænket« (ver-

senkt); f. ex. 3 røde roser og i midten en »nedsænket« stjerne (Wenkstern) osv. »Besat« eller »bestrøet« kaldes et skjold, »når det enten er helt opfyldt med mindre figurer i et vilkårligt antal, eller dette finder sted ved siden af en større hovedfigur«; som f. ex. en guldløve i blåt skjold, sået med gyldne skråtstillede tegl (Nassau); en sølv trane i blåt, sået med guldkors (Löwen v. Steinfurth) o. l. Endvidere »belegt«, »beseitet«, »besetzt« o. s. v.[1]).

Ej heller gælder den regel, at heraldiken ikke tåler større tomme flader, selv om denne overhoved kunde anvendes på vort våben med de tre løver. Lembækkernes våben forestiller to skråbjælker i det øverste hjørne, medens resten af skjoldet er tom o. s. fr. Et hyppig anvendt middel til at bringe nogen afvexling i tegningen er derimod den såkaldte damascering af større flader, ligesom der anvendes en vilkårlig skravering af bjælker, sparrer osv. Søbladene kan derimod ikke anvendes til at dekorere med på denne måde, ligeså lidt som de hyppigt forekommende liljer og roser; de forekommer enkeltvis eller i et antal af tre eller »såede«, »strøede«, og er da hver gang et bestemt slægtmærke; sammenstillingen med løverne i det danske kongevåben er vistnok aldeles enestående.

At der i dette tilfælde også historisk er bleven tillagt søbladene en selvstændig betydning, er vi så heldige at kunne påvise. Det er en almindelig iagttagelse i heraldiken, at der foretages en eller anden forandring i våbenskjoldet hvergang der foregår et brud i slægtfølgen eller den nedarvede stilling: en ridderslægt som kommer på tronen; yngre sønner, som kommer til at indtage en selvstændig men lavere stilling; uægte linjer; nye mænd, som kommer i besiddelse af uddøde slægters lande osv. tilføjer nye særtegn eller formindsker på en eller anden måde det tidligere

[1]) Querfurth, Wörterbuch, s. 13—18. 165 f.

mærke[1]). Vi har alt iagttaget det hos vort kongehus: de sønderjydske hertuger nøjes ligesom Albert af Orlamünde med to løver, greverne af Halland og deres slægt med én[2]). Den holstenske greveslægt udelod, da den efter forleningen 1386 optog hertugernes våben, søbladene, og således fremstilles som bekendt hertugdømmets mærke endnu den dag idag. For kongerigets vedkommende fandt det samme tildels sted i de første Oldenborgers tid, indtil der atter optoges 9 søblade af Kristjern II. På samme måde udelod kong Valdemar Birgersøns slægt senere såvel kronerne som søbladene af det danske kongeskjold, som han havde gjort til sit mærke. I de senere svenske kongers våben holdt søbladene sig, indtil Folkungerne uddøde; senere fremstilledes løven alene med bjælkerne, ja Birger jarls datter udelader endog disse[3]).

Denne skik at formindske det oprindelige våbenskjolds mærker, kaster et meget kærkomment lys over en sønderjydsk adelsslægt. Vi træffer i Valdemar Atterdags tid to brødre, Valdemar Sappe og Erik Rind,, bl. a. som ivrige deltagere på kongens side i kampen mod Friserne. Valde-

---

1) Querfurth, Wörterbuch, s. 14: Beizeichen.

2) Valdemar Sejrs søn Knud efterlod sønnen Erik af Sønder Halland, der ligesom hans frænde grev Jakob af Nørre Halland førte én løve og ti søblade i sit våben; hans søn Barnum derimod nøjedes med syv søblade, medens atter dennes søn og sønnesøn, begge Eriker, herrer til Skarsholm på Sælland, kun førte henholdsvis tre og sex søblade. Se Thorkelins Diplomatarium I. Tab. V. P. v. Møller, Bidrag til Hallands historia, s. 38. Klevenfeldts samling af seglafbildninger i Gehejmearkivet, Nr. 330 og 332: Sigillum Erici Barnums(øn) de Scarceholm, 1354 og 1359. Årbøger 1877, 250. Scr. r. Dan. IV. 491.

3) Sveriges historia I 414. Svensk heraldik, s. 53 (sml. Kønigsfeldt, Nordiske kongeslægter, s. 167.) s. 51 (fig. 115). Den dansk fødte Sofie af Rostok har på samme måde kun de tre løver, år 1237, se Mecklenburgisches Urkundenbuch I. 462.

mar Sappe forekommer fra året 1351 og Erik fra omtrent samme tid, begge som ejere af jordegods på Sønderjyllands vestkyst mellem Tønder og Ribe. I året 1359 er Valdemar kongens staller i de frisiske hereder, i det følgende år får Erik tilskødet jord på Vesterland Før til den borg, som han dér har opført tilligemed en ladegård, udgangspunktet for Valdemars og de senere kongers magt over dette land langt ned i tiden. I året 1364 overdrager Erik Rind »sin broder Valdemar Zappi«, ridder, jordegods i Slogs hered ved Tønder, og heraf ses da deres slægtskabsforhold[1]). Men det samme fremgår af deres segl. Efter adelslexikonet førte Valdemar Sappe 7 »hjerter« i sit våben, medens Eriks sønner Valdemar og Abel (hans eget haves neppe mere) på samme måde har hver 8 (stillede: 4 og 3 og 1) i deres[2]). Under det bekendte thingsvidne fra Urnehoved, 1397, hænger endvidere et segl med 5 søblade, tilhørende »Peder Eriksøn på Solvig«, og da denne hovedgård lå i samme sogn som det af Erik Rind solgte gods, ligger det nær at antage, at den har været i hans eje, og at Peder Eriksøn med de 5 søblade er hans søn[3]). Ved samme tid (1395) forekommer der endelig efter adelslexikonet en Peder Abelsøn med 13 søblade (»hjerter«), altså uden al tvivl en søn af Abel Eriksøn.

Længere nedad synes denne slægt ikke at kunne følges, med mindre den Valdemar Sappe, som Hvidtfeldt nævner i året 1419 skulde tilhøre den. Derimod kan den følges tilbage i tiden til sit udspring. I året 1349 pantsætter nemlig Erik Abelsøn gården Tørnskov i Løgum sogn, som han har

[1]) Ældste danske arkivregistraturer I 5. Scr. r. D. VIII 82. Staatsbürgerliches Magazin VIII 644. 645. Michelsen, Urkunden, II 403. 489.

[2]) Ribe stiftsbreve nr. 111, i Gehejmearkivet, udstedt af Katrine, enke efter Erik Rynd, forseglet af sønnerne Valdemar og Abel Eriksønner.

[3]) Gemeinschaftliches Archiv XVII 5 (i Gehejmearkivet).

fået efter sin fader, den afdøde ridder Abel[1]), og her har vi da uden al tvivl igen Erik Rind, blandt hvis sønner vi træffer en Abel, der på den tid var et aldeles ualmindeligt mandsnavn. Men faderen, ridder Abel, er da den tidligere forekommende Abel Valdemarsøn, ridder, der spillede en vis rolle i første haldel af det 14. århundrede i Sønderjylland. Således er han alt efter Hvidtfeld tilstede ved forliget i Horsens 1313, medens han sidste gang forekommer i årene 1338—39. Han hører strax til den unge hertug Valdemars nærmeste omgivelser, og af to breve fra året 1326 ser vi, at han var dennes farbroder, altså en søn af hertug Valdemar IV (Erik Menveds samtidige)[2]). Som sådan nævnes han også i den berømte klagesang over Danmarks ulykkelige stilling under den unge konge-hertug, hvor dog Hvidtfeldt har misforstået sammenhængen og gjort ham til en broder af kong Kristoffer[3]). Den 9. Sept. 1338 deltager han med hertugen i indstiftelsen af en mindehøjtid for denne selv, hans fader Erik og farfader Valdemar i Slesvig domkirke; året efter nævnes han som eventuel voldgiftsdommer i et forlig mellem hertugen og grev Gert[4]).

Vi har da her en uægte sidelinje af den sønderjydske hertugslægt: Valdemars søn Abel, dennes sønner Valdemar og Erik, den sidstes sønner Valdemar, Abel og Peder, og

---

[1]) Scr. r. Dan. VIII 24 f.

[2]) Mecklenburgisches Urkundenbuch VII 341 (V. dux Jucie, — Abel patruus noster dilectus). Ribe stiftsbreve 135; supplement 11. (Abel avunculus noster dilectus).

[3]) A. Hvidtfeldt, Chronologiæ 2. del, s. 397 fl. vers 18:

firmabatur, augebatur,
Gottrup in obsidiis,
regis tamen patruus,
Abel, miles strenuus,
resistebat etc.

Det er Gottorps belejring 1329 af Jyderne. Sml. Hvidtfeldts fejlagtige fortolkning s. 377.

[4]) Cypræus, Annales p. 325 f. Michelsen, Urkunden, II 191.

endelig en Peder Abelsøn, af hvilke alle de, hvis segl er bevarede eller kendte, fører et større eller mindre (vilkårligt) antal søblade i deres våben.

Men denne selvstændige anvendelse af søbladene som slægtmærke viser formentlig to ting: først, at man ikke i middelalderen har tænkt sig muligheden af en misforståelse af selve mærket som identisk med det i kongeskjoldet; man har ikke kendt forskellige opfattelser af denne figur i dette eller andre skjolde, i hvilke det stod ene, det var overalt og skulde overalt være søblade; dernæst, at det er blevet opfattet som et selvstændigt mærke, ligeberettiget med løverne, om end selvfølgelig brugt som baggrund for disse. Men dette resultat stemmer fuldstændig overens med hvad også andre betragtninger måtte føre til som det ene sandsynlige.

Det står nu kun tilbage med få ord at omtale det danske kongevåbens sandsynlige oprindelse, den tanke som ligger til grund for mærkernes første valg. Vi møder her strax to modsatte opfattelser, den heraldisk-videnskabelige og den populær-poetiske; efter hin er der ikke uden i enkelte tilfælde forbunden nogen bevidst tanke med valget af skjoldmærkerne, efter denne er de udelukkende et symbolsk udtryk for en eller anden, helst dyb og vidtrækkende tanke. Fremsatte således i almindelighed er imidlertid begge opfattelser afgjort forhastede; det må i hvert enkelt tilfælde afgøres efter de foreliggende vidnesbyrd, om en fortolkning af mærkernes betydning er tilstedelig eller vel endog nødvendig, eller de snarere må betragtes som tilfældige eller dog valgte af grunde, som nu unddrager sig enhver granskning. At der ikke altid kan have været forbundet en symbolsk tanke med de valgte mærker, er ligefrem indlysende, når man kaster et blik på hin tids segl; derimod kan jo selvfølgelig ethvert sådant have en bestemt historisk til-

knytning, som nu er tabt, men som i og for sig indeholdt en lige så dyb tanke som et hvilket somhelst symbol. På den anden side er det sikkert nok, at man i middelalderen havde et stærkt hæng til at symbolisere; man behøver kun at kaste et blik i »Lucidarius« eller en homiliebog, for at se hvad fortolkernes kløgt har fået ud af kirketjenestens, bygningernes og skrudets mest tilfældige enkeltheder. At samme åndsretning har kastet sig over våbenskjoldenes billeder, måtte man forlods være overbevist om, men der foreligger desuden et udtrykkeligt vidnesbyrd derom i den efter nordtyske kilder i det 13. århundrede sammenskrevne »Didriks saga«. Her opregnes der nemlig en række riddere og høvdinger med deres skjoldmærker og der opgives en bestemt historisk eller symbolsk grund for hvert enkelt. Didrik, siges der, havde et rødt skjold med en oprejst gylden løve; efterat han var bleven konge i Bern, satte han en krone over dens hoved; løvens betydning var denne, at vedkommende aldrig vilde fly. Hildebrand den gamle havde et rødt skjold med en hvid borg og gyldne tårne, efter Berns udseende; det betød, at han var Didriks tro mand. Hejmer havde et blåt skjold med en lys hest; den blå farve betegner et koldt bryst og et hårdt (mandhaftigt) hjerte, hesten at han var en god ridder. Vidge Velentsøn havde et hvidt skjold med rød hammer og tang, efter sin faders idræt. Hornboge jarls skjold var sort (brún) med en gylden høg, som forfulgte to fugle; farven betegnede hans høje byrd og ridderlighed, høgen hans snarhed og sejrlykke. Sintram havde et grønt skjold med en drage, sort foroven og rød forneden; det var et minde om at han var udreven af dragens mund, farven hidrørte fra hans bedste sværd, som var grønt. Detlev den danske havde et mørkeblåt skjold med et gyldent fildyr (elefant), det kom af at han overvandt Sigurd, som plejede at ride på et sådant; det var af guld fordi hans moder var af kongebyrd. Herbrand den vidførle

havde en gylden lynstråle i rødt for at betegne sin ustadighed. O. s. v.[1])

Dette er nu tilvisse fri digtning, men det viser dog at man følte trang til at forbinde en fornuftig tanke med disse fremstillinger, ja endog anså det for det ideale forhold, at hvert våbenskjold kunde gøre rede for sin oprindelse og betydning. Når videnskaben for øjeblikket synes helt at have opgivet denne forståelse, da er grunden vistnok nærmest den samme som den, der engang bragte topograferne til at opgive al fortolkning af stednavne; misbrugene havde her vist sig at være så store, vilkårligheden syntes så aldeles at have bemægtiget sig dette område, at al forståelse blev opgiven som uoverkommelig. Senere har man imidlertid fundet en ny nøgle til forståelsen af et overvejende antal af disse navne, og der vil nu neppe være nogen tvivl om, at den i såre mange tilfælde kan vindes med fuldkommen sikkerhed. Slet så heldigt vil det neppe nogensinde stille sig for heraldiken, men man må dog ikke opgive håbet om at nå idetmindste nogle resultater.

Der gives da først en række våbenskjolde, om hvilke alle indrømmer, at de har en bestemt betydning, det er de såkaldte arma loquentia (armes parlantes), der ligesom giver et billed for slægtens navn. Hos os forekommer de dog kun i ringe omfang, da vore adelsslægter kun undtagelsesvis førte slige slægtnavne, disse dannedes tværtimod senere ofte af mærket, som Ulfeldt, Gyldenstjerne, Lindenov o. l. Dog kan forbindelsen med navnet i enkelte tilfælde vistnok efterspores ved at supplere et tabt mellemled. Når således slægten Juel fører en stjerne over et hav i sit våben, ligger det nær at antage, at der herved er tænkt på julestjernen, og at det altså er et »talende mærke« i videre betydning.

---

[1]) Saga Điðriks konungs af Bern, udg. af C. R. Unger (1853) k. 172—85. Sml. G. Storms afhandlinger om sagaens tilblivelse: Sagnkredsene om Karl d. store og Didrik af Bern (1874) og i Årbøgerne 1877.

Andre mærker skylder vistnok stedlige forhold deres oprindelse og peger derved hen på slægternes hjemstavn eller deres stammefaders personlige forhold. Således førte den holstenske slægt van der Wisch en ulv, snarest vistnok som betegnelse for sin oprindelse fra og sit navn efter »de Wisch«, en stor vildmose i egnen af Kiel. På samme måde ligger det nær at henføre Urnernes ørneklo til den temmelig vildsomme egn på Urne, hvorfra den stammede.

Vender vi os herefter til kong Valdemars tvende våbenmærker, så vil det neppe kunne negtes, at der må tillægges hans valg af løver og søblade nogen betydning. At han og hans nærmeste ikke har været fremmede for mærkernes symbolske betydning, synes jo alt at fremgå deraf, at grev Albert efter hin ulykkelige dag på Lyø bruger et nyt segl, i hvilket hans skjold er aved. Men hvorledes skal det fortolkes?

Det er en gammel tradition, at de tre blå løver skal betyde rigets tre hovedsunde (Øre-, Beltes- og Medelfarsund, som de fordum kaldtes), Terpager omtaler dette som en bekendt sag og anfører ældre forfatteres vidnesbyrd om, at dette yderligere anvendtes på Ribe stads segl, hvis tre løver antoges for symbol på åens tredobbelte løb[1]). Det er vistnok den eneste tradition, som overhoved knytter sig til vort våben og den bør neppe helt forkastes. Vistnok er det en vilkårlighed at henføre de tre løver til tre sunde, thi de er vistnok simpelthen overførte fra andre samtidige mærker som udtryk for den kongelige magt og værdighed; men traditionen kan meget vel have ret i at henføre deres blå farve, der er ejendommelig for det danske våben, til

[1]) Terpager, Ripæ Cimbricæ descriptio (1736) p. 21—22: Solenne enim fuit nostratibus, per leones præsertim cæruleos flumina et alveos significare, quod vel prisca Daniæ insignia demonstrant, in quibus tres leones tria freta — designare perhibentur. Henvisning til Janus Koldingensis, Descriptio Daniæ, 1594 (p. 86).

havets strømme, der overalt omgiver Danmark og er dets naturlige værn, ligesom hele rigets ledingshær dengang var en søhær. Men under denne forudsætning forklarer det andet mærke, søbladene, sig selv. Vi ser dem på Alberts og hans broders sigil danne baggrunden for det egenlige våbenskjold med løverne; det må være en billedlig fremstilling af selve riget efter dettes ejendommelige natur, de lave svømmende øer, som også nyere digtere har sammenlignet med åkandeblade. Løverne er deres skjold, havet er deres værn, selv ligger de spredte over havets flade som gyngende søblade, fæstede til en lønlig rod i dybet. Det er den selvsamme tanke, som vi finder udtrykt i vor ældste nationalsang: »Danmark, dejligst vang og vænge, lukt med bølgen blå«, idet havet også her betegnes som det sted, hvor de danske drenge kan gå i leding.

GRAVSTENEN FRA TIMGAARD,

»DYVEKES LIGSTEN« KALDET.

AF HENRY PETERSEN.

I Tim (udtales Tiim) Sogn Nord for Ringkjøbing laa i fordums Tid Gyldenstjernernes anselige Herresæde Timgaard; endnu i 1787, da en Beskrivelse over Gaarden af P. M. Nødskov udkom[1]) stod den gamle Hovedbygning fra det 16de Aarhundrede med sine fire Fløje og Taarne. Sagnet vilde vide, at Timgaard oprindelig var bygget i et Morads af Trods mod en Jomfru, der svarede sin Bejler, at hun ligesaa lidt vilde give ham sit Ja, som han formaaede at rejse en Gaard i hint Uføre eller at bringe hende den Ring, hun kastede ud i Sumpen. —

Ringen fandtes i en Fisks Indvolde, og Borgen blev bygget saa fast, at den kunde have staaet Aarhundreder endnu, da den ved Aaret 1800 maatte dele Lod med saa mange andre af Danmarks minderige Herresæder. Byfoged Linddahl i Lemvig kjøbte Ejendommen, udstykkede Godset og lod Hovedgaarden rive ned.

»Moradset« ligger nu atter med sin vidtstrakte Flade udbredt for Øjet. Den gamle Borgs Tomt tegner sig saa

---

[1]) Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn af Poul Mathias Nødskov. Viborg 1787.

svagt, at man ikke engang kan blive den vaer fra den tæt forbiløbende Vej. Ved Søndersiden af denne staar dog endnu et Minde om den fordums Herregaard: en gammel Bindingværkslade med mægtige Tømmerstokke af Eg, der Aarhundreder igjennem har givet Ly for Herregaardsmarkernes Afgrøde.

Det er noget usikkert[1]), naar i det 16de Aarhundrede den senest staaende Hovedbygning er opført, men et gammelt Rim siger:

Timgaard den røde
lagde Vestervig Kloster øde.

Rimet overdriver sikkert nok de Nedbrydninger, der have fundet Sted i Vestervig; thi Klosterbygningen vides først sent i det 17de Aarhundrede at være »lagt øde«[2]). Det er meget muligere, som alt Nødskov tror, at Materialerne ikke hidrøre fra selve Vestervig Kloster, men fra den 2—300 Skridt fra Klosteret liggende St. Thøgers Sognekirke, der blev nedbrudt c. 1547[3]), og at vi saaledes ad denne Vej formaa at datere Timgaards Opførelse. Der findes nu spredte i Omegnen forskjellige udhugne Stene fra Timgaard, der oprindelig maa antages at have været anbragte i Kirkemure, saaledes et interessant temmelig fladt Basrelief, der forestiller tvende mod hinanden vendte Løve- eller heraldisk set Leopardfigurer og aabenbart tilhører den tidligere Middelalder[4]). Endvidere sad der mange hugne Kampestenskvadre i Timgaards Mure; det forreste Hus, hvor Porten

---

1) Nødskov. S. 127.
2) J. B. Løffler: Vestervig Kloster i Aarb. f. n. Oldk. 1876. S. 18.
3) Løffler l. c. S. 8.
4) Det henligger foran Døren ved Kjærgaarden, Tim Sogn. — Som Trappesten ved Møllegaarden ligger en profileret Sten, der er helt prydet med Relieffigurer: ligesom sammenhængende Slyngtraade ombøjede i Spiral.

fandtes, var opført ene af saadanne Stene[1]). Det kan vel ogsaa være tvivlsomt, om det var fra et »Borgkapel«, at den Døbefont af Kamp med Fod hidrørte, som Nødskov omtaler henstaaende i Kjøkkenet[2]), hvor der tillige fandtes adskillige Stene, der lignede »Kirkeforziringer«. Og endelig kan det anføres, at naar der i én Kampesten saas Lignelsen af en stor indskudt Kanonkugle« og i en anden »Formen af en Kanonkugle indhulet«, saa er det en ejendommelig Slags Figurer, vi kunne finde i jydske Kirkers Kampestensmure — i Hedensted Kirke ved Vejle ses endog 7 saadanne spredt omkring baade i Chor og Skib.

Mellem de forskjellige »Oldtidens Værker« paa Timgaard, som Nødskov omtaler, anfører han

„en gammel Mindesten, som endog omtales i Danske „Atlas[3]) og som (forudsat Traditionens Rigtighed) er en „af de mærkværdigste i Danmark. Herom heder det „nemlig: at, da Knud Gyldenstjerne var hjemkommen til „Thimgaard efter Løsladelse af det Fængsel, hvori han „havde været tilligemed Torben Oxe, for den berygtede „Düvekes Skyld lod han, i sin Harme over den nyelige „uforskyldte Medfart dette Fruentimmers Billede udhugge „paa denne Sten, som han opsatte ved Indgangen i Porten, „med streng Befaling, at hans Hofkarle skulde spytte „derpaa, ja gjøre det som værre er[4]) hver Gang de ginge „der forbi.

---

[1]) Danske Atlas V, 862.

[2]) Tim Kirke har endnu sin oprindelige Granitdøbefont. Kirken selv er opført af hugne Kvadre, dens Sokkel prydet med en simpel Skraakant. Gyldenstjernernes Kapel paa Sydsiden er nedbrudt i Aarhundredets Begyndelse. Det smukke Epitafium over Knud Gyldenstjerne den yngre, † 1636, er dog endnu bevaret og indmuret i to adskilte Dele i Skibets Væg. Det er grelt overmalet i nyeste Tid.

[3]) Paa Gaarden skal endnu findes Stykkerne af en stor Sten, hvorpaa har været udhugget et Fruentimmerbillede med nogen ældgammel Skrift. (1769).

[4]) ɔ: *permingere.*

„En saa besynderlig Fortælling har gjort mig nys-„gjerrig til nøje at betragte denne Sten. Men til Uheld „har jeg befunden den overbrudt, og desaarsag et Hull i „Indskriften, som derpaa findes i Munkestiil. Dog er saa „meget tydeligt, at derpaa er udhugget et Fruentimmer-„Billede, med Dødningshoved og Been under Fødderne, „hvorhos rundt omkring læses følgende Ord i det neder-„tydske Sprog:

„Hier legt Begra . . . . is Tochter vnde staerb icch „Jaer ons Herren XV den".

„Heraf ses, at denne Steens Heltinde er død i Aaret „1515[2]), hvilket kommer næsten overens med Düveks „Dødstid; og Resten overlader jeg Læseren at bedømme".

Det er dette Mindesmærke vi i det følgende nærmere skulle drøfte overfor det anførte Sagn.

Nødskov havde, som det synes kort før Bogens Udgivelse, fundet Stenens underste Halvdel »hvalvt« foran Brønden, hvor det havde henligget, saa længe man kunde huske tilbage, og et Stykke af den øverste Del i Rullen. S. Abildgaard havde 1772 været der i Egnen og tegnet Gravstene fra Middelalderen i Tim Kirke, men ikke saa meget som en Notits i hans Dagbog vidner, at han har set Rester af »Dyvekestenen«, eller hørt derom. I Aaret 1790 d. 5. Novb., tre Aar efter at Bogen om Timgaard var udkommen, bliver der ved Ladegaarden opgravet et nyt Stykke af Stenen, og derpaa staar Navnet Sibrecht (!), saaledes at Indskriften kan udfyldes: Hier legt begrauen Sibrechtis Dochter etc. Intet Under at Nødskov derefter i en skreven Notits udtaler sig saaledes: »At den Mindesten, som sønderbrudt findes paa Timgaard, virkeligen er dannet til Dyvekes Erindring, enten Ære eller Spot, er jeg nu overbevist om.« Først 1804 blev det nye Fund bekjendt, da Nødskov sendte en Tegning af

---

[2]) *Thi vore Forfædre i det 16de Aarhundrede satte kun den sidste Halvdel af Aarstallet i deres Skrifter, som med mangfoldige Indskriptioner, endog paa Mynter, kan bevises.*

de sammenlagte Brudstykker, udførte 1795 af J. Ellung i Forening med ham selv, der paa det nøjagtigste havde aftegnet Indskriften, til en Regentsalumnus Graulund, af hvem Tegningen blev vist til »Professorerne« og forelagt det skandinaviske Litteraturselskab ved Professor Nyerup[1]). Der maa fra denne Side været ytret Ønske om at faa Stenen til Kjøbenhavn. Et Svar fra den nye Timgaards Ejer til Graulund, dat. 27/12 1804, lyder: »Stenen skal være Professorerne foræret ligesom og blive leveret enten i Ringkjøbing eller Lemvig, saasnart der fra et af disse Steder kan gives Lejlighed til Kjøbenhavn«.

Svaret var jo overordentlig imødekommende, men der var endnu ikke indsat nogen Commission for Oldsagers Opbevaring, der videre kunde tage sig af Sagen. Stenen kom faktisk ikke til Kjøbenhavn, og da Abrahamson i Skandin. Litteraturselskabs Skrifter 1806, 1ste Bind, S. 472—96, udgav sin Afhandling »Om Dyvekes Ligsten«, hvori han frakjender Efterretningen om denne enhver Paalidelighed, havde han kun Ellungs og Nødskovs Tegning for Øje, ja omtaler slet ikke, at Stenen 1804 var tilbudt oversendt til Kjøbenhavn, i alt Fald har han ikke forhørt sig nærmere om dens Skjæbne hos Timgaardens Ejer. Indberetningen af 1808 fra Sognepræsten til Commissionen henviser kun til Nødskovs Skrift.

I Oktober 1832 modtager Commissionen for Oldsagers Opbevaring fra Lemvig et Brudstykke af en »Gravsten«, der havde ligget udenfor en Kjøbmand Smiths Dør der i Byen nede ved Fjorden. 12 Aar iforvejen havde Smith kjøbt sin Gaard, og ved at grave i Sandet udenfor mellem Huset og Fjorden fandt han Stenen i samme Form og Til-

[1]) Gjennem denne maa de Breve og andre Papirer, hvoraf de ovenstaaende Meddelelser ere uddragne, været gaaede over til Oldsagcommissionens Archiv.

stand, hvori den nu indsendtes. — Gaardens forrige Ejer sagde, at Stenen var kommen fra Timgaard.

Man tog den gamle Tegning af »Dyvekestenen« fra Timgaard frem og saa da med Overraskelse, at det var den nederste Del af denne Sten, som altsaa efter Løfte var sendt til Lemvig for at afgaa til Professorerne i Kjøbenhavn, men der forbleven henliggende ved Stranden og efterhaanden som glemt tildækket med Sand. Man mindes herved om, hvorledes Søren Abildgaard fandt den store Tirstedrunesten henliggende halvt nedsunken i Jorden ved Vejen nær Nysted Havn, hvorhen den rimeligvis er bleven ført paa Ole Worms Tid for at udskibes til Kjøbenhavn. Da Worm udgav sine »Monumenta« stod den endnu i Tirsted Kirkegaardsdige 2½ Mil vest for Nysted[1]).

Selvfølgelig blev der nu strax skrevet til Timgaard om de andre Rester af Dyvekes Sten, men kun det ene Stykke kunde skaffes tilveje endog i en meget udslidt Tilstand, da det i Mellemtiden havde ligget foran Kjedelen i Bryggerset. Det vigtige Stykke, hvorpaa Navnet Sibrecht stod, var ikke længer til at finde, og de Eftergravninger, der forsøgtes i den gamle Herregaardstomt, bragte intet Udbytte. De to Stykker af Stenen[2]) bleve opstillede paa Rundetaarn; senere have de faaet Plads i Museet paa Prindsens Palais, i Gjennemgangen til Haven. —

Ved Betragningen af Mindesmærket kommer det først an paa, hvor paalidelig vi kunne anse den gamle Tegning for at være. Foruden at Stykket med »Sibrecht« nu er tabt, er der sprunget store Skaller af det største Stykkes nederste Parti; hvorved ikke alene Indskriften forneden, men tillige interessante Partier af Stenens Ornamenter og Figurer ere gaaede tabte.

---

[1]) G. Stephens: The Oldnorthern Runic Monuments II. 798.
[2]) Museets Protokol Nr. 2676 og 2959.

Indskriften paa Billedet af 1795 er som sagt tilsat af Nødskov, der først har aftegnet den særskilt [1]). Nødskov maa have været meget duelig til at læse Indskrifter med Munkebogstaver, hvad hans Gjengivelse af forskjellige Indskrifter i Tim Kirke viser, og ved at sammenligne hans Copi med hvad der endnu er tilbage af »Læsningen« paa Stenen, vil det da ogsaa bemærkes, at han gjennemgaaende har anvendt megen Omhu for at gjengive de enkelte Bogstaver i deres noget forskjelligartede Karakter — har han end ikke været heldig i Tydningen af dem i deres Sammenhæng. Det kan saaledes paa ingen Maade betvivles, at den gamle Tegnings Skrifttræk ere korrekte, og at vi efter den tør udfylde Indskriften med de Ord, der nu fattes. Hvad Stenens ovenomtalte Udsmykning angaar, som ikke er aftegnet med tilsvarende Omhu af Ellung, da har et heldigt Fund i Foraaret 1878 ydet et saa karakteristisk Supplement til de i Forvejen bekjendte Brudstykker af Stenen, at hvad der i hin Henseende er tabt ved Stykket med Navnet Sibrecht nu fuldkomment er erstattet. En Forespørgsel fra Forf. til Proprietair S. Hansen paa Timgaard om Brudstykker af Stenen skulde være komne frem i de senere Aar, besvaredes nemlig af denne ved Indsendelsen af et hidtil ganske ukjendt Stykke af Stenen som Gave til Museet. Det var for nogen Tid tilbage fundet overlig i Jorden udfor den gamle Ladebygnings vestre Gavl, og man havde lagt Mærke til det paa Grund af de særegne Bogstaver uden at ane dets Interesse. Det var lige modsvarende til det tabte Stykke med »Sibrecht«; thi paa dette gjengiver den gamle Tegning i uforstaaede Træk den samme ejendommeligt ornamenterede,

[1]) Den Blyantstegning, Nødskov og Ellung har udført sammen, er senere optrukken med Blæk. Der forefindes foruden den i Museets Arkiv en Tegning af en J. Jensen, som dog tydeligt er en gammel Copi af hin.

paa Søjlehovedet hvilende Bue, der forneden til den ene Side udløber i et meget karakteristisk, grinende Djævle- eller Narrehoved. Indskriften paa det nyfundne Stykke viste Ordene »god voer die ziel«. Eftersøgninger, som Forf. senere selv foretog paa Timgaard og Nabogaardene, bragte ikke noget yderligere Supplement. (Se Afbildningen S. 79).

Som Abrahamson strax i sin ovennævnte Afhandling fra 1806 gjorde opmærksom paa, kan her ikke være Tale om en paa Timgaards Ejers Foranstaltning paa Stedet udhugget Sten til Skam, Spot og Spe for den derpaa fremstillede Kvinde. Det er en Gravsten af sædvanlig Art med Evangelistmærkerne i Hjørnerne; den viser den Afdødes Billede i en Dragt, der meget svarer til Fruerdragten paa Gravstenene over Predbjørn Podebusk og hans tvende Hustruer fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede i St. Hans Kirke i Odense, samt til Billedet af Fru Eline Hack paa hendes og hendes Husbonds Hans Krafses Gravsten fra 1530 i Tjæreby Kirke ved Skjelskør. Under Billedets Fødder vare Symbolerne paa Døden fremstillede, men Stenen er her som sagt meget beskadiget, saa at Dødningehovedet kun kan følges i sin øverste Kontur. Abrahamson omtaler, at der saas en Hund foran dette, og paa Ellungs senere med Blæk optrukne Tegning ses ogsaa et saadant Dyr, hvis Ben dog, hvad der maatte synes paafaldende, overskæres af Skriftbaandet. Her har nemlig Tegneren set fuldstændigt fejlt; skjønt nu ufuldstændig fremtræder Figuren foran Dødningehovedet tydeligt som Underkjæben til dette. Som Gravmæle bærer Timgaardstenen Indskrift langs Siderne, der paa Plattydsk ligefrem fortæller: Hier legt begrauen o. s. v. og slutter med en Bøn for den Afdødes Sjæl: (bedet) God voer die Ziel. .

Som Gravsten maa den oprindelig have havt Plads andensteds end paa Timgaard. Den kan ikke antages at hidrøre fra et Borgkapel dér; et saadants Tilstedeværelse

paa Timgaard er højst problematisk, og kun paa Slotte som Kjøbenhavns og Vordingborgs vides Huskapellet undtagelsesvis og tildels midlertidigt benyttet til Begravelse i Middelalderen for kongelige Personer. Gyldenstjernerne selv begravedes i deres Sognekirke, og dér hviler en formentlig Ejer af Timgaard før dem. Baade i Choret og i Skibet ligge endnu Gravstene bevarede fra Middelalderen[1]).

Imod at Timgaard-Gravstenen oprindelig skulde have haft Plads i Tim Kirke — man fristes til at sige overhovedet i nogen Landsbykirke — taler, som vi nedenfor ville vise, Monumentets egen Karakter. Men fra hvilken Kirke den nu end kan hidrøre, saa er det aabenbart, at der maa have været en særlig Grund til, at den anselige 8′ lange, brede Gravsten en lang Tid blev bevaret i hel Tilstand paa Timgaard; thi de Gravstene, der borttoges fra Kirkerne bleve jo ellers altid sønderhuggede til Trappe- og Gulvstene. En Anvendelse af den som Flisesten i dens fulde Størrelse, taler baade Forsiden og Bagsiden imod, og den korte

---

[1]) Foran Alteret ligger en 7′ l. 3′ 2″ bred Gravsten med følgende Indskrift: ✠ HIC IACENT CONRADVS | FRA(N)S CECILIA UXO(R) EIUS IACOBVS FILIUS . . . | . . IT FILI(A) EIUS | MORTUI A D. M. CC. XC I . (DURA?)NTE INTERDICTO.

Stenen bærer et udslidt simpelt Søjleornament. Af Slægten Franz forekommer flere Personer paa Erik Menveds Tid (se Registr. til Scriptores); en Conradus Franz nævnes 1285 som Civis Roskildensis.

I Skibet ligger nærmest Chortrinet en $8^1/_2$ l. 5′ br. Sten med Indskrift: hic iacet dominus nicola|us erici miles de tqm quondam regis dacie xc magistercurie qui | obiit anno domini mcdlxxxiiij cum uxore | sua domina mette de longtqnd que obiit anno domini mcdlxxxiiii orate pro eis. Paa Stenen staar Gyldenstjernernes og Bannernes Vaaben.

Indskriften paa en 6′ 1″ l. 3′ br. Sten vestligere i Skibets Gulv end sidstnævnte lyder: hic iacet nob | ilis domina rigissa quondam uxor petri nicholai | cum sorore sua virgine | cristina quorum anime in pace requiescant.

Tid, hvori det øverste Brudstykke, som ovenfor omtalt, blev næsten helt udslidt, tyder dog hen paa, hvor modtagelig Stenarten var for »Slid«. Sagnet sagde da ogsaa, at den havde været opsat ved Indgangen til Porten. Skulde den nederste Endes omtalte sprøde Tilstand — der kunde tænkes foraarsaget ved at netop denne Del af Stenen havde været udsat for Stød eller anden Beskadigelse — i Forbindelse med de andre anførte Omstændigheder tyde hen paa, at vi allerede i Henseende til Anbringelsesmaaden kunne fæste Lid til Sagnet om Dyvekestenen?

Dyveke blev ifølge Hvitfeldt[1]), der jo levede i samme Aarhundrede, jordet i Helsingørs Klosterkirke. Ingen anden Kilde haves for, hvor hendes Grav er at søge. Da af Helsingørs nuværende Kirker, St. Olai og St. Mariæ, kun den sidstnævnte har været Klosterkirke, finde vi almindelig (saaledes i Marmora Danica I, 133 og i Danske Atlas II, 267) Hvitfeldts Angivelse tagen til Indtægt for denne. Helsingør havde imidlertid paa Christian den andens Tid ikke mindre end 3 Klosterkirker, hørende til et Sortebrødre-Kloster (St. Nicolai Kloster)[2]), et Graabrødrekloster (St. Annæ Kloster)[3]) og et Karmeliterkloster (vor Frue eller Marieklosteret kaldet)[4]). Man har hidtil urigtigt angivet Klostrenes Tal til 5[5]), idet man har antaget St. Nicolai og St. Annæ for selvstændige Klosterstiftelser uden at give Agt paa, at det var Navnene paa henholdsvis Sortebrødrenes og Graabrødrenes Klostre, og man har ligeledes, hvad Beliggen-

[1]) Fol. Udg. S. 1117.
[2]) Aktstk. til Helsingørs Hist. Nr. 15 i Aarsberetn. fra Geheimeark. III.
[3]) Smstds Nr. 16.
[4]) Smstds. Nr. 14, 19, 20, 27, 29, 31. — Et Helliggeisthus med tilhørende Kirke anføres i Helsingørs Thingbøger 1550-55 o. fl. St. (Geh. Ark.).
[5]) Saaledes Daugaard: De danske Klostre, S. 198, og senest Traps stat.-topogr. Beskr. af Danmark, 2. Udg. I. 18.

heden angaar, forvexlet Graabrødre- og Karmeliterklosteret. Marienlyst staar nemlig paa det førstnævntes og ikke paa sidstnævntes Grund. 1428 gav Kong Erik af Pommern Graabrødrene St. Anna Kapel udenfor Helsingør By med Byggegrund og en tilstødende Lund[1]) (smhld Navnet Lundehave for Frederik II.s der opførte Lystslot), og at Klosteret virkelig blev opført her og stod sammesteds endnu 1518 se vi deraf, at det under dette Aar anføres som »Conventum S. Anne prope Helsingør, ordinis fratrum minorum«[2]). Ligesom Karmeliterbrødrenes Frue-Kloster stedse anføres som liggende »i Helsingør«, saaledes bliver dets Beliggenhed inde i Byen indlysende af det Brug, man senere gjorde af Klosterets Bygninger til Hospital, hvorom nærmere nedenfor.

I Aaret 1532 havde Lybækkeren Reimar Kock »tho helschenore yn dem Karmelitz Closter«, saaledes som han fortæller i sin haandskrevne lybækske Krønike III, 186, set en smuk Tavle paa Højalteret, paa hvilken Kong Christian II. havde ladet sig male overfor Dyveke — »eyn over uth schone Wejues bilde«. Vel kan det paavises, hvad allerede Høyen skal have gjort, at Reimar Kock her har taget fejl, idet Tavlen maa være den, som nu findes i Museet for de nordiske Oldsager[3]), og fremstiller Kongen knælende overfor Dronningen, der er let at kjende og desuden er betegnet ved hendes Slægtvaaben; men det kunde jo siges, at hin Antagelse næppe var kommen frem, uden at Mindet om Dyveke var særlig knyttet netop til Karmeliterkirken, ɔ: at hun laa begraven her[4]). Man kunde tillige henvise til, at Kong Christian II. den 3die August 1517, altsaa omtrent en Maanedstid efter Dyvekes

---

[1]) Script. rer. Dan. V. 514.

[2]) Smstds. VIII, 358.

[3]) Den kan ikke i sin nuværende Tilstand repræsentere den gamle Altertavles i dens Fuldstændighed; men er vel snarest kun et Midtparti af denne.

[4]) Smhld Allen: De tre nordiske Rigers Hist. 1497–1536. II. 327.

Død og Begravelse i et Kloster i Helsingør i en særlig Grad har givet netop Karmeliterklosteret der i Byen Vidnesbyrd om »sin Gunst og Naade«, idet han bebuder en betydelig Udvidelse af dets Ejendomme i Kjøbenhavn og Oprettelsen af Karmeliterkollegiet i denne Stad[1]). Men officielt er Anledningen og Hensigten rigtignok kun den »at Klosteret maatte yderligere forbedres og Munkene des inderligere bede for hans Faders, Forfædres og efterfølgende Kongers Sjæle«.

Ved Siden af indirekte Vidnesbyrd om Dyvekes Begravelse i Karmeliterkirken, findes der et »Sagn«, der maatte menes at knytte Graven til Sortebrødrekirken. Den til Hospital anvendte Klosterbygning, som staar fuldstændigere bevaret end nogen Klosterbygning i Landet, er saa tidligt som af Resen (1660) anført som Sortebrødreklosteret. Og fra 1535 haves da ogsaa en Fundats, hvorved Kong Christian III. opretter et Hospital og Sygehus i Sortebrødre-Klosteret »som det nu er forefundet med Huse, Jorde, Kirkegaard, Abildgaard, Kirke, Sovnhus, Bryggers, Bagers og alle andre Huse der udi Klosteret«[2]). Det formentlige Sortebrødre-Klosters Kirke er den nu saakaldte Maria Kirke.

At denne Kirke i Marmora Danica, Danske Atlas og andre topografiske Skrifter anføres som den Klosterkirke, hvori Dyveke er begraven, kunne vi som sagt ikke tillægge nogen Betydning; Kilden er kun Hvitfeldts oven omtalte ubestemte Angivelse, nogen lokal Tradition anføres slet ikke. Men af den Grund kan man heller ikke med stor Tillid høre paa en ej før optegnet lokal Tradition, hvis Ælde ikke kan bevises, skjønt den i vort Aarhundrede er bleven almindelig paa Stedet[3]). Den vil søge Dyvekes Grav i

---

[1]) Cit. Aktstk. i Geh. Aarsberetn. III, Nr. 31.

[2]) Hofman: Fundationer & Gavebreve VII, 75.

[3]) Den er saaledes forlængst bleven meddelt Dr. G. Burman Becker, og Justitsraad Strunk. — Forf. har i indev. Aar

Klosterets Omgang umiddelbart indenfor Indgangsdøren paa vestre Gavl i den nordre Fløj, hvor der før har ligget en glat Gravsten uden Indskrift. Stedet blev endog 1840 eller 42 undersøgt i flere Øvrighedspersoners Nærværelse; man fandt Knokler under Stenen, men hvorvidt de vare af en Kvinde blev ikke godtgjort, og man opnaaede i det hele intet Resultat[1]).

Det er sikkert nok, at der i Middelalderen anlagdes Grave ogsaa i Klostrenes Omgange — Undersøgelser i Vor Frue Kloster i Roeskilde have saaledes afgivet Exempel herpaa — men det er lidet troligt, at andre end Klosterbrødrene eller Nonnerne kom til at hvile her, endog Abbeder og Bisper søgte deres Hvilested — det mest ansete — under Kirkens Hvælvinger. Og der er ingen Grund til at tvivle om, at Dyveke er bleven jordfæstet med Hæder og Ære. Men maa vi end altsaa i denne Henseende anse »Sagnet« for uhjemlet[2]) — en Gisning om at Dyveke som »Forbryderske« var begravet afsides i Klosteret, kan let have givet Anledning til hin Tradition — saa er dog Sagnet, forsaavidt som det knytter Dyvekes Grav til den nu staaende Klosterbygning ikke i den Modstrid, man skulde tro, til Antagelsen af, at hun kom til at hvile i Karmeliterklosteret; thi det er netop dette, der staar tilbage og ikke Sortebrødrenes Kloster.

---

hørt den af en gammel Mand, der nævnte en afdød Olding som sin Kilde.

[1]) Forf. skylder Dr. Burman Beckers Velvillie at kunne anføre ovenstaaende, hvorom Underretning ved Hospitalsforstander Bauditz er indhentet fra den eneste endnu levende Deltager i Undersøgelsen, Murmester Fr. Trapp i Helsingør.

[2]) I Omgangen ere i de foregaaende Aarhundreder Lemmerne i Hospitalet blevne begravne (Boesen: Helsingør, 1757, S. 163). Endnu ligger der Ligstene i den østre Gang, og »Sagnet« begynder saa smaat at flytte Dyvekes Grav herhen.

1535 oprettede Kongen vel Hospitalet i Sortebrødrenes Kloster, men 1541 giver han Jomfru Mariæ Kloster med hvis Huse og Jorde, som til samme Jomfru Mariæ Kloster er liggende, til et almindelig Hospital i Helsingør, eftersom det er berettet, at Sortebrødreklosteret »ikke er stort nok, saa at de Fattige kunne have Rum og Værelse derudi«[1]). Hospitalslemmerne ere efter dette Gavebrev tydeligt nok flyttede over i Marieklosteret, men denne Flytning har man siden (og tidligst Resen c. 1660, der direkte eller indirekte bliver Kilde for de senere Beskrivelser over Helsingør By) overset og holdt sig til Kongens oprindelige Gavebrev, der stifter Hospitalet i Sortebrødrenes Kloster. Den officielle Benævnelse »Hospitalet« havde let ved at trænge fuldstændig igjennem og bringe Klosterets egentlige Navn i Forglemmelse, om man end ikke kunde glemme, at Hospitalet var stiftet i et Kloster; men Kirken, som udgjør den søndre Fløj af Hospitalet, den kaldes den Dag idag Mariakirken.

Sortebrødrenes Kirke hed efter Klosteret St. Nicolai Kirke. Dette Navn var almindeligt brugt ved Reformationstiden. Naar vi 1582 se Klosterets Kirkegaards Beliggenhed betegnet »norden for Stengaden«[2]), henføres vi til et helt andet Sted i Byen, end hvor »Hospitalet« og Mariekirken ligger. Der tales intet om, at man gav den »øde« Kirke, der 1576 indviedes til Brug for den tydske Menighed, noget nyt Navn[3]), og man vilde i alt Fald ikke paa hin Tid have kaldt den efter Jomfru Marie. Dette Navn maa være et Arvegods fra den katholske Tid, og da stod ingen anden Mariakirke i Helsingør end den, der hørte til

[1]) Hofman: Fundationer, VII. 76.
[2]) Topogr. Saml. paa Geh. Ark., Helsingør IV. 64.
[3]) Se Indskr. Marm Dan. I. 134, hvori Kirken siges instaurata in honorem dei omnipotentis et ecclesiæ Germanicæ usum.

Karmeliternes Mariakloster[1]). Endnu nogle andre Omstændigheder kunne støtte Beviset for, at det er Karmeliternes Kirke og Kloster, det, hvori Dyveke stedtes til Hvile, der er bevaret til vore Dage.

Den 1502 myrdede Rigshovmester Poul Laxman blev begraven i Helsingør. Ogsaa hvad hans Grav angaar standse vi ved det ubestemte Udtryk hos Hvitfeld (Fol. Udg. S. 1041), at han stedtes til Hvile i »Klosteret«. Vi have imidlertid ved de af Poul Laxman til de helsingørske Klostre udstedte Gavebreve[2]) Vidnesbyrd om, hvilket af dem han følte sig stærkest knyttet til: Karmeliterklosteret fik en 9 Gange saa stor Sum som de andre. Vi kunne derfor ikke betvivle, at det var dette Klosters Kirke, der kom til at indeslutte hans Grav, og endnu paa Resens Tid var hans Ligsten tilstede i Mariakirken[3]). Men vi kunne gaa endnu videre. I de af Klostrene udstedte Reverser for Poul Laxmans Gaver

---

[1]) 1573 29. Novbr. giver Frederik II. (Hels. Aktstk. Nr. 68) en øde Kirke der udi Byen. kaldes Vor Frue Klosters Kirke, til Hospitalet, at den strax kan nedbrydes og Materialerne anvendes til Hospitalets Bygning og Forbedring. Efter Navnet kan her kun være ment Mariakirken, men den blev jo faktisk staaende. Kongen synes hurtigt at have forandret sin Gave og selv disponeret over den øde Kirke. Contraordren eller andre skriftlige Vidnesbyrd herom har Forf. forgjæves søgt.

[2]) Ovenf. citerede Aktstk. i Geh. Ark. Aarsberetn. III.

[3]) Resens Atlas II, 419. Mariakirken har nu kun en eneste Gravsten fra Middelalderen tilbage. Den anføres ikke i Manuskriptet fra 1723 i den kgl. Saml. 2338, 4to, der indeholder Inscriptioner i Mariekirken (— Poul Laxmans Gravsten maa allerede dengang have været borttaget —), men Grunden hertil har aabenbart været dens alt da stærkt slidte Tilstand. Trækkene ere dog endnu ikke helt ukjendelige. Stenen ligger over Nicolaus Olaui Consul (ɔ: Raadmand) † ano do mcdxlviii og hans Hustru Dorothea. Der staar paa Stenen udhugget et Skjold med et Bomærke; den har langs Siderne baaret smukke stiliserede Bladornamenter. Dens Plads er nu til den nordre Side for Alteret.

anføres det for alles Vedkommende, at han har ydet Hjælp til deres Bygningers Forbedring, men medens Sortebrødrene ved Siden heraf besynderligen takke ham for deres Orgelværk, fremhæve Karmeliterne, at de hovedsagelig for hans Pengegave fik (gjen)opbygget deres »Klosterkirke og Omgang«. I den nordre Ende af den hvælvede Sal i Hospitalets østre Fløj se vi i Hvælvingsrosetterne anbragt (udhugget i Kamp?): Poul Laxmans og hans Hustrus, Fru Inger Holgersdatter Munks (med 3 Roser) Vaabenskjolde og imellem dem en større Roset med hellige Symboler, — et talende Vidnesbyrd for, at vi staa i det Kloster, af hvis Opførelse efter dets Brand 1450 Poul Laxman havde saa særlig Fortjeneste; dets Skytspatrons Jfr. Marias Billede ses fremstillet i en Roset i den modsatte Ende af Salen. Selve Stilen i Kirken og Klosteret tyder hen paa en Bygning opført i det 15de Aarhundrede; der er ingen Partier, der kunne minde om en Bygning fra det 13de Aarhundrede, i hvilket Sortebrødreklosteret opførtes[1]).

I Karmeliterklosteret i Helsingør have vi saaledes et Monument ikke blot af Værd ved at vise et Kloster fra Middelalderen bevaret med alle sine fire sammenstødende Fløje i en Tilstand omtrent som da Munkene forlode det[2]), men et Kloster, at hvis Munkes Tal nogle af de Mænd udgik, der spillede en fremragende Rolle i Reformationsperiodens aandelige Kampe (Povl Helgesen og Frants Vormordsen), og indenfor hvis Mure to Personer fandt deres sidste Hvile-

---

[1]) 1516 fik Karmeliterklosteret kgl. Bevilling paa at lade opbygge sønden op til deres Kirkegaard et Stenhus til et Hospital paa 8—10 Senge og særlig beregnet paa udenlandske Sømænd. Dette Stenhus er sikkert den interessante Teglstensbygning fra den katholske Tid, der endnu staar tæt SV. for Mariakirken. (Helsingorsk Aktstk. 29).

[2]) Som nu enestaaende i denne Henseende her i Landet fortjener det helsingørske Kloster den største Opmærksomhed og særlig fredende Omhu.

sted, hvis Liv og tragiske Skæbne — og særlig den unge Kvindes — har sat saa dybe Spor i Fædrelandets Historie.

Men skal da nu Sagnet om Dyvekestenen paa Timgaard simpelt hen forstaas saaledes, at vedkommende Borgherre lod Dyvekes Ligsten føre bort fra dens Plads i Klosterkirken i Helsingør og over til Timgaard for der at haane hendes Minde? Det kunde jo let være sket i den Tid Klosteret stod øde, og dets Kirke ikke blev benyttet.

Hvad angaar Stenens Ælde, som overfor dette Spørgsmaal først maatte afgjøres, da er man stedse standset raadvild ved det Aarstal, den selv byder frem som Svar. Der staar »Aoer o(n)s herr(n) xv | un(de)... de(m)... d«. Nødskov vilde se »xv« som Angivelse af Aarhundredets Dekade, men Dyveke vides død 1517, saa at Sagnet med det samme var modbevist. Abrahamson har prøvet andre Forklaringer, idet han gik ud fra xv som Sekelet, men han har selv strax opgivet sine »tvungne« Gisninger.

Uklarheden i Aarstallet har væsentlig sin Grund deri, at man kun har antydet dets Plads; den skulde staa aaben til senere Udfyldning. Mellemrummene ere i dette Øjemed glatbanede i Plan med Bogstavernes Overflade. At de aabne Rum ikke antyde en ornamental »Spærring« af Indskriften er indlysende af den tætsluttede Række, hvori de sidste Ord i Linien ere udhuggede. — Stenens hele Stil og Karakter peger bestemt hen paa den første Del af det 16de Aarhundrede og efter al Sandsynlighed netop paa det Tidsrum, indenfor hvilket Christian II.s Regering falder. Vi kunne derfor med Sikkerhed antage xv for Aarhundredtallet, har end efter den gamle Tegning det lille Sekelmærke »c« manglet oven i Linien. Paa en saadan særegen Maade (xv^{c}) kan Aarhundredtallet netop findes skrevet paa hin Tid[1]). Til den øvrige Del af Aarstallet og til Datoen se vi som sagt kun den uudfyldte Plads.

[1]) Smhld. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunstarchäologie S. 817

Men kunne vi end med Sikkerhed henføre Timgaardstenen til Christian II.s Tid, tør vi da paa nogen Maade tro, at den »Sibrecht«, hvis Navn nævnes i dens Indskrift, er den i Historien saa bekjendte Moder Sigbrit Villumsdatter? Abrahamson mener, at mange andre paa hin Tid kunne have heddet Sibrecht[1]) og tager endog Anstød af den »maskuline« Form Navnet (i Overensstemmelse med Albrecht, Engelbrecht, Ruprecht, Wiprecht o. s. v.) har paa Gravstenen. Ved de senere fundne, af Allen udgivne Breve og Aktstykker til Oplysning om Christian II.s og Frederik I.s Historie foreligger der imidlertid mellem de mange varierende Stavemaader af Moder Sigbrits Navn baade Formerne Siigbricht (S. 17)[2]), Siigbrecht (S. 188), Sybrecht (S. 344) og Sibrecht (S. 135)[3]) — hun skriver selv Syberich (S. 5), Broderen skriver Syberch (S. 318), Kongen Sibret (S. 29) — saa at denne sidste Indvending ikke kan gjælde. Til da at afgjøre Spørgsmaalet, om vi staa overfor den historiske Sibrechts Navn, giver selve Monumentet os Nøglen.

Abrahamson skriver om Figuren paa Stenen: »Oven over Hovedet og ved Siden har endnu været megen Tegning, men den er aldeles ukjendelig. Det, der endnu kan ses Spor af, kunde bringe paa den Formodning, at paa Billedets Hoved havde været et højt opstaaende Smykke og om Halsen en om Hovedet opstaaende spansk Krave«.

Som sagt, Abrahamson havde kun Ellungs Tegning for sig, ellers var neppe »Dyvekekraven« bleven authoriseret af ham. Hvad han har forklaret paa den anførte Maade er nemlig

---

[1]) Han anfører: Reynold Sibredsszon, Borger i Husum 1519.

[2]) Smhld. »Sziibrichts« Gaard. 1546. Kjøbenhavns Diplomat. I. 405.

[3]) Netop denne Form forekommer forøvrigt allerede i Suhm: Nye Saml. II, I. 182.

paa Monumentet tydeligt et af tvende Personer (en nøgen Mand og Kvinde) holdt Skjold. I dette Skjold — destoværre nu ufuldstændigt[1]) — staar et Bomærke.

Det er bekjendt, at Moder Sigbrit var af borgerlig Herkomst. Hendes Broder Herman Villumsen, Slotsbefalingsmand paa Bergenhus maa i Tidens Løb være bleven adlet; i hans Segl ses nemlig et Skjold med en til venstre vendt oprejst Ulv eller snarere Hund (sammenhold hans Tilnavn Hund)[2]), hvorpaa er lagt en Skraabjelke[3]); Sigbrit førte derimod i sit Segl det borgerlige Bomærke. Allen har set Aftryk af hendes Segl, hvori dette var tydeligt[4]). Det har imidlertid ikke lykkedes Forf. at finde noget Aftryk, hvori Bomærkets Form blot delvis kunde skimtes, derimod var jeg saa heldig paa et Brev i Gehejmearkivet, dateret St. Gertruds Dag (den 17. Marts) 1519, under Sigbrits egenhændige Underskrift[5]) at finde et med samme

---

[1]) Den symmetriske Overdel er ikke almindelig for Tidsalderens Skjolde, men har dog et Forbillede endog fra saa langt tilbage som 1485 (Gravstenen over Niels Daa til Ravnstrup i Herlufmagle Kirke, Tybjerg Herred), og vi finde omtrent den selv samme Skjoldform paa den ovenomtalte Altertavle fra Karmeliterkirken i Helsingør med Christian II. og hans Dronnings Billede.

[2]) Allen: Breve og Aktstykker til Chr. II.s Hist., S. 277 Anm.

[3]) Dipl. fra 1523 & 1525 (Münch. Saml. i Christiania Rigsark.) ifølge Meddelelse af Cand. Ingvald Undset.

[4]) Allen: De tre nordiske Rigers Hist. II. 530.

[5]) Brevet, skrevet med en Skriverhaand, er ret karakteristisk:

(Udskr.: Erlig ock welbyrdig mand her Henrick Krwmedick Høgismandh paa Wardberg kerlig send thette breff). — Venlig oc kerlig helssen send meth wor Herre. Wiide mo i kyære herre Henrick, ath som vor nadige herre haffuer screffued edher til, saa i skulle behyndre alt thet gotz, som legaten haffuer meth at fare, thi han wil hemmelig wd aff landeth mod myn herres wyliæ, ock befrychter myn Herre, at i haffue icky fanget thet breff, som hanss

Haand tegnet Mærke, som — hvad Registrator Plesner strax bekæftede — ikke kunde være andet end hendes Bomærke. Vi have Dokumenter, som ved at tilføje Ordene

»med egen Haand« efter et Bomærke, der er vedføjet en Navneunderskrift, giver Forklaring af dets symbolske Betydning paa denne Plads.[1])

Naar vi rette ubetydeligt paa de hurtigt tegnede Linier, er Formen for Bomærket under Sigbrits Navn saaledes:

og naar vi saa se paa Bomærket i Skjoldet paa Gravstenen, der ogsaa bærer en Sigbrits Navn, da er der mellem den tilbageværende Rest og det øverste Parti af det her tegnede Mærke saa fuldstændig Overensstemmelse, at vi, idet vi tillige tage Hensyn til den temmelig usæd-

---

nade haffuer screffued, tha haffuer hanss nade befalet meg at scriffue edher thette tiil, at war thet saa at haffue j icky fanget thet ene breff, att j motte dog fange thet annet. Rammer hans nades beste ther wti, som han troer edher til, her meth edher gwd befalendes. Giffued pa Köpnehaffn, ste Gertrudis dag, aar mdxix.

Seibrich Villoms.

(Samlingen Christian II. 68. 10.)

[1]) Cfr. Helsingørs Thingbøger 1548.

vanlige Form for et Bomærke[1]), ikke kunne tage i Betænkning at erklære dem for at pege hen paa én og samme »Sigbrit«.

Have vi nu mere Vidnesbyrd behov for, at vi staa overfor Dyvekes Ligsten, naar baade hendes Moders Navn og Mærke findes derpaa? Vi maa prøve Monumentet fremdeles.

Abrahamson har med Føje gjort opmærksom paa det usædvanlige i at den Afdødes Navn ikke staar paa Stenen, men at hun, som Nødskovs Copi af Indskriften viste ham, kun betegnedes som »Sibrechtis Dochter«. Han tænker sig anført den »løse« Formodning, at Klosteret ikke vilde give sit Minde til at det Navn, der havde vakt saa megen Forargelse, skulde læses inden dets Mure; en slig Modstand vilde jo ogsaa Moderen have haft tilstrækkelige Midler til at afvende. Moderen selv skammede sig ikke for den Datters Navn, hvis Minde hun vilde bevare ved et saa kostbart Monument; — er det da af selvfølende Stolthed, at hun kun nævner hende sin Datter og sætter sit Mærke over hendes Billed? Men hvorfor i alle Tilfælde lader hun Dødsaaret staa »in blanco«?

Man føler det saa vanskeligt at svare paa disse Betænkeligheder overfor »Dyvekes« Ligsten, at man prøver paa at se dennes Tilblivelse fra en helt anden Side og spørger: Skulde det da ikke være muligt, at Stenen var hugget før Dyvekes Død og paa hendes egen Foran-

---

[1]) Ihvorvel Formen maa kaldes usædvanlig, er det paa den anden Side dog af Vigtighed, at der mellem de talrige Bomærker, vi have bevaret i Seglaftryk, kan paavises Exempler paa Former, der nærme sig hin. Dette er saaledes Tilfældet med det Bomærke, som Præsten Jens Jensen i Thorsted, Hind Herred førte 1608 (se Hyldninger paa Geh. Ark.), hvis øverste Parti ganske ligner det paa Gravstenen. Oftere forekomme Bomærker med en lignende Overdel, men uden Midtstregen ligefra det 14de Aarh.

staltning? Men skulde Gravstenen da mod Historiens Vidnesbyrd fortælle, at Tanken om — Synden og om Døden knugede hendes unge kun tilsyneladende saa livsglade Sind, skulde den vise os Dyveke saa at sige paa Vejen til Klosteret for at give Afkald paa sit Livs falske Lykke, da den pludselige Død hindrede hende i at lade Verden se, hvad hun havde besluttet. Nu, det vilde passe smukt til Billedet af »den godlidende lille Due, som ingen samtidig ved at sige noget ondt om, og hvem ene hendes Skjønhed og Moderens Slethed havde bragt i Fordærvelse«[1]; hun vilde hvile i Klosterets Jord kun som sin Moders Datter; hendes eget Navn skulde ingen, der læste Stenens Indskrift, have at vide.

Dog nej! der er langtfra udtalt nogen Ydmyghed i den anselige kostbare Gravsten; den skal tværtimod tale til Efterverdenen om Storhed og Rigdom. Nonnernes Grave dækkedes sjældent med Ligstene, ikke engang nogen Abbedisse-Gravsten er bevaret fra vor Middelalder. Og Gravstenen er i sig selv et Særsyn. Vi ville forgjæves spejde i vore Kirker efter et blot nogenledes samtidigt Monument af lignende Art lagt alene over en Kvinde af borgerlig Herkomst. Den Kvinde, over hvem eller for hvem Stenen er udhugget, maa aabenbart have haft en Betydning i en eller anden Henseende, der stillede hende jevnsides i Livet med dem, der ellers sad inde med Anseelsen og Magten, jevnsides med Fruer og Jomfruer af den Stand, der langt havde Forrangen — ogsaa i Gravmonumenternes Tal og kostbare Udstyrelse. Indskriftens plattydske Sprog kunde endog gjøre det sandsynligt, at hun har opnaaet denne Anseelse uden at være barnefødt i Riget selv. Kort, i et og alt ledes Tanken hen paa, at Stenen er bekostet af en

---

[1]) Allen: De tre nordiske Rigers Historie II, 317.

Kvinde netop som Sigbrit Villumsdatter; — og saa læse vi atter: »Hier legt begrauen Sigbrechtis dochter«! —

Dog Gaaden kan fuldstændigt løses, naar vi atter nærmere betragte Monumentet og, vel at mærke, føje dets Rester rigtigt til hverandre.

Da Arkitekt J. B. Løffler viste Forf. den Venlighed i en ny Tegning at samle de tilstedeværende 3 Brudstykker og supplere dem efter Ellungs og Nødskovs Tegning (se den medfølgende Afbildning), saas det, at Stenen havde andre Proportioner, end man før havde antaget, idet det sidstfundne Stykke af Stenen, sammenholdt med det største af de i Museet værende, antydede et 3leddet Søjleskaft til hver Side af Figuren, istedenfor som før var antaget et 2leddet. Derved maatte et til et saadant Led svarende Mellemrum lades aabent mellem to af de paa den tidligere Tegning sammenstillede Brudstykker[1]). Men med det samme skiltes Ordene »Sibrecht« og »is dochter« saaledes ad, at der maa tænkes et helt nyt, paa s endende Ord imellem dem. Man kunde indvende, at det skulde ende paa is, men det blev ved Adskillelsen af Stykkerne klart, at hvad der har været antaget for et i ligesaa sandsynligt kunde være sidste Led af et n eller m. Et Navn i Ejeform med en slig Endelse forbundet med Tochter og staaende som Patronymicon efter »Sibrecht« paa en Sten, der bærer Sibrecht Villumsdatters Mærke, hvilket andet kan det være end netop »Villums«. Som Sibrecht Villums(dochter) nævner Moder Sibrecht stedse sig selv, og det tomme Mellemrum yder netop Plads til saa mange Bogstaver, som der findes i hint Navn (ogsaa Villoms eller Villems).

Men da er Monumentet i og for sig forstaaeligt i alle Henseender. »Naar Udarvingen tager Gods og Penge, Hu-

---

[1]) Gravstenens Størrelse maa saaledes have været 4 Al. i Længde 2 Al. 6" i Bredde.

kommelsen over de Døde varer ej længe«, siger Fru Ingeborg Skeel til Voergaard paa det prægtige Epitafium, hun lod rejse i Voer Kirke over sig og sin Husbond Otto Banner († 1585). Derfor drog hun, som Indskriften vidner, paa hin Maade selv Omsorg for »at deres Navn skulde ikke blive forgjet«, og den samme Mistillid til Arvingernes Omhu for paa synlig Maade at hædre Mindet om den Afdøde har aabenbart været Grunden til, at saa mange Gravmonumenter bære Kjendetegn paa at være forfærdigede i Vedkommendes levende Live. Dødsdatoen er bleven udfyldt med en senere »Haand« eller — er forbleven staaende uudfyldt.

Saaledes, som Fru Ingeborg Skeels Exempel fra senere Tid viser, maa ogsaa Moder Sigbrit i sin Tid have tænkt og handlet; ogsaa hendes Lod skulde det blive at sænkes barnløs i sin Grav[1]) derfor bekostede hun selv sit Monument, lod sit Billede udhugge derpaa, og Gravstenen fortælle:

hier legt begra || uen Sibrecht Villums duchter uude staerf int[2]) ||
Jaer ōs hērē xu || ūū ... dē ... d ... (Bedel) god uoer die ziel.

Men hun døde landflygtig fra Danmark; naar vides ikke, hvor hendes Grav er vides ikke. Stenen, der skulde have dækket denne, om dens Plads var bleven i Kjøbenhavn eller snarere ved Datterens Side i Klosterkirken i Helsingør, og hvorpaa hun havde ladet det mindst mulige af Dødsaaret staa tilbage for »Udarvingerne« at bekoste udfyldt, den blev ikke hendes Æreminde mellem Kjøbstad-

---

1) At Dyveke har haft en Søster kunde fremgaa af en enkelt Forfatter, hvis Udtryks Korrekthed dog neppe er tilforladelig. Allen: Breve og Aktstk. 344, Anm.

2) Nødskov har læst dette Ord fejl, men tegnet det aldeles rigtigt.

borgerne, til hvis Gavn hun havde virket med saa megen Energi, men blev rejst som hendes Skamstøtte for den Stands Øjne, der havde været hendes bitre Fjende.

Thi nu er det jo tydeligt, hvad der ligger bagved Sagnet om Opstillingen af en Sten til Haan for »Dyveke« paa Timgaard. Mellem de Ejendele, Sigbrit lod i Stikken ved sin Flugt, har man fundet hendes Gravsten; en Gyldenstjerne har sat sig i Besiddelse deraf og ført den til Timgaard, i hvilken anden Hensigt vel end netop for at udøve en lignende raa Haan mod hende »in effigie«, som Sagnet fortæller om.[1]) En Straf udøvet symbolsk paa Billeder var jo fyldestgjørende for selve Statsmagten i langt senere Tider (Henrettelsen af Corfitz Ulfeld og Kaj Lykke »in effigie«).[2])

At en saa heftig Hevnfølelse kan være næret mod Sigbrit blandt Landets Adel kan ikke forbause, naar vi se, hvilken ophidset Stemning der herskede mod hende. Allen har i »de tre nordiske Rigers Historie 1497—1536« givet en saa fyldig Skildring af dette Had og dets Aarsager, at det maa være overflødigt her at anføre andet end nogle Exempler paa, hvorledes det kom tilorde i de samtidige Breve. I sit Opsigelsesbrev til Kongen d. 20. Marts 1523[3]) skriver Lehnsmanden paa Hønborg, Erik Krummedige: »Kjære Herre, fik jeg og Eders Naades Skrivelse, saa jeg

---

[1]) At en Gravsten førtes langvejsfra til en Herregaard for der at opbevares som »antikvarisk Curiositet« er aldeles utænkeligt for det 16de Aarhundrede. Det vilde være yderligere besynderligt at træffe en Sten med den foragtede Sigbrits Billede, og som det skal vises særlig paa Timgaard.

[2]) Leonora Christina skriver i »Jammersmindet« (2. Udg. S. 83): Vdi Sept. Maanet døde Greff Rantzow; leffwede icke den Dag at see ded Billede excequeris, som han saa wist haffde haabt att see, som den, der først haffde introduceret den Maade aff Spott i disze Lande.

[3]) Allen: Breve og Aktstykker til Christian II's og Fredr. I's Hist. Nr. 37.

skulde komme over til Sjæland: da ganger her slig ukristelig Rygte af den onde Kvinde Cybrecht, saa hun alderig regjeret mere eller havde mere Magt med Eders Naade, som hun nu haver. Og haver hun tilforne, som jeg haver selv hørt, kaldet mig en Forræder og en Tyv, og der til sagde nu, at dersom jeg kommer over, da skal hun lade tage Halsen af mig og saa mange Riddersmænd, som der kommer over til Eders Naade» . . . Paa lignende Maade udtrykker sig i de samme Dage Oluf Nielsen Rosenkrands, Lehnsmand paa Koldinghus og Peder Ebbesøn Galt paa Hindsgavl.[1]) «Haver jeg hørt — skriver sidstnævnte — at Sibertt hun dagelig raaber, at hun aldrig skal lade sig nøje, før hun fanger alle danske Riddersmænds Mænd fra Halsen, og kalder dem Forræder». Rigsmarsken Mogens Gøye turde heller ikke komme til Sjæland af Frygt for, at Sigbrit skulde lyve ham Livet fra. Han skriver i sit Opsigelsesbrev[2]): «Mig er til videndes vorden og tilbudet, hure Sicbreth hun haver alt dette her Aar og endnu raabt paa mig og sagt, hvorledes jeg skulde være her Konning udi Nørre-Jylland». . . .

En Maanedstid før disse Breve havde Kongen fra Middelfart d. 4. Februar skrevet saaledes til sin Dronning[3]): «Kjære Frue, maa I vide, at her er et underlig Regimente her i Landet, og skylde de ingen derfore uden Sibret Moder. Thi bede vi Eder kjærligen, at I tage hende til Eder og undervise hende hemmelig, at hun holder Munden paa sig og lade hende blive paa Slottet hos Eder, saa længe vi komme hjem, ellers kan ske, at de farer værre med hende, end de før gjort have».

---

[1]) Smstds. Nr. 28 og 34.
[2]) Smstds. Nr. 35.
[3]) Smstds. Nr. 16.

Og Kongen havde Erfaringer for, hvilken Behandling Sigbrit var udsat for af sine Fjender. Aaret i Forvejen var hun af to Bønder bleven overfalden ved St. Jørgen Sø, slaaet og kastet i Vandet, hvorved sikkert hendes Liv havde været omme, hvis ikke Kongen netop var kommen kjørende forbi fra Lejren ved Solbjerg. Men hun var ikke dermed udenfor Fare: da hun kjørte ind af Nørre Port blev der skudt paa hende af nogle Roskilde-Knegte, dog uden at hun blev ramt. Vel bleve Gjerningsmændene straffede, men Sigbrit ansaa Søren Norby for Ophavsmanden og — føjer Hvitfeldt til — lod gjøre falske Breve paa hannem. Hvitfeldt fortæller, at Sigbrit, da Kongen beredte sig til Flugt, maatte bringes ombord paa hans Skib i en Kiste; det er i alt Fald et betegnende Sagn for Ophidselsen og Spotten mod hende.[1]) Selv i Udlandet var hun Gjenstand for bitre Ord. Ærkehertug Ferdinand skildrer hende »Anus fascino veneficioqve præpotens« — »scelesta mulier«.[2]) Fra Gejstlighedens Side her i Landet have vi hende karakteriseret af Poul Helgesen: »Sigisberta, mulier flagitiis ac crudelitate famosissima.[3])

I Sigbrits Gaard i Kjøbenhavn, der af Frederik den første foræredes til Mogens Gøye, har rimeligvis Gravstenen henstaaet. Den lidenskabelige Harme mod Sigbrit, der lod hendes Fjender føle Tilfredsstillelse ved at faa hendes Billede i deres Vold, da hun selv var undsluppen Straffen og saa bragte dem til at udøve deres Hevn mod det i Form af en raa Besudling, kunne vi ene tilskrive en blind ophidset Samtid. Kun paa en Tid, da hun vidstes i Live[5] og spurgte nyt fra Danmark om Venner som

---

[1]) Hvitfeldt: Fol. Udg. 1195. 1208.
[2]) Allen, l. c. Nr. 101.
[3]) Rørdam: Hist. Kildeskr. I. 42.
[4]) O. Nielsen: Kjøbenhavn i Middelalderen 146.
[5]) Hun var i Live endnu 1531. (Allen: De rebus exul. Chr. II. S. 46).

om Fjender kunde en slig Hevn ret sone Forbitrelsen imod hende. Men Sagnet nævner da ogsaa den samtidige Knud Pedersen Gyldenstjerne, som den der har ført Stenen til Timgaard[1]) og vi træffe i ham endog en Person, der kunde have en særlig Grund til Hevnfølelse mod Sigbrit; thi har nogen Adelsmand været hadet og efterstræbt af hende, var det ham, som man trode delagtig i Datterens Mord, da han havde været Gjæst hos sin Fætter Torben Oxe samme Dag, Dyveke spiste de skæbnesvangre Kirsebær. Han havde delt Fængsel med Torben, men Kongen turde ikke lade Blod flyde i to mægtige Adelsslægter og havde derfor frigivet Knud Pedersen, mod at denne lovede aldrig mere at komme ham for Øje. Skjæbnen vilde, at det blev den samme Knud Pedersen, der 1532 førte Kongen til hans Fængsel paa Sønderborg Slot; hans skammelige Haan mod den fangne Fyrste, hvem han trak i Skjægget og afrev den gyldne Vliess' Ordenskjæde[2]), er tilstrækkelig

[1]) Stenens tydske Indskrift kunde lade formode, at den var forfærdiget i Nordtydskland, og det laa da nær at tænke, at en Stranding paa Jyllands Vestkyst tilfældigt havde bragt Timgaards Ejer den ihænde. Dog Haandværkerens Sprog var jo tydsk paa mange Steder i Norden selv; men det ligger desuden nærmest at antage, at det Sprog, hvori Indskriften taler, er Sigbrits eget, at den er hugget efter hendes egen Forskrift, og da kan jo Stenhuggeren selv godt have talt dansk. — Stenarten er »Kalksten«, der ifølge Prof. Johnstrups Undersøgelse »fuldkommen ligner de paa flere Steder i Sverige forekommende siluriske (Overgangs)-Kalkstene, der ogsaa findes paa Gulland (faststaaende), og som løse Blokke i Nord-Tydskland og Holland, dog i Almindelighed ikke større end en 5—10 Cubikfod«. — Den udbredte Brug af Brudstenarter til Gravstene kan have foranlediget dem udskibede som Raamateriale til Stenhugger-Værksteder i forskjellige Egne af de nordiske Lande, hvor fristende det end kunde være at tænke sig Gulland som Hovedværkstedet.

[2]) Dette fortælles i et Brev fra 1534, se Aktstk. til Grevefejdens Hist. ved Paludan Müller I. Nr. 173. Udsagnet be-

betegnende for den Raahed, hvormed netop hans Hevnlyst kunde ytre sig.

Knud Pedersen, der ofte dukker frem i Fædrelandets Historie i de følgende urolige Tider, var baade paa egen og sin Hustrus, Fru Lisbeth Ulfstands Side knyttet til Rigets mest ansete Adelsætter. Efter hans Død († 1552) arvede Sønnen, den senere Rigsmarsk Peder Gyldenstjerne († 1594) Timgaard. Traditionerne fra Faderen har han sikkert ikke svigtet. Som en kraftig, men aabenbart tidt brutal Personlighed er han erindret saa vel i Historien som i mange karakteristiske lokale Sagn.[1]) Heller ikke han tog i Betænkning at indskibe Trofæer langvejsfra til Timgaard; endnu hænger i Tim Kirkes Taarn en af de to store klangfulde Klokker fra 1516 (den anden ligger paa Havsens Bund), som han med ikke ringe Besvær bemægtigede sig paa Krigstog i Sverige.

Bag Mindet om Sigbrit dukkede selvfølgelig tidt baade i Fruerstuen og i Borgestuen Erindringen om Dyveke frem, og Folkesagnet fæstede sig naturligt efterhaanden til denne Kvindeskikkelse. Det blev hendes Billede, der stod udhugget paa Stenen i Herregaardens Port og hende, hvis Minde man paa Herremandens Bud viste eller havde vist Foragt. Indskriften gav kun faa Agt paa og endnu færre kunde læse den; det var Billedet, der altid faldt i Øjet, og om det fortalte jo Sagnet.

Tiderne forandrede sig; Stenen toges bort fra dens Plads i Herregaardens Port; den sondersloges, og Brudstykkerne spredtes. Vi have fulgt disses Skjæbne i de følgende Tider, indtil de tildels havnede i Museets Besiddelse.

---

kræftes ved, at Kong Christians nævnte Ordenskjæde i en Fortegnelse fra 1533 opregnes mellem Frederik den 1stes efterladte Kostbarheder. Nye danske Mag. VI. 66.

[1]) Anf. i Nødskovs cit. Skrift om Timgaard.

Forhaabentlig vil Tilfældet fremdeles bringe saa et, saa et andet af de manglende Stykker for Dagens Lys og — som vi tør vente — endelig stadfæste Rigtigheden af den Antagelse, der her er søgt begrundet: at vi i Gravstenen fra Timgaard besidde et Monument af historisk Værd, der ved sin egen Historie paa en betegnende Maade supplerer de Træk, hvori Sigbrit og hendes Samtid ere os skildrede.

FORSØG TIL TYDNING AF NOGLE HIDTIL IKKE FORKLAREDE, GAMLE SJÆLANDSKE STEDSNAVNE.

ET SUPPLEMENT TIL CAPITAIN I GENERALSTABEN E. MADSENS AFHANDLING OM SAMME ÆMNE I ANNAL. F. NORD. OLDKYNDIGHED OG HIST. FOR 1863.

AF **A. HANSEN.**

I Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie for Aar 1863 har Hr. Capitain i Generalstaben E. Madsen leveret en værdifuld instructiv Afhandling om de sjælandske, og en anden om de samsøiske Stedsnavne, som jeg i sin Tid gjennemgik med megen Interesse, eftersom de deri opstillede Synsmaader i de fleste Tilfælde faldt sammen med mine egne. Men da jeg tillige saa af Listen, der begynder pag. 340, og Listen, der begynder pag. 332, at han langtfra gav en fuldstændig Fortegnelse over Sjælands Stifts Stedsnavne, hvilken jeg ansaa for saare ønskelig, blandt andet ogsaa for de Oplysninger, som en saadan kunde give i analoge og anomale Tilfælde, saa samlede jeg, eller rettere sagt, fortsatte jeg at samle saa mange danske Stedsnavne, som det lykkedes mig at kunne overkomme. Jeg var, som sagt, allerede forud kommet til den Overbeviisning, at det kun ved en saa meget mulig fuldstændig Samling og Sammenstilling af Navne vilde være muligt at præstere noget nogen-

lunde antageligt i Retning af deres Udtydning; i *hvilken* Anskuelse jeg end yderligere bestyrkedes ved Hr. Madsens Udtalelser pag. 324. Derfor har jeg samlet en stor Mængde saavel gamle som nye danske Stedsnavne: for Sjælands Stifts Vedkommende alene henved 8,000; — hvilke sidste jeg i et Manuscript har bragt i alphabetisk Orden, og forsøgt at forklare dem alle uden Undtagelse deels efter de af M. opstillede Synsmaader og deels efter egne Anskuelser. Nogle enkelte Gange kom jeg til et andet Resultat end Hr. M. i de Navne, som han har forklaret. Ved et meget stort Antal deels lettere deels vanskeligere Stedsnavne havde jeg ingen Forgjænger; saaledes blandt andet i saagodtsom alle de, som M. anfører i den Liste, der begynder pag. 332, og ved hvilke han kun gjør meget faa Bemærkninger, og i den Liste, han i Tillæg A pag. 311 har givet, »hvis Betydning ikke er givet ved de i det foregaaende fremsatte Antagelser« i samme Afhandling; saavelsom heller ikke ved de af mig samlede, som ikke findes i nogen af M's. Fortegnelser. Dette Forsøg lettedes mig betydelig ved de mange analoge Tilfælde, der kunde fremdrages af den store Mængde. Thi vel er det saa, at fordi flere Stedsnavne udtales eller skrives eens, derfor have de ikke altid samme Oprindelse, og derfor heller ikke samme Betydning. Navnet Udby f. Ex., der undertiden er »Ubbes-By«, betyder paa andre Steder »den By, der ligger længst ude paa en Halvø eller et Næs«. Et andet Exempel er Stavelsen »Taarn-«, der i nogle Tilfælde virkelig betyder Taarn, men i andre derimod Torn; et 3die Ex. er Navnet Aastrup, der vel som oftest betyder en Thorp ved en Aa, men undertiden Thorpen paa Aasen, og atter en anden Gang »Ods (Mandsnavn) Thorp«. Men derfor bliver det ikke mindre sandt, at Analogien ofte er meget veiledende og kan bringe en meget sandsynlig Opløsning paa mangt et gaadefuldt Navn, hvor man ellers ikke finder nogensomhelst anden Veiledning til dets Udtydning. For at nævne et almeenbekjendt Exempel, hvor mange Steder haves

ikke Benævnelsen »Borre« enten enkelt eller sammensat med et andet Navn, og som vilde være uforstaaeligt, hvis man ei kunde bevise, at det i flere Tilfælde betyder »Borg«; men da det oldnordiske Ord »borg« kun betyder »et af Naturen høit Sted«, saa findes det anvendt paa Steder, hvor der ikke har været nogen egenlig Borg eller Befæstning, men hvor Terrainet svarer til denne Benævnelse. Men ogsaa i mere dunkle Tilfælde kan Analogien yde Veiledning endog der, hvor ingen anden haves. Saaledes har M. blandt de Stedsnavne, han ei har forsøgt at forklare, pag. 336 ogsaa Navnet »Speder« paa et Areal i Vig Sogn. Dette Navns Forklaring voldte mig i Begyndelsen megen Vanskelighed, thi at forklare det enten af spede, Sped, eller Spid, eller spids, eller af oldn. spíta eller spýta kunde jeg ikke beqvemme mig til; men endelig huskede jeg, at jeg kjendte en Kilde eller rettere et Vandstade, hvis egenlige Navn er »St. Ols Kilde«, men som til daglig Brug kaldes »Sols Kilde«, og jeg fulgte da Analogien, i det jeg forklarede »Speder« for en Sammentrækning af »St. Peder« med udeladt »Ager«, i den Formening at dette Areal i sin Tid vel har tilhørt en St. Peders Kirke, et St. Peders Capel eller Alter, og var en lignende Sammentrækning som den forrige. Men, for om Nogen kunde mene, at dette var et altfor dunkelt og tvivlsomt Exempel og en altfor dristig Anvendelse af Analogien, vil jeg hidsætte et endnu tydeligere Exempel. Man har nemlig Navnene Jerndal (en Dal nær Hvalsø Station), Jernet eller Jernen (i Tune Herred), 2 Gange Jernløse (i Meerløse Herred) og Jernit (i Jydland), og, saavidt jeg veed, har man ingen gamle Skrivemaader af dem til at oplyse deres rette Betydning med, saa de vilde staae næsten som uopløselige Gaader for Nutidens Mennesker. Men nu er det saa heldigt, at vi ogsaa have Navnet Jernebjerg (ved Slagelse), hvis gamle Skrivemaade **Hyarnæbiærghæ** oplyser os om, at Navnet maa afledes af oldn. hjarn, en haard Skorpe i Jordsmonnet, eller fast,

haard Jord; og hvad skulde nu afholde os fra at anvende denne Tydning ogsaa paa Jernit, Jernet, Jernen, Jerndal og Jernløse. Ja jeg gaaer endnu et lille Skridt videre. I Tune Herred ligger nemlig ogsaa Kirkebyen Jersie, om hvis gamle Skrivemaader: **Jershohæ, Jerssiæ,** S. r. D., **Jersye,** 1484, **Jersiæ,** B, **Jerssie,** S. r. D. kun siger os, at det sidste Led har sin Rod i oldn. haugr, Høi nu, før Høw, men kun yder ringe Veiledning til det første Leds Forstaaelse; hvilket har foranlediget M. til pag. 262 at formode, at det er kommet af Mandsnavnet Geirr eller Geiri, hvilket vistnok er urigtigt, eftersom Byen ligger ved Jernen. Derimod er det vist næppe for dristigt at forklare Navnets 1ste Led af samme Rodord, som de ovenanførte, og altsaa maa Navnet forklares som »Jernshøi« eller tydeligere »Høien ved (eller paa) Jernen« d. e. det store ubebyggede Areal i Tune Herred, der ligger langs Kjøge Bugt. Og saaledes i mangfoldige Tilfælde. Dette viser, hvor vigtig en Veileder Analogien er, og hvor fornøden en fuldstændig Samling af Stedsnavne er for at kunne sikre en rigtig Tydning saavidt muligt af dem alle. — Da nu, saavidt jeg veed, Ingen, siden den Tid, M.'s Afhandling udkom, er fremkommet med noget Forsøg paa at tyde de Stedsnavne, som han i Tillæg A pag. 311 sq. har anført, men ladet uforklarede, og da jeg troer at være i Besiddelse af et mere fuldstændigt Forraad af sjælandske Stedsnavne, hvilket gjør en mere udvidet og sikker Anvendelse af Analogien mulig i mange af de enkelte Tilfælde, saa vover jeg til dette Problems Løsning herved at forelægge en Prøve paa, hvorledes disse maaske kunne tydes, nogle endog med temmelig Sikkerhed, andre med Sandsynlighed, og nogle kun med megen Usikkerhed, nærmest kun for igjen at henlede Opmærksomheden paa disse for en stor Deel ældgamle Monumenter fra den graae Oldtid, der endnu daglig benyttes saavidt dansk Tunge naaer. Muligviis kunde Kyndigere deraf tage Anledning til at berigtige hidtidige Vildfarelser og opklare det dunkle og

svævende, der endnu findes i denne Deel af Oldkyndigheden, der dog er i Stand til at forskaffe os et ulige sikrere Indblik i Landets især locale, men ogsaa i andre, Forholde i vore Fædres Tid, end det kan skee ved de os levnede skriftlige Optegnelser fra Middelalderen, og som paa saa mange Maader bærer Vidnesbyrd om de i Danmark allerede dengang stedfindende Egenheder i Brugen af det, forresten fælleds, gamle nordiske Sprog. — Men for ikke at gjøre denne Indledning længere, skal jeg nu hidsætte Listen i Tillæg A. med de tilføiede Forklaringer i den Orden og i det Omfang, som den findes pag. 311—317.

»**Auethebothe,** B., Audebo« kan forklares saaledes: 1ste Led **Au** af oldn. á, paa, 2det Led **ethe** af oldn. eið, Eide, Ede, Ed ɔ: en Landtange; 3die Led **bothe** af oldn. búð, Bod eller Bolig paa Landet, altsaa: »Boden eller Boligen paa Eden«; men det kan ogsaa forklares af Mandsnavnet Auðr, eller Auðunn, altsaa: »Auds el. Auduns Bopæl«.

»**Auhetor,** 1246, **Augthæhor,** 1257, **Awedhehore** og **Awethæøræ,** B., Avedøre«. 1ste og 2det Led s. forr., 3die Led af oldn. eyrr, dansk Ør, ɔ: en lav sandig Strandbred (Byens Mark gaaer jo til Strandbredden), altsaa: »Øren paa Eden«. Begge disse Steder er Arealets Configuration saaledes, at det til Nød kan kaldes Eide eller Ede. Men det sidste Navn kan muligviis ogsaa ligesom det forr. forklares af Mandsnavnet Auðr, altsaa: »Auds Øre paa Eden«; men det synes mindre antageligt.

»**Autheruth,** 1164, **Awedheroth,** 1375, Auderød i Kregome S.«, og
»**Awederuth** og **Awædærwth,** B., Auderød i Karlebo S.«.
} Da begge ligge paa en Eide, maae de 2 første Led forklares som i Audebo, og 3die Led **ruth, roth** af oldn. ruð (subst. ntr.), altsaa: »det paa Eden Roddede«, men næppe »det Auðr har roddet paa Eden«,

eller »det Stykke Jord, som Auðr har røddet i Skoven paa Eden«.

»Aversi« ford. **Awershøgh**, 1260, **Awersy**, 1370 & B. (pag. 215 hos M.). Da man og finder Navnet skrevet **Arveslie**, saa kan man forklare det af Mandsnavnet Arvad, sid. Arf, Arv; 2det Led af oldn. haugr, nu Høi, før og i Almuesproget endnu Høw, altsaa »Arvs Høi«.

»**Babætthorp**, Babberup«, maa vel, som de fleste Navne, hvis sidste Deel er kommet af oldn. þorp, Thorp (tydsk Dorf) ɔ: Udflytterby (lat. colonia) Coloni, være et Personsnavn (= Tydskernes Bæbi).

»**Blauesteruth**, 1350 **Blawæstæruth**, B., Bloustrød«, forklares af Superlativet af oldn. blautr, vaad, fugtig, sid; thi den ligger ved Sumpdrag; **ruth** som ovenfor; altsaa: »det Røddede paa det Sidste« ved Sumpdraget.

»**Borslund**, V., **Borslunde**, B., Boëslunde«. Det 1ste Led kunde man forklare af oldn. bora, et snevert Hul, eftersom den ligger mellem Bakker; men da man ogsaa finder den skrevet **Borslund**, saa er det nok rimeligere, at den ligesom Borsholm skylder Mandsnavnet Byrgir, siden Birger, Børge, Børre, sin Oprindelse. 2det Led af oldn. lundr, Lund, ɔ: en mindre Skov, og altsaa bliver Betydningen enten »Lunden i Snevringen« eller, hvad jeg anseer for rigtigere, »Birgers eller Børres Lund«.

»**Borstorp**, 1399, Bødstrup i Sørbymagle S.« af Mandsnavnet Bor, sid. Bohr, altsaa »Bors Thorp«. Muligviis kan det foregaaende Navn forklares paa samme Maade.

»**Borthewætle**, Borreveile Skov«. 1ste Led af oldn. brot, Vadested, nemlig over Vandløbet, der lidt nedenfor falder ud i Veilen, eller forhen over den inderste Deel af selve Veilen, der vel før har gaaet længere op i Skoven end nu. Endnu gaaer Vandet undertiden ved stærkt Høivande op over den nuværende Landevei. 2det Led **wætle** af oldn. vaðill, Veile (en Arm

af Roskilde-Fjord). 3die Led af oldn. skógr, Skov; altsaa er Betydningen »Skoven ved Vadestedet over Veilen«. Men 1ste Led kan ogsaa forklares af oldn. borð, Bord, Brædt, Planke, Fjæl, og da disse Bord sættes i Forbindelse med Veilen, saa maa Meningen være en Fjælebro eller Træbro over den inderste Spids af Veilen eller siden over Aaen, der næsten lige derved udgyder sig i Veilen, og i saa Fald bliver Betydningen: »Skoven ved Fjælebroen over Veilen«. Navnet har saaledes slet intet med »Borre« ɔ: Borg at gjøre.

»**Brengstorp**, 1284, **Vrengstorp**, B., Bringstrup« af oldn. brekka, Brink ɔ: en brat Skraaning (cf. Bringe); den ligger paa en Bakke; altsaa »Thorpen paa Brinken«.

»**Buckætherp**, 1296, **Bucheterp**, Bukkerup« af Mandsnavnet Bukkr, sid. Bugge, Buck, Buch, altsaa »Bugges Thorp«.

»**Busenmarkæ**, B., Budsemark« af oldn. butr, en afhuggen Træstamme, og mörk, genit. markar, Skovmark, og Meningen bliver saaledes: Byen paa »den afhugne Skovmark«.

»**Businge**, 1266, **Busene**, B., Busene«. 1ste Led af samme Rod s. forr.; her er jo endnu nogen Skov; og 2det Led af oldn. eng, engi, Eng; altsaa »Engene, hvis Træstammer ere omhuggede«.

»**Clœwestæde**, B., Kløvested«, af angls. cleof, clif, oldn. klif, Bjergryg, her Bakkeryg, og oldn. staðr, Stade, Stad, Sted, Opholdssted, Bolig, Bopæl; altsaa »Byen eller Bopælen paa Bakkeryggen«.

»**Cornaethorp**, 1257, **Kornætherp**, B., Kornerup«, af oldn. korn, Korn, d. e., al Slags Sæd eller Kjærne; altsaa »Thorpen eller Byen, hvor der avledes Korn« el. »Korntorpen«; hvilket tyder paa, at her tidlig har været Agerbrug med Kornavl, rimeligvis for det nærliggende Kongesæde »Leiregaard«, siden den endog kunde faae Navn deraf.

»**Crocstorp**, 1214, 1230, **Krokstorp**, B., Krogstrup«. Hertil kan endnu føies, at dens Navn før ogsaa er skrevet Kragstrup, og maa saaledes have sin Oprindelse af Mandsnavnet Krákr, siden Krag, Kragh, Krog, Krogh, og altsaa være »Krogs el. Krags Thorp«.

»**Daræthorp**, 1320, Darup«. Hvis den gamle Navneform tillod det, kunde man antage, at Navnet havde sin Oprindelse af Mandsnavnet Dagr, sid. Dag; men den tyder hen paa oldn. dára, daare, el. dári, en Daare, Tosse. Da det imidlertid er sjeldent, at Uqvemsord ere brugte til Stedsnavne, saa er jeg ei utilbøielig til at ansee Skrivemaaden »Daræthorp« for mindre rigtig, især da Endelsen -thorp, nu -rup, som oftest pleier at have et Personsnavn foran sig, og maa saaledes alligevel ansee Navnet Dagr for det oprindelige, saa meget mere som Udtalen ikke lægger nogen Hindring i Veien derfor.

»**Dostorp**, 1278, **Dotsthorp**, B., Daastrup« af Navnet Daa, altsaa »Daas Thorp«.

»**Dustwedh**, 1240, Dysted«, maa vel forklares enten af oldn. dust, Støv, eller snarere af dys, Dysse, en opkastet Gravhøi, og Tved (af oldn. tveir, 2, to, i composit. tve- ligesom i Dansk, f. Ex, i »tvedeelt, og angls. twi, twy, tve-), ɔ: den Spids Land, som 2 sammenflydende rindende Vande, f. Ex. 2 Bifloder eller en Biflod og Hovedfloden, danne ved deres Sammenløb (confluens), altsaa »Dyssens Tved« el. »Tveden med Dyssen«.

»**Dytringæ**, 1200, **Dedringæ**, 1205, Dyringe«, udledes enten af oldn. dýr, Dyr, d. e. vilde Dyr, især Ræven, eller af et gammelt Personnavn, hvoraf siden Familienavnet »Dyre« er kommet; og oldn. hringr, Ring ɔ: omgivet med Ringmuur eller Befæstning; den ligger i et bakket Terrain; altsaa bliver Meningen deraf enten »Ringbefæstningen paa Rævebakken« eller »Dyres Borg«.

»**Eerstorp**, Erdrup«, enten af oldn. eyra, Øre, nemlig af Aaens og Landets øredannede Krumning, eller hellere af eyrr, en lav, sandig Bred, og Thorp, altsaa »Ørethorp« el. Ørthorp«.

»**Eggeslef**, B., **Ægæsløff**, Egetslevmagle«, enten af angls. æc, oldn. eik, Eg, Eeg, Egetræ, eller af oldn. ægja, bede ɔ: lade Hestene bede; og oldn. hlaup, Løb ɔ: Vandets Afløb, f. Ex. ned ad en jævn Skraaning, = angls. low; samt oldn. mikill, ældre dansk magle ɔ: meget, stor, jydsk møgel (= lat. major, den større — af 2; — her det større E. i Forhold til Egetslevlille). Hermed er ogsaa det følgende:

»**Eggisløfflitle**, **Ægisløf litle**, Egetslevlille« forklaret, naar tilføies, at lille kommer af oldn. lítill (= lat. minor, den mindre — af 2 —, i Modsætning til Egetsløvmagle).

»**Farendeløse** og **Fardeløse**, B., Faringløse«. 1te Led af oldn. far, för, ferð, angls. fer, fær, Færd, Færdsel, Fart, ɔ: Reise, eller hvor der er alfar Vei, og oldn. fara, fare, færdes, farte, og particip. act. farandi, Farende ɔ: Reisende; og 2det Led af angls. læsu, engl. leese, Græsgang, Fælled, Vang; altsaa: »Græsgangen ved den alfare Vei« eller »Græsgangen, hvorover der færdes«.

»**Flunnerthorp**, 1211, Flynderup«, har næppe sit Navn af Flynder, da den ligger noget fra Kysten, men sandsynligviis af et Personsnavn (Flunr?), og Thorp, eftersom de fleste Bynavne (Flynderup er vel nu en Avlsgaard, men har fordum været en lille By eller Thorp), der ende paa Thorp (nu -rup), som oftest have et Personsnavn som Forled. Dog er det rimeligst, at den er kaldet Flynderup, fordi den blev anlagt som Ladegaard til det gamle Flynderborg.

Fogede oræ, Fodæby og **Fotheby**, B., Fodby«. Dens Navn skreves før »Fogedeby«, der ligesom Fogede oræ (en Skov eller et Oredref ibidem) viser hen til »Foged«, der er opstaaet af lat. advocatus. 2det Led af oldn. bú, Bo, Bolig, Bopæl, By; altsaa »den By, hvori Fogeden (Thingfogeden (?), Herredsfogeden (?)) boede«. Om **oræ** vide sub Humbleoræ.

»**Foghersby, Fawersby, Faurebøgæ**, 1403, Faurby«. 1ste Led af oldn. fagr, fager, faur, favr (rimeligviis brugt som Personsnavn); 2det Led som i forr. — Formen »**-bøgæ**« er her ikke, saaledes som ellers, »Bøge« ɔ: Bøgeskov; men kun en Udtværing af »Bø« ɔ: Bo, eller By.

Francherup, 1570, Frankerup i Uby S.« Da det sædvanlige er, at Thorp forbindes med et Personsnavn, saa bliver det nok rigtigst at udlede dette Navn af Mandsnavnet Frank (tydsk Franck, Franch, lat. Franco, Francus), altsaa »Franks Thorp«.

»**Frølund**, 1373, Frølunde«. Det er bekjendt nok, at Navnet Freyr er gaaet over til »Frø« i Stedsnavne, og altsaa bliver det »Freyrs Lund«.

»**Gadstorp**, 1177, **Gastorp**, B., Gadstrup« d. e. »Gads Thorp« el. Gads By.

»**Giafnetofth**, 1164, **Giefnetofte**, 1186, **Gefnætoftæ**, B., Gjentofte«, af Mandsnavnet Gjafn, Gefn, og oldn. topt, Toft, Tofte (Tomt, isl. tótt), ɔ: de nærmeste Agre ved Gaarden eller Byen; altsaa »Gefns Toft«.

»**Gimlinge**, 1254, **Kymlinge**, B., Gimlinge«, og }
»**Gimmingthorp**, 1215, **Gimlingethorp**, 1248, 1286« } kunne forklares af oldn. gíma, gímald, en stor Aabning eller Kløft, og eng, engi, Eng: tæt S. O. for aabner sig den store Long-Mose, ved hvilken disse Enge ligge. At man senere skrev Kymlinge, viser kun, at man allerede i Middelalderen havde tabt den oprindelige Betydning af Sigte, og udledte samme af oldn. kimbill, kimbull, et Bundt, en Hob (f. Ex. Hø, Høstak), fordi her var megen

Høavl. — Det sidst anførte Navn havde denne nu ei mere existerende By, fordi den var en Thorp, der var udgaaet fra Gimlinge.

»**Giæfning**, 1244, **Gefninge**, B., Gjevninge«. 1ste Led som i Gjentofte; 2det Led som i forr. Her er Enge langs Leire-Aa.

»**Glathsaxæ**, B., Gladsaxe«. Man kan vel antage, at dette Navn har sit Ophav af det gamle Mandsnavn Sasur (latiniseret Sacer, Saxo), siden Saxe, hvortil foran er føiet Øgenavnet »glad«, oldn. glaðr (dette bruges jo endnu som Familienavn), medens derimod det sidste Led: enten bú, By, staðr, Stad, Sted, el. deslige, i Tidens Løb er bortfaldet, men underforstaaet. — NB. Da Madsen i en Nota til dette Navn omtaler Bynavnet Andax, saa skal jeg heller ikke forbigaae det, men endog vove et Forsøg paa dets Tydning. Jeg er nemlig af den Formening, at det har sin Oprindelse af Mandsnavnet Øndr, genit. And, og oldn. akr, genit. akrs, Ager, der er blevet til »ax«, samt at þorp el. desl. er ogsaa bortfaldet her, og at det altsaa er »Ønds el. Ands Agers Thorp«, ɔ: Thorpen paa Ø's el. A's Ager el. Jordeiendom, og at Navnet altsaa er = »Andsager« i Jylland; hvilken Forklaring jeg fastholder, indtil jeg seer nogen bedre. Madsen har ikke forsøgt at forklare det, uden for saa vidt at han siger, at »Endelsen ax el. axe sandsynligviis er et Artsord, hvortil dog intet tilsvarende findes, hverken i Oldsprogene eller i Dialecterne«. Men det sidste er næppe rigtigt.

»**Glostorp**, 1181, 1199, **Glopstorp**, B., Glostrup Kb.« og
»**Glostorp**, Glostrup i Egebjerg S.« } Disse maae uundgaaeligt udledes af det gamle Mands- eller Familienavn Glob og þorp, altsaa er det »Globs Thorp«.

»**Gly**, 1135, **Glym**, 1257, B., Glim«. Da det næppe er sandsynligt, at dette Navn har sin Rod i det oldn.

glymr, Drøn, Gjenlyd, Bulder, da saa abstracte Betegnelser næppe tillagdes Stederne i Oldtiden, saa nødsages man til at ansee »Gly« for et Personsnavn eller en Sammentrækning af et saadant; og det dertil føiede »m« for en Forkortelse af det sædvanlige »-um« for oldn. heimr, Hjem; og altsaa maa det være »Gly's el. Gli's Hjem«.

»**Grubendorp**, B., Grunderup«. Hvad der volder Usikkerhed i dette Navns Forklaring, er den Omstændighed, at det gamle **Grubendorp**, B. (hvortil endnu kunde føies det endnu ældre og correctere **Grubethorp** af 1199) bestemt viser hen til Familienavnet Grubbe, og altsaa lader os erkjende, at det er »Grubbes Thorp«; medens det nyere nedleder sin Oprindelse fra oldn. grund, ɔ: en græsbevoxet Slette med haard Jordbund i en Mose; for hvilken Tydning Beliggenheden synes at tale, medens det dog vel, og netop derfor, er en blot Accomodation efter det stedlige Forhold, der i Tidens Længde har omdannet Navnet fra sin oprindelige Form og Betydning, og at det altsaa ogsaa her er rigtigst at holde sig til den gamle Form.

»**Gummersmark**, 1307, Gummersmark«, af Mandsnavnet Guthmar og oldn. mörk, Skovmark, Skovegn (siden Mark); altsaa »Guthmars Mark«.

»**Gerstinge**, **Gyrstinghe**, B., Gyrstinge«, af Mandsnavnet Giurth (sid. Gjord) og oldn. eng, engi, Eng; altsaa »Giurths Enge« (el. sidste Led af oldn. þing, Thing).

»**Hallenslef**, B., Hallenslev«. Man kunde nok udlede det af Mandsnavnet Halfdan; men dog antager jeg det sikrest at aflede det af oldn. hallan, Hælde, Skraaning, og hlaup, Løb, scil. Vandets Løb ned ad Hælden til Tiis-Sø.

»**Hanæthorp**, 1320, Hanerup«, af Mandsnavnet Hani, sid. Han el. Hane, og þorp; altsaa »Hanes Thorp«.

»**Hathelosæ**, 1171, 1177, **Harthelosæ**, Harløse«. 1ste Led af Mandsnavnet Haðr, sid. Hather, Hader; 2det Led som i Farringløse; altsaa »Hathers Græsgang«.

»**Herlsthorp**, B., **Herlersthorp**, Herrestrup« i Nordrup S.« og
»**Herlstorp**, B., Herrestrup i Grevinge S.« } af eet af Mandsnavnene: Haursi, Hergils, Herleifr, sid. Herløv, Hermundr, Herkell, men vel snarest af eet af de 3 første, og þorp.

»**Herleff**, 1268, **Herleffue**, Herlev i Sokkelunds H.«, og
»**Herloff**, 1211, **Herluffe**, 1223, **Herlowæ**, B., Herlev i Lynge-Frederiksborg H.« } 1ste Led som i forr.; 2det Led af hlaup, Løb, Vandløb, ut supra.

»**Hithning**, 1216, **Hithningy**, V., Heininge«, af Mandsnavnet Heðinn, sid. Hedin, og oldn. eng, engi, Eng, altsaa »Hedins Enge«.

»**Hiulebek**, Hjulebæk«. Ligesom M. antager jeg, at Rodordet er det oldn. hylr, Svælg, Hul, Hule, i det y er blevet til »ju«, som saa ofte er Tilfældet, medens 2det Led saa aabenlyst er oldn. bekkr, Bæk, før Bek, altsaa »Bækken i det hule Svælg«, eller, hvis man vil undgaae denne Pleonasme, ligefrem »Hulbek«, »den hule Bæk« eller »Bækken i Svælget«. — I den hertil hørende Nota henfører M. hertil ogsaa Navnet Julemose, som er Navnet paa en Mose ved Stavnsholt, og ligeledes paa en do. ved Uggeløse, samt »Hjulemose«, Mose ved Ølstykke, hvilket jeg og gjør med den Bemærkning, at Ordet Mose nedleder sin Herkomst ikke blot af det oldn. mór, et mos- eller lyngbegroet Sted (i nyere Dansk Maar, »maarede Jorder«) men og ligefrem af oldn. mosi, der ikke blot betyder Mos, men ogsaa et mosbegroet Sted. Mýrr, Myre, betyder derimod et Sted, hvor der staaer Vand over Arealet, altsaa nærmest en Sumpgrund, et Morads eller en Vandmose. — Ligeledes henfører M. Navnet Jule-

jung hertil, hvori jeg ligeledes samstemmer; ligesom i at 2det Led »jung« er kun en Forkortelse af Dialectsproget »djung« (f. Ex. Høet, Halmen er djung, Linnedet er djungt) eller »dyng« (som man har i »dyngvaad«) ɔ: vaad, fugtig (dyndet?).

»Humbleoræ, 1245, Humleøre, Skov«. Skulde hedde »Humle-Ore« af Mandsnavnet Humble. Sagnet siger, at den har Navn efter Kong Humble, der havde sit Sæde i Kongsted, der ligger herved. 2det Led »**oræ**« d. e. Ore, Oredref, nu Overdrev, jydsk Vore, Voer, Vaar, af oldn. ór, ud af, ud fra (fordi det bruges om Arealer, der ligge langt fra Byen eller Gaarden), og drífa, drive (imperf. drev), og betyder oprindelig en Skov, hvori de større Træer hist og her ere »afdrevne« (ɔ: afhuggede, ei røddede), saa at der ere blevne aabne Rum mellem det tilbagestaaende Krat, hvor Græsset altsaa har faaet Lys og Luft til at kunne fremspire (hvilket det ei kunde, saa længe der var urørt Urskov), og der saaledes var blevet Græsgang mellem Krat, Stub og Steen, hvorhen man »drev« Qvæget for at græsse, hvorfor man ved Oredref senere (og oftere endnu) forstaaer en Fælled eller Mark, hvor Creaturene græsse. Det er altsaa urigtigt at skrive »Overdrev«, da det bør hedde Ordrev eller Oredrev. Da mange Oredreve i nyere Tider ere fuldstændig blevne røddede for Træstubbe, Krat og Stene, og ere blevne tagne under Ploven, saa er der ofte bygget Huse, Gaarde, ja hele Thorper paa dem, og disse have da som oftest beholdt Navnet Oredrev, medens andre Oredreve ere indtagne til Fredskove, der ligeledes have beholdt det gamle Navn, f. Ex. Aashøi-Oredrev; hvilket ligeledes er Tilfældet her med Humle-Ore.

»Hwæssingæ, 1317, **Hwessinge**, 1370, Hvissinge«, maa vel forklares af oldn. hvass (hvas), skarp, og eng, engi, Eng. Byen har nemlig en Deel Eng, og ligger i en

flad Egn, der kunde kaldes en Eng; og da Landmanden kalder det Jordsmon »skarpt«, der kun indeholder lidt Muld, men saa meget desto mere Gruus, Sand, Smaastene eller haardt Leer, saa er det jo tænkeligt, at man har belagt disse Enge med dette Epitheton; men Grunden hertil kan ogsaa have været den, at disse Enge i sin Tid bare meget af det skarpe Stærgræs, hvilket Landmanden endnu kalder »hvast Foder«.

»**Honsinge**, B., Hønsinge«. Vel af Mandsnavnet Hun og Engene, som den ligger ved, altsaa »Huns Enge«.

»**Horby**, B., Hørby«, ɔ: »Hørdurs el. Høers By«, (af Haursi).

»**Ithæne**, V., **Hethne**, 1356, **Etne**, 1387, Enø«. Dette Navn maa være kommet af oldn. eið, Eide, Ede, Ed, ɔ: Isthmus, den smalle Landstrimmel, der forbinder Øens 2 Dele, og ey, Eiland, Ø, altsaa »Eide-Øen«. At andre Øer have lignende Navne, uden at de have lignende Terrainforhold, kan have sin Grund i, at de nedlede deres Benævnelse fra andre Forholde, der vel betegnedes med andre Udtryk, men som i Tidens Længde ere blevne lige med dette.

»**Jætnæslef**, 1256, **Jatnesleff**, 1257, 1327, **Jendenslef**, B., Endeslev«. 1ste Led maa være af det oldn. enni, en steil Brink eller Skrænt, der her ligesom i »Endegaarde« (By i Skibbinge Sogn i Borse Hrd.) er blevet til »Ende«, og ligesom **Etne** er blevet til Enø; 2det Led som i Egetslevmagle, altsaa »Nedløbet ad den steile Brink«.

»**Kalby**, 1332, **Kathelby**, Kalby«. »Kathelby« er aabenbart kommet af Mandsnavnet Ketill, siden Kathel, Ketil, nu Kjeld, og er altsaa »Kjelds-By«; men da det er troligt, at Kathelby kun er en Mistydning af Kalby, som Udtalen endnu fastholder, saa bliver det nok sikrest at forklare Navnet af det ældgamle Mandsnavn Kálfr, Kalf, altsaa »Kalfs-By«.

»**Kalundæburgh** og **Kalæudæburgh,** V., **Kalundeborgh,** B., **Collingburgæ,** 1407, Kallundborg«. 1ste Led af Mandsnavnet Kali, nu Kall; 2det Led af oldn. lundr, Lund; og 3die Led af borg, et af Naturen høit Sted, som dette er; senere fik dette Ord Betydningen af et befæstet Sted, en Borg, hvilket dette Sted ligeledes blev ved Esbern Snare; altsaa »Borgen i el. ved Kalls Lund«.

»Kathøi«, ford. **Kathee,** 1499, af Mandsnavnet Kati og oldn. haugr, Høi, før Høv, som det endnu udtales i Almuesproget; altsaa »Katis Høi«.

»**Kimmerslewæ** og **Kymmerslef,** B., Kimmerslev«, af oldn. kimbill, kimbull, et lille Bundt, f. Ex. Hø, Høstak, og hlaup, Løb, Vandløb, nemlig Afløbet af Kimmerslev-Sø, ved hvilket den ligger, og hvorved der tidlig har været Høavl.

»**Kinnertofte,** 1199, 1248, **Kinnærtoffte,** 1240, **Kymdretofte,** B., Kindertofte«, af oldn. kinn, Skrænt, og topt, Toft, altsaa »Toften paa eller ved Skraaningen eller Skrænten«.

»**Knarræthorp,** 1250, Knardrup«, af oldn. knörr, knarrar, knerrir, Handelsfartøi, Coffardiskib, og Thorp. Der har fordum været Seilads fra Roskilde-Fjord op ad Værebro-Aa, og her har vel været et Anløbssted for de den befarende Skibe.

»**Krubethorp,** 1307, Krøierup i Bromme S.«, og
»**Krubethorp,** 1251, Krøierup i Sønder-Jernløse S.« } af Familienavnet Krubbe el. Grubbe og Thorp, altsaa »Grubbes Thorp«.

»**Krumbæthorp,** B., Krummerup«, enten af »krum« (cf. oldn. krumma, en krum Haand), »den krumme Thorp«, eller hellere af Familienavnet »Krumpe(n)«: »Krumpes-Thorp«.

»**Kræmpslinggæ,** 1313, Krømlinge«. 1ste Led af Personsnavnet Krumpe, 2det Led af oldn. eng, engi, Eng, altsaa »Krumpes Enge«.

»**Krænkethorp,** 1199, **Crenketorp,** 1228, Krænkerup«, har sit Navn af, at denne Thorp er anlagt paa det Sted, hvor Natmanden forhen pleiede at »krænge« ɔ: flaae de døde Dyr.

»**Landersleff,** 1506, Landeslev«, af oldn. land, Land i Betydningen Jordlod, et Stykke Land. Endelsen som i Egetslevmagle.

»**Laxthorp,** B., Langstrup«, af Personsnavnet Lang el. Lange og Thorp; altsaa »Langes el. Langs Thorp«.

»Leire« har M. givet Forklaring paa i Noten.

»**Lothorp,** 1259, Laarup (Lorup?)«. Laarup i Steenlille Sogn har sit Navn af oldn. lá, Bølger paa Søens Bred; thi den ligger i en sid Egn ved Aamose, der før har været en Sø. Det har altsaa samme Oprindelse som Laaland. — Lorup i Kirkerup Sogn i Vester-Flakkebjerg Hrd. har nok derimod sit Ophav af Mandsnavnet Loki; altsaa »Lokes Thorp«.

»**Ludethorp,** 1279, **Luthethorp,** Luderup«, af Mandsnavnet Ljotr og þorp, altsaa »Ljots Thorp«.

»Lundforlund«, ford. **Lund før Lund,** B., af oldn. lundr, Lund, og firi før, dansk for, foran, nemlig 2 Lunde, den ene foran den anden.

»**Meenstorp,** 1387, Menstrup«, fordum ogsaa **Myenstorp,** af oldn. meginn, contract. megn, meget, stor, stærk, kraftig; den er nemlig en stor Landsby; og þorp, Thorp; altsaa: »den store Thorp«.

»Mynge«, ford. **Myaghe,** 1184, **Mynge,** 1446, **Myge,** af oldn. mjór, i composit. mjǫ́, smal, og eng, engi, Eng (nemlig ved Aaen **Reka**), altsaa »Smaleng« eller »de smalle Enge«.

»**Meen,** 1164, **Moen,** V., B., Mön (?) i islandske Oldskrifter, Møen«. Fordum ogsaa **Maan.** Navnet har sin Oprindelse af oldn. mœna, høine sig, reise sig, rage op over, hvortil den ogsaa svarer, hvorfor ogsaa

den høiest fremragende Deel af samme endnu kaldes »Høie-Møen«.

»Nexelø, Ø«, hed fordum **Næxel, Nixlæ**, 1203 og 1270, **Nixæl, Nyxel**, 1297, **Nixill & Nixel**, S. r. D., af Mandsnavnet Nigill (lat. Nigellus), og oldn. hylr, Dyb, Svælg (der er forholdsviis dybt Vand omkring den, især i V., N. og Ø. for den, ligesom der paa Øen selv ere dybe Dale), hvoraf er kommet Nigelshyll, og deraf atter contract. Nigshil, hvoraf lettelig atter blev »Næxel« eller det nubrugelige »Nexel«; »Ø« er først i den seneste Tid sat til.

»**Næpelderyth** og **Næpældærnth**, B., Næblerød«, er vist ligesom Næble og Nebele næppe noget andet end en stærk Forvanskning af oldn. nýr, i composit. ný-, angls. niwe, ny, og oldn. býli, Bolig, Bopæl paa Landet, samt ruð, røddet Skovjord; altsaa »den nye Bolig paa Røddelandet«.

»**Oldorp**, 1318, Ollerup i Sorterup S.« Da dette ogsaa findes skrevet **Rolthorp**, B., **Roldorp**, B. & 1530, saa bliver det vel bedre at forklare det af Mandsnavnet Hrólfr, sid. Rolf el. Rolv, end med M. at udlede det af Ordet »Old«; altsaa »Rolfs Thorp«.

»Omø, Ø«, ford. **Omæ**, Va., **Ome**, 1290, forklares vel bedst, ligesom M. har antydet det i Noten, af oldn. um, om, omkring, fordi Skibene maae gaae et Stykke Vei rundt om Øen for at komme ind i Søen mellem Smaalandene, og af ey, Eiland, Ø.

»**Pepringhe**, nu Falkensteen, Hgd.«, og af Peber (-rod,
»Pebringe«, »Peberskræppe«)
nemlig oldn. piparr, lat. piper, tydsk Pfeffer; og oldn. eng, engi, Eng; hvilket M. selv antyder i Noten.

»Pleielt«, ford. **Plegholt, Plegilt**, 1499. 1ste Led af Mandsnavnet Plegill; 2det Led af oldn. holt, Holt el. Holte, ɔ: 1) en skovbegroet Bakke eller Høi, eller 2) en bar

og stenet do.; den ligger paa en Bakke; altsaa »Plegils Holte«.

»Pleghetthorp, B., Pleierup«, som forr. og þorp, altsaa »Plegils Thorp«.

»Raageleie«, vulg. Roveleie, har næppe Navn af Fuglen Raage, men derimod af oldn. rok, som betyder, at Noget, f. Ex. Støv, Sand, Snee eller Vand, ryger eller hvirvler op i Luften; deraf særok, d. e. Søens ɔ: Havets Rygen i Stormveir; hvilket just passer her, naar man seer hen til dens Beliggenhed paa en barsk Kyst ved det store, ofte urolige og voldsomme Kattegat; og da nu tillige Aaen, som den ligger ved, hed **Rok-a** (d. e. Rok-Aa), og den nuværende vulgaire Udtale »Roveleie« ogsaa peger hen derpaa, saa formenes denne Tydning at være den rigtigste. 2det Led af det oldn. lega, Liggeplads for Skibe, eller Leie, Fiskerleie.

»Raaklef, 1366, Raklev«. Enten har 1ste Led samme Betydning som i forr., eller det kommer enten af oldn. rakkr, rank, opreist, hvilket kunde have Hensyn til de høie Bakker, den ligger ved, og hvorpaa Kirken ligger, der er synlig i flere Miles Afstand, eller endelig af oldn. rakr, fugtig, vaad; der kunde have sin Grund i, at Byen, der har været til i det mindste i et Par hundrede Aar førend Kirken, der først blev bygget 1547 (før den Tid hørte Byen til St. Olai Kirke i Kallundborg) — maaske ligger paa eller ved et fugtigt Terrain. For den første Betydning taler den Omstændighed, at den ligger i Nærheden af Havet og ved Bakker. 2det Led -lev som de foregaaende med samme Endelse: her er jo godt Nedløb for Vandet til Kallundborg-Fjord.

»Rertorp, B., Reistrup«. Der er i Sjæland 2 Steder af dette Navn: 1) Reistrup, der og skrives Reierstrup, ford. en Gaard, nu en Skov paa 80 Td. Land med Skovfogedhuus mellem Skarrits-Sø og Halleby-Aa i Holmstrup Sogn; og 2) Reistrup, der nu ogsaa skrives

Regstrup, By med Jernbane-Station i Nørre-Jernløse Sogn. Begge have Navn af Mandsnavnet Hreinn, eller siden Regnar, Regner, og þorp, altsaa »Regnars Thorp«.

»**Salby**, B., Store-Salby«. 1ste Led af oldn. stórr, nu stor, til Forskjel fra Lille-Salby. 2det Led næppe enten af angls. salo, mørk, sortagtig, eller af isl. sáld, en Tønde Land Sædejord; men hellere af oldn. salr, Sal, Hal, Bolig, maaske givet den i prægnant Betydning. 3die Led er bó, nu Bopæl, By.

»Salhaugr paa Snoldelev Runesteen, **Saløue**, 1257, **Saløu**, 1291, Sallev i Snoldelev S.« 1ste Led som i forr.; 2det Led af oldn. haugr, Høi, før Høw, men senere forvansket til -løv, Løb.

»**Salthorp**, 1208, **Saldørp**, 1393, Sallerup«. 1ste Led som i de 2 forr., eller snarere af et Personsnavn, saasom f. Ex. Saxulfr ligesom i Saltrup nedenfor. 2det Led þorp, Thorp.

»**Saltoftæ**, 1416, Saltofte«. 1ste Led som i forr.; 2det Led som 2det Led i Kindertofte.

»Saunte«, ford. **Sunde**, 1138, **Siunde**, 1140, **Zunthe**, af Mandsnavnet Siaundi, siden Syvende, Sjunde, nu i Norge Sjønde, og **-e**, som er lig oldn. á, Aa; den ligger ved en Aa.

»(**Saxolfsthorp**, 1178), **Saltørp**, 1359, Saltrup«, af Mandsnavnet Saxulfr, Saxolf, og þorp, altsaa »Saxolfs Thorp«.

»Salmose« anseer jeg med M. for at have sin Rod i angls. salo, mørk, sortagtig; thi man har jo andre Steder det aldeles eensbetydende Navn »den sorte Mose«.

»**Scalsthorp**, 1257, Skjalstrup«, og
»**Schamstorp**, 1199, **Skamstorp**, B., Skamstrup« } af Mandsnavnet Skjalm og þorp, altsaa »Skjalms Thorp«. Vel siger Sagnet, at den sidste har Navn efter Ridder Peder Skammelsøn, der havde sin Borg her; men Byen er

aabenbart ældre end han, og havde Navn, før han anlagde sin Borg.

»**Skelwerhøwe**, 1182, **Skylffuerøghe**, Skjellerød«. 1ste Led af et Mandsnavn (Skjalf? Skelf?); 2det Led af haugr, Høi, der er forvansket til »rød«.

»**Skulkethorp**, 1309, Navnet bevaret i Skulkerup-Skov i Bjeverskov S.«, hvortil kunde føies, at man har Navnet skrevet **Skulkorp** 1414. At forklare dette Navn af oldn. skúlka, skulke, skjule sig, forstikke sig, som om Byen var skjult af Skoven, eller ligesom forstak sig bag den, er meget mistænkeligt. Man maa hellere antage at et Personsnavn ligger til Grund for 1ste Led; 2det Led þorp, Thorp, og 3die Led skógr, Skov.

»**Slohteholte**, 1158, **Sletteholt**, 1211, Sletelte«. Hertil kunde føies, at man ogsaa har de gamle Former **Slættilt**, og **Slehteholte**. Formen »Slohteholte« kunde til Nød udledes af oldn. slátta, Høslæt; men da den ligger paa en Slette, saa er det nok rigtigere at forklare Navnet af oldn. sl**é**tta, Slette, eller af sléttr, slet, jævn, flad, og holt, som i Pleielt ovenfor, altsaa »Holtet paa Sletten«.

»**Sunthathorp**, B., Snuderup«. Da man ogsaa har **Suwthathorp** i S. r. D., saa maae **U** og **N** have byttet Plads i den først anførte gamle Skrivemaade, og saa bliver Udtydningen af oldn. snúðr, Omdreining; den ligger ved en Omdreining af Veien; og þorp, altsaa »Thorpen ved (Vei-)Omdreiningen«.

»**Snøthinge**, B., Snedinge, Hgd.«, af oldn. snið, Snit, in specie et skraat Snit (derfor á snið, nu »paa Sned« ɔ: paa skraa), og eng, engi, Eng; det er Glæne-Vig, der gjør et skraat Snit ind i disse Enge. Det er næppe rigtigt at forklare dette Navn af Mandsnavnet Snio, sid. Sne, Snie.

»**Snyelthorp**, B., Sneglerup« kommer vist næppe af isl. snigill, Snegl (lat. limax), men hellere af et Personsnavn og Thorp.

»Spjellerup« forbigaaes her, da M. allerede har angivet, hvorledes det kan udtydes.

»**Straaborp**, Skraverup«. Eftersom man enten lægger det gamle eller det nye Navn til Grund for Tydningen, faaer man ud, at Byen enten har sit Navn af oldn. strá, Straa (straatægget), eller af skrapa, skrabe, vulg. skrave, d. e. skjære Fladtørv oven af, hvorved Grønsværen ligesom afskrabes; og Thorp.

»**Stuby**, B., **Stweby**, 1433, Stuby«, af oldn. stúfr, (Stuv el.) Stump eller et Stykke af Noget, her af Arealet eller Jordtilliggendet; man bruger endnu Ordet i »en Stuv Klæde«; og Bispe-Catastaret i S. r. D. VII Tom. har ofte Ordet »stufbonde« til at betegne en Mand, der ei havde en heel Gaard eller et heelt Boel, men kun en Deel deraf i Besiddelse eller Brug. Altsaa: »Byen, der kun havde en Stuv« eller et Stykke af et vist Areal, her af Kastrup Sogn (den ligger i Udkanten af Sognet), maaske oprindelig en stúfr af Vordingborg Konunglef.

»**Suauerslef**, 1257, **Suauerslef**, B., Svogerslev«, hvortil endnu kunde føies Skrivemaaden **Suagerslef**, der nærmer sig mere den nyere. Dette Navn maa udledes af Mandsnavnet Svair, der siden er fordreiet til Svaver, Svave og Svager, og hlaup, Løb, Vandløb; thi Vandet har herfra godt Fald ned til Kornerup Aa.

»**Sæther**, B., Sæder«, antager jeg, ligesom M. har antydet, at have sit Navn af oldn. setr, oprindelig »Sæde«, (som nu i »Herresæde«) el. Bopæl, siden kom det til at betyde det norske og svenske Sæter.

»**Teestorp**, 1288, 1368, **Testorp**, B., Testrup«. Da Formen **Tetstorp** ogsaa forekommer, saa er det sandsynligt, at Navnet har sin Oprindelse af Mandsnavnet Thetz, som

findes i S. r. D., hvis ældre Form vel har været Tesur el. Tessur, og þorp, altsaa »Thetz's Thorp«.

»Tudse«, ford. **Tusæ**, Va. og B., **Tiusæ**, 1337, **Tusæ**, 1338, **Twse**, B. 1ste Led naturligviis ikke af »Tudse«, lat. rana, som Suhm mener; vel heller næppe af samme Rod som Tude-Aa, Tjudvad og lign.; thi de gamle Former give ikke dette Medhold; men af Mandsnavnet Tue (ford. Tófi) og **æ** ɔ: oldn. á, Aa, altsaa »Tues Aa«; den ligger jo ved Tudse-Aa. Man kunde vel mene, at Endelsen **-sæ** el. **-se** var det oldn. sæ (Dativ. af sær) el. angls. sæ, Sø; men dette er sikkert meget urigtigt, da her ikke er eller synes at have været nogen Sø. Men i ethvert Tilfælde er det aldeles tankeløst og meningsstridigt at vedblive at skrive »Tudse«; hellere burde man da skrive Tuesse el. Tuese, eller kortere, som Udtalen er, »Tuse«.

»**Uglethorp**, 1279, Uglerup i Hørby S.«, og
»**Ugletorp**, Ullstrup i Skjelby S.« } af Mandsnavnet Ulli, Ullr, sid. Uller (det sv. Uggla?) og þorp, altsaa »Ullers el. Ugglas Thorp«.

»**Vendslef**, B., Venslev, Kb.« og
»Venslev i Ferslev S.« } af oldn. venda, vende, vende om, dreie om; den første ligger nær det Sted, hvor Bjerreby-Aaen vender sig fra et sydvestligt Løb til et nordvestligt; og hlaup, Løb, som flere Gange ovenfor; altsaa Stedet, hvor Løbet vender sig.

»**Viborp**, B., Viberup«, af Vibe, maaske som Navn (Ogenavn el. Familienavn), og Thorp.

»**Vinstorp**, Vindstrup i Tjustrup S.«, af Navnet Vind og þorp, altsaa »Vinds Thorp«.

»**Vrangstorp**, B., Vrangstrup«, har sikkert sin Rod i et Personsnavn, f. Ex. Vrane el. desl.

»**Winstorp**, B., Vinstrup i Asminderup S.« i Meerløse Herred, skrives som oftest »Vindstrup«, og forklares som Vindstrup i Tjustrup Sogn ovenfor.

»**Wixebødhe**, 1158, Vexebo«, af Mandsnavnet **Vikarr** (cf. det tydske Familienavn Vikkers, Viggers) og oldn. búð, Bod, Bolig paa Landet, altsaa »Vikars Bopæl«.

»**Ymbrethorp**, 1186, **Imbrethorp**, 1198, **Ymberthorp**, B., Emdrup«, af oldn. im, Smuds, Dynd, brú, Bro, og þorp, Thorp, altsaa »Thorpen eller Byen ved eller med Broen over Sumpen eller Pølen«. Den ligger jo ved et lille Vandløb og den lille Emdrup-Sø, der vel før begge have været større end nu.

STRIDEN MELLEM BISKOP TYGE OG ØM KLOSTER.

AF A. D. JØRGENSEN.

I det sidst udkomne (8.) bind af »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte« (1878) har Dr. G. v. Buchwald meddelt en udførlig monografi over Øm klosters krønike og særlig den bekendte gæsteri-strid med biskop Tyge af Århus (»Die Gründungsgeschichte von Øm und die dänischen Cistercienser«, Side 1—121[1]). Den lærdom, som her på mange punkter lægges for dagen, den levende interesse for vor middelalders historie, som afhandlingen bærer vidne om, og særlig den sympathi, den viser kongehusets sag overfor prælaterne og den sønderjydske hertug, vil utvivlsomt tildrage den opmærksomhed blandt nordiske læsere, ligesom den omstændighed, at forfatteren helt igennem støtter sig til Paludan-Müllers berømte navn, strax fra første færd vil indtage videnskabsmanden for det af ham hævdede standpunkt i opfattelsen af de talrige aktstykker. Det vil derfor være nødvendigt, at dette indlæg ikke kommer til at stå som det

---

[1]) Exordium Caræ Insulæ. Codex pergam. 4. 135 på universitetsbiblioteket. Trykt i Scriptores rerum Danicarum V 231—302.

sidste ord i sagen, men snarest muligt møder en kraftig indsigelse; thi ved nærmere eftersyn vil det snart vise sig ikke at være et arbejde som er båret af en fordomsfri granskning, støttet til overbevisende kendsgerninger, men et stridsskrift, fuldt af lidenskabelig polemik, fuldt af fejlgreb i stort og småt, og derfor forfejlet i hele sit anlæg og i så godt som alle sine resultater. Forfatteren sigter den ene gang efter den anden Øm klosters krønike og dens forskellige forfattere for det laveste bedrageri og det med en uforbeholdenhed og sikkerhed, der tilvisse måtte støttes til vægtige indicier, dersom den skulde godkendes af uhildede læsere; han fremsætter beskyldninger for en perfidi i fortællingen og en dristighed i forfalskningen af aktstykker, der vilde være en plet på vor middelalders historieskrivning, dersom den var sand, men for hvilken han ikke fremfører et eneste antageligt bevis. Forfatteren vilde i sandhed være dårlig tjent med, om nogen vilde behandle hans afhandling på samme hensynsløse måde og drage slutninger om hans sandhedskærlighed af den måde, hvorpå han her gengiver den kritiserede forfatters ord og tankegang.

Skønt det selvfølgelig ikke er meningen her at gå ind på en udførlig påvisning af de misgreb, Dr. Buchwald gør sig skyldig i, men derimod at oplyse selve det historiske emne, så vil det dog være nødvendigt at imødegå hovedpunkterne i hans fremstilling, da den må antages at have tiltalt ikke få læsere. Her skal foreløbig kun et par småting fremdrages for at vise, hvor skødesløst forfatteren behandler kilderne og hvor dristige de slutninger er, som han drager af sine misforståelser.

Side 44 omtales de første sammenstød mellem biskop Tyge og Øm kloster; man venter her biskoppens besøg og er bestemt på ikke at yde ham gæsteri: »Nun erwartet man im Kloster den bischöflichen Besuch bis zu Mariæ Reinigung. An einem gewissen Sonntag vor diesem Fest meldet Domherr Peter Åby den Bischof auf den nächsten Dienstag an.

— Hier stellt sich der Mönch, als ob er nicht mehr die Namen der Sonntage kenne, um nicht sagen zu müssen, dass die Ereignisse kurz vor das caput jenuniorum fallen. Und doch lässt sich aus der Zeitbestimmung die Sachlage unschwer erkennen; — wiewohl der schlaue Mönch den Besuch Tyges als zufällig hinzustellen bemüht ist, er verräth die Wahrheit dennoch. — — So sehr der Mönch sich krümmt und windet osv.« — Og hvad ligger der så til grund for denne beskyldning? Krøniken siger: Quodam sabbato ante purificationem venit quidam canonicus suus (episcopi) nomine P. A. et dixit: Proxima sequenti secunda feria veniet dominus meus episcopus — (p. 268). Der er altså slet ikke tale om nogen søndag eller tirsdag, men om lørdag og mandag og forfatteren har intet fortiet og ingen ukyndighed hyklet; det hele er fremsat i sin naturlige sammenhæng.

Side 58 f. omtaler Dr. B. krønikens måde at fremhæve enkelte ord med rød skrift; også et enkelt punktum er helt skrevet med rødt: »Dieses Rubrum von p. 271 Iterum secundo — verba priora enthält die Angabe, Tyge habe zum zweiten und dritten Male wie oben (p. 270) an den Abt geschrieben. Der habe aber keine Copie dieser Briefe bekommen können, darum seien diese nicht in das Exordium eingeschaltet. — Die Unwahrheit und ihr Zweck liegen auf der Hand: Tyge stellt als kirchlicher Vorgesetzter einfach die bekannte dreimalige Aufforderung des canonischen Rechtes, um wegen Contumaz mit dem Sequester vorgehen zu können. Das darf der Mönch nicht eingestehen —«. Dette rubrum lyder i sin helhed således: Iterum secundo et tercio misit nobis litteras episopus secundum tenorem priorum litterarum; sed quia copiam illarum duarum litterarum sequentium habere non potuimus, noluit abbas ei rescribere, sed renunciavit ei verbotenus secundum verba priora. Der er altså ikke tale om nogen indførelse i krøniken, men om

et skriftligt svar fra abbedens side, og der er heller ikke her tale om nogen somhelst fortielse eller forvanskning.

Side 84 omtales krønikens efterretning om, at Jakob Erlandsøn var landflygtig, dengang han valgte Arnfast til biskop i Århus, nemlig i året 1260: »Wie Paludan-Müller p. 10 bereits bemerkt hat, ist die Angabe, Jacob sei damals landflüchtig gewesen, falsch. Ein Irrthum kann nicht vorliegen, denn der Erzähler steht im engsten Connex zu Jacob, die Angabe ist also eine absichtliche Entstellung der Wahrheit«. På det anførte sted siger P.-M.: »Exordium Caræ Insulæ siger, at erkebiskoppen dengang var uddreven af riget formedelst krigen imellem ham og k. Kristoffer. Heri er en slem anakronisme. K. Kristoffer var jo død et årstid førend Århus bispestol blev vakant ved biskop Peders død. Der var heller ingen fejde mellem erkebiskoppen og regeringen i det første år efter dennes løsladelse; og i 1261 bevægede han sig ganske frit i Danmark. — Klosterbroderen fra Øm, der skrev mindst otte år efter Arnfasts indvielse, er overhoved ikke så sikker i sine tidsbestemmelser, at et løst ord af ham kan sætte et nyt faktum ind i historien«. Dr. Buchwald kunde have lært meget af Paludan-Müller, som han ikke har lært, således her at give en naturlig forklaring af en formentlig urigtig opgivelse. Men med hensyn til selve det foreliggende tilfælde vilde han dog have gjort vel i at undersøge sagen nøjere, før han gjorde en notis, der for P.-M. havde underordnet betydning, til udgangspunkt for en moralsk domfældelse. Thi P.-M. har på dette sted mærkværdig nok overset et dokument, som han selv meddeler i oversættelse på den følgende side og som giver krønikeforfatteren ret; Dr. B. meddeler samme dokument i original, lægger fortrinlig vægt på det og — overser det også. Ribe kapitel vidner nemlig den 13. Maj 1261, at dets biskop den 21. Oktober 1260 på en synode appellerede mod Jakob Erlandsøn, »der da var udenfor rigets grænser og mistænkt

for højforræderi» (P. M. s. 11): »cum tamen esset extra regni terminos constitutus et de crimine perduellionis suspectus» (Dr. Buchwald, p. 118). Man bør tilvisse være varsom, når man vil kaste sten og selv bor i et glashus!

I. Hovedpunktet i striden, efter aktstykkerne.

For at få et fast grundlag for undersøgelsen af krønikens fortælling vil det være nødvendigt først at fremdrage aktstykkerne i striden, de forskellige breve, som blev vexlede, klageskrifterne og voldgiftskendelsen. De vil være tilstrækkelige til at vurdere krønikeforfatternes sandhedskærlighed og gennemskue deres partistandpunkt med dets mangel på fuld forståelse af stridens udvikling og rette betydning.

En af de sidste dage i Januar måned 1263 bringer to kaniker fra Århus et brev til Øm kloster, indeholdende det pålæg til dem (kanikerne), at tilsige klosteret til gæsteri den første søndag i fasten; da skal det gæsteri på tre uger, som skyldes ham, være rede (ut procurationes trium septimanarum nobis debitas habeant preparatas). Det vil ikke kunne nytte dem noget at søge udflugter, tilføjer biskop Tyge, »da det er alle vitterligt, at selve klostret er grundlagt af hans formand biskop Eskil og rigt udstyret af dennes efterfølger biskop Sven, som udbetingede sig og sine efterfølgere det nævnte gæsteri for de ejendomme, som han overdrog dem i Djurs, ejendomme, som de endnu den dag idag har i tryg og fredelig besiddelse» (cum constat omnibus, monasterium ipsum a venerabili fratre nostro dom. Eskillo predecessore nostro fundatum et a domino Suenone successore suo dotatum et ditatum, qui ratione possessionum, quas eis Djursæ contulit, predictas procurationes sibi et successoribus suis retinuit, in quarum possessione fuerant actenus pacifica et quieta; p. 270).

Herpå svarede abbeden Bo med en indsigelse. »Eftersom eders formand biskop Peder, salig ihukommelse, på

synoden i Århus i overværelse af sit kapitel og præsteskabet uden nogens indsigelse fritog os for dette gæsteri mod at få sin oppebørsel og gave (d. e. helgbrud og biskopsgave), der var overdraget og indrømmet os af hans formand, tilbage, og desuden på grund af den store fattigdom og mangel, som er en følge af hvad der i mange retninger er overgået os af forurettelser og krænkelser, nødes vi til, om end ugerne, indtil videre at negte dette gæsteri — (dictas procurationes compellimur licet inuiti ad presens denegare). Abbeden vil ikke negte at Øm kloster er stiftet af Eskil og doteret af Sven; »men det var ikke, som I siger, på grund af de ejendomme, han overdrog os i Djurs, at han forbeholdt sig det omtalte gæsteri; thi dem efterlod han os helt og holdent af sit arvegods og til sin sjæls frelse og det med samtykke af alle Danmarks stormænd. Og det er ingenlunde noget tomt påskud, vi i den henseende skyder os ind under, men det er den nævnte herre Svens testamente og de pavelige legaters stadfæstelser og to kongers og ligesåmange erkebiskoppers frihedsbreve vi væbner os med; derfor er vi ingenlunde forpligtede til at yde dette gæsteri«. Brevet ender med en henvendelse til biskoppens retfærdigheds- og billighedsfølelse (Pag. 270 f.).

Originalerne af de her nævnte breve synes nu at være tabte, de fandtes endnu i året 1554 på Skanderborg (Ældste danske arkivregistraturer I 219). Derimod haves de i afskrift i selve klosterkrøniken og deres indhold stemmer med hvad abbed Bo her opgiver: der knyttes ingen betingelser til gaven af jordegods i Djurs. Dr. Buchwald forkaster dem derfor som forfalskede, idet han går ud fra at Tyge har havt ret i sin påstand.

Det vil ved en nærmere betragtning snart vise sig hvor urimelig denne påstand er. Var afskriften endda tagen af samme forfatter, som fremstiller striden mellem biskop og kloster, men den hidrører fra en langt ældre forfatter og fra en tid, da ingen somhelst strid var rejst om denne sag.

Klosterkrøniken er nemlig skreven af flere forskellige forfattere og Dr. B. har selv omhyggelig undersøgt og beskrevet håndskriftets forskellige dele. Den sidste forfatter skrev herefter ved 1269—70 og behandler striden i årene 1257—67, den første derimod, som skildrer klostrets grundlæggelse og fremvæxt i de første 42 år, ligesom han meddeler alle de vigtigste aktstykker fra dets ældste tid, begyndte sit arbejde i året 1207 og fuldførte det før 1216 (S. 10 f.) Hvad vil det nu sige, at denne forfatter indfører et falsk testamente i sin krønike? 20—30 år efter dets udstedelse, da endnu talrige vidner levede, da hvert barn i Århus kapitelskole vidste, hvad der i den henseende var foregået, da den mand som havde sat sit segl under testamentet og dets stadfæstelse sad på Danmarks trone i sin ypperste manddomskraft, — da skulde en klosterbroder have udfærdiget et falsk testamente og indført det i krøniken? — I alle tilfælde blev det da ikke brugt; thi endnu længe efter ydedes dette gæsteri, som her svigagtig skulde være fortiet, uden nogen indsigelse, først over en menneskealder senere opstår spørgsmålet. Der må dog kunne påvises en vis sandsynlighed for et bedrageri, en vis fornuftig om end forbrydersk mening med det, når beskyldningen skal fremsættes; men hvor er denne her at finde? Og hvor let er det på den anden side ikke at forstå, at biskop Tyge 80 år efter testamentets udstedelse kunde bringe det i en uhjemlet forbindelse med det gæsteri, som rimeligvis stammede fra en lige så gammel tid. Vi vil da også få at se, hvor fuldstændig hans påstand falder til jorden overfor samtiden, den er først nu i vor tid lyst i kuld og køn.

Vi kommer nu til de forskellige udtalelser af parternes venner for endelig at stanse ved voldgiftsdommernes kendelse.

Dronning Margrete stiller sig ubetinget på biskop Tyges side; han var hendes fuldtro mand i kirkekampen mod Jakob Erlandsøn og indsat til midlertidig styrer af Sællands stift, som var forladt af sin biskop. Dronningen skriver til

munkene i Øm, at hun nylig har hørt at de har tilføjet biskop Tyge en stor ubillighed ved »ubeføjet at negte ham det gæsteri, som de af mange grunde og efter gammel skik fra hans forgængeres tid er skyldige årlig at yde ham« (apparatum suum, quem multis de rationibus et secundum antiquam consvetudinem antecessorum suorum habere tenebatur annuatim, eidem inhumaniter denegando). Hun pålægger dem derfor at gøre hvad de er skyldige, under fortabelse af den kongelige nåde (Pag. 290 f.).

Ligeoverfor denne tilkjendegivelse står en række udtalelser af de andre danske abbeder af Cisterciensernes orden; de tager lige så afgjort parti for Bo af Øm. De synes først at have henvendt sig til erkebiskop Jakob som deres nærmeste overordnede; da han var afmægtig på grund af striden med kongen gik de til paven, kardinalerne og de fire første-abbeder i Frankrig. Til erkebiskoppen skriver ikke mindre end 8 abbeder (af Hervad, Esrom, Vidskøl, Sorø, Tvis, Holm, Løgum og Ryd): de har hørt for vist og overbevist sig om, at »magister Tyge, der optræder som biskop i Århus, til trods for de apostoliske friheder og privilegier, som er tilståede deres orden, overhænger og plager abbeden og klostret i Øm med forskellige uretfærdige byrder og ydelser, og at han for at afnøde dem et utilbørligt gæsteri har trængt ind i klostret med væbnet hånd osv.« (spretis apostolice sedis privilegiis ac libertatibus ordini nostro indultis, diversis gravaminibus et exactionibus injustis abbatem et conventum de Cara Insula inquietat et molestat, atque procurationes indebitas exigendo, monasterium ipsum armata manu intrans —. Pag. 277). De andre breve, som kun er udstedte af 5 abbeder og daterede d. 6. Maj 1263, siger det samme, tildels med de samme ord.

Til hvilke pavelige frihedsbreve sigtes der her? Krøniken besvarer det ved at indføre tvende buller af Alexander IV, henholdsvis af 18. Marts og 17. April 1255, ved hvilke klostrene af Cisterciensernes orden for bestandig fritages

for alt gæsteri af deres biskopper, såvel som for at visiteres af dem: det forbydes prælaterne at opfatte den gæstfrihed, som klostrene måtte yde dem, som en forpligtelse eller som hævdet ved skik og brug (ne quisquam prelatus id, quod sic gratiose inpenditis, a vobis ex debito seu prescripta consvetudine presumat exigere, auctoritate presentium districtius inhibemus). Det apostoliske sæde har tilstået dem den ret ikke at visiteres af nogen undtagen fædre-abbederne — (det var alt sket d. 2. Maj 1245, Dr. Buchwald s. 41) —; »men da der er visse gæsterier som er knyttede til bispevisitationen, så de kun skal ydes i forbindelse med den, så byder og befaler vi, at ingen biskop eller anden prælat må afnøde eder sligt gæsteri, lige sålidt som I må yde det« (qvia vero sic sunt procurationes visitationi annexe, ut prelatis non sint, nisi visitent, exhibende, auctoritate presencium, ne quisquam dyocesanus aut prelatus alius a vobis procurationes hujusmodi exigere vel extorquere presumat, nec vos eis exibeatis. Pag. 269). At disse pavebreve ikke uden videre kan overføres på retsforhold i Danmark har alle parter havt en følelse af; til en tid da erkebiskop Jakob forgæves søgte at hævde de kanoniske bestemmelser om biskoppernes uafhængighed af kongemagten, vilde det selvfølgelig have været et altfor dristigt ønske at kunne frigøre sig for en bestemt materiel forpligtelse, på hvilken biskoppen havde mange tiders hævd; at det fremsættes af abbederne er såre forklarligt, men overfor Tyge gøres det end ikke gældende fra begyndelsen af, man ønsker kun en mindelig afløsning, således som biskop Peder havde indrømmet den. Men hverken biskop Tyge eller dronningen har isinde at tillægge disse privilegier nogen betydning overfor gammel vane og god skik.

De følgende aktstykker i striden, pavens kommissorier osv., indeholder intet bidrag til at belyse stridens indhold; des større betydning må der tillægges den voldgiftskendelse, som afsagdes af bisperne Esger og Nils, den 26. November

1264 i Århus; thi ved denne kendelse bliver stridens hovedspørgsmål fuldstændig gennemskueligt for os. Før vi imidlertid går over til at gengive dette aktstykke, må det bemærkes, at begge disse mænd forlods må antages at stille sig væsenlig på biskoppens side, og det er fuldt troværdigt, når krøniken fortæller, at det var nødigt, at abbed Thure (Bos efterfølger) indlod sig på deres voldgift. De hørte nemlig begge afgjort til kongens parti i den store kirkestrid, Esger af Ribe protesterede udtrykkeligt og gentagne gange mod Vejlekonstitutionen som et overgreb mod kongen, ja et landsforræderi, og Nils af Slesvig var ganske særlig genstand for Jakob Erlandsøns had og forfølgelse; da han havde været så uheldig at falde i fangenskab i slaget på Lohede, begav erkebiskoppen sig over til det slot, på hvilket han sad, og foranledigede at han blev lagt i lænker, og senere havde den sønderjydske hertug, som da var forbunden med Jakob, endnu engang fængslet ham. Nu opholdt han sig, landflygtig fra sit stift, i kongeriget, hvor han året efter døde. Tyge tilhørte som den tredje dette protestparti imod Jakob Erlandsøn, deres grundtanke var den, at fædrelandets nedarvede lovgivning stod over enhver fremmed ret, at troskaben mod kongen stod over ethvert hensyn til paven og hans påbud. Når slige mænd skulde være voldgiftsdommere istedenfor de af paven udnævnte abbeder og priorer, kan det ikke antages, at der er bleven taget et uberettiget hensyn til munkenes påstande, eller at man har ladet et falskneri passere dér hvor man ikke engang tog hensyn til Alexanders utvetydige frihedsbreve.

De to biskopper gør vitterligt, »at efter vor mægling den klostergivne mand abbed Thure af Øm kloster lovede vor ærværdige broder biskop Tyge af Århus det gæsteri, som hans formænd, de Århus biskopper, vides at have havt efter anerkendt skik og brug (Thuro — promisit venerabili fratri n. dom. Tukoni A. ep. procurationes, quas antecessores sui Arusienses episcopi in dicto monasterio secundum

approbatam consvetudinem dinoscuntur habuisse). Hvis der nu skulde blive strid om, hvad gud forbyde, hvorledes denne skik og brug var, med hensyn til det gæsteri der skal ydes biskoppen i fasten, så vidner vi herved for alle og enhver, at vi til sin tid, da vi indtog en mere underordnet plads og var hos den ærværdige broder her Peder Elavsøn biskop i Århus, har set sådan skik: når han kom til klosteret Askeonsdag, lod han hele sit følge tage bort igen på 4 klerke og højst 5 lægmænd nær, og således opholdt han sig i klosteret med et lille følge, somme tider i tre uger, somme tider kortere. Dette har vi vidst og dette véd vi og vi selv personlig har tre gange været i Øm kloster med ham i fasten. Endvidere véd vi og har været tilstede ved og har set, at hver gang samme biskop skulde have en sammenkomst med herremænd eller almuesfolk, så forlod han klostret og drog afsted, snart hist, snart her hen, til lands eller vands, for ikke at falde klostret til besvær med sine gæster. Endvidere véd vi og vidner, at dette samme kloster frit har havt den indtægt af biskop Peder Elavsøn, som kaldes biskopsgave og oppebørselen af helgbrud overalt i Århus stift af sine bønder og bryder. Alle disse friheder lovede vor ærværdige broder her Tyge Århus biskop i begges vor og mange andre gode mænds nærværelse den nævnte abbed og broderskab, at lade dem frit og rolig i eje, idet han aflagde en korporlig ed i vor hånd, at der for fremtiden ikke herover skulde høres nogen klage fra abbedens og broderskabets side, og biskoppen lovede endvidere med en ed, at hvis der skulde rejses strid om andre ting, da at gøre og mage alle ting således for klostret som vi måtte ansé det for billigt. Sket i Århus St. Klemens kirke, i mange troværdige mænds overværelse, 1264 dagen efter St. Katrine« (Pag. 287).

Det trænger vistnok ikke til nogen vidtløftig påvisning, at der her er afsagt en kendelse, som i alt væsenligt giver klosteret ret. Påstanden om at gæsteriet hidrører fra biskop Svens testamente nævnes end ikke, den har selv-

følgelig vist sig at være aldeles uholdbar; de to biskopper holder derimod fast ved at gæsteriet er hævdet ved mange års skik og brug, pavebrevene dérimod kommer heller ikke i betragtning. Biskoppen får altså sin ret til gæsteri anerkendt, eftersom han ikke vil gå ind på den afløsning, som Peder Ugedsøn indrømmede på synoden i Århus, men han må da til gengæld afstå fra indløsningssummen: bispegaven og helgbrud af klostrets fæstebønder; og han må endvidere anerkende den grænse for gæsteriet, der er givet ved skik og brug, nemlig forplejning af biskoppen selvtiende i højst tre uger i fastetiden. Meningen med dette ophold i klosteret skinner her tydeligt nok igennem; biskoppen kommer ikke for at forstyrre klosterets fred, men netop for at nyde godt af den; han kommer i fasten, i den tid, da hver enkelt skal samle sig i åndelig og legemlig beredelse for at betænke Kristi ophold i ørken, hans fristelse og forberedelsen til hans lidelse og død. Det er altså ikke gæsteri i almindelig betydning, forplejning for hele det brogede følge som slutter sig til biskoppens gård, men det er klosterlig gæstfrihed i årets strængeste fastetid, og biskoppen optages kun for en stund blandt klosterbrødrene for med dem at »sørge for sine synder«.

Dette »gæsteri« er da heller ikke enestående for Øm kloster. I året 1299 afløste abbeden Gunner i Løgum klosterets forpligtelse til at yde biskoppen af Ribe tre ugers gæsteri, »da de af erfaring vidste, at det virkede i høj grad forstyrrende på broderskabets stille liv på grund af den store tilstrømning af folk«; der gaves i afløsning både jordegods og bispegave af fire hereder. (Scriptores r. D. VIII. 107 f.: expensas trium septimanarum, quas reverendis patribus, dom. episcopis Rip. nomine suæ ecclesiæ consvevimus exhibere —.)

Hvor forbavset bliver man da ikke, når man efter at have gjort bekendskab med disse aktstykker vender tilbage til Dr. Buchwalds fremstilling af dem. Her mærker man

ret hvad det vil sige ved siden af de almindelige videnskabelige forudsætninger og megen god vilje at mangle det tilbørlige kendskab til det folks nationale udvikling, hvis historie man vil behandle. Dr. Buchwald går ud fra, at det var »weltbekannt«, at pave Alexander havde forandret Cistercienser-klostrenes retsforhold overfor bisperne, det falder ham slet ikke ind, at der må føres bevis for disse bullers anerkendelse her i Norden, at al analogi taler imod den og at selve det emne, han behandler, fra først til sidst er et håndgribeligt bevis for at de ikke blev anerkendte uden videre. Og dog følger han Paludan-Müller i sin sympathi for kongedømmets kamp imod langt ældre og langt mere grundfæstede sætninger i kirkens retssystem, og han véd meget vel, at sætningerne om tienden og præsternes ugifte stand aldrig trængte fuldstændig igennem her i Norden, hvor »weltbekannte« de end var og er.

Dr. Buchwald tager sit udgangspunkt fra voldgiftskendelsen; den godtgør bispens ret til gæsteri, siger han; »die Consvetudo durch Verjährung ist verboten, jene Consvetudo von welcher der Vertrag in der Clemenskirche als Rechtsgrund spricht, kann also nur durch einen Privatvertrag zwischen Kloster und Episcopat entstanden sein; als solcher ist aber nur der, den Tyge angiebt, möglich. — Das Recht der Procuration, ihre Existenz ist festgestellt durch den Vertrag; — was also von Öm aus dagegen vorgebracht wird, fällt in das Reich der Unwahrheit, und Urkunden, die das Gegentheil erweisen sollen, sind mindestens verfälscht« (S. 46 f.). Dr. Buchwalds fejltagelse i dette hovedpunkt er forklarlig af hans mangel på fortrolighed med vor middelalders historie, men den er vanskelig at undskylde, når han tror at måtte drage så vidtgående konsekvenser af sin opfattelse.

II. Krøniken om årene 1246—57.

Der vilde ikke være nogen grund til at gå nærmere ind på den forfatter i klosterhåndskriftet, som har gjort optegnelser fra årene 1246—57, dersom ikke Dr. Buchwald havde draget ham ind i den almindelige malstrøm af underfundighed og perfidi. Der er da så meget mere grund til at gennemgå hans fortælling, som den i høj grad taler for den gode tro, i hvilken munkene tog sig på at fortsætte det første håndskrift og give efterverden nogen kundskab om de lidelser, som de hårde tider i århundredets midte påførte dem.

Denne forfatters optegnelser fylder kun få blade (Scr. p. 259—63) og fortællingen er spredt og uden ro og helhed. Der meddeles en del værdifulde oplysninger om klostrets lidelser i den ulykkelige tid før og efter Erik Plovpennings mord, men henvises iøvrigt i den henseende til »cronica nostra et acta temporum« (p. 262); der omtales endvidere en flytning af klosterkirken med et tilhørende aktstykke (år 1257), og mellem disse to partier får vi underretning om de forurettelser, som biskoppen Peder Ugedsøn tilføjede klostret. Dr. Buchwald synes forlods at have været overbevist om, at forfatteren her må have lagt an på at bedrage os. Han finder det i højeste grad mistænkeligt, at han så ubetinget fordømmer hertug Abel og roser kong Erik, og spørger man hvorfor det netop her er så påfaldende, da dog alle andre kilder heri er enige med krøniken, så får vi den oplysning, at der her er lagt an på at vinde læsernes sympathi for bedre at kunne få sine senere påfund til at vinde indgang. Mærkeligt nok er derimod efterretningerne om den nye kirkebygning ikke bragte i forbindelse med hovedsagen; skulde det være Dr. Buchwalds mening at vi trygt kan stole på sandheden af denne fortælling og det meddelte aktstykkes ægthed? Så vilde vi dog få noget godt ud af dette sørgelige håndskrift!

Nu vil forfatteren meddele os noget om klosterets ejendom i Sødringholm (dicam nunc de Sythring aliqua), — denne naive indledning er meget mistænkelig. Tingen er den at klosteret har fået de to tredjedele af Sødring af biskop Peder Elavsøn, den ene som gave, den anden ved køb; den tredje er mageskiftet fra Johannes Judesøn for Hørningtorp; det havde biskoppens brev og segl på det hele, stadfæstet med mange vidner. Således stod det i 5 år og derover før Peder Elavsøns død (1246). Derpå var bispestolen ledig i 3 år på grund af indre stridigheder i kapitlet. Den nye biskop Peder Ugedsøn havde altid forhen vist sig fjendsk mod klostret og det viste sig snart at han vilde optræde anderledes imod det end Peder Elavsøn. Særlig vendte han sig mod Sødringholm, og det ender med at brødrene må lade mageskiftet med Johannes gå tilbage og betale biskoppen 80 mark for at få fred for hans og kapitlets påtale. Og dog har de intet andet ud af det end store byrder og mangehånde gæsteri! Abbeden Johannes tog sig dette meget nær og nedlagde 1249 sin værdighed, træt af megen modgang.

Er der i og for sig noget påfaldende i denne fortælling? Peder Elavsøn er meget venlig stemt overfor klosterbrødrene, han søger sin grav i deres kirke og når han gæster dem i fasten er det med et ringe følge og meget stilfærdigt. Således giver han dem også en rig gave i jordegods, andet sælger han til dem, uden al tvivl for en billig penge. Hans efterfølger anerkender ikke dette salg, men gør påtale på Sødringholm; munkene sætter sig selvfølgelig til modværge, men det ender med deres nederlag, de må lægge 80 mark til købesummen. Hvormange lignende tildragelser finder vi ikke omtalte i vore oldbreve; er der noget, som kan kaldes konstant i disse, så er det stridigheder med hensyn til afdøde mænds og kvinders gaver og pro-forma salg til kirker og klostre; det gik meget vanskeligt op for vore forfædre, at enkeltmand således kunde

lægge slægtens nedarvede jordegods til sin gravkirke. Disse forhold er imidlertid ikke Dr. Buchwald nærværende, han aner en dyb og skjult mening i de enkelte udtryk. »Warum war P. U. »nobis ante contrarius?«« Dette spørgsmål og denne stille tvivl om muligheden af et sådant fjendskab kommer oftere igen, men bliver lige uforståelig. Hvad mærkeligt er der i, at klosteret kender bispeemnerne i Århus? at det i henseende til spørgsmålet Sødringholm deler dem i venlige og fjendlige? Valget var uafgjort i 3 år (transactis tribus annis, Dr. B. har fejlagtig: 3 Tage nach P. E.'s Tode, s. 40), der var tid nok til at orientere sig. — »Was bedeutet das unklare »nobis in contrarium disturbavit«? Worin besteht die »querimonia episcopi vel canonicorum«? Der Grund der Feindschaft, die Klage der Gegner und ihre Handlungen sind so gut wie verschwiegen.« Ingenlunde! Querimonia er kæremål, klage for retten, påtale, den de køber sig fri for ved de 80 mark. Det hedder foran i fortællingen: vore brødre sad i 5 år og derover på Sødringholm »sine querimonia, omnes ususfructus percipientes«; dermed mener forfatteren, at de havde laghævd på gården, de »trende halme« som det kaldes, og han måtte tilføje at de sad der uden kæremål, thi, siger Andreas Sunesøn, nec prodesse poterit ista prescriptio, nisi in pace continuata fuerit et quieta, non turbata querimoniis (Lex Scan. IV 12). Peder Ugedsøn derimod kærer på dem og andet ligger der ikke i hans disturbare.

Så kommer abbeden Olav og hans tilskikkelser (1249-55). Kong Abel afnøder ham 300 mark for at få klosterets friheder stadfæstede, ligesom han plagede rigets andre kirker og klostre. »Men også Peder Ugedsøn, som vi før har nævnt, aftvang klostret 150 mark, foruden andet ondt, som han tilføjede klostret, for de tre års gæsteri, som stod til rest fra den tid bispestolen var ubesat.« (Denne pludselige overgang fra Abel til biskop Peder er mistænkelig: »Diese Malice charakterisirt die Stellung des Autors zu seinem

Stoffe.«) — »Senere hen kom han til os som for at visitere, men på skrømt, som det noksom viste sig. Han blev nemlig (efter visitationen) hos os sålænge han havde lyst og gennemgik alle vore bøger i samlingen; dèr fandt han bøger som havde tilhørt salig Peder Elavsøn og som han dels havde givet os i sjælegave, dels solgt os for penge; dem lod han bringe over i bispehuset (på klostret) efterat have gjort en ed på helligdommene og evangeliet at de strax skulde leveres tilbage. Men han brød sin ed og tog bøgerne med sig«. Forfatteren knytter hårde forbandelser til denne fortælling.

Også denne fortælling bærer for Dr. B. tydeligt præg af underfundig forvanskning. Forfatteren véd godt, at visitationer er forbudne biskoppen (1245), det er altså en skammelig insinuation, at Peder kom i den anledning; han véd godt, at biskoppen har ret til gæsteri, men han vil skjule det ved at kalde det »apparatus« istedenfor »procurationes«: »Wir haben also einen Schriftsteller vor Augen, der die Klagmotive, die Klagen und die Handlungen seiner Gegner theils blos verschweigt, theils absichtlich verhüllt« (S. 42).

Men krønikeforfatteren lægger aldeles intet deri, at biskoppen kommer for at visitere, tværtimod; var han kommen kun af den grund vilde der intet have været at sige på ham, men det var kun et påskud, han kom for at hente de bøger, der tilhørte klostret med samme ret som Sødringholm, en ret, som han ikke anerkendte. At apparatus var lig procurationes vidste virkelig enhver dansk læser, som overhoved kunde forstå klosterkrøniken, deri lå der ingen »Verhüllung« (sml. kong Valdemars jordebog). — Nej, denne forfatter fortæller fra sit standpunkt hvad der er sket og som det er sket, og det er utilbørligt at gøre ham til genstand for en så aldeles ubeføjet kritik, fordi man vil hans efterfølger tillivs.

III. Gæsteri-overenskomsten med Peder Ugedsøn.

Vi kommer nu til den forfatter, som fortæller om gæsteristriden, og hvis fremstilling derfor særlig er genstand for Dr. Buchwalds mistænksomme kritik. Dette afsnit af Øm-håndskriftet er forfattet kort efter det tiår, hvis historie det fremstiller (1257—67), Dr. B. antager ved 1269—70. Forfatteren knytter sin fremstilling umiddelbart til den foregåendes, og ligesom denne er han en samtidig og har selv oplevet hvad han fortæller om. Hans skrift fylder to læg i håndskriftet, hvert på 4 skindblade; i den trykte udgave udgør det 36 foliosider (p. 266—301), men den overvejende del består af aktstykker.

Det første lille afsnit omhandler en overenskomst mellem abbeden Asgåt og biskop Peder, som er af ikke ringe betydning for stridens udvikling; vi skal derfor her gøre den til genstand for en særlig omtale. »Da biskop Peder, således begynder forfatteren, så, at abbeden var en godmodig mand, så løftede han sit hovmods horn så meget des mere imod ham, idet han kom til klosteret med et så stort følge, når han kom for at nyde sit tre ugers gæsteri, at det forekom os alle utåleligt. Brødrene rådslog da om denne ting og gik til ham for at sige at de ikke kunde evne disse udgifter. Han svarede dem: I har meget mere af os end der behøves hertil«. Dette fortolkes nærmere om helgbrud af deres bønder, som han anslår til 40 mark penge, og bispegaven, der skulde beløbe sig til 18 mark havre. Fra munkenes side benegtedes dette; helgbrud havde de næsten intet af, i alle tilfælde kun den fordel at deres bønder ikke blev flåede af bispens ombudsmænd — (en snært til den biskoppelige rettergang i stiftet) —, bispegaven var kun tildels indrømmet dem af biskop Peder — (den anslås til $2^1/_2$ mark) —, resten havde de havt fra klostrets første tid. Nu ønskede imidlertid biskoppen at få disse oppebørsler tilbage og efter mange forhandlinger og efter mange venners

indtrængende råd gik klostret endelig ind på en overenskomst: biskoppen fik sit helgbrud og sin bispegave og klostret fritoges aldeles fra at yde gæsteri. Således holdtes det i biskop Peders tre sidste år (i fasten 1257—59). Derefter var der atter et par års strid om bispevalget.

Dr. Buchwald har kun det at indvende imod denne fortælling, at overenskomsten savnes mellem aktstykkerne og han giver ikke utydeligt at forstå at han for sit vedkommende tror, at den er urigtig gengiven (s. 43. 46 f.); men enhver som véd at hele vort offenlige retsvæsen dengang hvilede på mundlig vidnefast overenskomst vil finde dette naturligt; det var ikke en varig, men kun en personlig midlertidig overenskomst, den var sket på synoden og altså absolut bindende for den tid, for hvilken den var afsluttet.

Men fortællingen giver i sig selv vistnok anledning til andre tvivlsmål. Forfatteren er partimand og lægger ikke dølgsmål derpå, han skriver ud af flere års lidenskabelige forbitrelse, han har følt sin og klostrets afmagt overfor vilkårlige biskoppers overgreb, det forhen velhavende broderskab sidder forskræmt på sin sidste gård og beråber sig forgæves på biskoppernes voldgift og pavelige legaters domme. Det går ham da som det er gået så mange både før og senere, at han taber oversigten over de tidligere begivenheder. Han mindes vel, at der har været kæmpet med forskellige grunde, thi således går det jo i hver længere strid, som er rig på omskiftelser, at der tyes til forskellige grunde, at der fremsættes forskellige påstande og at hele sagen efterhånden vinder et noget andet udseende. Men han kan ikke holde disse forskellige standpunkter ude fra hverandre og pointere dem skarpt, og han er desuden alt for meget partimand til at ville stå ved, hvad der på tidligere trin af sagen har været indrømmet eller kæmpet for. Dengang forfatteren nedskrev sin beretning, havde Øm kloster fået dom for at gæsteriet var et overgreb, og han opfatter derfor enhver

tidligere overenskomst som en afnødt indrømmelse, eller finder det i det mindste i sin orden at fremstille den således.

Her er der i virkeligheden et punkt, paa hvilket kritiken bør henvende sin opmærksomhed, men dette har Dr. Buchwald ikke fået øje på. Forfatteren kan have eller har vistnok ret i at Peder Ugedsøn krævede større gæsteri end Peder Elavsøn, der kom for at faste i klostret, og det er rimeligt nok at han gjorde gældende, at det kunde munkene nok yde som vederlag for de indtægter der umiddelbart hidrørte fra bispedømmet — (man lægge mærke til at der her endnu slet ikke er tale om biskop Svens gave af sit arvegods) —; men stødet til at gæsteriet afløstes kom vistnok snarest fra munkene, der netop dengang må have modtaget Alexanders buller om gæsteriets afskaffelse. Det kunde da vistnok neppe noget øjeblik falde dem ind uden videre at opnå en eftergivelse af en materiel byrde, som havde mange års hævd og sikkert stod i det nærmeste forhold til de indtægter som bispestolen havde afstået til dem, men det var dog et bekvemt og velkomment udgangspunkt for en underhandling om afløsning. Og om det jo end hører til god politik at undervurdere det man vil opnå, sålænge underhandlingerne er svævende, kan der dog neppe være nogen tvivl om, at det jo er den rette opfattelse, som noget senere kommer frem i samtaler og breve, hvorefter Peder Ugedsøns forlig er en indrømmelse og et bevis på hans fredelige og venlige sindelag overfor klostret. Og var hans efterfølger uden videre gået ind på det samme, vilde der vel heller aldrig være bleven opstillet videregående fordringer fra klostrets side. Som det nu udviklede sig, tog det ene ord det andet og den ene påstand fremkaldte den anden, indtil man stod overfor to uforligelige opfattelser og appellerede til den rå magt og til de pavelige afsendinge.

IV. Abbeden Bo og biskop Tyge.

Efter biskop Peders død opstod der som alt omtalt igen en heftig strid om bispevalget. Efter at alle de kanoniske valgmåder var komne til anvendelse uden at føre til noget resultat, udnævnte erkebiskoppen Jakob Erlandsøn abbeden Arnfast i Ryd kloster i Sønderjylland, men hans valg forkastedes af dronningen, da han var mistænkt for kongemord, og marsken Johannes Kalv søgte ivrigt efter ham i stiftet; på Øm kloster var han ikke mindre end syv gange, idet han åbent udtalte at han vilde gribe og fængsle Arnfast, om han så fandt ham foran højalteret. Krøniken forsikrer, at han ikke havde sin fod på Øm efter sin vielse, medens han dog vistnok før den tid var kommen der eller vel endog havde havt tilhold der under valget; thi senere anklagedes klosterbrødrene for at huse ham. Da lykkedes det endelig en anden af bispeemnerne i Rom at opnå udnævnelse og vielse af selve paven, det var munkenes senere hensynsløse avindsmand Tyge; stiftet måtte senere betale de 600 mark rent sølv, som valget havde kostet ham.

Tyge kom til landet Vor frue dag i høst (d. 8. Sept.) 1262, et fjerdingår efter at abbeden Bo var tiltrådt i Øm kloster. Samme efterår, siger krøniken, lærte man hans sindelag imod dette at kende; munken Lage blev uden grund overfalden og såret på Rødsmose klostergård, men biskoppen var så langt fra at straffe dette, at han tværtimod tog sig af drabsmændene, der var almuesmænd, og gjorde nogle af dem til sine landboer, andre til bryder, hvorved de kom ind under hans vårdned.

Det var forgæves at Bo søgte at få overenskomsten med Peder Ugedsøn fornyet, Tyge stod på bispestolens gamle ret og forlangte gæsteriet som det altid tilforn havde været skik; Bo fremsatte da herimod sin påstand på, at gæsteriet i og for sig beroede på klosterets gode vilje og

ikke på nogen forpligtelse. I den nærmest følgende langefaste kom det. til et sammenstød.

Lørdagen før kyndelmisse, den 27. Januar 1263, melder et bud at biskoppen ønsker at træffe abbeden hjemme den følgende mandag; de modtager ham efter skik og brug med procession og fører ham til bøn i kirken. Derefter spurgte abbeden ham, om han ikke vilde træde indenfor i stuen, da det var koldt, men han afslog det. Abbeden gik da ind for at se til anretningen, men biskoppen fulgte strax bagefter og fandt stuen mørk på en enkelt pras nær. Derover vrededes han meget og fremførte det senere blandt sine klager til kongen.

Næste morgen bad han om tilladelse til at overvære kapitlet, og da abbeden tog ham med derind, begyndte han at visitere: jeg er kommen, sagde han, for at visitere og ønsker at vide, om nogen har noget at fremføre imod nogen anden, om I holder eders orden, om I giver almisse ved klosterdøren og hvor meget? Abbeden tilbageviste disse spørgsmål. Herre, sagde han, hvis I har noget andet at fremføre, da sig til; men dette vedkommer ikke eder; vi har visitatorer i fædre-abbederne. Dermed rejste han sig og istemmede salmen Adjutorium nostrum.

Kort efter forlangte Tyge igen en samtale med broderskabet; han sagde da, dirrende af vrede, at han var kommen for at visitere og for at modtage sit gæsteri; men da de ikke var rede til at modtage ham nu, vilde han komme igen i fasten. Abbeden, som i forvejen havde overbevist sig om, at alle munkene var enige i ikke at ville yde gæsteriet, gjorde indsigelse herimod ved at henvise til overenskomsten med biskop Peder, men Tyge henholder sig til hvad der er gammel skik og brug (consvetudo). Da tager Bo de to pavebreve frem, af hvilke klosteret ejede det ene i en original udfærdigelse, det andet i en verificeret kopi fra Clairvaux, og gør indsigelse imod, at gæsteri skulde kunne kræves efter gammel »skik og brug«.

Biskoppen fremførte derefter sin anden påstand: »vil I ikke yde efter skik og brug, så bør I yde det for ejendommene i Djurs, og det vil I da ikke kunne negte«. Bo indvendte at på de ejendomme havde klosteret gavebreve med stadfæstelse af paven, kongen og erkebiskoppen, men Tyge afbrød her samtalen for at gå til bords.

Strax efter modtager Bo så det allerede tidligere omtalte brev og svarer på det; tilsigelsen til gæsteri gentages to gange skriftlig uden at abbeden gentager sit skriftlige svar, da brevet ikke leveres ham, men kun læses op som stævning.

Biskoppen kom derpå med sit følge på den i brevet nævnte dag, siger krøniken. Her må der dog vistnok foreligge en hukommelsesfejl, da det følgende bestemt forudsætter, at scenen i klosteret foregik askeonsdag, på hvilken dag jo også de tidligere biskopper siges at have indfundet sig, medens brevet derimod bebuder hans ankomst til første søndag i fasten. Der var sendt kokke i forvejen, men de var bleven afviste og kom anden gang med ordre til at tage hvad man ikke godvillig vilde give dem, men umiddelbart efter kom Tyge selv til hest over søen fra Vòr kloster med ridende følge. Abbeden modtog ham med ærbødighed, men afviste strax hans fordring. »Er vor mad til rede?« spurgte han idet han sprang af hesten. »Det antager jeg nok den er, svarede Bo, men ikke her«. Bispen pegede op imod den bygning, som kaldtes bispehuset og sagde: »er det monstro ikke vort hus?« »Vore munke siger, svarede abbeden, at det er deres hus, ikke eders.« Derpå trak han et skrift frem og læste det op for biskoppen, det var en appellation til paven, som han i forvejen havde skrevet for strax at kunne gøre brug af den ved denne forudsete lejlighed.

Forbitret herover trådte biskoppen et trin op til huset og sagde: »vi må have hvad vi trænger til«; derefter sønderbrød han døren ind til kapellet. Munkene talte nu om

at sætte magt mod magt og dette blev berettet biskoppen af en klerk fra Ribe, Johannes Piper, som var blandt gæsterne; i det samme lød klosterklokken, og Tyge fandt det nu at være rådeligst at opgive slaget som tabt. Endnu engang lagde en ven af begge parter, Ebbe Ugedsøn, sig imellem for at undgå et fuldstændigt brud; men da abbeden kun vilde modtage gæsterne på den betingelse, at biskop Tyge udstedte en skriftlig tilståelse af at det kun var gæstfrihed, ikke gæsteri, som var ydet ham, vilde han ikke høre noget om forlig; han satte sig til hest og forlod klosteret.

Næste torsdag, altså vistnok den følgende dag (15. Februar) fremtrådte biskoppen på Åbo sysselthing med klage over abbeden, han påstod at være dreven af gårde med kæp og hug; munkene, sagde han, var bleven sammenkaldte ved klokken for at sætte sig op imod ham. Endvidere påstod han, at man i klosteret fjælede biskop Arnfast og andre kongens fjender. Krønikens forfatter negter ikke blot dette sidste, men også det med klokken; det var et rent tilfælde, påstår han, at klokken kimede netop dengang, det var for at angive hvad tid det var (secunda refectio).

Næste torsdag mødte abbeden sammesteds for at tage til genmæle imod biskoppens sigtelser, men krøniken fortæller ikke nærmere om hvad der foregik på thinge. Det fik heller ingen betydning, thi dagen efter kom en ridder Johannes Kanne, en ven af klostret, til abbeden og bad ham om dagen efter, som var tamperlørdag (d. 24. Februar), at følge med ham til Århus, for at han og andre venner af klostret kunde prøve på at stifte forlig mellem ham og biskoppen.

Der var mange gode mænd kommen sammen i staden i den anledning, men det lykkedes kun med stor møje at få biskoppen til at møde til forlig. Endelig havde de en sammenkomst i et kapel ved domkirken, og her fremsatte biskoppen igen de samme beskyldninger, medens abbeden fralagde sig dem. Da svor biskoppen ham dem på hånd, og alle vendte

sig nu imod ham med det spørgsmål, hvorfor han havde båret sig således ad. Abbeden svor da også på, at han aldrig havde set Árnfast, efterat han var bleven biskop, og at der ikke var bleven kimet med klokken for àt tilføje biskoppen nogen overlast. Endvidere fremtog han sin stola, lagde den om halsen og udtalte en forbandelse over den der i dette tilfælde fór med usandhed: over den som først havde rejst beskyldning mod ham, hvis den var falsk, eller over sig selv, hvis den var sand. Herefter opstod der en heftig scene i kapellet; biskoppen var rasende over at nogen vovede at lyse forbandelse over ham i hans egen kirke, og de tilstedeværende adelsmænd måtte lægge sig imellem for at forklare ham, at det gjaldt den som først havde løjet abbeden på. Det endte da med at biskoppen stævnede sin modpart til møde næste dag (søndagen) ved Dovre kirke, hvor da aktstykkerne skulde fremlægges og undersøges. Dermed erklærede de tilstedeværende sig alle tilfredse, thi en fortsættelse af den forargelige strid mellem de to kirker var efter alles mening utålelig, retten måtte have sin gang.

Mødet ved Dovre kirke var meget talrigt; klosterbrødrene mødte ikke blot selv i stort antal, men havde sendt alle deres læge arbejdsmænd i forvejen, ligesom de havde tilsagt alle deres bønder og bryder til møde. Biskoppen kom med sit sædvanlige følge og havde desuden sat alle provster og munke af sit stift stævne, de »sorte« brødre (Benediktinerne) var Cistercienser-brødrenes naturlige modstandere. Bo læste testamentet og privilegierne op, og alle undredes over at høre, hvor vel funderet klosterets ret i den henseende var. Biskoppen tav hertil, men slog ind på en ny vej: »I har kirker i værn, sagde han, dem tager jeg tilbage«. Strax trak abbeden et paveligt stadfæstelsesbrev på Veng kirke frem og læste det op. Biskoppen afbrød ham og sagde: »alle eders breve er ikke en bønne værd«. Så tog han det på en anden led. »Hvem har valgt dig til abbed, sagde han, hvem har stadfæstet dit valg og hvem

har indsat dig imod min vilje?« Abbeden henviste til faderabbeden, hvis jurisdiktion han var underkastet. Bispen svarer: »Jeg bandlyser dig, fordi du kalder dig abbed, og jeg bandlyser broderskabet, fordi det kalder dig abbed, og jeg bandlyser alle og enhver, som kalder dig så«. Abbeden rejser sig og siger: »Ligeså let som du bandlyser mine undergivne, lige så let giver jeg dem afløsning: de være løste fra bandet, nærværende og fraværende, i vor herre Jesu Kristi navn«. Nu lagde hans venner sig atter imellem og opfordrede ham til at give biskoppen gode ord, det kunde umuligt gå an at tale således til sin biskop. Men Bo var ubevægelig: jeg har aldrig fornærmet ham, sagde han, og min eneste forbrydelse er, at jeg ikke kan yde så meget som han vil have. — Dermed endte dette møde.

I den følgende uge blev alle klosterets bønder tilsagte til møde for biskoppens bryder, således at de kom til at ulejlige sig den længst mulige vej; fra Låsby kaldtes de til Grenå (10 mil i lige linje), fra Assens, syd for Horsens, til Randers, fra Djurs til Virklund ved Silkeborg, steder der alle ligger omtrent i samme urimelige afstand fra hverandre. Nu blev det betydet klosterbønderne, at de foreløbig var under forbud, men at dette snart vilde gå over til fuld bandsættelse, dersom de vedblev at tjene munkene på Øm. Hylende og klagende kom de så til abbeden, som forgæves søgte at berolige dem og få dem til at vise tålmodighed; de kaldtes atter og atter til stævne med biskoppens bryder, de måtte betale bøder og tåle forbud og efterhånden faldt de næsten alle fra deres lovlige herskab for at få fred.

Nu henvendte abbeden sig til biskop Nils af Viborg, kongens kansler, og Johannes Kalv, kongens marsk, og andre gode mænd for at opnå deres mægling; biskoppen svarede, at han enten vilde have sit gæsteri eller selv tage det tifold. De gjorde da hensynet til bønderne gældende, påsken stod for døren og de ulykkelige våndede sig under forbudet, der vilde udelukke dem fra herrens bord skærtors-

dag. Endelig gav han efter og der holdtes et nyt møde i fælles venners nærværelse. Nu vilde abbeden igen komme frem med sine aktstykker, men biskoppen tillod det ikke: »I véd alle, sagde han, at de Århus bisper har havt for skik at gæste Øm kloster 3 uger i fasten, hvorfor dette har sine ejendomme i Djurs. Jeg vil derfor sige Jer, at det nu er min agt at sætte mig i besiddelse af disse ejendomme, med mindre jeg får godtgjort gæsteriet for de 3 år, i hvilke bispestolen stod ledig, tillige med en bøde, og så for det indeværende år«. Abbeden gjorde et nyt forsøg på at komme til orde med sit testamente, men Tyge tillod det ikke: han betakkede sig for at få en forelæsning istedenfor gæsteri. »Vi véd nok, sagde han, at I har dygtige skrivere, I kan sagtens få breve efter Jert hoved«. —

Enhver som læser denne fremstilling uden forudfattede meninger vil føle sig slået af den livfulde fortælling og den indre sandhed, såvel i de enkelte træk som i den hele udvikling. Man vil indrømme sandsynligheden af, at modparten rimeligvis vilde kunnet fremføre adskilligt til at supplere disse meddelelser, og at et og andet derved vilde komme til at stå i et andet lys; men det er ikke des mindre et ypperligt stykke historie, som her bydes os, dobbelt værdifuldt fordi det hidrører fra en tid, som er så sørgelig fattig på historiske optegnelser. Vi får her et indblik i en række forhold, som ellers er os så godt som ubekendte, en kommentar til oldbreve, hvis rette forståelse i forhold til tiden ofte er så vanskelig.

Der er noget pinligt i at skulle komme tilbage til et forsvar for forfatterens sandhedskærlighed, men det vil på dette punkt desuden være ufornødent; thi Dr. B. vilde vistnok være den sidste til at angribe dette parti af krøniken, når forudsætningen for hans opfattelse i dens helhed svigter. Sådanne misforståelser, som at det skulde være »eine vortreffliche reservatio«, d. e. en jesuitisk udflugt, når abbeden forbander den som først måtte have sagt ham dette på,

»dersom han har talt falsk«[1]), er aldeles urimelig og kan kun undskyldes, når de så øjensynligt bærer præg af at være fremsatte bona fide.

Vigtigere er det at komme på det rene med de forskellige mæglingsforsøg og indblandinger af andre i striden, som den udviklede sig før Bos fratrædelse i Juni måned. Mødet i domkirken var lørdagen d. 24. Februar (p. 273: sabbato quatuor temporum, ikke som Dr. B. s. 61 vil: søndagen d. 25.); ved Dovre kirke derimod søndagen den 25., selvfølgelig efter gudstjenesten, til »kirkestævne«[2]). Den følgende søndag (4. Marts) stævnes bønderne til møde med bispens ombudsmænd og forbudet begynder; det nye forligsmøde falder da endnu før skærtorsdag (29. Marts).

På dette møde må der rimeligvis være sket noget, som forfatteren ikke på dette sted nævner, men som biskoppen senere sigter til i et brev. Han siger nemlig at abbeden har »fæstet bøder« til 4. Maj for de fornærmelser, som var tilføjede ham i klosteret; forfatteren knytter hertil den oplysning at der ingenlunde fæstedes bøder, men kun afgaves et betinget løfte om eftergivenhed[3]). Hvorledes dette nu end forholder sig, så kan vi måske deraf slutte at dette møde fandt sted fredagen d. 23. Marts, før påskeugen, nemlig 6 ugers dagen før 4. Maj, da dette tidsrum i slige tilfælde var en almindelig retstermin. Det er da vel også

---

[1]) Side 61. Det hedder nemlig p. 273: cepit maledicere illum, qui hoc primitus dixisset, si falsum dixerat, et se ipsum, si per se vel per suos factum fuisset etc.

[2]) Dr. B. sætter aldeles umotiveret de to møder til d. 18 og 19. Marts (søndag og mandag) efterat han selv andensteds har nævnt d. 25. Februar (s. 53). S. 51 sættes de endelig til 17. og 18. Marts.

[3]) Pag. 278: emendam, quam nobis — firmastis, que in sexta feria ante ascensionem domini — solvi debuit. Dr. B. har ikke forstået udtrykket emendam firmare, fæste bøder, udlove at betale bøder en vis dag, og får derfor intet ud af denne opgivelse (s. 63).

det rimeligste, at der her virkelig er bleven fæstet en bøde som biskoppen påstår, men at den kun ikke er bleven betalt, fordi imidlertid andre ting kom ivejen eller biskoppen ikke opfyldte sine løfter.

For forfatteren havde denne sag tabt sin interesse og han kommer kun ind på den, fordi den findes i det brev, han af andre grunde vil indføre i sit skrift. For os har den derimod meget at sige, thi den viser os et nyt led i den oprindelige retsforfølgning, der ikke førte til noget resultat, men dog kaster lys over tidens kirkelige retssædvaner. Biskoppen stævner abbeden til sysselthinget, abbeden møder ugedagen efter for at fralægge sig de gjorte beskyldninger; de gode mænd, hvis egenlige værnething sysselthinget er, lægger sig imellem og sagen går over til privat mægling, biskoppen anvender al optænkelig retstvang, og det kommer til et forlig med bødefæstning. — Derefter kommer det til en langvarig kirkelig procedure, men efter en halvanden års lidelser og frugtesløse forsøg på at opnå noget ad denne vej vender man tilbage til mægling og voldgiftsdom på grundlag af de nationale retsvedtægter.

Imidlertid var de 6 uger gåede og den 4. Maj kommen; sagen havde vistnok i flere henseender antaget en anden skikkelse, ligesom den havde vakt manges interesse, der indfandt sig 5 abbeder fra alle Danmarks hovedklostre for at tage del i kampen for Cisterciensernes rettigheder. Hvad der foregik om fredagen véd vi ikke, men om søndagen affattedes abbedernes klageskrivelser til paven, kardinalerne og de fire fædre-abbeder, og om torsdagen, Kristi himmelfartsdag, udstedte 12 gode mænd, nemlig biskop Nils af Viborg kongens kansler, erkedegnen af Århus og vice-erkedegnen af Ribe tilligemed 9 lægmænd, i Århus domkirke et brev, hvori de optog abbeden Bos appellation imod biskop Tyge som retslig udført og af denne uden grund tilbagevist.

Da heller ikke disse forhandlinger førte til noget resultat, nedlagde Bo sin værdighed i nærværelse af abbederne af Tvis og Vidskøl, og Thure, som forhen havde været abbed både i Vidskøl og Esrom, udvalgtes i hans sted. Selv nævnes han for fremtiden blandt munkene i Øm (10. Juni 1263).

Dr. Buchwald har gjort et meget stort nummer af dette abbedskifte; han forkaster selvfølgelig hele fortællingen om, hvorledes Bo tvang sin afgang igennem, skønt den er så aldeles i stil med alt hvad der forhen er fortalt om ham: »unbedingt wahr wird sein: Bischof Tyge erkannte den Bo nicht als Abt an, dieser trat deswegen seine Stelle nach einer Berathung mit seinen Obern an Thuro ab« (s. 53).

Ser vi imidlertid rolig på sagen, så stiller det sig en del simplere; at abbederne nedlægger deres værdighed, ofte efter ganske kort tids forløb, er ingenlunde så sjældent; Thure havde som vi så alt to gange tilforn været abbed, og gennemgår vi abbedlisten fra Øm vil vi stadig møde samme fænomen. Den første abbed Brienus nedlagde sin værdighed og døde mange år eftet i Sorø; den anden, Amilius, døde på samme måde i Vidskøl; den tredje, Vilhelm, blev først abbed i Vidskøl, hvor han nedlagde værdigheden, derpå blev han abbed i Øm, endelig døde han i Vidskøl. Brandanus fulgte efter ham først i Øm, dernæst i Vidskøl; Nikolaus nedlagde værdigheden og gik til Vidskøl; disse 5 var abbeder ialt i 34 år. Af de følgende 10 abbeder før Bo døde de 3 i embedet, én blev biskop og de 6 nedlagde værdigheden. Den hele undersøgelse om Bos afgang, der var så vel motiveret ved hans ubesindige optræden og den skæve stilling, hvori han havde bragt sig, kunde altså med fuld føje have været sparet, den hele række formodninger, beskyldninger og opdagelser med hensyn til Cisterciensernes planer om for fremtiden at undgå ethvert forhold til deres biskopper, vilde da være falden bort af sig selv, og intet

andet fænomen i vor historie vilde vistnok have givet anledning til at fremsætte dem.

V. Abbeden Thure, Juni 1263—November 1266.

Den nye abbed, som tiltrådte den 11. Juni 1263, begyndte med at sætte sig ind i stridens enkeltheder og dens hidtidige forløb. Han trådte derpå i underhandling med biskop Tyge, men forfatteren véd ikke i det enkelte at opgive, hvad der er forefaldet under disse, eller hvilke forligstilbud der er bleven gjorte. Kun det véd han, at alt var forgæves.

Hovedpunktet i striden er fra nu af klosterets præster og bønder. I sit sidste brev til Bo havde Tyge forlangt at de munke som var præster ved klosterets kirker skulde kaldes hjem senest i løbet af 14 dage, hvis ikke han kunde fremlægge et ganske særligt privilegium, thi efter den kanoniske ret var det utilstedeligt (vel etiam — coram nobis compareatis, docturi quod id poteritis facere de privilegio speciali, cum hoc jure canonum minime permittatur. Pag. 277 f.). Da dette ikke toges til følge og de påbegyndte underhandlinger ikke førte til noget resultat, skred biskoppen til anvendelsen af magt. Søndagen den 7. Oktober lod han munken Skjalme, der fungerede som præst ved Rødsmose (Rosmos) kirke, gribe på fersk gerning og med en væbnet styrke føre i fængsel, et par heste toges ved samme lejlighed og andre voldsomheder fulgte efter i ugens løb. Dette førte til en ny appellation, som foretoges den 21. Oktober af abbederne fra Esrom, Løgum og Ryd, og hvori der særlig førtes klage over bøndernes ulykkelige stilling, da de var prisgivne en hensynsløs retsforfølgelse og belagte med forbud (Pag. 281 f.).

Denne fortælling om præsten Skjalme bringer Dr. Buchwald til følgende udbrud: »Und einen Sieg erringt sich hier die Wahrheit über die getrübte Darstellung, die in den

späteren Klagen und dem Libellus gipfelt. Lange genug mussten wir durch das Glas des Mönches sehen, wir erblickten Kirchen der Aarhus diocese, wir schauten wie Weltliche, qui sunt de foro proprio suo, vor dem Tribunal des Bischofs die grauröckigen Conversen. Aber das Prisma brach die Strahlen — jene schwebten in der Luft, diese standen auf dem Kopf. — Jetzt plötzlich schlägt der Zwang der Thatsachen dem Zauberer das Glas aus der Hand und wir sehen eine altbekannte Gegend: Auf dem Kirchhof von Rözmose nehmen die Bischöflichen den Priester Scalmi gefangen. Nun erst zeigt sich, was mit den räthselhaften Landpfarren und den Gerichtssitzungen gemeint ist — Nichts anderes, als die einfache Durchführung des Sequesters über die Praedia in Diursö.« (S. 64). Dersom den lærde forfatter havde kendt noget til dansk ret vilde han have afholdt sig fra på dette sted at istemme en sådan sejrssang. Der er aldeles intet »räthselhaft« i klosterbøndernes retsforfølgelser, lige så lidt som i præsternes arrestation. Biskoppen lader ved sine ombudsmænd alle og enhver i sit stift stævne for helgbrud, og de udtrykkelige frihedsbreve, som gives enkelte stæder på ikke at stævnes udenfor den nærmeste egn, viser tilstrækkeligt hvad biskopperne i den henseende tillod sig[1]). Den nævnte »Libellus« udfører tydeligt nok billedet af de trakasserier, som denne retsform tillod prælaterne. Alle abbediets bønder stævnedes nemlig på samme dag til møde på forskellige steder; der blev her givet dem sag for helgbrud og den samme dag bestemtes til deres vedermål. Derved blev det umuligt for dem at yde tylvteréd og de lovfældedes derfor alle — (eden skulde nemlig aflægges af naboerne, og de var stævnede hver til sit) —; det stilledes dem nu

[1]) F. ex, Åbenrå skrå, k. 31: Dom. episcopus nullum civem citet ultra curiam Hesel, pro quo de quolibet matskap duos cupreos denarios debet habere. Det ligger alt heri at Jydske lovs simple bestemmelser i den henseende ikke er bleven overholdte.

frit for at opgive tjenesteforholdet til klosteret eller betale høje bøder, eller i andet tilfælde komme under forbud. Samme fremgangsmåde gentoges oftere med hver af dem, og følgen heraf var naturligvis et almindeligt frafald (Pag. 293). Der er altså i dette slet ikke tale om klosterets gods som sådant, om bøndernes landgilde e. l., hvad biskoppen gør, det gør han i dette tilfælde som håndhæver af den kirkelige lovgivning, og det er et misbrug af hans jurisdiktion i sager angående helgbrud, de samme, hvis sagefald havde tilhørt klosteret, indtil det for en tid overdroges til Peder Ugedsøn. Hvad derimod forfølgelsen af præsterne angår, da har vi jo biskoppens egen forklaring af dens betydning, han negter sit samtykke til fremtidig at anerkende de af klosteret i sine egne kirker og af sin egen midte beskikkede præster. Hele broderskabet er af ham belagt med forbud og det er da, som han siger, in contemptum clavium at de fortsætter sakramenternes forvaltning (Pag. 277).

Der ligger intet somhelst andet i hvad der fortælles om Skjalmes fængsling end hvad her er fremdraget, og krønikens forfatter har her intet røbet, intet indblik givet i noget, som han ikke forhen vidtløftig har berettet om. Biskoppen misbruger, eller bruger om man vil, sin rent kirkelige myndighed til at forfølge og ødelægge klosterets bønder såvel som dets præster, for munkene er der intet at gøre herimod end at søge pavens beskyttelse, siden kirkeprovinsen ingen anerkendt erkebiskop har. Om han samtidig har virkeliggjort sin trusel med hensyn til klostergodsets fuldstændige beslaglæggelse siges der intet om, men det vilde selvfølgelig have været et endnu yderligere gående skridt, så forfatteren vist neppe vilde have fortiet det, om det var kommen så vidt.

Samme vinter sendtes derpå tvende brødre, Lavrentius og den tidligere abbed Bo, til Rom for at føre klosterets sag; deres fuldmagt er udstedt den 28. Januar 1264. Da tog pave Urban sig endelig af sagen; den 22. Maj be-

skikkedes abbederne i Ringsted og Nestved, og kort efter, da man rimeligvis havde gjort paven opmærksom på, at disse mænd neppe kunde kaldes uvildige dommere, siden de var Benediktinere (»sorte brødre«) og sorterede under Tyge som midlertidig biskop i Roskilde, tillige prædkebrødrenes provincial i Danmark, til at pådømme sagen. Domprovsten og erkedegnen i Slesvig beskikkedes samtidig til at varetage klosterets interesser og forsvare dets personer og gods mod vold og ødelæggelse. Da denne afgørelse imidlertid blev uden resultat, skal vi ikke nærmere indlade os på de derom udstedte forretningsmæssige breve, ligeså-lidt som vi skal indlade os på den nye voldsgerning, som biskoppen begik ved at lade 3 munke, som var på vej til Vendland for at købe korn, gribe, mishandle og udplyndre i Horsens. Noget bidrag til stridens gang giver det ikke.

Så afsiger de tvende biskopper deres voldgiftskendelse, den 26. November 1264; klosteret foretrak den for de sorte abbeders dom. I fasten 1265 skal Tyge altså have gæsteri; men, siger forfatteren, han kom med et så stort følge, at klosteret neppe kunde yde hvad der krævedes; der var 100 ryttere og mange til fods og ikke en af dem forlod ham i de 3 uger. Tilmed vedblev ombudsmændene at forfølge klosterets bønder. Det var derfor en glad dag for brødrene, da de hørte, at Guido af Cisterciensernes orden var bleven udnævnt til pavelig legat i Danmark (11. Juni 1265).

Strax skriver Cistercienser-abbederne til ham og fremfører deres klager (Pag. 288); det fører imidlertid ikke til noget før legaten personlig er ankommen til riget, da må klagen være gentagen, thi endelig den 21. Maj 1266 skriver Guido fra Roskilde til biskop Tyge. I dette brev opregnes alle klagerne i en lang række. Bøndernes helgbrud ser man bestod i at de hørte messe af de forbudne præster; klosterets avlsgårde, som tillige var præstegårde, blev hærgede, riddere og høvdinger fik anvisning på at fare frem

mod bønderne som de syntes bedst. Om gæsteriet siges: I afnøder dem hvert år 3 ugers gæsteri for eder selv og et talrigt følge til hest (Trium ebdomadarum procurationes ab eis pro vobis magnaque caterva equitante vobiscum, annis singulis extorquetis). At alt dette strider mod ordenens pavelige friheder følger af sig selv (Pag. 289 f.). Da dette brev ikke frugtede, gentog legaten noget senere sin påmindelse, også dette brev er dateret Roskilde, men uden opgivelse af dagen, det er da vistnok fra hans andet ophold i denne by, i Avgust måned. Kort derpå finder vi ham i Ribe, og herfra afgår det tredje brev til Tyge, i sidste halvdel af Avgust, hvori han stævnes til personligt møde i denne stad. Da biskoppen ej heller efterkom dette pålæg, skønt kongen samtidig opholdt sig der, stævnedes han anden gang til Slesvig (i September), tredje gang til Lybek, hvor Guido var i Oktober og ind i November måned. Her fik abbeden Thure, som var fulgt med ham, lejlighed til på en fuldtallig synode at læse et klageskrift op, som indeholder hovedpunkterne af de sidste års forfølgelser og efter forfatterens påstand fremkaldte stor bevægelse blandt de tilstedeværende; for legaten var hele denne sag dog af underordnet vigtighed, da han netop nu havde foretaget sig et afgørende skridt i kirkestriden i Danmark ved en betinget bandlysning over kongen og et almindeligt forbud (den 30. September i Slesvig). Thure fulgte da med i det store følge, da Guido drog til Bremen, her blev han syg og måtte stanse, ligesom alt hans ledsager fra Øm havde måttet lades tilbage i Stade. Imidlertid vedblev erkebiskoppen Jakob Erlandsøn at følge med til Magdeburg, og herfra skrev da legaten endelig til den udvalgte biskop Bonde i Slesvig (den 30. November 1266) og overdrog ham hele sin myndighed som legat for denne sag mellem biskop Tyge og Øm kloster; særlig pålægger han ham at tage sig af de forurettede bønder.

Dermed kom striden ind i et nyt spor; men før vi følger den ind på dens sidste stadium, skal vi dog se endnu en prøve på Dr. Buchwalds fantasirige kritik. Denne sygdom i Bremen forekommer ham højst mistænkelig, noget sådant sker ikke for ingen ting, netop i et afgørende øjeblik. »Willkommener konnte dem Thuro nichts kommen, als gerade zu dieser Zeit seine »corporis invalitudo«, denn sie wälzte die Verantwortlichkeit für alles Folgende auf Jacobs Schultern. Nicht Thuro ist es, der den Bannstrahl gegen Tyge schmiedet, will das Exordium sagen, er ist nur ein leidender Mönch, es ist Jacob, der das Geschoss richtet, es ist der Cardinallegat selber, der es abdrückt. Deutlich genug verräth diese feine Zeichnung den Geist, aus dem sie erwachsen ist. — — Der arme Thuro war ja im entscheidenden Moment — krank gewesen!« (S. 78 f.). Tillægger da krøniken denne omstændighed nogen betydning? Ikke den ringeste; den fortæller begivenhederne, som de udviklede sig i tiden, den omtaler de indtrufne hændelser, hvorfor skulde den da ikke medtage også dette træk? Forfatteren kommer ikke senere tilbage til det, det omtales ikke i noget aktstykke, krøniken selv har sandelig ikke præg af et sådant. Det siges jo ganske ligefrem, at Thure til det yderste anstrænger sig for at opnå en afgørelse af legaten, det siges, at han overdrog erkebiskoppen at føre sagen videre på hans vegne; hvad betydning har da denne tilfældighed? Hele denne mistanke er greben ud af luften.

VI. Biskop Bonde af Slesvig, 1267.

»Wir treten an eine der dunkelsten Partien des Exordium heran, aber auch an die interessanteste.

Aus den Falten des künstlich gewobenen Vorhanges, womit der Mönch von Öm die Scenen der Geschichte zu verdecken bemüht ist, schaut mit einem Male das Antlitz des Mannes hervor, der die ganze Machinerie des Kirchen-

streites in Bewegung gesetzt hat und erhält. Herzog Erik Abelson lässt auf dem Ting von Hiælmæzlof einen Schutzbrief für Öm verlesen». (Dr. Buchwald, s. 79).

At dette krønikens sidste parti skulde være det interessanteste beror sikkert på en miskendelse af den betydning, som må tillægges fortællingen om selve den hjemlige retstrætte med alle dens forhandlinger og voldsomheder, og i henseende til historisk fremstilling tåler det aldeles ingen sammenligning med beretningen om Bo og Tyge. Men på den anden side er det en selvfølge, at emnet får en anden interesse ved at bringe den særlige strid i Århus stift i en vis forbindelse med den samtidige store kirkestrid og den politiske konflikt mellem kongen og hertugen af Sønderjylland, og de strejflys, der herved kastes ud over denne giver krøniken sin plads mellem kilderne til fædrelandets historie i de større forhold.

For imidlertid også her at holde det rette mål ved bedømmelsen af begivenhedernes betydning og forfatterens forhold til kendsgerningerne, er det nødvendigt først at samle i kronologisk orden, hvad der meddeles os.

Den 3. Februar 1267 stævnede biskop Bonde af Slesvig som legatens fuldmægtig biskop Tyge til møde i Flensborg den 12. Marts, lørdagen efter første søndag i fasten. Stævningen overdroges til Sortebrødrenes prior i Århus. Da Tyge havde modtaget den fór han op i det højeste raseri; han drog strax til hoffet og klagede for kongen: aldrig var en sådan beskæmmelse overgået nogen biskop tilforn, selv den kongelige værdighed var af abbeden trådt under fødder ligeoverfor legaten. Kongen blev yderlig opbragt herover og truede klosteret med tabet af alt sit gods, hvis man ikke forligte sig med biskoppen, abbeden truedes med fængsel.

Herefter fulgte en fælles henvendelse af otte Cistercienser abbeder til kongen; de forsikrer ham højt og helligt, at ingen har nedsat hans værdighed for legaten, at biskop

Tyge har gjort Øm kloster til genstand for en række forfølgelser og voldsomheder, som kun kongen kan afvende for at frelse klosterets tilværelse. Kan den verdslige arm ikke skaffe dem retfærdighed, så nødes de til at ty til deres kirkelige overhoved og hvem han beskikker.

Omtrent samtidig læstes på Hjelmslev heredsthing, der dengang udentvivl var klosterets værnething[1]), et brev af hertug Erik af Sønderjylland, udstedt den 23. Februar, i hvilket han kundgør, at han har taget Øm kloster i sit værn og byder alle og enhver at afholde sig fra dets gods og tjenere: da det tilkommer ham at holde enker, faderløse, umyndige og klosterfolk ved deres ret og fred (Pag. 297: cum spectat ad nos, viduas, pupillos et orphanos ac claustrales fovere in jure suo). Rimeligvis har hertugen herved tænkt på Jydske lovs bekendte udsagn: »Det er konungs embed og høvdings, i landet er, at gemme domme og gøre ret og frelse den der med vold tvinges, så som enker og værgeløse børn og pilgrime og udenlandske mænd og fattige mænd dem overgår tiest vold«. Han er da optrådt som en af rigets høvdinger, som rigets hertug i ældre betydning, således som Knud Lavard holdt over lov og fred i hele riget. For så vidt har dette brev en overordenlig interesse for hertugdømmets historie, hvad enten det er et led i striden med kongen eller ikke. Hertugen var ikke blot Dux Jutie, men Dux Dacie, hertug i Danmark, en selvskreven beskytter af alle forurettede i riget. Vi behøver kun at gå 18 år tilbage i tiden for at finde et lignende brev udstedt af hans fader hertug Abel for Esrom kloster (28. April 1249, Thorkelin p. 169) og dersom flere af vore klostre havde bevaret deres diplomatarier vilde der

---

[1]) Nu ligger klostertomten i Tyrsting hered, men den nuværende heredsgrænse synes at være af senere oprindelse, medens Sønder å mellem Guden og Mos søer danner den naturlige fortsættelse af skellet både nordpå og østerpå.

vistnok findes flere af samme slags. Det er altså et stort spørgsmål, om der i hertug Eriks brev foreligger et politisk overgreb eller ikke. At det er udstedt efter opfordring af biskop Bonde må vel ansés for utvivlsomt, og der foreligger intet bestemt om at der dengang var fjendskab mellem kongen og hertugen. Få måneder i forvejen havde de kongelige sendemænd til legaten i Slesvig indrømmet, at forholdet mellem frænderne var godt og at der var fred og forlig mellem kongen og hertugen, så Slesvig ikke af den grund kunde vrages som mødested, medens man dog fastholdt at det lå for nær rigets fjender.[1]) Følgen af dette beskærmelsesbrev for Øm var imidlertid at kongen igen fór op i vrede mod hertugen og klosteret, en virkning, som munkene fornuftigviis ikke kan have forudsét, men som ikke des mindre kan have været velbegrundet i det forhold, hvori hertugen stod til de fordrevne prælater eller i alle tilfælde formodedes at stå i til dem. Men så meget synes vist, at hertugens brev er et stærkt indicium mod den antagelse, at der var et oprindeligt og dybt begrundet forhold mellem ham og prælaterne eller at dette endog lå bagved den hele kirkestrid. Jakob Erlandsøn opholdt sig længe i sit stift efterat striden var begyndt, og det var ham om at gøre idetmindste at kunne blive i sin kirkeprovins og det danske rige. Derfor blev Slesvig et naturligt tilflugtssted for ham, og det at han fik et fristed her medførte ingenlunde noget dødeligt fjendskab mellem hertug og konge. Hvor tåbeligt

[1]) — est (dux) regis vasallus ratione ducatus et se receperunt in amicitiam et gratum ad invicem tanquam consangvinei et est bona pax et firma inter eos. — — Stedet er ikke mistænkeligt propter ducem, cum bona pax esset inter ducem et regem et boni essent amici, sed propter inimicos, quos dicebant regem et reginam habere in vicino, tamen extra regnum. — Guidos dom, Slesvig d. 30. Sept. 1266, i Cronica et cartularium monasterii de Dunis (1867) p. 600 ff. Jeg skylder Dr. Fredericia en tak for at have gjort mig opmærksom på dette aktstykke.

vilde det ikke ellers have været at hertugen i året 1264 gav biskop Peder af Roskilde en formel erklæring for at han ikke havde deltaget i overfaldet på Sælland! Vistnok var der jævnlige rivninger mellem de to grene af Valdemarernes slægt og mere end éngang antog de karakteren af en kamp om kronen, til hvilken begge huse havde samme ret; men de udartede ingenlunde i den grad at et vedvarende og dødeligt fjendskab var følgen. I det hele skiftede folk dengang så ofte parti og forhold i de vigtigste anliggender at man må være varsom med at søge for dybt i deres venskab og fjendskab.

Den 28. Marts 1267 gentog biskop Bonde sin stævning til Tyge, denne gang ved abbeden Johannes af Løgum kloster, og tredje gang ved abbeden af Tvis, der siges ikke hvad dag. Påsken faldt i dette år på den 17. April, og krøniken fortæller, at man i Øm kloster fra den tid af modtog det ene kongebrev efter det andet med påbud om at underkaste sig biskoppen, der kom ialt 6 sådanne breve fra påsken til St. Andreas (30. November). Allerede det første af disse synes at have forskrækket abbeden således at han rømmede fra klosteret natten til den 3. Maj for ikke at falde i biskoppens hænder; han gik til Sønderjylland og opholdt sig her i de to Cistercienser klostre Løgum og Ryd, og af og til også i Slesvig, hvor han opsøgte erkebiskoppen og den tilforordnede legat biskop Bonde.

En ny voldsgerning var da fornylig øvet mod klosteret; tirsdagen i påskeugen, d. 19. April, ranede præsten i Birke, hr. Bent, to heste af klostrets stod ved Svejstrup; to munke fra Øm, præsterne Bjørn og Johannes aflagde den 7. Maj enslydende edelig forklaring derom i Gråbrødrenes kloster i Slesvig. Alligevel mødte den samme præst Bent som biskop Tyges fuldmægtig efter den tredje stævning til Flensborg, den 21. Maj; abbeden gjorde indsigelse mod hans berettigelse til at gå i rette, da han var en bandsmand på grund af sit forhold til klosteret. De tvende vidner

fremførtes og deres vidnesbyrd undersøgtes nøje af biskop Bonde i forening med biskop Esger af Ribe, og man kom til det resultat at Bent måtte afvises. Der lagdes derfor biskop Tyge en ny dag fore, til dagen efter St. Ibs, den 26. Juli, i Slesvig. Da han atter udeblev her, nedlagde Thure påstand på at få en dom over ham såvel for retløse som for sagen, og denne opfordring efterkom Bonde den 3. Avgust ved en dom, afsagt i Slesvig domkirke, i nærværelse af erkebispen, biskop Peder og mange andre gode mænd, læg og lærd. Den lyder på bandsættelse for retløse og fuldt vederlag til klosteret for den ved retstrætten forårsagede skade. Denne dom stadfæstedes den 2. Sept. 1267 af Guido i Lübek.

Medens dette foregik i Sønderjylland gik det selvfølgelig ud over de ulykkelige brødre på Øm; krøniken fortæller om deres lidelser, bøndernes frafald, munkenes adspredelse, de tilbageblevnes fattigdom og angest. Som det plejer at gå demoraliseredes broderskabet og det gamle sammenhold svigtede i ulykken; mange tænkte kun på deres egen sikkerhed, søgte at bjerge hvad der endnu kunde reddes og opgav det strænge ordensliv indtil videre. De tilbageblevne vovede ikke at gå udenfor klosterets mur, hvert øjeblik ængstedes de ved efterretninger om at nu kom deres forfølgere, den ene gang efter den anden gravede de deres hellige kar og privilegier ned i jorden for at unddrage dem enhver undersøgelse. Imidlertid fik de bud på bud fra kongen; ved gode venners hjælp og altid nye udflugter lykkedes det dem længe at trække tiden ud, indtil endelig abbeden, som imidlertid var vendt tilbage til klosteret alle helgens dag, fik en sidste befaling til at indfinde sig hos kongen med løfte om frit lejde. — På dette sted ender krøniken.

Hvad der ses, beror ofte på øjnene, som ser, siger man. Her har vi et exempel. »Die Thatsachen reden offen«, siger Dr. Buchwald; die Intrigue, in die Guido verwickelt ward, liegt klar vor Augen. Thuro oder Jacob hatten den

Cardinal bewogen, den Bischof von Schleswig zum subdelegirten Richter zu ernennen. Dieser stand aber unter dem Schutze des Herzogs und somit wurde Erik Abelson activ in den Strom der Ereignisse herein gezogen. Man hatte ihm einen Rechtsgrund in die Hand gespielt, gegen den König aufzutreten. Das musste diesen erbittern, der friedliche Vergleich war abgeschnitten, das Anathem musste in Kraft treten — und dann, hoffte man, stand dem Prätendenten der Weg zum Throne offen« (Side 88).

Man tænke sig, hvor dybt dette anslag var lagt! I Øm kloster ser hertugen endelig den hank, i hvilken han kan tage for at ryste det danske rige; han har havt kongen siddende i sit slot på Als som dreng uden at benytte lejligheden til at tage hans rige, men da var der heller ingen allierede at finde på Øm! Nu derimod, endelig er lejligheden der; hans beskærmelsesbrev læses op på Hjelmslev heredsthing, det er det første slag som rammer kongeriget; og nu følger der slag i slag: bisp Bondes brev udgår til tre abbeder, Tyge stævnes, efter et halvt års retløse sættes han i band i Slesvig domkirke. Kongen føler at han skal slå et sidste slag for sin krone, han stævner abbeden for sig for at få rede på sagen, — da afbrydes krøniken og vi må andensteds fra slutte os til at riget dog ikke dengang gik over til hertugslægten! Hvor må vi ikke være denne munk taknemlig for at han har opbevaret mindet om denne overhængende fare. Men det er at håbe at der ved at granskes med lignende nidkærhed, som den der her er anvendt, kan findes endnu mange lignende vel overståede farer, som vort fædreland har været udsat for!

Enden på Øm klosters strid med biskop Tyge kendes ikke, men den må vistnok være hidført kort efter. I det af bisperne Nils og Esger mæglede forlig var der jo et grundlag, som kunde bruges ved en voldgiftsdom af kongen, men sandsynligere er det vel at klosteret afløste sin forpligtelse til gæsteri ved at opgive en eller anden indtægt,

som vi senere ser Løgum kloster gøre. I året 1270 optræder i alle tilfælde kong Erik som dets beskytter i et brev om gården Pugetorp.

Om Thure siger en senere optegnelse i klosterkrøniken, at han var abbed i næsten 5 år; han opgav altså værdigheden før Juni måned 1268 og efterfulgtes af Johannes fra Dover, som alt engang tilforn havde været abbed; hvad der er fortalt om klosterets lidelser i hans tid, siges der, har han selv ladet optegne (Pag. 264). Måske det da kan være tilladt at formode, at han er bleven nødt til at nedlægge sin værdighed for kongen for at klosteret kunde opnå forlig, og at dermed tillige krønikeskrivningen af sig selv er ophørt netop på dette punkt.

Men således som den er, vil den altid være et af vore værdifuldeste kildeskrifter fra middelalderen og særlig en perle i vor fattige klosterliteratur. Dr. Buchwald har indlagt sig en virkelig fortjeneste ved at tage den frem til selvstændig undersøgelse og der skyldes ham tak for adskillige bidrag til den rette forståelse af texten. Men i sin helhed har han uden al tvivl gjort den blodig uret ved sin uskånsomme kritik.

ET PAR BEMÆRKNINGER TIL ET VERS AF ARNÓRR JARLASKÁLD.

AF KONR. GISLASON.

Efter en udförlig fortælling(1) om, hvorledes Olav II (senere: Olav den hellige) kristnede Valdres, tilföier

1) Hkr. og Óh.[53]: «Þess getr Arnórr jarlaskáld, er (at Óh.[53]) Ólafr konungr hafði brent á Upplöndum, þá (í qvædi því Hkr.Kh.) er hann (Arnorr Óh.[53]) orti um Harald bróður hans».

2) Flat. udg.: «Þess getr Arnor jallaskalld er Olafr konungr hafde brent vm Upplond».

3) Fms.: «Þess getr Arnór jarlaskáld».

Derpå fölger verset, der, i alt væsentligt, oprindelig må have lydt som i Hkr. Kh., nemlig:

Gengr í ætt þat 'es yngvi
upplendinga brendi
— þjóð galt ræsis reiði —
rann sá 'es fremstr vas manna.
Vildut öflgar aldir,
áðr vas stýrt til váða,
— grams dolgum fjeksk galgi —
gagnprýðanda hlýða.

---

(1) Hkr. Kh. II 196^{29}—198^{14}, Hkr. ved Unger 363^{13}—364^{20}, Óh.[53] side 121^{14}—122^{10}. — Flat. udg. II 235^{14}—236^{10}. — Fms. IV 271^{3}—272_{2}.

Om hvem er nu dette vers digtet? om Olav den hellige eller om Harald hårdråde?

I fölge Fms. måtte det være digtet om Olav. Og det lå da nærmest at tænke sig verset som hörende til et 'drápa' (eller, i det mindste, en 'flokkr') af Arnórr om denne konge. Det vilde da være en feil, at Skáldatal til de under Olav den hellige opregnede ti skjalde (iblandt hvilke Arnors fader, Þórðr Kolbeinsson, indtager den fjerde plads) ikke har föiet: Arnórr jarlaskáld; skönt denne endnu i 1028, ja selv i 1030, neppe har været gammel nok til at kunne optræde som skjald ved et hof(1). — Ved at fölge Flat. får man den urimelighed ud, at yngvi og ræsir er = óláfr konungr, medens gramr og gagnprýðandi betegne *en fyrste af et andet navn*(2). Ti at lade folk hænge er dog vel ikke enten indbefattet i eller identisk med handlingen at afbrænde deres gårde! — Sagen er öiensynlig den, at læsemåderne i Fms. («þess...jarlaskáld», oven for, side 154 tredje spalte) og Flat. («þess...Upplond», oven for, side 154 anden spalte) ikke ere andet, end forvanskninger af den i Hkr. (og Óh.[53]), forvanskninger fremkaldte ved, at afskrivere eller bearbeidere ikke have kunnet forstå, hvorledes Arnórr kunde digte om Olav 'þá er' *(samtidig med at)* han digtede om Harald. Og spörgsmålet bliver nu, hvorledes Heimskringlas «þess ... bróður hans» (oven for, side 154 förste spalte) bör opfattes.

Hkr. Kh. II 198 tilföier den danske gengivelse af Arnors anförte vers, at den konge, der brændte «Oplendingers Huus», var «Olaff Helge»; ligesom Jacob Aall's 'Snorre Sturlesons norske Kongers Sagaer' på det tilsva-

---

(1) For mig står det, også afset fra disse omstændigheder, som noget aldeles uantageligt, at verset Gengr ... hlýða kan være digtet om Olav. Se neden for.

(2) Som om yngvi, ræsir, gramr og andre dermed enstydige 'ókend heiti' ikke kunde bruges om enhver verdslig fyrste uden hensyn til hans navn.

rende sted forklarer yngvi ved «Kong Olaf af Yngveslægt». Man har formodentlig tænkt sig verset Gengr.....hlýða som del af en om Olav handlende episode i, eller indledning til, et drapa af Arnórr om Harald hårdråde. For at stötte antageligheden af denne mening kunde man henvise til SnE. II 124—126 (jf. 413): «Macrologia er köllut lángt sen, þat sem tekr únytsamlega luti til þess máls, sem skáldit talar; er þessi fígúra víða sett í öndverðum kvæðum, sem Arnórr kvað í Magnússdrápu([1]):

> Seinkun verðr, þá er hlæbarðs hánka
> hnikar ár hin ljóta bára.

Hèr segir hann frá hrakförum sínum, en þat heyrir ekki konúngs lofi». Hermed stemmer Fms. VI 195_{5}—$_{2}$ (jf. Mork. udg. 31^{19}—^{21} og Flat. udg. III 321—322) overens: «Því næst hóf hann (Arnórr) upp kvæðit (Hrynhenda, om kong Magnus), ok gat hann í fyrstu jarla fyrir vestan haf, ok síðan kvað hann um ferðir sínar». Og da Arnórr i digtet om Magnus havde omtalt de orknöske jarler og sine egne reiser, kunde han så ikke nok i et digt om Harald have tilladt sig en digression om *Haralds broder, Olav den hellige?* Dertil kommer, at kong Olavs i Hkr. Kh. II 197^{27}—^{29} 198^{2}—^{8}, Hkr. ved Unger 364^{2}—$^{5.\ 10}$—^{11}, Óh.[53] 121_{7}—$_{5}$ 122^{1}—^{2}, Fms. IV 272^{5}—$^{9.\ 13}$—^{15}, Flat. udg. II 235_{6}—$_{4}$ 236^{1}—^{2} beskrevne foretagender over for Oplændingerne ligefrem afspeile sig i linie 1, 2, 4 af Gengr......hlýða. — Men dermed synes også al overensstemmelse imellem verset og de (oven for, side 154 note([1]), nævnte) prosaiske kilder at ophöre. I disse kilder er der nemlig slet ikke tale om, at der vas stýrt til váða, hvori tanken er, at kongens modstandere havde styrtet sig i (ved deres opförsel fremmanet) en fare, de så

([1]) Med hensyn til benævnelsen «Magnússdrápa» jf. Fms. XI 209 to steder.

ikke mægtede at fjerne. *Der* forekommer ingen straf på liv eller lemmer; altså ingen galgi. Og kongen optræder ikke som en vred hevner, men anvender forholdsvis lemfældige, skönt virksomme, midler til at sætte sin vilje igennem; altså passer þjóð galt ræsis reiði ikke heller. Desuden beråber ikke alene Hkr. og Óh.[63], men endog Flat., sig på Arnors vers *udtrykkelig ene og alene* for så vidt skjalden deri »omtaler« (¹), »at Kong Olaf havde *brændt* paa Oplandene«. For mig står det i alle tilfælde som noget afgjort, at Gengr......hlýða handler — og handler udelukkende — om Harald(²), af hvem Oplændingerne altså må have lidt en hårdere medfart, end af Olav. At dette virkelig har været tilfældet, fremgår af Hkr. Har. harðr. 76 begyndelsen, hvor det hedder i P. A. Munch's oversættelse: »Han lod flere Bönder (paa Raumarike) tage, nogle lemlæste, andre dræbe, mange beröve alt hvad de ejede ... vidt og bredt lod han Herederne brende og lagde dem ganske öde ... Siden foor Kong Harald op paa Hedemarken, brendte der, og gjorde ikke mindre Hærverk end paa Raumarike. Derfra foor han ud paa Hadeland og Ringerike, brendte ogsaa der, og foor overalt med Hærskjold«. Hertil sigter uden tvivl Gengr......hlýða, og sandsynligvis har dette vers stået i Arnors 'erfidrápa' om Harald hårdråde, i nærheden af den 'vísuhelmingr', SnE. I 508 [9—12] anförer, nemlig: Eymðit ráð við rauma | reiðr eydana meiðir | osv., hvor der også er tale om Haralds vrede, der må have været meget voldsom over for Oplændingerne.

Måske vil man indvende, at udtrykket es fremstr vas manna er alt for stærkt til her at kunne gelde nogen

---

(¹) *berörer* eller (dog snarere) *antyder* vilde på dette sted være en nöiagtigere oversættelse af getr. Se neden for.

(²) Heraf fölger, at jeg anser læsemåden þá (oven for, side 154 förste spalte), hvilken læsemåde også Unger har foretrukket, for at være bedre, udtrykke meningen skarpere, end den anden læsemåde (»í qvædi því«).

anden, end den hellige Olav. Men jeg må bemærke hermod: dels, at Arnors hverr gramr es þer stóru verri (Fms. VI 196^{12}, Mork. udg. 31^{27b}, Flat. udg. III 322^{8b}), om kong Magnus, er langt stærkere, dels, at man til yngvi sá 'es fremstr vas manna kan opvise et sidestykke i fölgende 'vísuhelmingr', digtet af samme skjald om Harald selv: «Haraldr vissi sik hverjum | harðgeðr und miðgarði | (döglíngr rèð til dauða | dýrð slíkri) gram ríkra» (Fms. VI 423, Mork. udg. 120, Flat. udg. III 397). Arnórr har været en fölsom, let bevæget, natur, og udtrykker sig ofte med begeistring. —

Men når Gengr...... hlýða udelukkende angår Harald, hvorledes kan det så påberåbes med hensyn til Olav?

Det kommer an på, hvilken betydning man lægger i ordene þat gengr í ætt.

Dette udtryk er bleven forstået på forskellige måder.

1) «Inter posteros fama celebrabitur» ShI. IV 254. «Það mun verða víðfrægt» Fms. XII 87^{23}. «Det gaar i Ætten (vil blive bekjendt fra Slægt til Slægt)» Óh.^{53} side 279_{17} (1). «Ej det glemmes» Oldnordiske Sagaer. «inter posteros celebratur, in secula it...; cf. þat spyrr fram í átt, SE. I 706, 2» Lex. poët. $143a^{26}$—^{28} (jf. $28b^{27}$—^{29}). Jeg er meget tilböielig til at holde denne opfatning — der væsentlig synes foranlediget ved den falske stilling, verset indtager i Fms. (ligesom i Flat.), i det ordene þá er hann (eller arnórr) orti um harald bróður hans ere udeladte — for urigtig; skönt den tilsyneladende stöttes, dels ved udtrykkene þat spyrr fram í átt (Háttatal 89) og it in secula, dels ved brugen af præsens (gengr). Ti hvorfor skulde afbrændingen af Oplændingernes gårde være mere skikket til at erindres, end Oplændingernes aflivelse?

2) «Ad (regii) generis indolem referendum» Hkr. Kh. VI 91^{3}. Denne oversættelse vilde give samme mening, som

(1) Aall's oversættelse: «Det gaaer i Æt» (uden forklaring).

de fölgende (under 3), hvis «(regii)» ikke var indskudt. Men dette indskud grunder sig vistnok på en misforståelse. I det mindste tror jeg ikke, at Arnórr har anset, enten i almindelighed gerningen at afbrænde gårde, eller i særdeleshed gerningen at afbrænde Oplændingernes gårde, for noget sær kongeligt.

3) «det havde han i Arten» Peder Claussön's så kaldte oversættelse af Heimskringla, 2. udgave, Kbnhavn 1757, side 260 under texten. «Det ligger i Slecten» Hkr. Kh. II 198. «Genus in eo retulit» ib.

Disse tre (under 3 anförte) gengivelser synes at nærme sig det rette. Det falder så naturligt at antage, at den förste sætning (sætningen þat gengr í ætt) i Arnors her omhandlede vers er netop det udtryk, der forudsættes af, og (afset fra subjectet [þat] og fra den i verbet liggende copula) er bleven ligesom fortættet til, adjectivet ættgengr (brugeligst i acc.-nom. sing. neutr.), der i fölge sin oprindelse og natur må betyde: *'gentagende sig i en æt*, på grund af dennes naturlige beskaffenhed eller af begivenhedernes gang og livets tilskikkelser'. Ættgengt es þat 'es yngvi vilde da ikke ved sit indhold, men væsentlig kun ved det mindre primitive i udtrykket og ved sin ringere rimstyrke afvige fra Arnors mere antike og mere vellydende Gengr í ætt þat 'es yngvi. Ved ordene þat gengr í ætt, es osv. sammenstilles, hvis jeg ikke feiler, Harald på en for ham smigrende måde med sin hellige broder, hvis optræden over for Oplændingerne Arnórr her antyder alene for Haralds skyld. Jeg ser ikke rettere, end at det hele vers fremstiller fölgende tankegang: 'Ligesom hans ældre broder (Olav den hellige) afbrændte Harald Oplændingernes gårde. Men ved en alt for hårdnakket modstand tvang disse kraftfulde mænd ham til at gå videre, ja så vidt, at han endog lod nogle af sine fjender dö i galgen'.

Den mening, jeg således tillægger udtrykket ganga í ætt, er netop den, forf. til Hkr. og Óh.[53] må have set

deri, da han anförer Gengr......hlýða til bestyrkelse af, «at Kong Olaf havde brændt paa Oplandene» — hvilken anförelse vilde være meningslös, hvis þat gengr í ætt havde den under 1 antagne betydning.

Imidlertid må det indrömmes, at min opfatning af þat gengr í ætt har — eller i det mindste synes at have — et svagt punkt i nutidsformen (gengr). Og det er muligt, at Arnórr, hvis det secundaire ættgengt allerede i hans tid havde været kommen i brug, vilde have sagt Ættgengt vas þat 'es yngvi. (Gekk í ætt þat 'es yngvi vilde være 'háttlausa'.) Dog skal gengr måske betegne, at den nævnte overensstemmelse imellem brödrene stod for skjalden i særegen klarhed: 'Man ser, hvorledes nödvendigheden af at straffe Oplændingerne på deres formue (for at bringe dem til lydighed) ligesom *går* i arv til Harald'.

EN BEMÆRKNING TIL TO VERSLINIER I 'ÞÓRGEIRSDRÁPA'.

AF KONR. GISLASON.

Verslinierne «hvettr xv vettra» (1) og «reggs xiii seggja» (2) ere for korte i metrisk henseende. Skulde denne korthed ikke hidröre fra talordene? Jeg tör ingenlunde påstå, at det er tilfældet. Men jeg skal dog henlede opmærksomheden på fölgende.

1) Når jeg sammenligner talordene þrettán, fjórtán, fimmtán, sextán med talordene sjautján, átján,

(1) Njála II (Ísl.[2] IV) 119—121.
(2) Ib. 292—293.

nítján, tvítján([1]), så forekommer det mig aldeles klart, at de sidste (fire), hvad det sidste led i sammensætningen angår, tilhöre et ældre stadium, end de förste (fire), og at disse have indtaget pladser, der henholdsvis tilkomme *þretján, *fjórtján, *fimmtján, *sextján. — Jeg har fundet »ꝼıoꝛtıanꝺa vetrar« ([2]). Men det sidste ı kunde bero på en ved det förste ı foranlediget skrivfeil. — Betingelsen for, at j i tján kan beholdes, er den, at dette talord fölger på en vocal (sjautján, nítján, tvítján). Talordet for *atten* består egentlig af átt-([3]) og tján (deraf skrivemåden »attıaꝫ« **325**² 81¹² til Fms. X 414¹², og lign.) og skulde altså hedde *átttán eller *áttán; men da det står imellem sjautján og nítján, blev det til átján. Betegnelsen for *tretten* vilde have holdt sig uforandret (som *þretján), hvis den ikke havde måttet rette sig efter de fölgende talord (fjórtán, fimmtán, sextán), ved at opgive j og indskyde en consonant (et t) foran det tilbage blevne tán. *Þretján, fjórtán, fimmtán, sextán, sjautján, *áttán, nítján vilde have gjort tællingen for broget. — I sjautján kunde j vanskelig holde sig på begge steder. Man finder derfor på den ene side sjaután, i det dette talord, med hensyn til tán, slutter sig til de fire foregående (sextán osv.), og på den anden side sautján (nu den herskende form). Fremdeles forekommer seytján (f. ex. **325**² 84_7 til Fms. X 415_7), hvor omlyden viser, at man har opfattet dette talord som et 'verbum simplex' og hvor bibeholdelsen af j således er sprogstridig.

2) -tján må være fremkommet af *tían. — Udviklingsgangen må være fölgende: *dakan — *tehan —

([1]) At sammensætningen er i dette ord forfoldigende (tvítján = 2 × 10), medens den i de andre syv er sammenlæggende (nítján = 9 + 10; osv.), gör intet til sagen med hensyn til det her foreliggende spörgsmål.

([2]) AM. qvart **544** (99) 3a¹⁰.

([3]) i steden for átta; jf. ní-, i nítján, i steden for níu.

*tihan — *tían — tján — tán. Den urjafetiske grundforms **d** er regelmæssig bleven til urgerm. **t**, og den urjaf. grundforms **k** lige så regelmæssig til urgerm. **h** (*tahan). Det förste **a** er gået over til **e** (*tehan), og dette igen til **i** (*tihan). I oldn. indlyd kunde **h** ikke holde sig, men bevirkede her forlængelse af den foregående vocal (*tían)(¹). Overgang af **i** til **j** medförte forlængelse af det fölgende **a** (tján). Udeladelsen af **j** lettede udtalen (tán). —

I henhold til det anförte har jeg tænkt mig, at Þórmóðr kolbrúnarskald kunde have sagt þretían osv., altså: hvettr fimmtían vettra og reggs þretían seggja. Vel kender jeg þrettán lagar mána, sjette linie i en 'vísa', der henföres til Egill Skallagrímsson (Eg. kap. 60 v. 2), og sextán viðris mána, sjette linie i en 'vísa' af Þórkell elfaraskald (Njála kap. 77 v. 2), osv. Men det var ikke umuligt, at Þórmóðr kunde have brugt en ældre form, end disse skjalde. I digtet Geisli (der udgör 71 vers i Cederschiöld's fortjenstlige udgave) bruger Einarr Skúlason det yngre óláfr i stevet (óláfr af gram sólar), samt: 1⁸ (óláfi brag sólar), 41⁴ (óláfs dreka bóli), 50⁴ (óláfr bragar tólum), 67⁴ (óláfs bragarstóli); jf. 51⁷. Men i det samme digt står dog det ældre áláfr 54⁴ (áláf í gný stála). Og lignende i andre digte.

(¹) Som selvstændigt talord er *tían gået over til *tíun — tíu.

GAVES DER NOGET LAGMANDSEMBEDE I NORGE FØR SVERRES TID?

AF SIGURÐR SIGURÐARSON.

Spørgsmålet om det norske lagmandsembedes alder og oprindelse er blevet rejst for temmelig længe siden. Der findes her to hinanden aldeles modsatte meninger, i det nogle, holdende sig til de oplysninger, der gives i Hakon den gamles saga og andre oldnordiske kilder, mene, at lagmandsembedet først er blevet oprettet af kong Sverre, og, da der dog omtales lagmænd i Norge før hans tid, at disse kun har været nogle ved sit kendskab til lovene udmærkede, og som oftest også i andre henseender ansete mænd, der, aldeles privat og uden nogen offentlig bemyndigelse eller forpligtelse dertil, på forespørgsel gav svar (*veittu órskurð*) på, hvad der var lov i tvivlsomme eller omtvistede tilfælde, uden at deres svar eller erklæringer i sig selv havde nogen bindende kraft, om man end i de fleste tilfælde rettede sig derefter. — Denne anskuelse er bleven forfægtet af P. A. Munch[1]) og R. Keyser[2]), endvidere af Fr. Brandt[3]) og til dels af Ebbe Herzberg[4]) og flere andre. Imod denne mening har en mand,

---

[1]) Norges Beskrivelse, p. 11—12, og Det norske Folks Historie III, p. 189 flg. o. fl. st.

[2]) Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen, p. 247 flg.

[3]) Langes Norsk Tidsskrift V. B., p. 106 flg.

[4]) Grundtrækkene i den ældste norske Proces, ved Dr. Fr. Brandt, Kristiania 1874, p. 156 flg.

der unægtelig har en meget stor avtoritet i det slags spørgsmål, nemlig Konrad Maurer, gjort indvendinger, og i flere afhandlinger[1]) søgt at hævde den anskuelse, at de norske lagmænd også før kong Sverres tid må antages at have været offentlige embedsmænd, kun med den forskel, at de før Sverre bleve udnævnte af folket selv i hvert enkelt distrikt, medens de senere bleve kongelige embedsmænd. Som støtte for denne sin anskuelse anfører Maurer den kendsgerning, at der på Island og de andre fra Norge befolkede øer oprettedes bestemte offentlige poster med samme hovedfunktion som de senere norske lagmænd havde, nemlig lovfortolkningen; endvidere beråber han sig på den rolle lagmændene (før Sverre) spille ved retsforhandlingerne, o. s. v. Til denne anskuelse slutter sig til dels prof. Gustav Storm[2]) og ligeledes til dels Ebbe Herzberg[3]), idet disse for så vidt give Maurer ret, at de sige, at de ved Sigurd Hranesøns proces medvirkende lagmænd, om de end ikke vare offentlig valgte embedsmænd, så dog for tilfældet må have fungeret som sådanne, og at der altså senest fra begyndelsen af det 12te århundrede haves ligesom en overgangsform til det senere kongelige lagmandsembede. —

Det vanskelige ved spørgsmålets besvarelse ligger i kildernes mangelfulde og, hvad der er endnu værre, tillige forvirrede beretninger; lagmænd omtales nemlig meget sjælden (og, antager man at de har været offentlige embedsmænd, endogså påfaldende sjælden) i tiden før Sverre. De fremtræde i denne tid kun 2 gange som værende til stede på thinge eller deltagende i retsforhandlinger, nemlig i året 934

---

[1]) Die Entstehung des isl. Staates &c. p. 187 flg. Krit. Vierteljahresschrift X. B. p. 374 flg., men især i hans: Das Alter des Gesetssprecheramtes in Norwegen, i »Festgabe zum Doctorjubileum Dr. Ludwig Arndts«. München 1875.

[2]) Sigurd Ranessøns Proces. Kristiania 1877, p. 65 flg.

[3]) Grundtr. p. 163 og 167,

under Egil Skallagrimssøns proces med Bergönund[1]), og under Sigurd Hranesøns proces i årene 1114—1115 (altså med et mellemrum af c. 180 år), hvor de spille en rolle ved selve retsforhandlingen. —

På det første sted (Eg. kap. 57) hedder det, at, efterat kongen (Eiríkr blóðöx) med vold havde adsplittet dommerne og afbrudt forhandlingerne, så siger Egil: »Derpå tager jeg dig, Arinbjörn, og dig, Thord, og alle de mænd, som nu kan høre mine ord, landermænd og lagmænd og hele almuen, til vidne, at jeg forbyder alle og enhver at bebo og dyrke og al afgrøde at nyde af alle de jorder, som Björn Brynjolfssøn ejede.« Her er nu ordet lögmenn sædvanlig blevet oversat ved lovkyndige mænd, således af Fritzner, og vistnok med fuld ret; det er nemlig ikke synligt af fortællingen, at der har været nogle lögmenn i dette ords senere betydning til stede, derimod vare der lendir menn, ɔ: mænd, der ifølge kongelig udnævnelse havde denne værdighed, lögmenn, ɔ: lovkyndige mænd, som både kunde være lendir menn og bœndr, men som formedelst deres mere end almindelige lovkundskab nød en større anseelse end det var tilfældet med almuen, og öll alþýða, hvor alþýða vel nærmest må opfattes som massen af de tilstedeværende, altså omfattende tillige både lendir menn og lögmenn (ti om almue i det hele taget kan der jo ikke være tale her). Egil går altså fra det mindst omfattende til det mest omfattende begreb ved en rigtig klimax. Denne udtydning synes i alt fald at ligge nærmest, og man kommer ved ordet lögmenn nærmest til at tænke på en formedelst sin anseelse særlig fremtrædende del af bønderne, hvilket også på en måde gælder om lændermændene, da disse jo i den ældre tid vel neppe bleve betragtede som en egen stand, men kun som bønder, der af hver enkelt konge vare på en næsten

[1]) Egilssaga, Reykjavík 1856, Kap. 57.

privat måde blevne beklædte med denne værdighed[1]); saaledes henregnes lendir menn som oftest under bœndr i Ólafs saga helga, hvor der tales om forberedelserne til slaget på Stiklastad, og kongen siger endogså til lændermanden Kalf Arnesøn: »en ekki friðliga þykki mèr þèr láta bœndrnir.« — Dog kunde selvfølgelig den senere betydning af lögmaðr ikke absolut forkastes her, hvis den bekræftedes af andre lignende steder. —

Ser man nu på det andet sted, så møder der en straks den vanskelighed, at der findes ikke mindre end 7 forskellige og fra hinanden mere eller mindre afvigende håndskrifter, som indeholde beretninger om denne proces. Dog kunne disse forskellige håndskrifter henføres til 2 oprindelige redaktioner, af hvilke den ene, hvortil Hrokkinskinna, Hulda og Morkinskinna høre, indeholder beretningerne meget fyldigere og omhyggeligere udarbejdede, og er som det synes i det hele taget pålideligere end den anden, til hvilken Cod. Frisianus, Eirspennill, Gullinskinna og Jöfraskinna høre[2]); den først omtalte redaktion er den længste. Jeg følger prof. Storm i at antage Hrokkinskinnas og Huldas næsten ord til andet ligelydende tekster for de pålideligste, uden dog at frakende Morkinskinna en vis pålidelighed, hvor den afviger fra de andre og disse synes at være forskrevne. Den kortere redaktion giver dog også på sine steder ikke uvigtige oplysninger.

Denne kildernes forskellighed og uoverensstemmelse lægger mange hindringer i vejen for forståelsen, i det lögmenn findes i nogle hvor de ikke omtales af andre. Således omtaler Morkinskinna lögmenn oc bœndr som dem der have oprettet Kefsiseyjar (Kefleyjar) þing »for at den ene følger rigtige love over for den anden«; Hrokkinskinna og

---

[1]) Jf. Udtryk som: Lendr maðr N. N. konungs, som hyppig forekomme.

[2]) Jf. G. Storm: Sigurd Ranessøns Proces, p. 43 flg.

Hulda have ikke lögmenn men kun bœndr. Et par linjer senere have derimod alle 3 enstemmig: var ... ransakat málit at lögum, ok sýndiz lögmönnum = sagen blev undersøgt i henhold til lovene, og lagmændene syntes, ... I Morkinskinnas herpaa følgende beretning om Arnarheims (Arnarness) þing findes det meget ejendommelige og påfaldende udtryk: »þá beiddi Sigurðr konungr lögmenn at þeir dœmði« = da bad (ɔ: opfordrede) kong Sigurd lagmændene at de skulde dømme; men hverken Hulda eller Hrokkinskinna kende noget til Arnarheimsþing og følgelig findes ikke dette udtryk i dem. Endvidere forekommer ordet lögmaðr 3 gange i beretningen om Frostaþing i alle 3 håndskrifter: 1) ved undersøgelsen om, hvor vidt en konges forleninger gjaldt længere end for hans egen levetid, »ok kölluðu lögmenn«, hedder det, »at konungr mætti gera alldarmál«; 2) efter at Bergthor Bukks vidnesbyrd er blevet omtalt, siges der at kong Sigurd opfordrede lagmænd og dommere til at dømme. Den kortere redaktion udelader dette, men lidt efter omtaler den en lignende opfordring fra kong Eysteins side til lögrèttumenn, som ikke omtales i den længere redaktion. 3) Siger kong Eystein ifølge Hulda: »því skýt ek nú til lögmannz (sic!), at þèr segit lög um« &c. Hrokkinskinna har her: »þvi skýt ek nú til lögmanna, at þeir dœmi hann (!) ok segi« &c., og Morkinskinna gengiver det i fortællende stil således: »Ok eptir þat skaut hann því til lögmanna, hvárt þeir kallaði þat lög vera« &c. —

Ordet lögmenn forekommer her altså 6 gange: en gang stillet sammen med bœndr, som en fremragende del af disse; to gange tilsyneladende som dommere, det ene sted sammen med dómendr, det andet sted alene. På de øvrige tre steder fremtræde disse lögmenn som en udenfor stående avtoritet, til hvis afgørelse tvivlsomme spørgsmål bleve henviste, og hvis svar havde en afgørende betydning. —

Slår man nu ordet lögmaðr efter i Fritzners ordbog, så finder man de pågældende steder, både det af Egilssaga

og de af Fornmannasögur citerede for betydningen: lovkyndig mand = lagamaðr (hvilket sidste ord vel neppe er kommet almindelig i brug før end indførelsen af ordet lögmaðr i den senere betydning gjorde en adskillelse nødvendig, ti på de af Fritzner citerede steder af Njála have de ældre hdskr. lögmaðr; det er en fejl, når Fritzner citerer Njála for ordet lögmaðr i den senere betydning = lagmanden som embedsmand). Cleasbys ordbog derimod tager ordet lögmaðr på disse steder i den senere betydning, og bemærker i en indledning til artiklen lögmaðr, at hver þinghá fra arilds tid (for saa vidt i overensstemmelse med Maurer) har hatt sin lögmaðr (i enkelttallet!). De citerede steder have dog alle flertallet med undtagelse af Hulda på det før omtalte sted, men dette sted fremhæves ikke Stederne i de gamle love bliver der kun tillagt en underordnet betydning.

Man ser altså, at leksikograferne ere ligeså uenige som retshistorikerne, og dette er i grunden ikke så underligt, da kildernes vidnesbyrd synes at kunne tages til indtægt for begge anskuelser. —

Dog, ser man nærmere på disse steder, i det man med det samme betænker, at kilderne, hvori de findes, vistnok alle sammen stamme fra en tid, der ikke kan sættes længere til bage end til begyndelsen eller midten af det 13de århundrede, og at altså den tids forhold meget godt kan have indvirket på forfatterne (eller afskriverne), så kan man efter en tilbørlig udsondring af det sandsynligvis ved samtidige forholds indflydelse indkomne komme til et, om end ikke i sig selv fuldstændig sikkert, så dog nogenlunde sandsynligt resultat.

Det sted, som synes at have den største betydning her, er i Hulda, hvor kong Eystein siger: »Ok ef þèr bróðir erut ráðnir at vilja lögin á málinu, þá er ráð, at þèr geymit geðs um at sœkja lögliga ok rèttliga málit, svá at lögkœnir menn megi eigi þat (Morkinskinna har: at þat megi eigi) finna, at þèr mælit rangt ok ímóti sannindum .... var

þá ranzsakat málit at lögum, ok sýndiz lögmönnum at Eysteinn konungr hefði lög at mæla í þessu.« På dette sted synes det nu at være fuldstændig klart, at der med lögmenn ikke kan være ment andet end hvad der lidt før er blevet betegnet ved lögkœnir menn, og da lögmenn og bœndr i samme samtale mellem kongerne af Morkinskinna stilles sammen som sideordnede og modsættes lendir menn (Hulda og Hrokkinskinna have dog ikke ordet lögmenn på dette sted), så synes man deraf at turde drage den slutning, at der også der ligefrem er mente nogle lovkyndige bønder og ikke nogen offentlig myndighed. I overensstemmelse hermed må man da også foreløbig opfatte de andre steder, hvor noget lignende forekommer, og hvor der ikke angives nogen særlig funktion for lagmændene; således hvor det om forhandlingerne på Frostathing hedder: »Ok varð þat fyrst at rœða (Mork. rifja) á þinginu, hvárt Magnús konungr mætti gera nokkur lèn lengr enn um sína daga, eðr hvárt sú vörn mætti vera málsins, ok kölluðu lögmenn at konungr mætti gera alldarmál um gjafir sínar«, og: »Eftir þat mælti Eysteinn konungr: því skýt ek nú til lögmannz, at þèr segit lög um, hvárt« &c., hvor ordet lögmannz dog neppe kan antages for andet end en skrivefejl for lögmanna, hvilket også synes at antydes af det påfølgende anden persons pronomen i flertallet; Hrokkinskinnas læsemåde: »at þeir dœmi hann«, må være aldeles forkert, ti kong Eystein vilde jo lige det modsatte. — (Om Morkinskinnas læsemåde se ovenfor.) — Det samme gælder om de steder i den kortere redaktion, hvor noget lignende forekommer, således i beretningen om Arnarnesthing, hvor det i Gullinskinna hedder: »fær hann nú svá flutt, at lögmenn ok aðrir vitrir menn sjá« &c. (de andre have: »svá at öllum má þat sýnaz«); endvidere i beretningen om det for øvrigt i denne forbindelse umulige Gulathing, hvor udtrykket: »ransakat fyrir lögmönnum« vistnok må forklares i lighed med udtryk som: at bera e-t upp fyrir e-m, lýsa e-u fyrir e-m o. s. v.; hvad forhandlingerne på det meget

problematiske Hrafnistathing angår, så omtaler den længere redaktion ingen lögmenn på det tilsvarende sted om þrandarnesþing.

Der er endnu de to steder til bage, hvor lögmenn, på det ene sted alene, på det andet ved siden af dómendr, opfordres til at pådømme en sag. Det første sted hører til forhandlingerne på Arnarnesthing. Dette thing er, ifølge prof. G. Storms mening[1]), som vistnok er rigtig, af Morkinskinnas afskriver tilføjet, ligesom i den kortere redaktion, for at få thingenes antal til at stemme, da han ikke har trot, at bymødet var noget retsgyldigt thing. Her hedder det: »Ok er sökin fór fram í dóm, þá gekk at Eysteinn konungr áðr dómrinn fèlli á Sigurð Hrana son. þá beiddi Sigurðr konungr lögmenn at þeir dœmði«. Det tilsvarende sted i den kortere redaktion lyder således i Cod. Frisianus: »þá beiddi Sigurðr konungr lögmenn at þeir felldi dóm á«; Gullinskinna udelader disse ord helt, medens de andre hdskr. have blot þeir i stedet for lögmenn. Dette sted er nu mistænkeligt allerede der ved, at det ikke findes i Hulda eller Hrokkinskinna, og at man så tydelig kan se, hvorfor det er tilføjet i Morkinskinna, men endnu mistænkeligere bliver det, hvad ordet lögmenn angår, når man ser på de forskellige hdskr. af den kortere redaktion. Det synes nemlig at ligge nærmest at antage, at den, der skrev Cod. Frisianus, der ikke hører til de ældste af disse hdskr., har sat lögmenn i stedet for de andre håndskrifters þeir, dels fordi han har syntes dette var for ubestemt, dels under indflydelse af kendskabet til de samtidige forhold i Norge. Dette samme kan man da også med stor rimelighed antage for at være grunden til optagelsen af ordet lögmenn i Morkinskinna, skønt denne jo er uafhængig af Cod. Frisianus. —

Det synes derfor ikke at være grund til at tillægge dette sted nogen videre betydning for spørgsmålets løsning.

---

[1]) Sigurd Ranessons Proces. p. 49.

Det andet sted derimod i Hulda og Hrokkinskinna, hvor kong Sigurd på Frostathing »beiddi þá lögmenn ok dómendr at dœma málit á hendr Sigurði Hrana syni«, kan ikke forkastes af tekstkritiske grunde, thi det har mindre at sige, at Morkinskinna i den tilsvarende passus udelader dómendr; lagmændene fremtræde her dømmende hvordan man end vender og drejer det. Men dette er da heller ikke så underligt, da jo de mænd skulde nævnes i lagretten, som vare de ældste og dygtigste[1]), hvortil under alle omstændigheder lagmændene (= de lovkyndige) måtte høre. Der er ikke noget påfaldende i, at mænd, som folket på thinge har stor tillid til formedelst deres retskundskaber, blive valgte til dommere lige så vel som andre; det vilde snarere have været underligt, hvis lagmændene i forvejen havde haft noget offentligt hverv. Der er ingen grund til her at tage ordet lögmenn i samme betydning som lögrèttumenn, men en anden sag er det, at de i foreliggende tilfælde sammen med de andre, som specielt kaldes dómendr, udgøre lagretten eller faktisk ere lagrettesmænd. Den kortere redaktion bruger da også på et lignende sted ordet lögrèttumenn uden nogen angivelse af, blandt hvilke klasser disse vare udtagne. — I følge denne forklaring frembyder Jon Mörnefs tilstedeværelse iblandt dommerne ingen anden vanskelighed end den, at han var en lændermand (ti til ham må jo henføres udtrykket: lendr maðr ok göfugr), men også denne hæves der ved, at man ved, at lændermænd kunde optages i lagretten når bønderne tillod det[2]); der kan vel neppe være noget til hinder for at antage, at dette har været tilfældet her, hvis da denne lovbestemmelse har gældt i den ældre tid. Det siges heller ikke noget steds, at Jon Mörnef har været lagmand; han fremtræder kun som en mand, der har meget at sige i lag-

---

1) Frostaþingslög I. §. 2.
2) Frostaþl. I, §. 2.

retten. Den slutning Maurer[1]) drager af dette lovsted om lændermandsstillingens og lagmandsembedets uforenelighed, er fuldkommen rigtig, når man forudsætter, at der virkelig har været noget lagmandsembede; går man ikke ud fra dette som givet, så kan man ikke slutte det aller mindste af dette sted.

Der findes også i denne beretning om Sigurd Hranesøns proces enkelte andre, i forbindelse med lögmenn stående, udtryk, der synes at støtte denne anskuelse, t. eks. sýndiz lögmönnum, kölluðu lögmenn o. l., hvilke neppe kan have været brugte som betegnelse for en på embeds vegne afgiven erklæring; en sådan vilde man snarere have betegnet ved udtrykket: veita órskurð, skønt endogså dette bruges om private erklæringer; og jeg må tilstå, at jeg ikke kender den specielt norske sprogbrug, i følge hvilken det kun skulde betegne den på embeds vegne afgivne erklæring. Dette har også været tilfældet med prof. Storm, hvilket han bemærker i anledning af, at udtrykket veita órskurð bruges både om Bergthor Bukk og Jon Mörnef, som dog ikke vare lagmænd[2]). Udtrykket: at segja lög um, som Hulda og Hrokkinskinna bruge om lagmændene på Frostathing, behøver heller ikke nødvendigvis at betegne nogen embedsvirksomhed; desuden er stedet af andre grunde mistænkeligt, som ovenfor bemærket, og gengives af Morkinskinna ved: kallaði þat lög vera. Den omstændighed, at den af dette udtryk dannede betegnelse før de senere norske lagmænds embedsvirksomhed, nemlig lögsaga, ligeså lidt som nogen anden betegnelse er bleven brugt om de ældre lagmænds virksomhed, taler imod den anskuelse, at denne virksomhed har været offentlig, da den så vel var bleven betegnet med et eller andet navn.

---

[1]) Das Alter des Gesetzsprecheramtes p. 46.
[2]) Sigurd Ranessøns Proces. p. 59, Anm. 2.

De anførte steder i de historiske kilder give altså ikke nogen grund til at opfatte de norske lögmenn før Sverres tid som beklædte med offentlig myndighed, medens de tværtimod synes at antyde, at disse lögmenn kun har været enkelte for sin lovkundskab ansete og for øvrigt fremragende mænd blandt bønderne, selvfølgelig i ubestemt antal. De kunde vælges til dommere lige så vel som enhver anden dertil kvalificeret mand, og det var naturligt, at man hver gang søgte at besætte dommerpladserne med så mange lovkyndige mænd som muligt. Det forekommer mig også at tale for denne opfattelse (og ikke i mod den, som Maurer vil), at endogså selve kongerne rådspørge dem og antage deres udsagn for gyldige; dette kunde de nemlig uden at gøre noget skår i deres (kongernes) rettigheder, når lagmændene kun vare private personer; men selv en så folkelig konge som Eystein vilde neppe have underkastet sig af almuen valgte lagmænds afgørelse, ti om den end i dette tilfælde var, og måtte være, ham gunstig, så vilde det dog under andre forhold let have kunnet give folket en større indflydelse på statens anliggender end det kunde være ønskeligt for kongedømmet. — Sammenligner man endvidere lagmændenes optræden ved Sigurd Hranesøns proces med den på Bergensmødet 1224, kan det ikke andet end være påfaldende, hvor forskellig de udtrykke sig.[1]) På det første sted forekomme der ingen undskyldninger fra deres side, og de tale ikke om vanskeligheder ved at skifte ret mellem så høje herrer (men det gøre lagrettesmændene), hvilket de dog vistnok vilde have gjort, hvis de havde været pligtige til at give órskurð og havde følt sig ansvarlige for dennes rigtighed. Men da de vidste, at der ikke pålå dem noget juridisk ansvar i så henseende, og at deres órskurðr kun

---

[1]) Flb. III, p. 57 nederst ser man også at den gamle sprogbrug: lögmaðr = en lovkyndig mand endnu har levet i bevidstheden.

betragtedes som en, om end vægtig, meningsytring, så sige de frimodig frem hvad de tro er det rette.

Men foruden de historiske kilder have vi jo flere norske love opbevarede, og i disse skulde man vænte at finde oplysninger om lagmændene og deres myndighed, og man finder dem da også omtalte på 3 steder i de ældre love.[1]) Alle disse lovsteder handle om, hvorledes de bøder, der falde på thinge, skulle fordeles, og hvem der skal modtage dem, særlig útlegðarfé, og her bestemmes det på de 2 første steder, at lögmenn (i flertallet, fordi der tales i almindelighed) skal modtage en tredjedel, medens biskop og konge tage hver sin tredjedel, og på det tredje sted omtales lögmenn i lignende forbindelse, men med tilsætningen: fylkismenn allir. Denne tilsætning har sat de lærde i en ikke ringe forlegenhed; Munch vilde udslette ordet lögmenn som meningsløst, Fritzner oversætter det som om det var = lögunautar, og endelig har Maurer før trot,[2]) at det havde samme betydning som lögréttumenn; men Herzberg har vist[3]), at vanskeligheden ikke er så stor; man skal blot tage ordet lögmenn i sin senere betydning ligesom på de 2 andre steder, og når man så sammenholder disse steder med andre,[4]) hvor det samme siges om bønderne som her om lagmændene, så får man ud, at lagmændene på bøndernes vegne skulde modtage den disse tilkommende del af bøderne. Herzbergs forklaring af »fylkismenn allir« bliver da den, at »disse Ord ere tilsatte som en forklarende (bedre måske: korrigerende) Apposition . . . for at udhæve, at Pengene ikke gik i Lagmændenes egen

---

[1]) Eiðsifjaþingslög I, § 30 cfr. II, § 26. I, § 44 og Frostaþingslög I, § 1.

[2]) jf. Das Alter des Gesetzsprecheramtes p. 25.

[3]) Grundtrækkene p. 165 flg.

[4]) t. eks. Eiðs.þ.l. I, § 8, § 25, § 39. Gula.þ.l. § 3, § 313 o. fl. st.

Lomme« &c. Dette er vist også den eneste mulige forklaring, og den ligger jo temmelig nær.

Her have vi altså lagmændene som stedfortrædere og repræsentanter for bønderne, altså i en offentlig stilling, men da Frostathingsloven ikke kan være ældre end fra c. midten af det 13. århundrede, hvilket Maurer tilstrækkelig har bevist,[1]) og Eidsifjathingsloven, om end måske af noget ældre datum end hin, dog i den til os overleverede form vel neppe kan være ældre end fra slutningen af det 12. eller begyndelsen af det 13 århundrede, så kan man vistnok ikke tillægge dem nogen stor beviskraft for den ældre tids forhold. Da nu hertil kommer den vigtige omstændighed, at den ældre Gulathingslov, om hvilken Maurer har bevist,[2]) at den må være optegnet i begyndelsen af det 12 århundrede og revideret under kong Magnus Erlingssøn, — og det er denne reviderede lov, der er opbevaret — ikke med et eneste ord omtaler lagmænd eller antyder disses tilværelse som offentlige bestillingsmænd, så synes dette at måtte opfattes som et — om end negativt — bevis for, at lagmændene den gang Gulathingsloven blev affattet eller optegnet ikke har haft nogen offentlig virksomhed eller embede; der vilde dog have været lige så megen anledning til at omtale dem der som i de andre love, hvis de havde haft den samme eller lignende virksomhed som senere.[3])

De gamle norske love give således heller ingen grund til at tro, at de norske lagmænd har haft en lignende virksomhed i den ældre tid som senere. Tvært imod synes Gulathingsloven ved sin tavshed ligefrem at benægte deres tilværelse som embedsmænd endnu efter midten af det tolvte århundrede.

---

[1]) Entstehungszeit der älteren Frostaþingslög, i »Abhandl. der königl. Bayer. Acad. der Wissenschaften« 1. kl. XIII. B. 1875.

[2]) Entstehungszeit der älteren Gulaþingslög, i »Abhandl. der königl. Bayer. Academi der Wissenschaften« 1. kl. XII. B. 1872.

[3]) jf. Gulaþingslög § 3, § 35, § 313 o. fl. st.

Maurer, der går ud fra, at lagmandsembedet har eksisteret i Norge fra gammel tid, sammenligner den norske lögmaðr med den svenske laghmaþær,[1]) og tror at begges virksomhed efter sin art i det væsentlige har været den samme, om end de norske lagmænd aldrig har haft en så stor politisk betydning som de svenske. Som en kraftig støtte for denne sin mening anfører Maurer den ubestridelige kendsgerning, at i de fra Norge befolkede lande, Island, Orknøerne og Færøerne et lagmands- eller lovsigemandsembede blev oprettet samtidig med at retsvæsenet blev bragt i en fast og regelbunden ensartet form. Dette tror Maurer med nødvendighed forudsætter et lignende embedes tilstedeværelse i moderlandet. — Dette tror jeg nu ikke at det er nødvendigt at antage, i det, som Herzberg[2]) siger, de nye forhold i de nybebyggede lande også måtte føre nye indretninger med sig. Nu er det jo rigtignok ubestrideligt, at Islænderne t. eks. dannede deres retsformer og love efter Norges, men da der for de forskellige dele af Norge gjaldt forskellige love eller retssædvaner, medens t. eks. Island blev befolket af mænd fra hele Norge, og ikke alene derfra, men også fra de vestlige øer (Orknøerne), så måtte

---

[1]) Das Alter des Gesetzsprecheramtes. p. 41 flg. I samme skrift, p. 9 jf. p. 13 oversætter Maurer ordene: »þat skulu lög vera, er hann ræðr upp at kveða« ved: »das soll als Recht gelten, was er als solches vorträgt«. Dette tror jeg ikke er rigtigt, ti verbet at kveda upp betyder aldrig vortragen, men at afsige (en dom), afgive (en erklæring) o. l. Maurer skulde vistnok have oversat: . . . was er für solches erklärt, ɔ: i hver enkelt sag, når tilfældet er tvivlsomt; dette sted beviser intet angående lovenes oplæsning eller ikke-oplæsning på thinge. I Fritzners ordbog oversættes kveða (við) ved recitere, men også denne oversættelse kan blive vildledende, ti det er ikke recitationen som sådan, der betegnes ved kveða, men snarere den ejendommelige melodi, cfr. kvæðalag: man kan t. eks. ikke på nogen som helst måde bruge kveða om recitation af prosa. —

[2]) Grundtr. p. 158—9.

retsbevidstheden hos befolkningen blive meget forskellig og forvirret. Når der nu skulde indføres en ensartet lov for hele landet, så måtte en sådan i flere punkter — og det i forskellige punkter for de forskellige dele af befolkningen — afvige fra hvad man var vant til; den nye statsindretning må have haft en betydelig modifikation af de fra Norge hentede love til følge. Dette synes at kunne være grund nok til at der oprettedes et offentligt lovsigemands-embede. Det kunde nemlig forudsættes, at folk havde vanskeligt ved at sætte sig ind i og følge de nye love, og det var da nødvendigt at have en mand, af hvem man kunde få et lovgyldigt svar, som man kunde holde sig til. —

Men ved siden af den offentlige lovsigemand finder man meget hyppig omtalte lögmenn i betydningen lovkyndige mænd, og disse spille en stor rolle i de islandske processer som juridiske konsulenter, uden dog at have nogen offentlig karakter. Af et sted i Grágás[1]), hvor lovsigemanden forpligtes til i mangel på selvstændig lovkundskab at »holde møde med fem eller flere lögmenn, som han fornemmelig kan få oplysninger af,« kunde man let fristes til at antage, at disse lögmenn havde haft en vis offentlig karakter, hvis man ikke andre steder fra vidste at de kun vare private personer.[2]) Sædvanlig var det indflydelsesrige folk, undertiden unge mænd som havde udsigter til stor indflydelse, og man finder dem da også paa hvert thing i større eller mindre antal, hvor de på opfordring sige hvad der er lovligt, ligesom vi for Norges vedkommende se det ved Sigurd Hranesøns proces. — Det skulde nu være underligt, hvis denne betegnelse ved at overføres til Island havde fået en anden betydning end den havde i Norge, medens der blev dannet et nyt ord for at udtrykke det samme begreb. —

---

[1]) Grágás, udg. af V. Finsen, Kjøbenhavn 1850-70 p. 209.

[2]) Jf. også Njála kap. 13[105], hvor lögmaðr bruges om den tilstedeværende lögusögmaðr for at fremhæve dennes lovkundskab.

Afgiver nu forholdet mellem den islandske lovsigemand og de norske lagmænd i tidligere tid ingen støtte for antagelsen af en offentlig myndighed hos disse, så kan oprettelsen af lignende offentlige poster i de andre nybygder héller ikke bevise noget i så henseende, og da Snorre[1]) meget klart og nøjagtig giver besked om de svenske lagmænds myndighed og virksomhed, uden at sammenligne den med noget tilsvarende i Norge, så ligger det nær at antage, at han ikke har kendt noget sådant fra den tid, da han ellers neppe vilde have ladet det uomtalt. At der findes omtalt en lagmand i Jamtaland på Olaf den helliges tid synes ikke at kunne bevise ret meget, ti om end Jamtaland af Hákon Aðalsteinsfóstri havde fået »lög ok landsrètt«, så er der på den anden side al rimelighed for, at Jamterne have optaget svenske love og svenske indretninger da de begyndte at lyde (halda lýðskyldu undir) Svearnes konge; og omtrent hele det 11. århundrede igennem hørte Jamtaland under Sverrig. —

Men nu omtales der ved året 1159 (eller 58) en Gyrðr[2]) lögmaðr Gunnhildarson, og om han end ikke nævnes mere

---

[1]) Hskr., Ol. s. helga, kap. 76.

[2]) Der er den ejendommelige omstændighed ved navnet Gyrðr, at det kun meget sjælden forekommer i Norge undtagen i den sydligste del, særlig i Viken, og selv her er det sjældent til ind i det 12. århundrede. Vi har fra Viken Gyrðr Lögbersason og dennes sønnesøn Gyrðr Ámundason, Gyrðr Kolbeinsson, Gyrðr skjómi, Gyrðr Beinteinsson i Vísidal, Gyrðr skjálgi, Gyrðr Bárðarson, også kaldt Sáðagyrðr, og vistnok også Gyrðr Gyðufóstri, da denne Gyða var en søster til Dag Eilifssøns hustru og således vel stammede fra Viken. Fra den ældre tid har vi kun Gyrðr Haraldsson granrauða, Gyrðr móðurfaðir Skjálgs á Jaðri, Gyrðr víkingr og en Gyrðr hos Harald hårderåde; om disse to sidste ved man ikke, hvor de varo fra, ligeså lidt som den omtalte Gyrðr lögmaðr. Senere forekommer navnet hyppig, men som det synes udelukkende i det sydøstlige Norge (jfr. Dipl. Norv. I, fl. st.), og derfra var den islandske biskop af dette navn. I forhold til de i sagaerne omtalte danske personers antal, forekommer

end en gang, så synes stedet dog at være sikkert nok. Her skulde man da have en lagmand i alle tilfælde før Sverres tid, og alle synes at være enige om, at ordet lögmaðr her er en titel eller betegnelse for mandens virksomhed, der så nærmest opfattes som offentlig. Ordet er øjensynlig tilføjet for at adskille denne Gyrðr fra en anden Gyrðr, der nævnes samtidig, og som betegnes som kong Inges fostbroder. Til en sådan adskillelse brugte man gærne et tilnavn, når et sådant fandtes, og det er ingen umulighed at lögmaðr her er et blot tilnavn, således som t. eks. þorsteinn knarrarsmiðr, Gunnarr banamaðr, Jón griðmaðr o. l. Men om man nu end opfatter lögmaðr her som en betegnelse for mandens vedblivende virksomhed, så behøver denne dog ikke derfor at have været offentlig; hvis Gyrðr t. eks. havde været bekendt for sin lovkundskab, så vilde intet have været naturligere end at betegne ham som en lovkyndig mand, ligesom man ofte finder betegnelsen skáld brugt på samme måde om digterisk begavede mænd, uden at man derfor skal tænke på nogen fast virksomhed som hofpoet eller lignende. —

I indledningen til Frostathingsloven § 16 klages der over, at folk ikke vil gå til lagmændene og underkaste sig deres afgørelser. Heraf ser man, at det kongelige lagmandsembede ikke har været populært i midten af det 13. århundrede. Dette synes nu, skønt alle kongelige embedsmænd plejede at være forhadte i Norge, at tyde på, at lagmandsembedet har været en ny form, der ikke før har haft noget tilsvarende, ti hvis de ældre lagmænd havde

navnet Gyrðr temlig hyppig som båret af disse: således har vi (foruden den i Hyndluljóð omtalte Gyrðr Dagsson): Gyrðr Danakonungr, Gyrðr jarl Sigvaldason, Gyrðr Guðinason, Gyrðr skipper (af Svend Ulfsons hird) og muligvis den før omtalte Gyrðr víkingr. Også i Sverrig synes navnet at have været brugt, således forekommer der en Gwrther i Dipl. Suec. I, p. 141 i et dokument af tvivlsomt datum, måske fra året 1200.

haft væsentlig den samme virksomhed som de senere kongevalgte, vilde disse have haft lettere ved at blive anerkendte.

Man må derfor vel, efter de oplysninger man middelbart og umiddelbart kan få af kilderne om de norske lagmænd i den ældre tid, holde sig til Munchs og Keysers mening, nemlig at lagmændene ikke har været beklædte med nogen offentlig myndighed, men at de blot har været privatmænd, der ved deres kendskab til love og retssædvaner udmærkede sig frem for de øvrige, som oftest af bondestanden, men man finder dog også lændermænd omtalte som lovkyndige (om end ikke betegnede med udtrykket lögmenn), således Jon Mörnef. At denne lovkundskab, i alt fald i den senere tid, har været knyttet til og ligesom er gået i arv i visse familjer, uden dog at andre vare udelukkede derfra, er i sig selv meget rimeligt, og bekræftes tildels derved, at dette vides at have været tilfældet i Island. At sådanne lovkyndige mænd have haft en større indflydelse end andre, er en selvfølge. Dette forhold har da i tidernes løb udviklet sig derhen, at lagmændene næsten blev til en egen klasse mennesker, efterhånden som lovene tiltog i omfang og et fuldstændigt kendskab til dem blev vanskeligere for almuen.[1]) — Man må vistnok antage, at det er ved disse lovkyndige mænd at lovbøgerne først ere blevne optegnede, og disse ere da vel nærmest at betragte som et slags hjælpebøger til lettelse af lovstudiet. Heraf kan da lovenes ejedommelig holdte stil, t. eks. den hyppige brug af første persons pronomen, og udtryk som: »hèr í Gula«, meget let forklares, og man behøver ikke at ty til den intet steds bekræftede antagelse, at det har været en pligt for lagmændene at oplæse loven på thinge. En anden sag er det, at de kongelige lagmænd bleve forpligtede til at oplæse lovene; ti samtidig undergik disse ikke ubetydelige for-

---

[1]) Derved bliver Gyrðr Gunnhildarsøns lagmandstitel let forklarlig.

andringer (Hakon den gamle og Magnus lagabæter), som folket måtte lære at kende, for at kunne rette sig derefter. Desuden lå deri en både for konge og folk ønskelig garanti for lovenes overholdelse og efterlevelse, idet folket derved, at dets kendskab til lovene bestandig opfriskedes, på den ene side blev sat i stand til at se, om lagmandens dom i hvert enkelt tilfælde var i overensstemmelse med loven, og på den anden side dets retsbevidsthed skærpedes, så at det vidste hvad man skulde gøre og lade i den daglige handel og vandel. —

På mødet i Bergen 1224 fremtræde der adskillige (9) lagmænd og afgive erklæringer om, hvor vidt nogen anden end Hakon Hakonssøn har ret til kongedømmet i Norge. Her fremtræde de for første gang som havende hver sin lögsaga. Tillige siger kong Hakon, at Gunnar grjonbak er den ældste lagmand i Norge »ti han tog (imod) lögsaga i kong Sverres og erkebisp Eysteins dage«. En anden lagmand, Thord skolle, siger at hans fader, som også hed Thord, var bleven kaldt for lagmand, og det må så vel antages at denne er bleven det samtidig med Gunnar grjonbak.[1])

Her ser man nu for det første, at lagmændene ere embedsmænd, da de have hver sin lögsaga, altså en tydelig afstukken virkekreds, og sammenholder man dette sted med stedet i Frostathingslovens indledning § 16, hvor det ligefrem siges, at lagmændene bleve indsatte og lønnede af kongen, så må man antage at det samme gjælder om de på Bergensmødet tilstedeværende lagmænd. Dette fremgår jo også af Gunnar grjonbaks ord: »þá er Sverrir

[1]) Hvis man da ikke af ordet hèt = hed ɔ: blev kaldt for, har grund til at antage, at der her kun var ment en lovkyndig mand: hèt lögmaðr = blev kaldt for ɔ: anset for en lovkyndig mand; denne forklaring slutter sig nærmest til ordene.

konungr fèkk mèr þetta starf &c.«. Heri er jo også alle enige, og man behøver derfor ikke at søge flere beviser derfor.

Da det nu således er at anse for sikkert, at lagmændene allerede i kong Hakon den gamles tidligere regeringsår vare kongelige embedsmænd, så fremstiller sig det andet spørgsmål: Om lagmændene først under ham ere blevne kongelige embedsmænd eller tidligere, og i så fald hvor tidlig. Her har man nu kong Hakons ord om Gunnar grjonbak og dennes egne ord at holde sig til som den eneste positive angivelse. Af begges ord fremgår det, at Gunnar er bleven lagmand under kong Sverre og beskikket af ham. Det angives også at erkebisp Eystein den gang endnu levede. Det skulde altså have været før 1188, da Eystein døde den 26. januar det år. Tager man denne angivelse for gyldig, og der synes ikke at være nogen grund til at betvivle dens rigtighed, så er lagmandsembedets tilstedeværelse under kong Sverre dermed given; men så er der jo endnu den mulighed tilbage, at lagmandsembedet er ældre end Sverre.

Nu siger kong Hakon om Gunnar grjonbak: »hann er ok eldstr lögmaðr í landinu,« ɔ: han er også den ældste lagmand i landet, og dette må vel tydes således: han er den der først blev lagmand her i landet; men det kunde dog også betyde: han er den der længst har været lagmand (er ældst som lagmand); dog skulde man i så fald vænte nú foran eldstr. Også det, at Gunnar angiver (og Thord skolle ytrer sig også på en lignende måde) hvilken virksomhed kong Sverre havde overdraget ham, og synes at fremhæve denne som noget forhen ukendt, tyder efter min mening på, at der før ham ikke har været lagmænd med den samme virksomhed, og at han har været den første lagmand med bestemt embedsmyndighed. Da nu, som ovenfor omtalt, den ældre Gulathingslov ved sin tavshed om lagmænd negativt beviser disses ikke-tilværelse som offentlige embedsmænd (se p. 175), så fremkommer der en til vished grænsende

sandsynlighed for, at lagmandsembedet virkelig først er oprettet under kong Sverre. At Sverres saga ikke omtaler det, kan ikke antages som gyldigt modbevis, ti den beskæftiger sig i det hele taget mest med hans krigsbedrifter, uden at tage videre hensyn til hans statsstyrelse og ordning af rigets indre forhold. Man ved dog så meget, at Sverre i de forholdsvis rolige år efter kong Magnus' fald, 1184—1188, og i de følgende år, når krigen levnede ham tid dertil, hovedsagelig beskæftigede sig med ordningen af rigets indre anliggender, ligesom også, at kongemagten blev gjort mindre afhængig af gejstlighed og aristokrati, end den havde været under kong Magnus. Et af de kraftigste midler til at opnå denne hensigt måtte det være at bringe hele retsvæsenet i afhængighed af tronen, og det er ikke rimeligt, at Sverre ikke skulde have indset dette og handlet derefter. Om lagmandsembedet derimod allerede under Sverre er blevet fuldstændig og nøjagtig bestemt og ordnet, eller først senere, samt om lagmændene fra begyndelsen af har været så mange som under Hakon den gamle, er ikke let at afgøre. Dog synes lagmændene allerede under Sverre at have fået den samme dommermyndighed som de senere havde; antallet er endnu under Hakon den gamle usikkert.

Vi se altså, at de overleverede historiske kilder ikke umiddelbart give nogle sikre holdepunkter til bedømmelsen af de norske lagmænds karakter før Sverres tid, da deres udtalelser ere så få og uklare. Middelbart give derimod de opbevarede love os et bevis (om end ikke absolut sikkert) for, at der ikke har været nogle lagmænd som offentlige embedsmænd i Norge på kong Magnus Erlingsøns tid. Sammenholder man hermed forskellige andre omstændigheder, t. eks. at der i de fra Norge befolkede lande (i alt fald i Island) bleve dannede nye navne for at betegne den nye lovsigemandsvirksomhed, samtidig med at den gamle betegnelse lögmaðr i betydningen lovkyndig mand holdt sig ved siden af; at den nye lagmandsinstitution i

Norge havde vanskeligt ved at trænge igennem; at ordet lögsaga, som betegnelse for en lagmands embedsmæssige virksomhed, først efter Sverre bruges om norske forhold, så har man heri beviser nok for, hvad der også må være meningen i kong Hakons og lagmand Gunnars ord på Bergensmødet, at det har været kong Sverre, der indførte lagmandsinstitutionen som sådan, og at der før hans tid ikke har været nogle offentlige lagmænd. — Da lagmænd dog omtales før Sverre, er man henvist til at tænke sig dem som private, for sin lovkundskab højt ansete mænd, på samme måde som vi finde dem på Island. Fuldstændig kan dettė ikke bevises, men da der dog ere steder i kilderne, der tale for det, hvorimod det ikke modbevises af noget kildested, ligeså lidt som af andre omstændigheder, så er der ingen grund til at tænke sig, at det har været anderledes.

De norske lagmænd efter Sverres tid vedkomme ikke denne afhandling, da deres stilling er temmelig klar og ikke er bleven omtvistet.

BEMÆRKNINGER TIL NOGLE STEDER I SKÁLDSKAPARMÁL.

AF KONR. GISLASON.

SnE. I 468$^{16-18}$, Eyjolfr «Daðaskáld»:

«Dregr land at mun banda
Eiríkr und sik geira-
veðrmildr, ok semr hildi».

Hertil må föies

«gunnblíðr ok réð síðan
jarl goð vörðu hjarli».

(Se: Hkr. Ól. Tr. kap. 20 vers 2, 96 vers 3 og 4, 97 vers 2 og 3; Fms. II 288 begge versene; Flat. udg. I 519 vers 1 og 2.) De tre förste verslinier må opfattes i fuld overensstemmelse med Svbj. Egilsson; men de to sidste således: ok gunnblíðr jarl rjeð síðan goðvörðu hjarlí (jf. Aarbøger 1876 side 315 note (8)). I övrigt er det mig påfaldende, at stevet består af fem 'vísuorð'. Men hvis det er tilfældet, og hvis altså de to sidste verslinier ere en fortsættelse af de tre förste, ventede man ræðr i stedet for «réð». —

SnE. I 472$^{7-10}$, Þjóðolfr Arnórsson. Jeg indser ikke, hvorledes «Ýr» skal kunne passe her. Gunnar Pálsson's gisning (ör, bedre) örr falder derimod naturlig. —

SnE. I 472[12]—[15], Óttarr svarti. I en note til konungr hedder det lidt sködeslöst: «gramr, *eod. sensu*, **748**», som om konungr kunde her ombyttes med gramr. Men Óttarr kan ikke antages at have brugt gramr to gange i denne 'vísuhelmingr'. (I st. for Óleifr må man læse áleifr; og i st. for er må man læse es.) —

SnE. I 472[17]—[20], Hallvarðr, er bleven opfattet på fölgende måde: «Breið grund, bundin eitrsvölum hólmfjöturs nöðri, liggr und leiðar bör. Heinlands Höðr grandar hoddum». Til «nöðri» bemærker SnE. I: «*sic dedit Rask.;* naðri (navðri *cum puncto literæ* v *subscripto, Reg.*), *id., Reg., Wchart, 748, 1 e β*». I Reg. er «navðri» en ved «havðr» foranlediget skrivfeil (jf. Njála II 304[18]—305[29]), som skriveren selv har opdaget og rettet. At naðri er bleven ændret til «nöðri», må hidröre fra, at man ikke havde lagt mærke til, at «ö» og a kunde danne helrim. Det rigtige er naturligvis haðr:naðri. Leiðar börr oversættes (SnE. I 473) ved «*bellicæ expeditionis dux*» og (Lex. poët. 508b[4]—[5] art. leið) ved «*dux expeditionis, rex*». Men jeg tror ikke börr (eller borr eller burr) kan betyde *dux*. Skulde ikke fölgende opfatning være nödvendig: Breið grund, bundin eitrsvalum naðri, liggr und holmfjöturs ^ leiðar ^ bör? Midgårdsormen kaldes da her ligefrem 'slangen', ligesom f. ex. hos Eysteinn Valdason («seiðr jarðar brá svá viðr, at osv. SnE. I 254) og Ulfr Uggason («Víðgymnir laust Vimrar | vaðs af fránum naðri | hlusta grunn við hrönnum» SnE. I 258).

Men imod at opfatte holmfjöturr anderledes, end som kending for 'hav' eller 'vand', synes t. ex. fölgende poetiske benævnelser på havet at tale. Skers (glym)-fjöturr (Markús Skeggjason, SnE. I 442[10]). (Sval)-fjöturr selju (Einarr Skúlason, SnE. ved Svbj. Eg. side 233_{16b}). Foldar fjötrar (Eiríkr viðsjá, Ísll[2]. II

366). Og især hólmfjöturr (Einarr Skúlason, SnE. I 328[4]): skýtr hólmfjöturr heita hrafni.

På den anden side kan holmfjöturr, som kending for 'slange', sammenlignes med fölgende slangekendinger.

Þinull fjalla (Grett[2]. 68[2].).

Reyrþvengr (Hallarsteinn, SnE. I 408). Sefþvengr (Háttalykill Rögnv., SnE. Svbj. Eg. side 242[19a] — hvor «sefþvengar rínvengi» synes at være en forvanskning af sefþvengjar rauðvengi eller lign.). Lyngva∧(frán)-þvengr (Egill Skall., Eg. kap. 31 vers 1). Urðþvengr (Ísll.[2] II 33; jfr. Jón Þorkelsson, Skýringar, 1868, side 9). Láðþvengr (Njála 1875 kap. 63[24]) i kendingen þvengláðs njörun. Hjarlþvengr Merl. II 39. Þvengr þundar beðju Grett[2]. 121_2—$_1$.

Storðar lykkja Krákumál 1.

Grundar seil Íslldr. 2. Seil rás Merl. II 12.

Rás (fagr)sili Merl. II 21. Foldsili, Einar Gilsson, Bisk. II 171[16] (hvor der står urigtig «foldsila»). — Ved siden heraf betegner f. ex. sili þjórnar, SnE. II 492[2], og (grá)sili stólmar, SnE. II 491_0, *havet*.

Men storðar, hos Ulfr Uggason, SnE. II 499_{6b}, behöver ikke at betyde mere, end 'slangen', skönt midgårdsormen er ment. **Grundar men** (*slange*) Harmsól 42 (i kendingen grundar∧mens ∧ «hrön»vengis ∧ gautr, hvor «hrön»- synes at være en urigtig stavemåde i st. for hryn-). — Ved siden heraf betegner f. ex. **jarðar men**, hos Rögnvaldr jarl, Flat. udg. II 483 (Orkn. 298), og **hauðrmen**, hos Þórkell «elfaraskald», Njála 1875 k. 77[108], *havet*.

Vallar baugr, Háttalykill Rögnv., SnE. Svbj. Eg. side 246_{7b}. Vallbaugr, Björn hinn krepphendi, Mork. udg. 143[3a] (Fms. VII 14_{3a}). — Ved siden heraf betegner f. ex. bólmar baugr, SnE. II 491_8, og eybaugr, f. ex. hos Einarr skálaglam Fms. XI 145[1] og Fsk. 53, *havet*.

Hringr myrkviðar, Ragnarssaga k. 8 sidste vers-

linie (Fas. I 259). Hringr »lyngva», Þórfinnr munnr, Flat. udg. III 244[13b] og Fms. V 234_{10} [jf. Óh. 1849 s. 93]. — Ved siden heraf betegner f. ex. 'hringr eyjanna', SnE. I 324[7], og foldar hringr, Ól. dr. Tryggv. 4, *havet*.

Foldar belti, Merl. II 43. — Ved siden deraf betegner f. ex. fenringar belti, SnE. II 491_{11}, og **jarðbelti,** hos Sturla Þórðarson, Hák. Hák. k. 318 vers 1 (jf. Flat. udg. III 218_{14b}) *havet*.

For nu at komme tilbage til fjöturr, så finder man dette i slangekendingerne: laufviðar fjöturr, Merl. II 42, og lundar fjöturr, ib. II 44. Selv holmfjöturr synes brugt i betydningen *slange* hos Einarr skálaglam i Vellekla, Hkr. Ól. Tr. k. 26 vers 1 (Fms. I 123[1]), i udtrykket holmfjöturs hjalmr, der synes at være en kending af samme art, som f. ex. holmreyðar hjalmr, Hornklofi, Hkr. Har. hárf. k. 17 vers 1, og snáks faldr, Einarr Skúlason, SnE. I 454[4]. Man har rigtig nok ment (Lex. poët. $377b_{28}$—$_{35}$ art. holmfjöturr), at holmfjöturr, i forbindelsen holmfjöturs hjalmr, var »per homonymiam id. qu. ægir». Men hvis ægir, *hav*, og ægir, »*territor*», — hvad der er al sandsynlighed for — udtaltes forskellig, kan her ikke være tale om homonymie. Og at holmfjöturr kan betyde *slange*, stöttes ikke alene af det oven for anförte, men også af **748**, i fölge SnE. II 428—429: »Ormr sá hæitir miðgarðzormr ær liggr vm ǫll lǫnd vtan þvi ær rætt at kænna orma alla sva til landa sæm sió kalla band æða bavg iarðar».

Kendingen holmfjöturs leið, *guld*, er af samme art som: orma leið, Njála 1875 k. 40[9]; móins leið, Grett.[2] 32; foldar humra leið, Líkn. 51; fránskeið, Plac. 9; snáka stígr, Íslldr. 8; naðrs (gló)stræti, Gissurr Þorvaldsson, Hák. Hák. k. 293 vers 3; svafnis bryggja, Guðmdr. Árna 16.

Og kendingen holmfjöturs leiðar börr siger da det

samme som f. ex. auðs börr, Háttatal 80, og baugs börr, Þjóðolfr Arnórsson, Hkr. Magn. góð. k. 31 vers 2. —

SnE. I 474[2]—[5], Einarr Skúlason: Verja hauðr með hjörvi osv. Det er ikke sandsynligt, at skjalden skulde have brugt to rosende epitheta, bjartir og framir, om kongernes krigere, men intet om kongerne selv. Jeg læser derfor med Rask: bjartra, nemlig döglinga. Jf. t. ex. göfugr þengill ... unir **bjartr** snöru hjarta Háttatal 4. —

SnE. I 474[17]—[20], Völu-Steinn:

Man 'ek þat 'es jörð við orða
endr myrk danar sendi
grœnnar gröfnum munni
gein hlöðynjar beina.

D. e.: Ek man þat, es myrk jörð gein endr gröfnum munni við grœnnar◡hlöðynjar^beina^danar^orða ^sendi. Vidensk. selsk. skrifter 5. række, hist. og philos. afdeling 4. bind, side 458—461. —

SnE. I 476[12]—[15], Þjóðolfr Arnórsson:

Gera vas gisting byrjuð
gnóg, enn ulf ór skógi
sonr[1] á sár at spenja
sigorðar kom norðan.

D. e.: Gnóg gisting vas byrjuð gera, enn (*da*) sonr sigorðar kom norðan at spenja ulf ór skógi á sár. Njála II 75. —

---

[1] Med hensyn til skrivemåden sonr på dette sted se SnE. I 462[15]—[16]:

«haukstalla» **konr**,
haralds bróður**sonr**.

SnE. I 478[4]—[7], Arnórr:

Svalg áttbogi ylgjar
ógóðr (enn varð blóði
grœðir grœnn at rauðum)
grandauknum ná (blandinn).

D. e.: Ógóðr ylgjar∧áttbogi svalg grandauknum ná. Enn grœnn grœðir, blandinn blóði, varð at rauðum. Aarbøger 1866 side 296 noten (= 'Qvantitet' 56 noten). Svelga (svelgja) styrer her dativ, ligesom f. ex. i: «Dreke sa hinn grimlege oc hinn ogorllege hann þyðir helvitis divp. er iafnan fysizt at suelgia oc glœypa þeim monnum er» osv. Barl. 57^{16-17}. Jf. Annaler f. nord. Oldk. 1858 side 103^{2-3} (af **675** side 4): (H)elvíti kennir hann (neml. Gud); því at þat geldr, sem hann býðr, þá, er þat gýtr, auk gleypir því, er hans er umboð til. —

SnE. I 490[2]—[5], Víga-Glúmr:

«Þá er dynfúsar dísir
dreyra mens á eyri,
bráð fèkk borginmóði,
blóðskjaldaðir stóðum».

Medtager man den förste 'vísuhelmingr' (SnE. I 232 og 422, Vígaglúmssaga k. 27 vers 3), Lattisk herr osv., frembyder den hele 'vísa' fölgende indhold (afset fra underordnede tillæg): Vore fjender vovede sig ikke ned til os, da vi «traf kamplystne diser på strandbredden». Vel muligt, at en og anden finder dette såre dybsindigt. Mig forekommer det i höi grad forskruet, eller rettere: meningslöst. I fölge sammenhængen (i sagaens kap. 27) synes Glúmr at ville sige: Vore fjender vovede ikke at nærme sig os, der, dækkede med vore skjolde, stode på strandbredden begerlige efter at kæmpe. Og texten må være forvansket, ikke alene i nogle af håndskrifterne, men, til dels, i dem alle. Sagaen har den horrible, næsten idiotiske, rettelse (!) «breið óx

brögnum mæða» i st. for «bráð fèkk borginmóði»; medens den på den anden side hæver sig over Edda ved den rigtige læsemåde svells, i st. for sals, más (U, i fölge SnE. II 353, 2), mens. Dreyra svell, *ensis*, ligesom f. ex.: sárs svell (i »ſarſ ruðv ſeg' | dreyra. ſuell aðr þorbíorg pellí»[1] 122 A, sáríss, blóðíss. Dreyra ∧ svells ∧ díss, *valkyrje*, ligesom f. ex. odda ∧ víf; jf. Gröndal's Clavis art. *Bellona* (side 32b—33a). Dynfúsar dísir må oprindelig have hedt dynfúsir dísar. Og forvanskningen er sandsynligvis gået for sig på den måde, at dynfúsir dísar er först, ved en sædvanlig art af skrivfeil, bleven til dynfúsar dísar, og dette så rettet (!) til dynfúsar dísir (da nom.-acc. plur. af díss hedder dísir — ikke dísar). Den hele sætning (jeg ser forelöbig bort fra det «blóð», der har sluttet sig, som förste led, til skjaldaðir) må oprindelig have lydt: þá 'es dynfúsir dísar dreyra svells á eyri ... skjaldaðir stóðum = þás stóðum skjaldaðir á eyri, dreyra ∧ svells ∧ dísar ∧ dyn-fúsir (d. e. *kamplystne*; *valkyrjens dön = kamp*). Med hensyn til resten af vor 'vísuhelmingr' må fölgende bemærkes. Læser man blóð (med Reg., U, I e β), får man det underlige: blóðskjaldaðir. Læser man derimod blóðs (med 748, 757, samt med Vígaglúmssaga 1786 og 1830), kommer den indskudte sætning til at hedde «bráð fèkk borginmóði blóðs». Men jeg véd ikke, om bráð blóðs kan være = sylgr blóðs. Det hedder rigtig nok (i slutningen af Hjalmars dödssang, Fas. I 428—429 og II 222): «þeim gef ek erni | efstum bráðir, | sá mun á blóði | bergja mínu». Og her synes meningen at være: *Det er den sidste örn, jeg giver* «bráðir», **i det** *jeg giver den*

---

[1] D. e.: Seggir ruðu dreyra (*rubefecerunt sanguine*) sárs ∧ svell áðr þ. f. — Opfatningen i Lex. poët. 798 b_{30}—$_{29}$ (art. svell), «svell sárs dreyra *glacies sanguinis, gladius*, Sturl. 5, 5, 1», er sikkert ikke rigtig.

mit blod at drikke; men det er ikke sikkert. Til det spörgende Hvárt munu ránar∧ræfrs-firðingar (= Ísfirðingar) virða slutter sig en 'vísuhelmingr', der fremstilles på fölgende måder. ¹) **122 A:** »at ſtalkıarllı st̃. ſteín | runınſ man kuɥa. valr ꝼecc bloðſ ıbýlív̄ b̃ | þ' ſtoꝛt at raða«. ²) Sturl. Kmh. 1817 . . .: »At stál-hiarli (hiali. *St.*) Sturlu (Sturla. *A. B. C. E. Gr.* Þ.) | steinrunnins man kunna | valr fèkk blóds í (úr. *C. St.*) biliom | brádir stórt at ráda». ³) Sturl. Oxford 1878: »At stál-hjarli Sturla stein-runnins man kunna | (valr fékk blóðs í byljum bráðir) stórt at ráða». I Lex. poët. finder man fölgende utilfredsstillende forklaringer hertil: α) side 771 a^{35-36} »ráða stórt stálhjarli *clipeum magna vi regere*»; β) side 775 a_{10-8} »steinrunninn, *ictu lapidis expressus* (steinn, renna), *de sanguine*: bylir steinrunnins blóðs, *pugna*». Da alt dette, ved förste öiekast, så lidt broget ud, faldt det mig ind, om ikke blóðs og bráðir lod sig på dette sted forbinde med hinanden. Men jeg opdagede snart det, jeg må anse for det oprindelige, nemlig: at stála[1] hjarls sturla | steinrunnins man kunna | valr fekk blóðs í byljum | bráðir stórt at ráða. D. e.: at sturla man kunna stórt at ráða. Blóðs ∧ valr fekk bráðir í byljum steinrunnins stála ∧ hjarls. (Blóðs ∧ valr, *ravnen*, = blóðvalr i Krákumál og Bandadrápa; se Lex. poët. Med kendingen stála hjarl, *skjoldet*, jf. Gröndal's Clavis art. *Clipeus* II, A, 3, a, bα, cα-β, B, 6, a,

---

[1] Verslinien at stála hjarls sturla er med hensyn til tonlösheden af den tredje stavelse et sidestykke til det umiddelbart fölgende 'vísuorð' (steinrunnins man kunna) så vel som til Tjodolv Arnorsson's bauð þessa för þjóðum (Hkr. Har. harðr. k. 96 vers 1, Fms. VI 420^{5}, Fsk. 141_{20}, Mork. udg. 119^{24a}, Flat. udg. III 396_{17a}) og til mangfoldige andre. I övrigt har verslinien måske oprindelig lydt stála hjarls at sturla.

bα, cα, C, 6, a, D, 3, osv. Steinrunninn, brugt om skjoldet, er et epitheton af samme betydning som f. ex. steindr [lind skerr í styr steinda Háttatal 10; osv.] og steinfarinn osv.; jf. Gröndal's Clavis side $55b_{13}$—$_{1}$.) — Videre har jeg ikke fört min undersögelse heraf; så at jeg for tiden ikke er i stand til at bestemme den ene af grændserne imellem de to sætninger i halvverset Þá 'es dynfúsir dísar ... skjaldaðir stóðum. —

SnE. I 500[1]—[4], en anonym 'vísuhelmingr':
«Hrauð í himin upp glóðum
hafs, gekk sær af afli,
börð hygg ek at ský skorði,
skaut Ránar vegr mána».

Udtrykket hafs glœðr på dette sted er bleven forstået på tre måder. [1]) Johnsonius lat. oversætt. af Njála side 195_{4b}—196: «hravd í himin vpp glódum hafs, i. e. ruebantur in coelum flammae maris; ubi brim s. aestus denominatur hafs glód, adlusione facta ad vocabulum brími». [2]) SnE. II 174[5]—[6]: «Hèr er úeiginlig líkíng milli möru elds ok náttúruligs loga». [3]) Ben. Egilsson Gröndal, i en håndskreven bemærkning, der tilfældig er kommet mig for öie, og som jeg tillader mig at meddele, under forudsætning af hans velvillige tilladelse: hafs glœðr «est *aurum*, quo naves ornatæ erant». Derpå henviser Gröndal til «lèk sollit haf golli» (SnE. I 500[15]), samt til Fms. VI 261—262 («er mornaði ok sól rann upp, sá þeir annan veg á hafit sem eldar brynni, var þat sagt Haraldi konúngi; hann sá til ok mælti þegar: láti sem tíðast tjöld af skipum vârum, ok taki menn róðr; Danaherr er kominn at oss...; mun morginsólin skína á drekahöfuð þeirra gull-lögð. Svâ var sem Haraldr konúngr sagði») og Fas. III 426 (Sörl. sterk. 11). — At den förste, dristige, tolkning skulde være den rigtige, er i höi grad usandsynligt.

Den anden, som S. Egilsson ikke forkaster, synes rimeligere, men bör dog, hvis jeg ikke feiler, vige for den tredje.

I sætningen «börð hygg ek at ský skorði» er præsens, skorði, påfaldende, da det hedder hlóð (ikke hleðr) i den förste; hvorfor skerðu (leβ; se SnE. II 600[16]) eller skerði (**748** og **757**; se SnE. II 451[17] og 534_{16}) synes at måtte foretrækkes. Meningen bliver da: *skibene* (bårne af himmelhöie bölgebjerge) *klövede skyerne*. Og til denne mening passer læsemåden börð bedre end borð.

Den fjerde sætning «skaut Ránar vegr mána» oversættes «*apex Ranæ lunam tollit*». Også her synes præsens at være i veien. Skulde ikke skaut være verbum? og Ránar vegr (*Rans vei*), i overensstemmelse med Lex. poët. 642a[31—32] (art. rán, fem.), = land ránar (SnE. I 324[4]), d. e. *havet*? Meningen bliver den samme. Med **skaut** ránar vegr mána jevnför t. ex. **skýtr** hólmfjöturr heita hrafni (Einarr Skúlason, SnE. I 328[4—5]) og kili **skaut** œst alda (Fms. I 165_5). —

SnE. I 500[14—17], Valgarðr: Lauðr vas lagt í beði osv. I denne 'vísuhelmingr' synes alt at være i sin orden, med undtagelse af beði, der ikke passer i formel henseende. Dette have måske de afskrivere fölt, hos hvem man finder æ i den förste stavelse: «bæði» SnE. I 500 (jf. II 600_{11}, hvor verslinien er skrevet «Laudr var lakt a bædi») og Fms. VI 180[12]; «bæde» Flat. udg. III 303[10b]*. Oprindelig må her vistnok have stået beðja, den ældre acc. plur. af masculinstammen beðja (nom. sing. beðr). —

---

* I fölge SnE. II 535[2] har **757** «beði» (anderledes SnE. I 500 note [13]). — **748** har skrivfeilen «beð» (SnE. I 500 note [18] og II 451_6) og Mork. skrivfeilen «bebi» (Mork. udg. side 19 noten).

SnE. I 500^{19}—^{22}, Óttarr svarti: Skáruð sköfnu stýri osv. Sylghár synes at måtte være indkommet i st. for et ældre sylghávar. Se Njála II 264^{12}—265^{12}. —

SnE. I 508^{9}—^{12}, Arnórr:

«Ömðit[5] ráð við Rauma
reiðr Eydana meiðir,
heit dvínuðu Heina,
hyrr gerði þá kyrra».

«[5]) eymþit, *U;* æymdit, *id., 748;* eimdi, *leβ*».

«Ömðit ráð» oversættes (I 509) ved «*consilia non celavit*». Og det hedder i Lex. poët. 623a^{7}—^{13}: ǫma (ǫmi, ǫmda *et* omþa[1]), *tacite loqui de re aliqua; tacite habere quid:* ǫmþit ráð við Rauma *non tacite habuit consilia (sua) adversus Römos, i. e. palam fecit, qua pœna Römos adficere decrevisset, SE. I 508, 3 (Dan.* ömmer[2] *clanculum loqui; it.* ymta, *Nj. Vers. Lat. 230, not.* t, ymptr, *F. VI 33)*». Et en sådan mening indeholdende «ǫma» (Reg. har i övrigt «ǫmþit [ǫ som begyndelsesbogstav]«) måtte være = œma og formodentlig afledes af óm- i ómun, i det man tillagde dette subst. betydningen *svag lyd* (jf. nyisl. ómur). Det graphiske forhold imellem («ǫma», eller nöiagtigere) ǫma (Reg.) og eyma eller æyma (U, 748) blev da det samme, som f. ex. imellem brœðr bœta fœðiz lœkinn mœðr stœði tœki œðri og henholdsvis breyðr bæyta fæyðiz leykinn mæyðr stæyði tæyki eyðri. Skrivemåden i Reg. var da den oprindelige — hvilket S. Egilsson er gået ud fra. Men bemærkelsen *celare* synes ikke at passe. Det er i det mindste ikke let at indse, hvad der skulde have foranlediget en ytring som den, at Harald ikke lagde

[1] Uden tvivl trykfeil i st. for «ǫmþa».
[2] Se vid. selsk. ordbog I 34b^{19}—^{20}, ömmer. Med ymtr (ymptr) eller det af dette ord afledte ymta kan det her omhandlede verb ikke stå i nogen umiddelbar forbindelse

skjul på sine 'råd' imod 'Raumar', da en slig åbenhed i kongens optræden ikke opstilles enten som modsætning eller som sidestykke til hans fremgangsmåde over for 'Heinir'. Det går nemlig ikke an at opfatte linieparret »Ömðit ráð við Rauma | reiðr Eydana meiðir» som en indirect angivelse af, at kongen ofte gik til værks på en listig måde. En slig angivelse vilde her savne grund og sammenhæng og ligesom falde ned fra skyerne. Harald kan rigtig nok, efter vore begreber, ikke frikendes for at have betjent sig af underfundige midler, når han anså det for nödvendigt. Men selv om Arnórr havde haft en anden mening, end Harald selv, om det berettigede og rigtige i dennes handlinger, så må man erindre, at skjaldene ikke pleiede at indblande dadlende hentydninger i deres æredigte. Endelig synes det klart, at vor 'vísuhelmingr' (»Ömðit...... kyrra») mener de begivenheder, der fortælles i Hkr.[1], Har. harðr. 76, på fölgende måde: »Vetr þenna fór Haraldr konungr upp á Raumaríki ok hafði lið mikit[2], bar hann sakir á hendr bóndum þær, at þeir hefði haldit fyrir honum skyldum ok sköttum, en eflt fjándmenn hans til úfriðar við hann; **hann lét taka bœndr, hamla suma, suma drepa, en marga ræna aleigunni**; þeir flýðu, er því kómu við; **allvíða lét hann brenna heröðin ok gerði aleyðu.** Svá segir Þjóðólfr:

Tók hólmbúa hneykir
harðan taum við Rauma» osv.

»Síðan fór Haraldr konungr upp á Heiðmörk ok brendi þar, ok gerði þar hervirki eigi minna en hizug .... Eptir þat lögðu bœndr alt sitt mál undir konung». De ved den federe skrift fremhævede steder svare da til »Ömðit ráð við Rauma».

---

[1] Jf. SnE. I 508 note [4].
[2] Harald havde ikke nödig at snige sig på sine genstridige undersåtter, som han tugtede landskabsvis.

Og der er desuden en påfaldende overensstemmelse imellem Arnors «Ömðit ráð við Rauma | reiðr Eydana meiðir» og Tjodolfs «Tók hólmbúa hneykir | harðan taum við Rauma». Eydana meiðir har stor lighed med holmbúa hneykir. Og «Ömðit ráð við Rauma» synes at udtrykke væsentlig det samme, som «Tók harðan taum við Rauma»[1]. Jeg har derfor allerede i 1874 (og, hvis jeg husker ret, endog tidligere) mundtlig erklæret mig for Eymðit som den oprindelige læsemåde, i det jeg afleder eyma af adj. aumr, ikke i bemærkelsen *ulykkelig*, men i bemærkelsen *fölsom*, osv., der findes ikke alene i det nynordiske öm, men også f. ex. i det gamle aumhjartaðr. Eyma betyder da egentlig *göre* noget *ömt* (*lægge ömhed i*); og eymðit ráð við rauma bliver = *lagde ikke ömhed* (*viste sig ikke ömhjertet*) *i sine beslutninger over for — skånede ikke — indbyggerne af Romerike*. Skrivemåden «ǫmþıt» (se oven for, side 195^{17}—^{18}) i st. for eymþıt er sikkert af samme art, som de i mine Frumpartar side 132^{6}—134^{2} anförte tilfælde.

Det SnE. I 508 note [9] anförte «hveina», som cod. reg. har i st. for heina, er åbenbart intet andet, end en simpel skrivfeil, foranlediget ved det umiddelbart foregående dvínuðu (skrevet «ðvınvþv» i cod. reg.). Jf. Njála II 304^{16}—305^{29}. —

SnE. I 508[13], prosa, er grunden til at U og **748** udelade viti vistnok den, at i deres originaler intet exempel har været anfört på brugen af dette ord. Men viti hidrörer dog formodentlig fra forfatteren til Skáldskaparmál, hvad enten han har haft i sinde at oplede og tilföie et bevissted,

---

[1] Man fristes til at tro, at Tjodolfs «Tók ... Rauma» har foresvævet Arnor, da han digtede sit «Ömðit ... meiðir», der vistnok har hört til 'erfidrápa Haralds' (jf. Fms. VI 198^{13}—^{15}).

eller han har ment at kunne undvære et sådant i et enkelt tilfælde. Beholdes viti, burde, efter min mening, linien (SnE. I 508[13]) interpungeres:

Viti. — Funi, sem osv. —

SnE. I 508[17] (i fölgende 'vísuhelmingr' af Einarr Skúlason: Funi kyndisk fljótt. | Enn flýði skjótt | hísingar herr | sá 'es hafði verr[1]) betyder hafa verr sikkert ikke *«victoria excidere»*, som det oversættes SnE. I 509, afvigende fra Lex. poët. 285a[32]. Hafa illa har (ligesom hafa vel) blandt andet en moralsk betydning: *være* — eller i alt fald *have grund til at være* — *utilfreds med sig selv, fordi man ikke har handlet retskaffent*[2]; *være, moralsk taget, i en slet (ubehagelig) stilling*; *have en slet sag*. I det af Möbius udgivne «Málsháttakvæði» hedder 3[1—2]: «Þjóð spyrr alt þat er þrír menn vitu. | þeir hafa verr er trygðum slitu»[3]. Her er hafa verr ganske det samme, som SnE. I 508[17], hvor skjaldens tanke er, at 'Hísingbúar' havde en slet sag og fölgelig ikke bleve tugtede uden grund. SnE. I 508[17] indeholder således et forsvar for kongen. Den så vel her som «Málsháttakvæði» 3[2] forekommende brug af comparativ (verr) vil måske være en og anden påfaldende, men er i virkeligheden correct, da det slette må være slettere, stå lavere, end det gode eller ikke slette i samme tankelinie. —

---

[1] Jf. Hkr. Ing. 19: «Eysteinn konungr Haraldsson . . . varð úsáttr við bœndr Ræni ok Hísingbúa; gerðu þeir samnað at honum, en hann hélt við þá orrostu ok hafði sigr . . . hann brendi ok mjök víða í Hísing. Síðan géngu bœndr til handa ok guldu gjöld stór, en konungr tók gisla af þeim.»

[2] At **handle** *ilde* betyder hafa illa, så vidt jeg véd, aldrig.

[3] Med hensyn til Lex. poët. 285a[27—32] bemærker jeg, at «þeir hafa verr er trygðum slitu» ikke er så stærkt som armr es vára vargr.

SnE. I 512[14]—[17], Gissurr. Denne 'vísuhelmingr' bör uden tvivl hedde:

Fylkir gleðr í folki
flagðs blakk auk svan hlakkar osv.

Se Njála II 305_8—308[16]. —

SnE. I 514[11], i en 'vísuhelmingr' af Þjóðolfr Arnórsson, bör læses (ikke herfengnum — eller harðfengjum — ljet stinga, men)

herfingnum ljet stinga.

Jf. Helrim 12_{11}—$_4$. — Skyndaðr er et underligt ord, da böiningen skynda (dœma) ikke pleier at afföde nomina agentis på -aðr (-uðr); se Njála II 140. Og formodentlig står skyndaði (SnE. I 514[13]) i st. for skundaði (— skundaðr afledt af verbet skunda perf. skundaða —). Dets y er da af samme art som y for exempel i: skóp hann fogla ok fiska ok setti »fýgla« í lofti en fiska í vatne; »Gýðf« fyrirætlan mátti eigi farask; allir »hlýt«, *alle ting*; Á þessa »lýnð« sýndi Guð oss ást sína; ór austri ok vestri ok norðri ok »fýðri«; »fýn«, *filius*; »ýrðv«, *fiebant*; »reði þrýmvr«, *tonitrua*; se end videre Frumpartar 22[6]—23[3]. —

SnE. I 514[10] (jf. **II 605**[3]), en helrimende verslinie af Sighvatr Þórðarson, hedder

nóregs auk gef stórum.

Udtalen nóregs og nóregr viser sig ikke alene her, men også [1]) på et andet sted hos Sighvatr selv (Hkr. Ól. helg. kap. 92 vers 10[6], Fms. IV 188_8, Óh. 1853 side 81[20a], Flat. udg. II 114_{13a}); [2]) hos Glúmr Geirason (Fsk. 30_8); [3]) hos Einarr skálaglam (Hkr. Ól. Tr. kap. 18 vers 2[8], Fms. I 94_8); [4]) hos Steinn Herdísarson (Hkr. Ól. kyrr. næstsidste kap. vers 3[6], Fms. VI 441) — og stemmer overens f. ex. med skrivemåden »Ef utlendr *maðr* nóreɴ *verðr* vegiɴ» Grágás (efter **1157**) ved V. Finsen I 169[10]—[11] og

«Ef sa maþ*r* a barn ept*ir* ut h*er* lavngetet *er* h*ann* *er* nórœɴ e*ða* hialltleɴzcr» (osv.) ib. II 25[13]—[14]. (Jf. «Tidskrift for Philologi og Pædagogik» 1865 side 255.) SnE. III 108[1] skriver S. Egilsson: «Sinnjor Nóregs! lát nú» osv. —

SnE. I 516[2]—[5], af Hallvarðr háreksblesi, synes at måtte opfattes:

Esat und jarðar höslu
— orðbrjótr dönum forðar
moldrekks — munka valdi
mæringr enn þú næri.

D. e.: *Ingen fyrste på jorden* (egentlig: *under verdenstræet*) *er Gud* (egentlig: *munkenes behersker*) *nærmere end du, Daners beskytter!*[1] Se Aarbøger 1868 side 359—365. —

SnE. I 520$_{15}$—$_{14}$: Harra kveð 'ek at hróðrgerð dýrri | hauklundaðan dana grundar. Denne hauklundaðr harri dana grundar er vistnok kong Niels, til hvem Markus vel må antages at have henvendt sit 'erfidrápa' om Erik eiegod. —

SnE. I 520 note [18] (jf. II 461 og 540). Det er naturligvis muligt, at den her, efter **748** og **757**, anförte 'vísuhelmingr' er taget af et digt, forfattet af Markus om Erik eiegod i dennes levetid. Men den kan også have hört til et drapa om Knud den hellige, med hvis navn Skáldatal sætter tre skjalde, Kalfr Mánason og Skúli Illugason og Markús Skeggjason, i forbindelse. Desuden har Markus måske ikke nöiedes med (på en måde) at tilegne kong Niels oven nævnte 'erfidrápa', uden at kvæde om denne fyrste selv

---

[1] Jf. 'Knútr verr grund, sem gætir | gríklands himinríki' og 'Knútr verr jörð, sem ítran | alls dróttinn sal fjalla'.

ved den samme leilighed, skönt Skáldatal tier derom. ‘Sveins brœðr’ passer i fölge Knytl. 23 (Fms. XI 212) ikke alene på Erik, men også på Knud og Niels. —

SnE. I 524 note ^{6} synes det efter **748** og **757** (se SnE. II 462^{15}—^{16} og 541^{18}—^{19}) anförte «hirð hygg ek hilmi stýrðu — hugins jól við nes Þjólar» ikke at kunne betyde «*puto regem corvorum cœtui epulas instituisse ad Thjolarnesum*». Men stýrðu må sikkert være en falsk læsemåde, og synes indkommet derved, at en afskriver, i hvis original der har stået (ligesom formodentlig i Morkinskinnas — se Mork. udg. 53^{11a}): «hirð hykk (eller hygg ek) hilmi gerðu», har reflecteret som fölger: «hilmir gerði hirð er meningslöst: gerðu må rettes til stýrðu». I jól (hugins jól) har den samme afskriver vistnok troet at se en tidsaccusativ. — Jf. i övrigt Fms. VI 55^{1}. —

SnE. I 524^{14}—^{17}, Jórunn:

«Bragníngr rèð í blóði,
beið herr konúngs reiði,
hús lutu opt fyrir eisum,
óþjóðar slög rjóða».

Her synes alt fuldkommen gennemsigtigt. Men SnE. III opfatter sætningen «Bragníngr rèð í blóði óþjóðar slög rjóða» således: «Bragníngr rèð rjóða óþjóðar slög í blóði»[1]. Skulde denne opfatning ikke hidröre fra distraction? Jeg ser ikke rettere, end at óþjóðar må styres af blóði. —

SnE. I 526^{2}—^{3}, Arnórr, Siklingà venr snekkjur | sjálútar konr úti, synes sammenhængen ikke at være Siklinga ^ konr venr sjálútar snekkjur úti, men Siklinga ^ konr venr snekkjur sjálútar úti. —

---

[1] Jf. ordstillingen SnE. I 525^{14}—^{15}.

SnE. I 526[9—10], Þjóðolfr Arnórsson: Lofðungr beið hinn leyfði | lífs grand. Således også: Hkr. Kh. III 164[3—4] texten, Hkr. ved Unger 621[19—20b], Fsk. 141 (dog «fékk» i st. for beið), Flat. udg. III 396. Endnu smukkere lyder: Lofðungr beið hins leyfða lífs grand (jf.: Hkr. Kh. III 164 note [6], Fms. VI 420, Mork. udg. 119); hvilket turde være det oprindelige. —

SnE. I 526[21—24], Óttarr svarti: «Engi varð á jörðu | ógnbráðr, áðr þèr náði, | austr sá er eyjum vestan | Ýnglíngr und sik þrýngvi». D. e.: «Áðr þèr náði, ógnbráðr Ynglíngr, varð engi sá á jörðu austr, er þrýngvi und sik eyjum vestan» (SnE. III). Afset fra enkeltheder i skrivemåden, synes alt her at være ægte. Jeg skal anföre ét exempel. Det sidste ord i den anden verslinie hedder [1]) i Flat. udg. II 182[2a] (jf. Hkr. Kh. II 160 note [5]) «nadut»; altså «áðr þèr (nom. plur. af anden persons pronomen) náðut», *för det lykkedes eder.* Men denne læsemåde giver ikke en så tiltalende, for kongen smigrende, mening, som náði. [2]) i **748** (SnE. II 463[15]), **757** (SnE. II 542[17]), Fsk. 79[16], Hkr. Kh. II 160[8], Hkr. ved Unger side 334[22b], Óh. 1853 side 99_{3b}: náðum. Men hvis (hvad der synes grund til at antage) nærværende 'vísuhelmingr' er taget af 'Höfuðlausn Óttars', har náðum ikke stået her fra först af; ti da Óttarr forfattede dette digt, kunde han ikke regne sig blandt kongens mænd, uden at göre sig skyldig i en usandhed, der, uden at nytte ham det allermindste, vilde have kharakteriseret ham som en krybende og tillige påtrængende person. [3]) i **1** e β (SnE. II 609[3]) «nadit»; altså náði med tilföiet negtelse, som om áðr betöd *saa længe (som).* Også denne variant skyldes uden tvivl en afskriver, formodentlig den, der skrev **1** e β. [4]) Man henvises fölgelig til Uppsalaedda (se SnE. II 344_2) og Konungs-edda, der begge have náði.

OM BRUGEN AF DET SAAKALDTE PRÆSENS PARTICIP I OLDNORSK.

AF M. NYGAARD.

Præsens particip har dels aktiv betydning og betegner tilstanden eller handlingen som værende eller foregaaende, dels passiv med bibegreb af skikkethed, mulighed, tilbørlighed og nødvendighed.

Den aktive betydning

findes navnlig ved intransitive verber, men forekommer ogsaa, især i en vis art skrifter, ved transitive.

I. Præs. part. af intransitive verber bruges hyppigst som apposition og attribut, sjelden i prædicering.

a) Appositivt bruges det almindeligvis henført til sætningens subjekt og udtrykker dettes tilstand eller stilling under handlingen, men i det klassiske[1]) sprog saagodt-

[1]) Ved »klassisk« forstaaes her sproget, saaledes som det findes i originalværker (digte, sagaer, love) indtil slutn. af 13de aarh.; disse er nemlig endnu i det væsentlige frie for paavirkning af fremmed stil og sprogbrug. — I det flgd. ordnes exemplerne saaledes, at først nævnes de mythisk-heroiske digte, dernæst sagaer og love fra den gode tid, saa oversat literatur og endelig »kongespeilet« som prøve paa originalværker af ræsonnerende indhold.

som udelukkende om en ydre, legemlig eller sanselig stilling eller tilstand:

skelfr Yggdrasils askr standandi (Völ. 51). fátt gat ek þegjandi þar (Háv. 104). œpandi nam (Háv. 139). át blundandi (Sig. 2, 1 pros.). grátandi Grimhildr greip við orði (Guð. 2, 34). leiddu landrögni lýðar úneisir grátendr gunnhvatan ór garði heiman (Akv. 12). sló hann sitjandi súlur í gögnum (Hym. 29). svá at fold fyrir fór skjálfandi (Grott. 12).

hann fagnaði henni hlæjandi (O. S. 78, 17). bað mjök grátandi Ólaf konung ljá sér máls ok heilsu (O. S. 249, 10). ef þér yrðit druknir ok lægit sofandi (Eg. cap. 12).

opt misgerum vér vakandi ok sofandi (Hom. 65, 32). standandi bað hann fyrir sér (Hom. 75, 4). Sceva mælti þá enn hlæjandi (Gisl. Pr. 215, 2). andvarpaði mjök ok grátandi einsaman mæltist viðr (Str. 75, 15). segja menn, at hann liti opt aptr lil borgarinnar þegjandi (Gisl. Pr. 258, 18). hér verðr þú at liggja fúl ok deynandi (Hom. 190, 31). þau lágu hjá hánum viku fastandi (Gisl. Pr. 84, 3). braut farandi vildi hann gefa þat (Hom. 8, 17).

knættim allir Jörmunreki samhyggjendr systur hefna (Guð. hv. 6). er hón hafði áðr sét vandliga athyggjandi, kendi at fullu (Str. 22, 29). er rétt trúir ok vel lifir ok vel lifandi varðveitir rétta trú (Hom. 4, 5). nema vér játtim iðrandi (Hom. 19, 3). Í dag tóku þeir Stephanum fagnendr[1]) í sína sveit (Hom. 74, 2).

---

[1]) I det ældre sprog forekommer i apposition den substantiviske bøiningsform. Saaledes i den ældre edda: grátendr (Akv. 12); samhyggjendr (Guð. hv. 6); dyljendr (Akv. 2); udenfor disse tre steder forekommer ikke i edda appositivt præs. particip i flertal. Fremdeles i homiliebogen (Kania 1864) foruden det anførte fagnendr: vér skulum af öllu hjarta kalla á guð, svá sem stynjendr í sýnda sótt (Hom. 91, 26). gjör vitum vér bergjendr en bækr lesendr hvert þetta lambs blóð er (Hom. 118, 22); kfr. hinir leiðréttusk af

Især føies et saadant appositivt particip til bevægelsesverber og verbet koma;

hlæjandi Völundr hófsk at lopti, grátandi Böðvildr gékk ór eyju (Vkv. 29). eisandi gékk und öðlingum lofðungs floti (H. H. 1, 28). hlæjandi Guðrún hvarf til skemmu (Guð. hv. 8). rannt at Óði ey þreyjandi (Hyndl. 45). þar kemr enn dimmi dreki fljúgandi (Völ. 72). kom þar ór runni Rígr gangandi (Rigsm. 37). kom þar af veiði Völundr líðandi um langan veg (Vkv. 10). Þá kom in arma út skævandi móðir Atla (Oddr. 29). unz at hári kom höll standandi (Oddr. 3).

þú fórt rasandi mjök (Nj. cap. 99, 32)[1]. hann fór kallandi (Nj. cap. 133, 10). nú munu þeir reyna, hvárt hann gengr grátandi undan þeim (Nj. cap. 54, 31). hón gékk þegjandi at Flosa (Nj. cap. 116, 47). kom þar farandi á þeiri hátíð (O. S. 245, 35). kemr standandi nðr (Fl. I, 146, 28).

gékk í brott grátandi (Str. 70, 37). kom hann þá hlaupandi sem skjótast (Str. 76, 27). dróttning kom þá ríðandi (Str. 66, 26). kvámu menn inn farandi (Gisl. Pr. 412, 16). kom fljúgandi í glygginn (Str. 78, 7). sá kömr hlaupandi um fjöll, yfirhlaupandi björg (Hom. 126, 4).

kom þar sígandi ór lopti ofan eitt akkeri (Kgs. 27, 36). þá kom friðsemi fram gangandi (Kgs. 107, 35). ef sá kemr inn farandi (Kgs. 83, 25).

Sjelden findes i det klassiske sprog participiet henført

---

kenningum postola, er úvitendr píndu dróttinn (Hom. 113, 6). Men: þá fara þessir veinandi ok válandi (Hom. 212, 16) samt vakandi ok sofandi (Hom. 65, 32); iðrandi (Hom. 19, 3).

[1]) Naar det heder: fór nú lýðrinn mjök rasanda (Gisl. Pr. 219, 27) er neutr. af part. brugt adverbialt, ligesom Nj. cap. 91, 34: mun þat nú svá aukanda fara um yðra svívirðing.

i apposition til objektet eller overhovedet et andet sætningsled end subjektet[1]):

lifanda gram lagði í garð þann (Akv. 33). sofanda myrði fróðan (Sol. 5). kfr. hóf hann sér af herðum hver standanda (Hym. 36). — engi skal gumna í gögn vega síð skínandi systur mána (Sig. 2, 23 »naar den skinner silde«). sumir segja svá, at þeir dræpi hann inni í rekkju sinni sofanda — vágu at hánum liggjanda (Br. pros.). sigrast á þeim, er mik sigraði sofanda (O. S. 70, 19). hann lagði Sigurð sverði í gegnum sofanda (Sn. E. I, 364; 6). at þeir skyldu ganga of nótt at hánum sofanda (Sn. E. I, 368, 18).

Noget oftere findes saadan henførelse i oversatte skrifter og idethele, hvor fremmed sprogbrug efterlignes: fann þar annan riddara sofanda (Str. 79, 8). drepa suma menn sofandi (Gisl. Pr. 114, 25). takit mik heldr lifanda (Gisl. Pr. 214, 29). hann fékk sér ok bik ok brennustein ok bar þar á þurran við ok skaut því loganda í skipin (Gisl. Pr. 245, 12). þó megu englar vitrask mönnum sýnilega, vaköndum ok sosöndum (Hom. 182, 12). ór hans síðu sofanda tók guð eitt rif (Gisl. Pr. 66, 3).

Navnlig forekommer i disse skrifter ved verbet »at se« præs. part. i app. til objektet istedetfor det almindelige sprogs akk. med inf.:

þá sá þeir skipit siglandi með innfallandi flóð (Str. 6, 12). sá þá at sér ríðandi (Str. 49, 28). sá hana þangat komandi (Str. 34, 21). af öllu því, er hón sá þar verandi (Str. 21, 26). sá hann þar gæzlumenn hennar sofandi (Str. 83, 23). Guiamar hljóp upp, þegar sem hann sá þær inn-

[1]) I app. til subjektet i akk. med inf.: at kváðu ganga grœnar brautir — Ríg stíganda (Rigsm. 1). Føiet til en inf., der ikke er henført til et bestemt grammatisk subjekt: gott er at ráða Rínar málmi ok unandi auði stýra ok sitjandi sælu njóta (Sig. 3, 17). þat er góðr vili at gera lystandi alla góða hluti (Hom. 70, 24).

gangandi (Str. 13, 6). sem mærin sá þá sofnandi (Str. 83, 10). sem hann leit hann komandi (Str. 28, 37).

Særskilt mærkes, at part. stundom føies appositivt til et nomen, der styres af præp. at (især forat udtrykke tid) saaledes, at part. med nominet smelter sammen til et begreb, og udtrykket bliver at oversætte enten ved til nominet i eieform at føie et verbalsubstantiv eller ved en tidssætning, hvori subjektet gjengiver nominet og prædikatet participiet. Dette udtryk, der oprindelig vistnok er i overensstemmelse med sprogets egne analogier[1]), bliver i latiniserende sprogbrug et bekvemt middel til at gjengive den latinske absolute ablativ:

at uppverandi sólu (Harb. 58; »medens sol er oppe). at uppvesandi sólu (Gul. 266). at komanda vetri (Kgs. 12, 16 »ved vintrens komme«, el. »naar vinteren kommer«.) at komanda degi (Kgs. 11, 19). at komanda morni (Kgs. 11, 22). til þess at komanda ljósi megi sól auðveldliga senda varma geisla í allar ættir (Kgs. 11, 20). at hallanda vetri (Kgs. 12, 8). at hnígánda degi (Kgs. 10, 35). at vaxanda vári (Kgs. 12, 10). kfr. at hálfþverrandi tungli (Kgs. 14, 17).

ef maðr er veginn í öldrhúsi at brennanda eldi eða í dags ljósi (modsat: at sloknum eldum Gul. 157). at týjanda guði (deo auxiliante Hom. 55, 13).

at hánum lifanda (»i hans levetid« el. »medens han lever (Kgs. 174, 33). eigi munut þér upp lúka þessum durum at mér lifanda (Gisl. Þr. 197, 8).

Enkeltvis findes det samme udtryk efter præp. á: á vaxanda vári (Kgs. 12, 19).

Stærkest viser sig den latinske paavirkning, naar udtrykket gaar over til en absolut dativ uden præp.:

---

[1]) Kfr. det ovenanførte: engi skal gumna í gögn vega síð skínandi systur mána (Sig. 2, 23 »naar den skinner silde«).

þóat hjún segi skilit millim sin, þá má hvárki þeira sér til forræði leita báðum þeim lifandum (Eids. 22).

Som det af de anførte exempler sees, føies i det klassiske sprog i regelen ingen nærmere bestemmelser til det appositivt satte præs. part., naar undtages endel grads- og stedsadverbier (mjök, inn, þar, fram o. l.). En fremmedartet brug er det at knytte bestemmende dertil et komplement, en instrumental eller modal dativ, dativisk og genitivisk styrelse eller en at-sætning:
réttlátir menn munu svá bjartir vera í upprisu sínni sem sól rennandi upp í heiði (Hom. 207, 21). knjám standandi fyrir henni svaraði henni blíðum orðum lítillátliga (Str. 22, 21). einn dag reið hann út af sínum garði — ríðandi ágætu essi (Gisl. Pr. 422, 14). ek var glaðr sem sterkr risi fagnandi rásarskeiði (Kgs. 138, 12). þeir sjá fjöllin skínandi af mikilli birti (Gisl. Pr. 400, 15). þá sá hann einn af sínum sveinum fylgjanda riddara einum (Str. 10, 38). sá þeir tvær meyjar komandi á tveim fríðum gangarum (Str. 72, 25). þar munum vér finna dróttinn eigi liggjanda í etu, heldr ríkjanda yfir englum (Hom. 71, 11).

vér skulum af öllu hjarta kalla á guð, svá sem stynjendr í sýnda sótt (Hom. 91, 26). hann leit upp í kvistu pílsins svá sem væntandi miskunnar (Kgs. 25, 21). gékk útan borgar at skemta sér svá sem hrósandi dirfð eptir brotit sáttmál (Kgs. 162, 16). svá sem væntandi, at hann mundi þar koma (Kgs. 141, 26).

I de sidstanførte exempler faar det appositive part. ved tilføielse af svá sem betydning af en (hypothetisk) sammenligningssætning. I almindelighed repræsenterer det derimod en tidssætning, enkeltvis med overgang til at udtrykke betingelse; f. ex. knættim allir Jörmunreki samhyggjendr systur hefna (Guð. hv. 6)[1].

[1]) Præs. part. af intransitive verber findes ogsaa sammensatte med nægtelsespartiklen ú — : hann mátti aldri úklökkvandi

b) Præs. part. af intransitive verber bruges fremdeles som attribut, men ogsaa her hovedsagelig af saadanne, der betegner en ydre eller sanselig tilstand eller handling:

brestanda boga, brennanda loga, gínanda úlfi, galandi kráku, rýtanda svíni, vaxanda vági, vellanda katli, fljúganda fleini, fallandi báru — verðit maðr svá tryggr, at þessu trúi öllu (Háv. 88). í veltanda vatni (Akv. 29). af geiri gjallanda (Akv. 5). með brennandum ljósum (Háv. 100). á hverfanda hveli (Háv. 84). fyr skínanda goði (Sigrdr. 20). sjaldan liggjandi úlfr lær um getr, né sofandi maðr sigr (Háv. 58). hverir ríða þar Ræfils hestum haf glymjanda (Sig. 2, 16). gífr fljúgandi (Völ. 49). átta vetr vartu fyr jörð neðan kýr mólkandi ok kona (Øg. 23). fundu á landi lítt megandi Ask ok Emblu örlöglausa (Völ. 20).

rigndi á þá blóði vellanda (Nj. cap. 156, 4). farandi konur kvámu til Hliðarenda (Nj. cap. 44, 16). brá niðr í rennanda vatn (Sn. E. I, 356, 26). þótt þar væri fyrir eldr brennandi (O. S. 243, 1). byrr var at blásandi (O. S. 170, 26)[1]). veðr var drífanda (O. S. 85, 35)[1]). hann hafði loganda eldbrand í hendi (Nj. cap. 129, 131). lifandi maðr (O. S. 230, 10). dugandi maðr (Nj. cap. 123, 86).

sem logandi eldr (Gisl. Pr. 435, 1). fann hón þar ekki vætta á nema riddara einn sofanda (Str. 6, 19). engill vitraðisk vaköndum hirðum (Hom. 69, 10). með vellanda vatni (Str. 28, 27). skyldi kœla brennandi tungu hans (Str. 29, 32). gangandi menn (Gisl. Pr. 142, 7). hafði í hendi fork mikinn af glóanda járni (Gisl. Pr. 186, 22). sett með skínandum gimsteinum (Gisl. Pr. 434, 23). gékk hón

---

um tala (Nj. cap. 111, 41). mátti þó enginn kvennmaðr við hana úgrátandi skilja (Gisl. Pr. 228, 16). hertuginn sló hann úvaranda undir kinnarbeinit (Gisl. Pr. 383, 5).

[1]) Ikke prædikativt.

til keldunnar með uppvellandi vatni (Str. 40, 7). allir dugandi menn (Str. 15, 32)[1].

boðar til víss, at þá kemr þegar eptir hann geislanda hvel ok skínandi sól (Kgs. 11, 27). með logandum geislum (Kgs. 45, 10). glóandi plógjárn (Kgs. 90, 26). með glæanda frosti (Kgs. 52, 33). birtandi sjónir (Kgs. 11, 24). tak eitt brennanda kerti (Kgs. 16, 2). allr þroti þjótanda hafs (Kgs. 54, 4). af afli gnýjanda gjálfrs (Kgs. 34, 19). glumrandi reiðiþrumur (Kgs. 52, 29). með skrapanda hagli (Kgs. 52, 28). ilmandi grös (Kgs. 12, 38). með gapanda munni (Kgs. 141, 26). undir gínandi rifum jökulsins (Kgs. 48, 28). af sindranda járni (Kgs. 47, 8). sendir ornandi geisla (Kgs. 10, 31). vellandi vötn (Kgs. 35, 29). með frosnum rótum ok drjúpandi kvistum (Kgs. 12, 32). með svá mikit lítillæti ok fölnanda andliti (Kgs. 99, 13). fljótandi vötn (Kgs. 137, 30). gróandi grös (Kgs. 158, 36). hverfanda hvel (Kgs. 76, 83). af fastanda manns munni (Kgs. 115, 24). lifandi skömm (Kgs. 80, 15). aðra dugandi síðu (Kgs. 103, 1). eigi skaltu berjask með ljúgandi höggum — eða með skjálgum skotum svá sem felmtandi maðr (Kgs. 85, 20). með minkanda afli (Kgs. 11, 2). at hœfa vel gletju álagi með fulltingjanda brjóstafli (Kgs. 84, 11). at sjá svá vel við komanda stormi um vetrinn (Kgs. 12, 13). þá tekr útsynningr við vægjanda skini (Kgs. 10, 35). steig ek harðliga yfir hvirfil fjalla með þrýstanda fœti (Kgs. 137, 35).

Saaledes i tilnavne: Þórir jarl þegjandi (O. S. 4, 11). Þorgils gjallandi (Eg. cap. 17).

Participiet kan smelte sammen med substantivet til et sammensat ord: í Vellandkötlu (Nj. cap. 104, 20).

Kun ganske enkeltvis sættes adjektivisk bestemt artikel foran participiet: sá hinn dugandi ræðismaðr (Str. 28, 29). Det er ogsaa sjelden at føie postpositiv artikel

[1]) frá dugandis mönnum (Gisl. Pr. 137, 21).

til substantivet: þat kerit, er vellandi vatnit var í (Str. 28, 39). þar af varð svá mikil birta loptsins, at skínandi málmrinn gaf af sér (Gisl. Pr. 400, 13). Men er part. sammensmeltet med substantivet, kan selvfølgelig den substantiviske artikel bruges: farandkonurnar (Nj. cap. 44, 87).

Sjelden og alene i kunstigere stil føies til dette attributive particip en verbal styrelse eller en komplementsbestemmelse:

hér á ek lopt ok kapellu ok þessa mey mér fylgjandi (Str. 7, 25). né fríðara hár, né hœgra at handla, né betr samandi kvennmanns höfði (Str. 40, 35). réttlæti er göfugleikr hugar veitandi hverjum sem einum hlut eiginligan metnað (Hom. 56, 13). er þó höfuðvápn bjúgr skjaldjötunn ryptandi með eldligum loga (Kgs. 91, 13).

Ligesaa sjelden er det at forbinde det som et nomen med genitiv: ek ríð hesti — ills valdanda (Nj. cap. 125, 15)[1].

c) I prædicering bruges præs. part. af intransitive verber i det klassiske sprog yderst sjelden:

svá lízt mér á þik, at ek mun þér vel unnandi verða (Nj. cap. 13, 96). ert þú nakkvars ráðandi hér (Nj. cap. 36, 106). er þat þó markanda, hversu hræddr ok skjálfandi maðrinn breyskr ok syndugr mun verða (Kgs. 172, 4). er þó enn lifandi sœmd hans (Kgs. 101, 35; kfr. 37). með því at faðir minn var lifandi (Kgs. 1, 9). er jafnan hans sœmd lifandi (Kgs. 80, 13).[2])

I oversatte skrifter bruges det derimod hyppigere og i forb. med vera findes participiet her anvendt som en omskrivning for simpel nutid eller fortid:

---

[1]) I sammensætninger: guð allsvaldandi (Kgs. 37, 9). æverandi faðir (Kgs. 132, 18). sveit fótganganda manna (Gisl. Pr. 267, 14).

[2]) I den ældre edda forekommer det ikke paa denne maade; derfor bør der vel heller ikke med Grundtvig læses gífr' ru fljúgandi (Völ. 49).

at vér sém dauðir heimi ok heims girndum, en lifendr guði (Hom. 115, 28). svá at vér sém bjartir af bindandi, skínandi af ást (Hom. 145, 24). þeir eru unnendr guði (Hom. 178, 6). várn dróttinn, er alls er valdandi (Hom. 138, 1). allra þeira er þá váru lifandi (Str. 49, 14). allr sem lifandi væri (Gisl. Pr. 434, 15). svá var fólkit rasanda (Gisl. Pr. 374, 14). né þeim er þannug váru komandi (Str. 34, 3). þá mœttu þeir sveini einum er komandi var frá unnustu Miluns (Str. 65, 16). hón er hér nú komandi at rœða við yðr (Str. 73, 18). hans fiðri alt var miklu framar skínanda en hit skærasta gull (Gisl. Pr. 401, 8). úti fyrir hallar durum var standandi einn malmarasteinn (Str. 74, 23). riddarinn er áðr var sofandi (Str. 6, 32). engi maðr er sá lifandi, ef þessi frú væri hánum unnandi, at hann myndi eigi bœtast af henni (Str. 25, 15). váru þeim svá leyniliga unnandi (Str. 75, 30). en hann sé með öngri atferð dugandi (Gisl. Pr. 300, 6). þessir váru niðrstígandi af ætt ok afspringi Enee Trojomanna hertuga (Gisl. Pr. 382, 26). var bóndi hennar mjök fagnandi þessum atburð (Str. 15, 13). svá at engi fann á henni, at nökkut væri henni mislíkandi (Str. 21, 26).[1])

Ogsaa som objektsprædikat er dette part. meget sjelden:

skal ek láta gera laugina heita ok vellandi (Str. 28, 13). fann hann hana hygna ok hœverska ok svá vel sér líkandi yfir allar þær, er hánum höfðu fyrr hugnat (Str. 24, 33).

Af exemplerne sees, at der til prædikativt part. af verber, som styrer dativ, kan føies en dativisk styrelse; dog findes ogsaa genitiv: nakkvars ráðandi (Nj. cap. 36, 106). alls valdandi (Hom. 138, 1).

---

[1]) Som de anførte exempler: lifendr (Hom. 115, 28), unnendr (Hom. 178, 6) viser, findes i det ældre sprog enkeltvis substantivisk bøining ogsaa, naar part. staar prædikativt.

II. Præs. part. af transitive verber forekommer hyppig i oversatte skrifter og, hvor fremmed sprogbrug efterlignes, navnlig som apposition og prædikatsord.

a) I apposition sættes det i alm. til sætningens subjekt. Det har da i regelen betydning af en tidssætning, nu og da betegner det dog nærmest aarsagen og med tilføiet svá sem kan det ogsaa repræsentere en (hypothetisk) sammenligningssætning. Participiet har her fuldstændig verbal karakter og forbindes ligesom et finit verbum med objekt, hensynsbetegnelse, en fjernere gjenstand i genitiv, en infinitiv eller en objektssætning. Hovedverbet udtrykker fordetmeste udsagn, bevægelse eller ankomst.

sneri hann aptr hestinum til borgarinnar svá mælandi (Gisl. Pr. 128, 21). talaði þá fyrir sínum mönnum svá mælandi (Gisl. Pr. 221, 4). hann sendi þá orð Antonio svá segjandi (Gisl. Pr. 210, 14). opt kærandi mælti hón (Str. 11, 23).

skundaði heim berandi barnit (Str. 18, 8). þar kómu kennimenn ok allr borgarlýðr harmandi svá skjótan dauða duganda manns (Gisl. Pr. 450, 23). þar kvámu fram loddarar ok leikarar fremjandi margskonar gleði (Gisl. Pr. 404, 1). reið til borgarinnar mjök íhugandi þenna atburð (Str. 69, 18). þakkaði henni mörgum þökkum kyssandi hana ok hálsfaðmandi (Str. 69, 10). sem þeir váru komnir í Bretland ríkar fórnir fœrandi (Str. 68, 5). þá kallaði dvergrinn á Desire sýnandi hánum rekkjurnar (Str. 46, 21). mælti aldri orð við menn þar upp gefandi önd sína (Str. 81, 16). er útifuglar taka at syngja siðvenjulegum söngum náttúru sinnar hvetjandi hverr annan til ástar (Str. 75, 10). frammi fyrir þvísa tjaldi lét hann göra einn gamm of brendu gulli þann sem með úskiljanlegri list sýndist fljúga fyrir þessu tjaldi, flytjandi þat svá eptir sér, hvert sem meistari Perus býðr, hafandi enn eitt helsi með gulligu togi (Gisl. Pr. 435, 1), svá at maðr verðr úmáttugr hugar síns gerandi þat, er

eigi gegnir (Hom. 51, 12). gjör vitum vér bergjendr en bœkr lesendr, hvert þetta lambs blóð er (Hom. 118, 22). nú er Adamr orðinn svá fróðr sem einnhverr várr vitandi[1]) góða hluti ok illa (Kgs. 117, 9). Adamr svaraði svá sem verjandi sína sök (Kgs. 108, 20). svaraði Saul sem verjandi sína sök (Kgs. 152, 23; kfr. 153, 28; 116, 12; 108, 26; 129, 7). þá svaraði David svá sem sjálfr dœmandi sik (Kgs. 151, 8). lagði hönd sína á heilagt altari svá sem játandi sik til hreinlífis (Kgs. 165, 1; 167, 12). — sjá þeir marga gryphones sœkja at hestinum slítandi þá kvika í sundr (Gisl. Pr. 402, 15).

tekr hann ágæta vel við hánum bjóðandi hánum ok hans mönnum til ágætrar veizlu (Gisl. Pr. 403, 29). sendi menn til Metellum með lítillátlegum orðum biðjandi sér lífs ok griða ok sonum sínum frelsis (Gisl. Pr. 133, 14).

alt til þess er riddarar hans ok vinir ok frændr kvámu til hans með rœðum ok ráðagerðum sínum eggjandi hann at fá sér eignarspúsu (Str. 20, 20). spakr maðr hræðisk guð í öllum verkum sínum vitandi sik hvergi mega flýja návistu hans (Hom. 26, 11). sœrði hana biðjandi, at hón slái strengina (Str. 83, 12). þá er Sadoch byskup — ok Barsabe dróttning sögðu Davidi svá sem harmandi, at hann var leyndr slíkum stórræðum (Kgs. 162, 37).

Sjelden er appositionen henført til objektet eller et andet underordnet led af sætningen. Paa den ovenfor under I, a omtalte maade bruges i app. til et af at styret nomen og i absolute dativsudtryk navnlig part. vitandi, áheyrandi, ásjándi (med ens vidende, i ens paahør, paasyn).

á einhverri hæð sjá þeir kvikendi hvœranda sik (Gisl. Pr. 401, 6).

vildu eigi hafa drepit þá at sér vitandum (Str. 50, 8).

---

[1]) hinir leiðréttusk af kenningum postola, er úvitendr píndu dróttinn (Hom. 113, 6).

mæltu, at þeir skyldu þat aldregi þola henni at gera manndráp þeim vitandi (Str. 16, 37). mælir hón öllum áheyrandi (Str. 22, 32). mælti konungr öllum áheyrandum (Str. 48, 7). mælti hón þá heimskliga öllum áheyrandum (Str. 15, 23). skaut hánum þegar af hestinum öllum félagum hans ásjandi (Str. 60, 17)[1].

hann má ekki góðs hafa án guði gefandi (sine deo donante Hom. 54, 13).

b) Prædikativt føies det navnlig til vera og danner en omskrivning for nutid og fortid (kfr. I, c). Ogsaa her kan tilføies en verbal styrelse, en infinitiv eller en objektssætning:

sá er þá var elskandi (Str. 36, 21). sögðu þeir, er skiljandi váru, at aldri heyrðu þeir fyrr annan strengleik jamgóðan þessum (Str. 68, 13). at augu þín sé upp lokin ok eyru þín heyrandi yfir hús þetta dag ok nótt (Hom. 131, 10). eigi eru þeir eigandi til þess at kippa frá þeim því, er fyrir öndverðu var til þeira skipat (Kgs. 174, 12).

var hann þá mjök áhyggjufullr um riddarann ok mart íhugandi (Str. 77, 37). sem hón var mjök slíkt kærandi (Str. 75, 33). hér megu hvárir heyra sinn dóm, ef þeir fá skilning ok gott tóm at vera skilvísliga þat skiljandi, er þessi bók er fram teljandi (Gisl. Pr. 448, 7 fgg). hón var jafnan myrkrum unnandi ok ljós hatandi (Gisl. Pr. 452, 1). vera heldr hatandi alla úráðvendi (Kgs. 92, 26).

lætst ei harparinn né glýjarinn vera nýtr, nema hann væri þenna kunnandi vel at gera ok görsamliga (Str. 68, 16). hann er eigi var vitandi, hvatt títt var, mælti (Str. 22, 39).

Enkeltvis findes part. prædikativt føiet til verber »at blive«: svá at í öllum löndum gerðust hinir margfróðustu menn mælandi sínna landa tungum (Str. 2, 14).

---

[1]) at úvitanda feðr mínum (Gisl. Pr. 410, 20). þeim úvitandum (Str. 77, 21).

Som objektsprædikat: ek gerða þik gangfœran, mælandi ok heyrandi ok sofandi (Hom. 191, 1).

c) Som attribut er part. af transitive verber meget sjelden forekommende:

bauð hann léttu jarðardupti at bera þung vötn yfir háleik lopts með teygjanda hita (Kgs. 137, 32). gaf ek sœtan blómstr aldinberanda viði (Kgs. 138, 10). skulum vér þvílíka miskunn veita þurföndum nángum (Hom. 136, 4). ver þú mikillát en ek biðill þik biðjandi (Str. 27. 1). þeim hefir betra þótt at stjórna viljundum mönnum en nauðgum (Gisl. Pr. 319, 11).

I det klassiske sprog bruges præs. part. af transitive verber yderst sjelden med aktiv betydning, og føies der en styrelse til et saadant, staar denne i genitiv:

appositivt: dyljendr þögðu (Akv. 2)

prædikativt: sá er vitandi er vits (Háv. 18). fárs var hann flýtandi (Atlm. 4). var Guðmundr flytjandi málsins (O. S. 126, 23). ef þú ert hugar þíns eigandi (Fl. 1, 553; 20). at vér hafim aldri slíks eigandi orðit (Fl. 1, 554; 34). kfr. vel fjáreigandi (Fl. 1, 134; 32). þó at hann sé hvárki vitandi, viljandi, verandi um aftak (Frost. 8). þóat hann sé vel vits eigandi sjálfr (Kgs. 75, 16). Hallfreðr var eggjandi, at við hánum væri tekit (Gisl. Pr. 25, 21).

attributivt: þaðan koma meyjar margs vitandi (Völ. 23). mæli ek svá fyrir, at þeir sé allir heyrandi váttar, er hjá eru at lögbergi, at ek skora þér á hólm (Nj. cap. 8, 23; kfr. 24, 23). Hrólfr skjótandi (O. S. 208, 2). nú ef hann er mælandi muðr, er menn koma til hans, þá skal hann orði ráða — nú ef hann er eigi mælandi muðr, þá skal erfingi orði ráða (Gul. 169).

III. Præs. part. af intransitive og transitive verber kan bruges substantivisk forat betegne den person, som udfører handlingen.

a) I klassisk prosa forekommer det dog meget sjelden saaledes, naar undtages ordet búandi, der fuldstændig er gaaet over til et substantiv (kfr. ogsaa fjándi, frændi) og endel retstermini, især dœmandi, sœkjandi, verjandi, vegandi.

dœmendr (Frost X, 12 o f., Gul. 86 o. f. Nj. cap. 56, 48). skal sœkjandi nefna sex menn ór dómi en verjandi aðra sex (Nj. cap. 97, 94; kfr. Gul. 35; 57; 86 o. f.; 37; 124; 266 o. f. Frost. IV, 8 o. f.; Grág. pag. 39 o. f.). kjósa Kol til veganda (Nj. cap. 65, 33; kfr. Frost. IV. 7 o. f.). finnanda spik (den del af spækket, som tilkommer hvalens finder Gul. 150). metendr — virðendr — hyggjendr (Gul. 320). hann skirskotar undir heyrendr þá er firi útan dóm standa (Gul. 269). nema sjándi eða segjandi sé at (Frost. IV, 23). eigandi (eier Frost. V, 16). ef lendir menn gerast mælendr eða ráðendr at því banni (Frost. V, 43). skal sœkjandi stefna veðjanda heim (Frost. X, 15). skal brigðandi kveðja leiglending (Frost. XII, 8). ef sá er eigi réttr teljandi (opregner Grág. pag. 48). sendir lendum ok lærðum — verandum ok viðrkomandum kveðju guðs ok sína (Frost. 1). margir eru spillendr at um vináttu vára (O. S. 114, 20).

I sammensætninger: eptirætlandi (Frost. IV, 23). ef hann er réttr eptirmælandi (Frost. IV, 24). landeigandi (Grág. pag. 11). sá maðr er lögráðandi er fjár enna ungu manna (Grág. pag. 17). þingheyjandi (Grág. pag. 44). samþingendr (Gul. 34).

Til disse substantiviske participier føies stundom postpositiv artikel:

han spurði, hvat títt var um vegandann (O. S. 117, 34). vegandans (Frost. VI, 3). vegandanum (Frost. VI, 6). ryðjandinn (Grág. pag. 49). sœkjandinn (Grág. pag. 69).

b) I poesi er denne brug hyppigere:

fjöturr fastr verðr við faranda hvern (Fjölsv. 10). fár hyggr þegjanda þörf (Sol. 28). opt sitjanda sögur um

fallask ok liggjandi lygi um bellir (Ham. 10). úreiðum augum lítið okkr þinnig ok gefið sitjöndum sigr (Sigrdr. 8). at háði né hlátri hafðu aldrigi gest né ganganda (Háv. 132). býðrat líðöndum löð (Fjölsv. 3). glöðum er betra en sé glúpnanda (Fafn. 31). und vegöndum (Guð. 2, 4). sá er á yrkendr fá (Háv. 59). rjúfendr (Vegt. 14). gefendr heilir (Háv. 2). eigendr ne lifðut (Guð. 2, 5). rýnendr né ráðendr (Akv. 10). jafnendr (Harb. 42). haldendr (Háv. 29). kfr. hann á formælendr fá (Háv. 25). hyggr sér alla vera viðhlæjendr vini (Háv. 24). viðrgefendr ok endrgefendr erusk lengst vinir (Háv. 41).

Deraf i navne: Verðandi (Völ. 23). Rennandi (Gr. 27). kalla álfar gróandi (Alv. 11).

c) Hyppigst findes den imidlertid i oversatte skrifter, og hvor stilen er paavirket af fremmede mønstre. Participiet forbindes her helst som et substantiv med genitiv, men der kan ogsaa dertil føies verbal styrelse:

fræða verandi ok viðrkomandi (Str. 16). móðir hans unni hánum yfir alla lifandi (Str. 3, 5). tveggja elskanda ljód (Str. 54, 3). þá er ek hafða sét hafnan siðsemi ok tjón hafnanda (Kgs. 1, 14). hugga ek harmanda, skenki ek þyrstanda, fæði ek hungranda (Kgs. 138, 20 fg.). oftar fellr blindr en sjándi (videns Hom. 8, 8). án kennanda (sine doctore Hom. 8, 11). nú er tíð lausnar iðrandum (Hom. 20, 5). man hann þann hafa hefnanda (ultorem Hom. 20, 15). hungr þurfanda (egentium Hom. 29, 9). hungranda önd (esurientium Hom. 31, 7). dœmendr (Hom. 37, 1 o. f.) ala gesti ok ganganda (Hom. 123, 6). skulum vér veita þurföndum líkamliga fœzlu (Hom. 136, 12). fyllendr, brennendr, logendr (Hom. 177, 18). munu þeir láta sér sóma at vera árnendr várir ok týjendr á dómsdegi (Hom. 188, 21).

heyrit nú stýrendr alls heims (Gisl. Pr. 117, 5). ágætr heims kennandi þjóðar (gentium doctor Hom. 6, 9). öllum er hreinlífi nauðsynlegt, en allra mest þjónandum altaris

Krist (ministris Christi altaris Hom. 34, 9). þess lífs unnendr (Hom. 117, 6). kfr. þú vart þeira formælandi (Gisl. Pr. 52, 28). hluttakendr dýrðar þeira (Hom. 83, 17). eptirlíkjendr pínslar þeira (Hom. 83, 18).

níttum vér eigi miskunn misgerandum við oss (in nos peccantibus Hom. 10, 11). sjá friðr er haldandi með góðum ok varðveitandi boðorð guðs (Hom. 9, 6). þessir eru léttir ok sœtir elskandum guð (Hom. 57, 18). heyrit þér samráðandi mér (Gisl. Pr. 173, 25). kfr. oftar misgerir úvitandi lög guðs (ignorans legem dei Hom. 8, 9).

Med postpositiv artikel: hjarta lesandans (legentis Hom. 7, 12). dœmandinn (Hom. 40, 3). hugskot iðrandans (Hom. 114, 9).[1])

Den passive betydning.

I passiv betydning betegner præs. part. »som er at gjøre« d. e. »som egner sig til at behandles eller til at blive gjenstand for en vis virksomhed«. Det udtrykker saaledes dels skikkethed eller værdighed (bekvem, skikket til at —, værdig, kvalificeret til at —) dels mulighed (som lader sig behandle, kan behandles) dels tilbørlighed og nødvendighed (som fortjener at behandles, bør, maa behandles).

Den passive betydning hører hjemme i transitive verber og findes baade i prædicering og i attributiv stilling, men har overhovedet ikke nogen udstrakt anvendelse.

Navnlig er det passive præsensparticip meget sjeldent som attribut, og hyppigst bruges det i forbindelse med verbet vera forat betegne, at en handling bør eller

---

[1]) En sjelden gang findes adjektivisk boining i det substantiviske part., frœða verandi ok viðrkomandi (Str. 1, 6). yfir alla lifandi (Str 3, 5). heyrit þér samráðandi mér (Gisl. Pr. 173, 25).

maa ske (er tilbørlig eller nødvendig). Denne forbindelse svarer til den latinske saakaldte omskrivende konjugation i passiv, og anvendes ogsaa fortrinsvis i saadanne skrifter, hvor latinsk paavirkning er kjendelig.

Hvor participiet er prædikatsord, er subjektet, og hvor det er attribut, det substantiv, hvortil det er føiet, en person eller ting, som i aktiv er gjenstand for verbets virksomhed. Det logiske subjekt sættes i dativ.

Prædikativt: at leita ef þaðan væri byggjanda landit (skikket til at bebygges, bebyggeligt Fl. 1, 429; 29). ef þeir fynni nökkut er þítt væri á landinu ok byggvanda (Kgs. 43, 20; kfr. 45, 20; upers. tveir þeir er byggvanda er undir Kgs. 45, 19). þat munda ek ætla, at siglanda myndi þetta þykkja veðr fyrir Jaðar, ef Erlingr Skjálgsson hefði veizlu búit fyrir oss á Sóla (O. S. 138, 19; egnede sig, var skikket til at seile i; kfr. sigla storm, ofviðri, Fritzner). mér er sagt, at þín fylgð sé fé kaupandi (Gisl. Pr. 25, 12; værd at kjøbe for penge, penge værd). skal ek þik gipta nökkurum þeim höfðingja, er mér sé eigandi vinátta við (O. S. 78, 26; hvis venskab er for mig værdt at eie). munu margir þat mæla, at yðr sé þat vel geranda (O. S. 117, 12; gjørligt). væri hánum nú vel göranda at hjálpa nökkut at þínu máli (Kgs. 143, 3). en þó at nógir mannkostir væri í brjósti Metelli þeir er góðum mönnum væri œskjandi (Gisl. Pr. 283, 7; ønskelig, værd at ønske; œskja e—ns el. eitt).[1])

svá at þeir kunni á því góða skilning, hverir hlutir elskandi eru fyrir sœmdar sakar ok góðrar meðferðar, eða hverir hlutir hatandi eru fyrir úsœmdar sakar (Kgs.

---

[1]) I sammensætninger med ú—: töldu þat flestir, at (veðrit) úsiglanda væri (O. S. 138, 17). skógarmanns þess, er úœll er ok úferjandi (ikke kvalificeret til at føres over sø Grág. pag. 12). hvat er oss sýnist at hváru með öllu útrúanda (utroligt; Gisl. Pr. 381, 16; trúa e—tt el. e—u). eru þau lönd sum úbyggvandi (Kgs. 16, 11; kfr. 21, 10 o. f.)

63, 24). hverir þeir hlutir eru, er höfðingjum sé veitandi (Kgs. 169, 26). þat er mannvit þess er biðr at beiðask þeira hluta, er viðrkvæmiligir eru ok vel veitandi (Kgs. 168, 14; kfr. 169, 29; 31; 3, 18 o. f.). eru slíkir hlutir harmandi (Kgs. 95, 6). hvetvetna þar sem stórglœpir eða stórsakir standa af, þá er þat engum manni haldanda (Kgs. 168, 33). Þess vil ek nú biðja yðr, at þér gerit enn meiri grein fyrir mér á þessu, hvat haldanda er, þat sem játat er, eða hvat rjúfanda er (Kgs. 168, 35). skalt þú þat víst vita, at eigi er þat nafn fyrirlítanda, svá sem svívirðingarnafn (Kgs. 62, 19). þær gjafar eru ok allar aptrtakandi (Kgs. 169, 39). þar er þú leitaðir eptir, hver grein er væri á þjónostum manna í konungs hirð, þá er þat skýranda (Kgs. 57, 31; kfr. 111, 22; 145, 29). er þat víst hverjum konungi athuga leiðanda (Kgs. 140, 10). sjá kynning guðdóms ok hyggjandi sannleiks er nemandi fyrir almennilega trú (discenda est Hom. 4, 3). sjá friðr er haldandi með góðum (Hom. 9, 6 custodienda est). þat er vitanda mildlegt verk víst (Hom. 28, 18 sciendum est esse pietatis opus). meir eru þeir harmandi (Hom. 40, 8). ekki er kristnum manni meir flýjanda en ofmetnaðr (Hom. 42, 17). með glöggum athuga eru merkjandi guðspjalleg orð (Hom. 71, 19). mykils er virðandi miskunn guðs (Hom. 100, 25). eigi er virðandi ásjóna manna í dómum (Hom. 38, 17).

Sjelden bruges det passive part. upersonligt med vera:

er frá hánum ekki lengra segjandi (Str. 35, 38).

Er subjektet en hel sætning eller en infinitiv, sættes i alm. i hovedsætningen som subjekt et þat, hvortil den substantiviske sætning eller infinitiven stilles i apposition:

þat er merkjanda, at tveir turturar eða tvær dúfur váru fœrðar fyrir Cristi (Hom. 99, 25). þat er vitanda, at fornir feðr ok spámenn höfðu mykla fýsi at sjá Crist (Hom. 100, 17; kfr. 108, 21; 110, 27 o. m. f.). þat er hugsanda, um hvat dœma er (Gisl. Pr. 173, 11). þat er vitanda huer-

jum er í þessu vill hlut eiga, at hann kunni vel at vita, nær er hann þarf hvert vápn ok i hvern tíma at hafa (Kgs. 88, 34). svá er þat markanda, at refsing er gott verk, ef hón er gör eptir réttdœmi (Kgs. 148, 28; kfr. 14, 21). er þat enn lítanda, hversu sök berr til handa (Kgs. 145, 38). þá er þat hugsanda, hversu mikillar gjafar hverr er verðr (Kgs. 170, 6). þá er hánum þat vel hugleiðanda, hvers hann er beðinn (Kgs. 170, 4; kfr. 169, 2). er þat vel til-leggjanda þeim til sœmdar at kenna þá með margföldu atkvæði (Kgs. 71, 23).

sjáit nú þá, hvárt meira er virðanda at mæla eða göra (Gisl. Pr. 300, 17). er ekki ifanda, at nær er þá heilagr andi hjörtum várum (Hom. 18, 14). fyrst er vitanda, hvat sé kraptr (Hom. 56, 5). er hánum vel hugleiðanda, hvat þat er, sem hann er beðinn (Kgs. 168, 38).

Af intransitive verber kan neutrum af participiet bruges i passiv betydning med verbet vera som et upersonligt udtryk, og dertil kan føies den styrelse, hvormed verbet forbindes i aktiv:

slíkt hit sama er rennandi (currendum est) með sannri ván til huggauar yfirlegrar mildi (Hom. 7, 2). allra hluta fyrst er manni leitandi (quærendum est homini) hvat sé sönn speki (Hom. 3, 6). þess er fyrst leitanda, fyrir hví dróttinn vildi hafa fjóra kennendr boðorða sinna (Hom. 78, 5). nær þeir tímar kœmi, er vel er til hættanda alls (Kgs. 12, 5). á tíma kváðut þér eigi, nær yðr þœtti fyrst til hættanda vera um várum at fara yfir höf (Kgs. 51, 3; kfr. 51, 4; 28—53, 33). i þeiri er skiljandi, hvat manni sé geranda eðr við hví sjánda (Hom. 56, 11). nú er fyrir því öllum vitrum mönnum viðrsjánda at verða síðrliga í höfum staddir (Kgs. 53, 12).

Ganske enkeltvis findes et lignende upersonligt udtryk af transitive verber med tilføiet objekt i akkusativ:

í hvern tíma gefanda er hverja gjöf (Kgs. 170, 7) kfr. ok kunna skilning á því, hverra hluta hann beiðisk, þeira er viðrkœmiligir sé ok hinum er vel veitanda (Kgs. 93, 17).

Omvendt kan der findes part. af verber, der styrer dativ eller forbindes med præp., brugte i passiv betydning paa samme maade som part. af transitive verber:

kunna þat vel at sjá, hverir hlutir er hánum eru vel veitandi eða hverir viðrsjándi (sjá við e—u Kgs. 93, 19). eða svá ok, hverir víst eru viðrsjándi ok hafnandi (hafna e—u; dog ogsaa e—tt), ef muðr vill siðarsamr vera (Kgs. 56, 33); kfr. de ovenfor nævnte œskjandi (œskja e—ns el. e—tt); utrúanda (trúa e—u el. e—tt).

Attributivt: tel ek hann eiga at verða um sök þá mann sekjan, fjörbaugsmann, því at eins ferjanda né festum helganda, nema fjörbaugr eða alaðsfestr komi fram at féránsdómi (Nj. cap. 144, 26 fg.) sveinninn íhugaði, at hánum var betra at bíða með biðlund en skunda með heimskri hrapan ok af fallanda vón missa tilsjó sínnar ok vættandi vánar (Str. 55, 5 fg. som var at vente; kunde ventes; vænta e—s el. e—tt). þeir menn er sekir fara útan, héðan ferjandi menn (Grág. pag. 96).

I sammensætning: þat var haffœranda skip at vexti (O. S. 113, 20; skib, som var skikket til at føres ud paa havet). tel ek hann eiga at verða um sök þá sekjan skógarmann, úœlan, úferjanda, úráðanda öllum bjargráðum (kfr. ráða e—nn ór lífi, vanda Nj. cap. 73, 25). tel ek hann eiga at verða um sök þá mann sekjan, skógarmann úalanda (= úœlan), úferjanda, úráðanda öllum bjargráðum (Nj. cap. 141, 17). þeir spurðu, at Julius var skamt þaðan með úflýjanda her (Gisl. Pr. 194, 16).[1])

---

[1]) Af reflexive verber træffes meget sjelden præs. part. i reflexiv form, dels i reflexiv betydning; f. ex. þau skalt

Staar participiet i aktiv betydning, betegner det substantiv, hvortil det hører, en person eller ting, som er i den tilstand eller udfører den handling, som verbet udtrykker; staar det i passiv betydning, betegner substantivet gjenstanden for verbets handling i aktiv. I enkelte tilfælde føies dog præs. part. attributivt til et substantiv paa en friere maade, idet der ikke finder noget saadant bestemt logisk forhold sted, men handlingen eller tilstanden alligevel opfattes som i en eller anden henseende staaende i forbindelse med gjenstanden, saaat denne kan karakteriseres derved:

lýsti hann löglýsing ok í heyranda hljóði at lögbergi (Nj. cap. 8, 16; kfr. 73, 30; 141, 23 stilhed, hvori man kan høre). er nú gott beranda borð á horninu (Sn. E. I. 156, 23 »en god bærerand«, en saadan rand, at indholdet godt kan bæres). nú mun eigi sitjanda hlut mega í eiga (Nj. cap. 74, 1 have siddende del i noget d. e. saadan andel, at man kan blive rolig siddende). á deyjanda degi (O. S. 244, 27 den dag, da man dør). ven þú hest þinn góðan um at kasta á hlaupanda skrefi (Kgs. 84, 11 i løbende skridt). hafði hvergi haldanda hug (lyst til at stanse?), útan fór sem einn kaupmaðr (Gisl. Pr. 144, 6). fór ek fagnandi til hinna hæstu bygða með hrósanda herfangi (Kgs. 138, 17 med bytte, som man roser sig af). leynandi lestir (Frost. X. 48 lyder, som man skjuler for en; leyna e—nn e—u).[1]

þú framleiða með sótt ok nálgandisk lífsháska (Kgs. 117, 6), dels i passiv betydning, f. ex. eigi er við þat reiðandisk (Kgs. 137, 3).

[1]) Men: kykfé alt er maðr kaupir, þá skal engi öðrum svik selja né með leynanda löstum. þat er leynanda löstr á kykfé, ef þat drekkr sik sjálft, þá skal sverja er seldi eðr sjálfr hafa, at hann vissi eigi leynanda löst (Gul. 44; kfr. 57); her synes part. anderledes opfattet, nemlig som gen. hankj. substantivisk brugt; kfr. finnanda spik (Frost. XIV, 10).

Man kan hermed sammenligne vort: »staaende plads, siddende plads (stillesiddende liv), blivende sted, svimlende høide, faldende syge, klingende føre, flyvende fart, med grædende taarer«, hvilke udtryk ligesaavel som »mit iboende hus« o. l. nærmest dog er at anse for germanismer (sitzendes leben, keine bleibende stätte haben, eine schwindelnde höhe; kfr. Grimm d. G. IV 66 fgg.).

Det er med hensyn til nutidsparticipiets forekomst i den norrøne literatur strax iøinefaldende, at dets anvendelse falder meget ujævn; stundom kan man læse mange sider uden at støde derpaa, til andre tider træffer man det, ret som det er. Navnlig i sagaer fra literaturens bedste tid træffes det meget sjelden. I Njáls saga (Kjbhn. 1875) har jeg saaledes kun fundet det ialt 30 gange paa 370 sider (deri iberegnet endel gjentagelser af den samme juridiske frase), i Ólafs saga konungs hins helga (Krania 1853) 20 gange paa 251 sider og i Færeyinga saga (i Flatöbogen) 8 gange[1]). Betragter man forholdet i den ældre edda (Grundtvigs udgave), træffes participiet der hyppigere (80—90 gange paa 184 sider), men ikke en eneste gang i passiv betydning. Vender man sig derimod til en anden art skrifter, nemlig oversættelser eller bearbeidelser fra fremmede sprog, er der en væsentlig forskjel. Skjønt de i tid er nogenlunde samtidige med de nævnte historiske værker og saaledes viser sproget fordetmeste paa samme standpunkt, tildels endog er ældre og derfor stundom har antikere former, er dog dette participium her omtrent ligesaa almindeligt, som det der var sjelden forekommende. I Strengleikar (Krania 1850) træffes det paa 83 sider 91 gange og i »Gammel norsk homiliebog« (Krania 1864) over 200

---

[1]) Der er her ikke taget hensyn til de drottkvædne viser.

gange paa 216 sider, og hvad der er det vigtigste, en betydelig del af de forekommende exempler viser en anvendelse, som enten slet ikke eller kun enkeltvis findes i originale arbeider. Nærmere beseet bliver denne her optrædende brug af participiet et af de karakteristiske mærker, der skiller den ædlere norrøne stil fra den kunstigere, mindre ægte, af fremmed sprogbrug paavirkede stil, der først kommer tilsyne inden den oversatte literatur, men derfra under literaturens forfald faar et stærkt indpas ogsaa paa andre feldter. Den klassiske fortællende prosa fra det 13de aarhundredes bedste tid er endnu i alt væsentligt fri for denne fremmede farve. I »Kongespeilet« er den derimod allerede kjendelig tilstede nærmest vel paa grund af skriftets ræsonnerende indhold. Her er derfor ogsaa præs. part. langt almindeligere end i de samtidige sagaer (169 gange paa 175 sider; Kraniaudg.), men den fremmedartede brug af formen er dog ikke særdeles hyppig.

Jeg har for den her omhandlede form benyttet den gjængse benævnelse præsens participium, uagtet det vistnok er tvilsomt, om man har ret i uden videre at henføre den til participiernes klasse. Efter den almindelige definition adskiller participiet sig fra adjektivet dels ved sin verbale styrelse dels ved sin tidsbetydning. Hvad nu det første punkt angaar, dannes denne form i det klassiske sprog med aktiv betydning saagodtsom udelukkende af intransitive verber, der ingen styrelse har, og forsaavidt den dannes af transitive, har den i regelen ikke verbal styrelse (akkusativ), men nominal (genitiv). Ogsaa tidsbetydningen er her ialfald lidet fremtrædende. Brugt attributivt og prædikativt er det aktive particip ganske et adjektiv, ikke mindre end det passive, og naar man i apposition synes at iagttage tidsbetydning, ligger denne maaske nærmere i selve det appositive forhold end i formen. I den fremmedartede anvendelse er derimod baade verbal styrelse

almindelig og tidsbetydningen mere udpræget. Rigtigst kunde det derfor være at betragte disse ord paa -andi som adjektiver, der paa grund af sin lighed med fremmede sprogs (navnlig latinens) nutidsparticipier ved efterligning tildels har antaget karakter af et præs. particip.

Men hvorledes er de to forskjellige betydninger, den aktive og den passive, at stille til hinanden? er den sidste yngre end den første, og naar er den isaafald opstaaet? Derom er det vanskeligt at udtale sig med bestemthed. Vistnok forholder det sig, som paapeget, saa, at den passive brug ikke forekommer i den ældre edda, medens den f. ex. i »Kongespeilet« er temmelig almindelig. Deraf tør man dog ikke slutte, at den først er udviklet i en senere tid og slet ikke fandtes paa det sprogtrin, der repræsenteres af edda. Rimeligvis er den gammel, men har i tidligere tider været endnu mere tilbagetrædende i forhold til den aktive brug, end den senere blev. Men det synes at være sikkert, at de to betydninger ikke er lige oprindelige i alle slags verber, at de tværtimod fra først af har været knyttede til hver sin gruppe. Det samme suffix har, føiet til verbalstammen, af intransitive verber dannet et aktivt verbaladjektiv og af transitive verber et passivt. Saaledes er jo ogsaa tilfældet med det andet verbaladjektiv, det saakaldte fortidsparticip, at de samme suffixer i intransitive verber frembringer begrebet: »indtraadt i en vis stilling eller tilstand« (aktivt), og i transitive: »bragt i en vis stilling eller tilstand, paavirket, behandlet« (passivt). Det aktive particip har endvidere fra først af havt sin anvendelse i apposition og som attribut, ikke i prædicering, medens det passive fortrinsvis er benyttet i den sidste stilling. Senere er dette forhold forrykket, idet ogsaa transitive verber danner part. med aktiv betydning (meget sjelden faar man derimod omvendt passive part. af intransitive verber), saaat altsaa begge betydninger kan findes

ved siden af hinanden i samme ord. Disse aktive participier af trans. verber bruges først som substantiver til at betegne den handlende person, siden ogsaa adjektivisk. Samtidig dermed er man ogsaa begyndt at anvende det aktive part. i prædicering. Allersidst opstaar enkelte reflexivformede nutidsparticiper med reflexiv eller passiv betydning.

NOGLE YDERLIGERE BEMÆRKNINGER OM DOBBELTGRAVEN I VESTERVIG.

AF J. B. LØFFLER.

I nærværende Tidsskrifts Aargang for 1878 er Professor, Dr. Paludan-Müller fremkommet med en Bemærkning om Vestervigstenen, hvori den høitagtede Forf. søger at paavise, at der ved den af mig i 1875 foretagne Undersøgelse af Dobbeltgraven paa Vestervig Kirkegaard ikke er tilveiebragt et Resultat, der kan siges at støtte Folkevisens historiske Betydning, samt at de Forsøg, som dHrr. Overlærer Kinch og Biskop Kierkegaard have gjort paa at restaurere Gravstenens Indskrift eiheller yde Bidrag til det omhandlede Spørgsmaals Løsning. Hvad angaar dHrrs Tolkninger af Gravskriftens sandsynligt oprindelige Indhold, da skal jeg her ganske lade disse ude af Betragtning, og væsentligt kun dvæle ved den Side af Sagen, som jeg har behandlet i Aarbogen for 1876; den stedlige Undersøgelse af Gravsten og Grav, samt de Slutninger, jeg har draget af denne.

Naar Prof. Paludan-Müller indleder sin Kritik med at udtale, at Sagnet umiskjendeligt har været Forudsætningen for mine Spørgsmaal til Graven, saa at jeg tildels har formet disse efter det Hovedresultat, hvortil jeg ønskede at komme, da synes denne Yttring mig ingenlunde at være

berettiget. Efter at have angivet den Kilde, der, saavidt vides, første Gang (1594) stedfæster Sagnet om liden Kirstin til Vestervig, omtaler jeg Gravstenen, saaledes som den viser sig ved den umiddelbare Beskuelse, berører, at alle Texterne til Folkevisen henfører Dramaets Slutning til Vestervig Kloster, giver en Udsigt over Gravstenens og Gravens Historie, og gaar slutteligen over til Omtalen af det ved min Undersøgelse indvundne Udbytte, forud for hvilken jeg udtrykkeligen skikker den Bemærkning, at jeg kun nærede »lidet Haab om«, at Efterforskningerne vilde føre til et Folkevisen støttende Resultat. Jeg skjønner ikke, at denne Fremgangsmaade med Rette kan siges at tyde hen paa en forudfattet Mening, paa en utilstedelig Lyst til at lempe Traditionen og Monumentet efter hinanden.

Idet Professoren derefter gaar over til Drøftelsen af selve Sagen, udtaler han med Hensyn til Sagnet om liden Kirstin og Buris, at der ikke kan paavises noget saadant Sagn udenfor Visen, som altsaa er vor eneste Hjemmel for den omhandlede Begivenhed; men hertil maa jo imidlertid bemærkes, at der allerede i det 16de Aarhundrede fandtes og endnu den Dag i Dag existerer et lokalt Sagn, som fortæller, at »liden Kirstin« skal være jordfæstet under den lange, smalle Sten paa Vestervig Kirkegaard[1]).

Den ærede Kritiker opkaster dernæst det Spørgsmaal, hvorledes vi vilde modbevise Den, der erklærede Folkevisen for »pure Opdigtelse«, især da Vedkommende kunde fremføre, at det Billede, den giver af Kong Valdemar, staar i skjærende Modsætning til, hvad Historien beretter, og knytter dertil den Bemærkning, at det er indlysende, at vi

[1]) At Prof. Paludan-Müller stiller sig gunstigt overfor lokale Sagn og forsvarer det berettigede i at benytte dem som Kilde derom se; »Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav«, S. 11—15, samt »Om Christian Barnekovs Død i Træfningen paa Skällinge Hede Aar 1612«, S. 23.

i Gravstenens Tilstedeværelse ikke kunne søge nogen Støtte for Visen, med mindre vi ville gjøre os skyldige i en haandgribelig Sirkelslutning. Det lader sig naturligvis ikke gjøre at fremføre et i ubestridelige Data begrundet Bevis imod en saadan Hypothese, at Folkedigtningen kun hører hjemme i en Digters Fantasi, men Den, der vilde hævde sin Paastands Holdbarhed ved at pege hen paa Historiens Vidnesbyrd om Kong Valdemar, ham vilde jeg svare, at selv om en Konge i Hidsighed havde gjort sig skyldig i en oprørende Raahed mod en Søster, der havde givet sig hen i et illegalt Kjærlighedsforhold, saa kunde Folket dog vel nok — navnligt om en Række af Aar vare henrundne — glemme dette uværdige Træk, og sørge over den Landsfaders Bortgang, som frelste Riget fra Undergang, satte et Bolværk for røverske Stammers idelige Plyndringer og grundfæstede den kristne Kirke blandt et hedensk Folk. Endvidere vilde jeg, med Hensyn til samtidige Forfatteres Tavshed overfor den i Visen omhandlede Voldsdaad, minde om, at denne knytter sig til Valdemars private Liv, ikke til hans Forhold som Konge, saa at altsaa ikke blot en berettiget hensynsfuld Tavshed behøver at være Grunden til dens Fortielse i Historien. Der er ikke den mindste Sandsynlighed for, at det stedlige Sagn skulde have sit Udspring fra selve Gravmindet, thi dertil udtaler det i og for sig for lidt. Ganske anderledes stiller Forholdet sig overfor et Monument som Fjenneslevlille Kirke, der ved sine spirdække Tvillingtaarne og i en Egn, hvortil Broderparrets Navne saa nøie vare knyttede, i sig selv ydede Beskueren Emnet, om hvilket hans Fantasi formede Sagnet. I det afsidesliggende Vestervig have vi jo kun den korssmykkede Sten, som løfter sig faa Tommer over Grønsværet. Her maa jeg tillige henlede Opmærksomheden paa, at Gravstenen — hvad der hos os er meget ualmindeligt — til vore Dage betegner de Grave, hvorover den oprindeligt er

bleven lagt; en Ærbødighed mod Monumentet, som sikkert ene skyldes Sagnet, der knytter sig til det[1]).

Forinden jeg gaar over til at omtale Prof. Paludan-Müllers Kritik af de Slutninger, jeg har draget af Gravsten og Grav, maa jeg fastslaa Følgende, som ved min tidligere Omtale af Sagen muligen ikke er fremsat med tilstrækkelig Udførlighed.

Den lange, smalle, med tvende Korsstave smykkede Ligsten, der, saavidt vides, er enestaaende her i Landet saavel med Hensyn til Proportionen som til Dekorationens Anordning, og hvortil jeg fra Udlandets Værker over Gravminder ikke kjender et eneste Sidestykke, maa ifølge Skulpturerne og Stilen i Bogstavformerne henføres til Tiden omkring 1200. Korsstaven er som bekjendt en hyppigt forekommende Prydelse for Mindestene fra den tidligere Middelalder saavel i Jyllands forskjellige Egne som paa Øerne, men den Overensstemmelse i Detaillen — f. Ex. den ringformede Udvidelse under selve Korset og den halvrunde om et Ornament sluttende Fod — der findes mellem den underste Stav paa »liden Kirstins« Gravsten (Fig. 1) og i Korset, som er udhugget paa Kanniken Attos fra 1217 (Fig. 2), peger bestemt hen paa nær Samtidighed. Til Sammenligning hensættes Afbildninger af alle de fra

---

[1]) Af de paa omstaaende Sider afbildede Gravstene fandtes Fig. 2 og 3 i en Stenbunke paa Kirkegaarden. (Om Fig. 2 vidste man paa Stedet, at den tidligere havde ligget som Trappetrin.), Fig. 4 benyttedes som Hegn ved en Gaardsplads, Fig. 5 som Dørtærskel i en Stald, Fig. 6 laa i en Stenbro og Fig. 7 brugtes som Bænk. Det langt overveiende Flertal af vore tidlig-middelalderlige Gravminder findes indsatte i Kirkernes Mure eller ere lagte som Trin ved Dørene. Ved Eftersøgning under Ligstene, der hist og her findes paa vore Kirkegaarde, har jeg, »liden Kirstins« fraregnet, kun én Gang fundet en Grav, men til Monumentet, som dækkede den, knyttede der sig her ligesom i Vestervig et stedligt Sagn.

den tidligere Middelalder (i ethvert Tilfælde før 1300) hidrørende Gravstene, som jeg har samlet i Vestervig og dens

Fig. 1.

Fig 2.

nærmeste Omegn (Fig. 3—7), og som utvivlsomt skrive sig fra Klosteret eller den kort efter Reformationen nedbrudte St. Thøgers Sognekirke[1]). Nærmest ligger da den Antagelse,

[1]) Stenen Fig. 7 findes nu paa Ørumgaard cr. $\frac{3}{4}$ Mil N. for Vestervig, men den skal være kommen fra Klosteret.

Fig. 3 (Skizze).

Fig. 5.

Fig. 4.

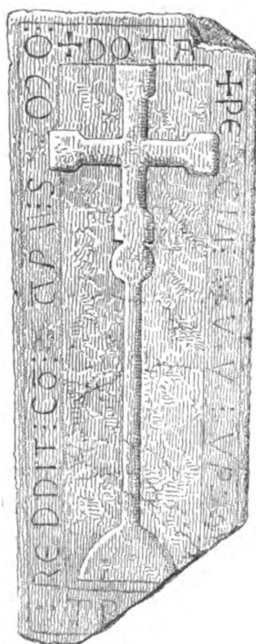
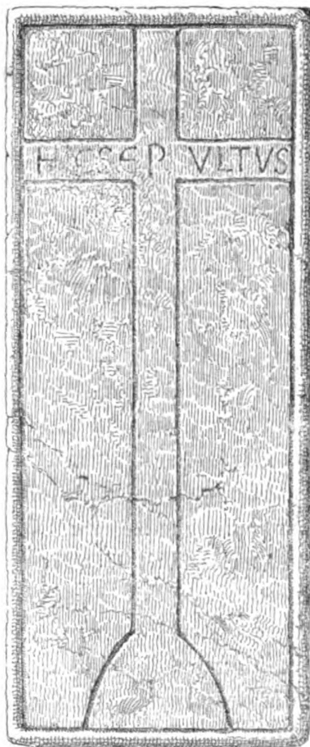

Fig. 6.

at den anseelige og sjeldne Mindesten har været Forbilledet for den uanseelige, samt, at den rigere tvedelte Stavform (Attos) er udviklet paa Grundlag af den enkelte (»liden Kirstins«). Stenens Indskrift, der, ifølge Resens Læsning og den af mig foretagne Undersøgelse, efter al Sandsynlighed har bestaaet af to leoninske Hexametre, har utvivlsomt aldrig angivet de Afdødes Navne lige saa lidt som deres Dødsaar; den taler kun om »en Broder og Søster af høi Byrd«. I denne Fortielse af Egenavnene paa de to Individer af anseelig Herkomst er der, set fra et antikvarisk Standpunkt, noget højst paafaldende, som, især i Forbindelse med de øvrige tilstedeværende Ejendommeligheder, tyder hen paa ganske særegne Forhold, thi de Gravstene, vi hidtil kjende med Indskrift i bunden Stil (leoninske Vers) bære som Gravstene i Almindelighed den Afdødes Navn; saaledes de over Herman i Lund, Magnus i Framlev, Atto i Vestervig og den for største Delen ulæselige Sten over frater Aslak i Hundborg. Hvad angaar selve Gravene, da har deres Form ganske samme Karakter som f. Ex. Valdemarernes i Ringsted, og med Hensyn til deres Overdækning, skal jeg særligt fremhæve, at denne bestaar af

Fig. 7.

flade Stene, som i Ringsted er anvendt over alle Gravene indtil Berengarias (1221), der skjærmes af tagformet-stillede Fliser. Endelig maa det bemærkes, at Gravene, hvad alt den fælles Ligsten antydede, ligge i Forlængelse af hinanden, men dog paa en saadan Maade, at den østligste — Kvindegraven — synes at være den ældste, samt at hverken Kirken, Korsgangen eller Klostergaarden er bleven valgt til Begravelsesplads for det mandlige og kvindelige Individ af »den høie Byrd«, men et Sted under fri Himmel, Nord for Kirken, mod det Verdenshjørne, som den Dag i Dag hyppigt vrages af Landbefolkningen ved Valget af et Gravsted; den Afdøde skal helst jordfæstes Syd eller Øst for Kirken[1]).

I alle de her fremsatte Forhold, der saavidt mig bekjendt ere enestaaende for det Steds Vedkommende, hvortil Sagnet og Folkevisen udelukkende knytte sig, ser den høitagtede Kritiker ikke nogen Støtte for disse sidstes historiske Værd. Efter Professorens Opfattelse indeslutte Gravene simpelthen en Broder og en Søster af høi Herkomst, hvis Jordfæstelse, særlig paa Grund af visse Eiendommeligheder ved Gravskriftens Rim, langt snarere maa henføres til den første Halvdel af det 12te Aarhundrede end til den sidste. Men have vi ikkun en Broders og en Søsters Grave for os, hvorledes da forklare, at vi idetmindste ikke nu og da træffe Gravstene som den ovenfor beskrevne, der dække over to i Forlængelse af hinanden liggende Grave, thi det tør dog vel næppe henregnes til de særdeles sjeldent forekomne Tilfælde, at to Søskende kunne dø nogen Tid efter hinanden, og det var dog mildest talt høist mærkeligt, om alle de andre Grave af denne Art skulde være tilintetgjorte, netop med Und-

---

[1]) Denne Skik at foretrække det søndre og østre Verdenshjørne kan som bekjendt følges tilbage til en fjern Tid af Hedenold.

tagelse af den i Vestervig. Blandt de fra den tidligere Middelalder hidrørende Grave, som i de senere Aar ere fundne her i Landet, vil man næppe kunde paavise mig en eneste, der tilnærmelsesvis minder om den her omhandlede. Uden Hensyn til Folkevisens Beretning maa jeg derfor hævde, at der er noget saare paafaldende i den fælles, navnløse Gravsten, og i de med Flid afsondrede, fra Kirken og Klosteret fjernede Grave.

Alt, hvad jeg hidtil har fremført som Støtte for Folkevisens historiske Betydning, vilde jo imidlertid blive fuldstændigt kuldkastet og kun staa som et høist eiendommeligt Sammentræf af Tilfældigheder, saafremt det med positiv Sikkerhed lod sig godtgjøre, at Resterne af Gravstenens Indskrift tilhørte det 12te Aarhundredes første Halvdel, og altsaa hidrørte fra en Tid, der ligger forud for Valdemar den Stores Tronbestigelse. Professor Paludan-Müller, som i sit Indlæg langt overveiende dvæler ved denne Side af Sagen, udtaler først sin Tvivl om, at Gravskriften kan tilhøre det 12te Aarhundredes anden Halvdel, og henleder, efter at have gjennemgaaet den Del af Indskriften, som jeg læste paa Stenen, Opmærksomheden paa, at Rimenes Former i det leoninske, rimede Hexameter ikke forandres lidet i det 12te, 13de og 14de Aarhundrede, »saa at deri er et Tidsmærke, der ikke bør oversees«. Efter nærmere at have udviklet og med Exempler oplyst dette saaledes, at Enstavelsesrimet hovedsagentligt er benyttet fra Slutningen af det 11te til henimod Midten af det 12te Aarhundrede, medens derefter Tostavelsesrimet overveiende finder Anvendelse, udtaler den ærede Kritiker:

»Naar man med dette for Øie betragter den sidste Verslinie paa Vestervigstenen, kan man ikke afvise den Slutning, at den er forfattet i den første Halvdel af det 12te Aarhundrede, eller, om man hellere vil, i Tiden mellem Knud den Hellige og Svend Grate. Vil man ikke lade denne Slutning gjælde, — vil man ikke tillægge

den saa høi en Alder, saa paavise man her i Landet et leoninsk Hexameter med Enstavelsésrim, der bevislig er fra en yngre Tidsalder end Gjellerupstenen» (1140).

Jeg tilstaar, at denne Opfordring i høi Grad har forbavset mig. thi i samme Afhandling og kun faa Sider foran det Sted, hvor jeg omtaler »liden Kirstins» Grav, findes en af mig i Vestervig fremdraget og af Prof. Paludan-Müller vel nævnet, men kun lidet ændset Gravsten afbildet og beskrevet, hvis Indskrift er et i Aaret 1217 forfattet leoninsk Hexameter med Enstavelsesrim, saa lydende:

✠ PA(LLE)T : IN : HOC : TVMVLO : HVMILIS : CANONICVS : ATTO :
ANNO : IN : CARNATIONIS : DOMINI : M : CC : XVII.

Resultatet af Undersøgelsen er altsaa dette, at alle antikvariske Forhold kunne passe paa Beretningen om liden Kirstin og hendes Skjæbne, at de med Nødvendighed vise hen til Tiden omkring 1200, samt at Graven i flere Henseender viser saa enestaaende Forhold, at man uvilkaarligt knytter dem til en Begivenhed af ganske særegen Natur.

Februar 1879.

TILLÆG TIL »MINDER OM CISTERCIENSER-KLOSTRET I ESROM« &c.

Af

J. KORNERUP.

Efterat jeg ovenfor Side 17—18 havde meddelt nogle Bemærkninger om de Udgravninger, der tidligere leilighedsvis have fundet Sted i Esrom Klosters Grund, har Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring i Sommeren 1879 ladet nye Udgravninger foretage ved Maler M. Olsen, og da man ved denne Leilighed atter var stødt paa betydelige Rester af de tidligere omtalte Mure, blev det af Direktionen overdraget mig nærmere at undersøge dette Fund. Angaaende disse Undersøgelser finder jeg mig foranlediget til her at give en kort Meddelelse, saa meget mere, som de have bragt mig til at maatte forandre min tidligere paa Hr. M. Olsens Beretninger og Tegninger støttede Mening om Klosterkirkens Plads.

Under mit Ophold i Esrom i Aug. 1879 lod jeg i tre Dage foretage Udgravninger med fire Mand hver Dag og lod de fundne Mure afdække saa fuldstændigt, som det efter Omstændighederne var muligt. I det sydvestre Hjørne af Klostergrunden samt tæt Vest for og i Flugt med »Amtstuen« fandtes Grundmurene af en Bygning, der laa i Retning af Vest til Øst og var 18 Alen dyb. Dens Længdemure kunde forfølges 32 Alen, men her afbrødes Muren mod Øst af Møllevejen, hvor Gravningen maatte standse for

Færselens Skyld. De fremdragne Grundmure tilhørte øiensynlig ikke alle samme Tidsalder, navnlig var den røde Mur, som har dannet Bygningens Nordside, ældre end de øvrige Mure, af hvilke næsten kun Kampestensgrundene vare tilbage; thi disse sidste Mure laa meget høiere i Jordsmonet end hin og vare ikke sammenbundne eller i Støbning med denne, men viste sig som senere tiløgede. Iøvrigt bare Kampestensgrundene hist og her Spor af, at der ogsaa paa dem har staaet Mure af røde Munkesten, men disse ere blevne bortførte til Bygningsbrug.

Den omtalte Mur paa Bygningens Nordside gik derimod dybt ned i Jorden og var massiv, det vil sige: den bestod helt igjennem af Mursten uden det sædvanlige Mellemfyld af Kampesten. Den var meget omhyggelig muret i det saakaldte Munkeforbundt, ɔ: med en regelret Gjentagelse af to Løbere og én Binder i hvert Skifte og havde en Tykkelse af 1 Alen 14". Paa Murens Sydside bemærkedes en Pille, der var 1 Alen 7" bred og sprang 1 Al. 18" frem ligesom det kunde have været en Murstiver, og i Murens vestre Ende, der øiensynlig var afbrudt og senere tiløget med et Kampestenshjørne, fandtes en 2¹/₄ Alen bred Døraabning, hvis skraa Sider vare murede med de eiendommelige riflede Mursten, som kun træffes i vore ældste Teglstensmure, nemlig fra det 12te og 13de Aarhundrede, ligesom ogsaa Murstenens Tykkelse, kun 3", henviser til hin Tidsalder. Jeg er derfor overbevist om, at denne Mur henhører til de ældre Bygninger paa Esrom, men om den stammer fra sidste Halvdel af 12te Aarhundrede eller maaske snarere fra Klosterets Istandsættelse efter Branden 1204, kan jeg ikke afgjøre. Skjøndt den omtalte Dørs Karm syntes at vise, at Nordsiden af Muren har været Ydersiden, bragte Tilstedeværelsen af Murstiveren saavelsom Fundet af et ganske lille Stykke Flisegulv umiddelbart op til dens nordre Side mig paa den Tanke, at Muren dog muligen kunde være Sydsiden af Klosterkirken, navnlig dennes Chor. For at komme

til Vished herom, lod jeg i Retning fra Nord til Syd grave tre dybe Grøfter med indbyrdes passende Afstande Nord for Muren, men der fandtes med Undtagelse af enkelte løse Mursten, som laa høit i Jorden, kun den faste naturlige Jordbund, saa at det maatte anses for afgjort, at Choret ikke har ligget her.

I den østlige Ende af den ovenomtalte Bygningsgrund udgravedes to ganske smaa Rum, hvoraf det største var 3 Alen 9" langt og 2 Al. 6" bredt og det mindste kun 2 Alen i Firkant. Disse Rum vare rimeligvis Kjældere eller Opbevaringssteder, og deres Gulve vare lagte med Murstensfliser. En lille snever Gang havde ført ind til det større Rum. Der fandtes maaske flere lignende Kjældere under Møllevejen, hvor, som berørt, Gravninger ikke kunde foretages; thi umiddelbart Øst for denne Vei og udenfor Amtstuens vestre Fløi var der allerede før min Ankomst udgravet en tredie Kjælder, 4¼ Alen lang og 2 Al. 6" bred, men noget smallere i den vestlige Ende.

Kampestensmuren, som omfattede Bygningen mod Syd og Vest, var 1¼ Alen tyk. Levninger af andre Kampestensgrunde, som stødte til Bygningen mod Vest, fortsatte sig i en Længde af henimod 40 Alen, men noget nærmere om disse Mures Betydning kunde ikke udfindes. Den paa Esrom Klosters Grund opdagede Levning af en gammel Bygning fra Middelalderen havde imidlertid i architektonisk Henseende intet Træk, hvoraf man med Sikkerhed kunde slutte, at den nogensinde har været Kirke. Undersøger man, hvad der fandtes i Jorden ved Udgravningen, da var der intet tilstede af det, som ellers altid bemærkes ved Gravning i en gammel Kirkes Grund, saasom Ben af Mennesker, Stykker af Ligstene, af Ligkister, Hanke, henhørende til samme, eller Stykker af malede Kirkeruder m. m. Derimod opgroves der i min Nærværelse langs den røde Mur og i de to omtalte smaa Kjældere adskillige Ben, som velvilligt undersøgtes af Hr. Dyrlæge Larsen i Esrom. Det var Ben af Okser, Lam

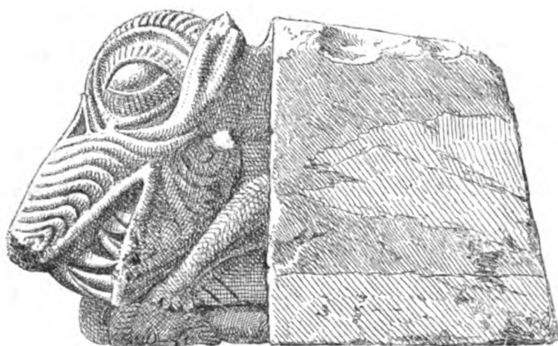
og Svin. Endvidere fandtes en Mængde Potteskaar, Trækul, Østersskaller, Fiskeben og Fiskeskjæl, et lille Stykke Harpix og dito Talg samt flere smaa firkantede, grønt glasserede Gulvfliser. Før min Ankomst var der fundet 5—6 tildels sønderbrudte, tildannede gullandske Fliser af en eiendommelig Form. De vare omtr. 1 Alen 2" lange og 5" tykke, og i den ene Ende var der et 7" bredt Hul, som bar Spor af Slid som om noget i længere Tid var blevet dreiet rundt i dem, men jeg ser mig dog ikke istand til at afgjøre, til hvilket Brug de have tjent. Alle de her omtalte Sager synes i det hele snarere at tyde hen paa, at Munkene her have havt Kjøkken og Forraadskamre end Kirke, og saaledes maa udentvivl den tidligere Mening om Kirkens Beliggenhed opgives.

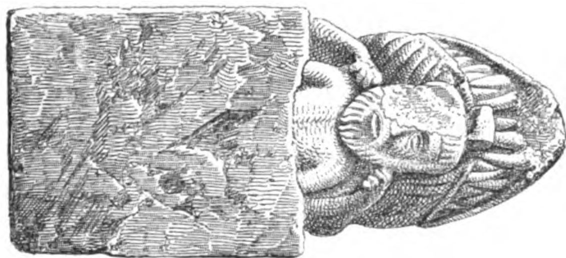
Undersøgelserne i Esrom maatte ifølge Grundejerens Hr. Brygger Andreas Larsens Ønske afsluttes inden Høsten og vare indskrænkede til et vist Omraade, især da Kartoflerne endnu stod og groede; men det er dog høist sandsynligt, at der i Fremtiden paa andre Punkter vil ske Opdagelser; thi overalt, hvor man graver paa det gamle Klosters Grund, støder Spaden paa Murværk fra Munkenes Tid.

Spørger man nu om, hvor da Klosterkirken vel har ligget — thi ogsaa den Side 17 meddelte Efterretning om en Chor-Runding synes at bero paa en Misforstaaelse — maa jeg henvise til Formodningen om, at den har indtaget en lignende Plads som ved Cistercienserabbediet i Sorø, der jo var en »Datter« af Esrom, altsaa den nordre Side af Klostergaardens Firkant. Det maatte da i Esrom omtrent blive Jordsmonet imellem »Posthuset« og Gaardspladsen ved Amtstuen; men den her liggende Vej, flere Huse og Haver vilde rigtignok lægge mange Hindringer i Vejen for større Udgravninger.

Blandt de ved tidligere Gravninger paa Esrom Kloster og tæt udenfor samme fundne Sager maa jeg ved denne Leilighed omtale en i det oldnordiske Museum værende

Ornamentsten til en Bygning. (Nr. 22118). Den er i sin Tid indsendt fra Hr. Jægermester Smith i Esrom, er af rødt, brændt Ler, 9" lang, 5" høi og 3³/₄" bred. Dens fremspringende Del, som er brunt glasseret, er udarbeidet som et fantastisk Løvehoved. Med Forpoterne fatter Løven om Skuldrene af en skjægget Mand, hvis

Brystbillede ses under den. Løven, der gaber over Manden, er som bekjendt et fra Skriften (Peders 1ste Brev V, 8) hentet, i Middelalderen meget yndet Sindbillede paa Djævelen, der som en brølende Løve fortærer det syndige Menneske, som ikke tyer ind til den hellige Kirkes Skjød. Mandens Klædning har en graagrøn Farve, og det synes som om Løvens Øine ogsaa have havt en anden Farve. Den fan-

tastisk stilfulde Modellering af Løvehovedet er i sin Art fortræffelig og synes at vise hen til den sen romanske Smag, da man yndede at lade fremspringende Dele af Muren bæres af Menneske-, Drage- og Løvehoveder. Stenen fra Esrom efterligner i brændt Ler, hvad Formeren maaske andetsteds havde set i Sandsten, og den maa have hørt til eller være forarbejdet til en særdeles prægtig Bygning i en Manér, hvoraf der nu næsten er intet tilbage i Danmark. Denne mærkelige Sten er funden ved Pløining paa en af Engene ved Esrom, hvor der tidligere har staaet Bygninger, og hvor der er funden en Mængde Mursten.[1])

Ved den beklagelige Nedbrydning af Esrom Klosterkirke 1560 blev naturligvis hele det gamle Inventarium, Altere, Helgenbilleder, Munkestole osv. spredt alle vide Vegne. Den smukke Abbedstol[2]), som nu bevares i Museet for nord. Oldsager, kom saaledes til St. Olai Kirke i Helsingør[3]). Denne Stol, der er snittet i Egetræ, indeholder tvende Sæder, formodentlig Abbedens og Priorens. Sæderne ere som sædvanligt ved Chorstole til at klappe op for at de Siddende kunde reise sig under Evangeliets Oplæsning. Bag Sæderne er et Rygpanel og derover en Baldaquin med rigt udskaarne Gavle med gothiske Spir og Blade. Det ene oprindelige Sidestykke med Vinstokken, Sindbilledet paa Christus (Joh. Evang. 15—1) er dog uheldigvis skilt fra Stolen, men bevares i Museet. Fodstykket er nyt og plumpt; men hvad der er af Vigtighed, er den øverst paa Panelet anbragte Indskrift:

Āno · dn̄i · mcdlxxii completū · ē · h · op⁹

ɔ: »I Herrens Aar 1472 er dette Arbeide udført«.

---

1) Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Justitsraad, Museumsinspecteur A. Strunk.

2) J. J. A. Worsaae: »Nord. Oldsager i det kgl. Museum i Kbhvn.« 1859. S. 182.

3) Antiqv. Tidsskr. 1851, p. 117.

Endnu maa jeg omtale et andet mærkeligt Stykke, som er betegnet med Navnet paa en af Esrom Klosters Abbeder, et gammelt Alterskab, som rigtignok nu forefindes paa en ganske anden Kant af Landet, men som dog muligen tidligere har staaet i Klosterkirken. Dette Alterskab har i en Række Aar været i Holme Olstrup Kirke[1]) ved Nestved; men jeg ser mig ikke istand til at kunne oplyse, naar eller hvorledes det er kommet til denne Kirke. I Klostrets Historie omtales det ikke, at det har havt Besiddelser i Olstrup[2]), og Altertavlen kan derfor være kommen til Olstrup Kirke, da Klosterkirken blev nedbrudt paa samme Maade som Abbedstolen kom til St. Olai Kirken i Helsingør, rimeligvis ved Kjøb. Efterat denne Altertavle for en Del Aar siden var bleven kasseret ved Provstesyn, truedes den med fuldstændig Tilintetgjørelse, men blev heldigvis bevaret ved Kirkeejerens fortjenstlige Omsorg. Han lod den flytte og opbevare paa Holmegaard, men begge Fløiene med de af Weinwich[3]) omtalte mærkelige Malerier vare allerede borte. Dog ere fire af de til Fløiene hørende 1 Alen høie Figurer opstillede paa Prædikestolen i Rislev Kirke. Hovedskabet er dog, skjøndt i en noget medtaget Tilstand, i sine væsentlige Dele bevaret. Det er 4¹/₄ Alen bredt og 3¹/₄ Alen høit og er inddelt i et stort Midtrum og tvende smalle Siderum, begge fyldte med Reliefs, skaarne i Egetræ. I Midten ses Christi Korsfæstelse; Engle omsvæve Herren for at opfange det hellige Blod i Kirkekalke, og ved hans Side ere begge Røverne korsfæstede. Nedenunder de tre korsfæstede ses en stor Mængde Skikkelser: romerske Høvedsmænd, Krigsknægte, Jøder osv. Tilvenstre

---

1) E. Pontoppidan: »Marmora Danica«. I. p. 208.

2) Se saaledes Kong Hans's Beskyttelsesbrev af 1499. Daugaard: »Om de danske Klostre«. Side 230.

3) Weinwich's Kunsthistorie 1811, Side 17.

understøttes den afmægtige Maria af Johannes og Kvinderne.[1]) Midt imellem alle disse Personer ses en knælende Mand, der folder Hænderne i Bøn. Han er iført Messesærk og Messehagel, bærer Skjæg og en liden Pibekrave. Det maa antages, at man her har en Fremstilling af Giveren, eller den, der har ladet Alterskabet forfærdige. I Afdelingen til venstre ses foroven en Munk, St. Fransiscus, der knæler foran den Korsfæstede, som bøjer sig ned fra Korset og rækker Armene ud imod ham, og forneden, en Jomfru: den hellige Juliane. I Afdelingen til høire staar øverst St. Ursula med Krone paa Hovedet og Engle bag ved sig. Ved hendes Fødder ses nogle af de 11,000 Jomfruer. Nedenunder staar St. Felicitas med Krone paa Hovedet og Sværd i Haanden, ledsaget af sine syv smaa Sønner, der ligeledes bære Kroner, formodentlig herved betegnede som Martyrer. Ved Siden af Ursula ses endnu en kronet Kvinde med Sværd i Haand, betegnet med St. Thinecia (?)

Dette er i al Korthed Indholdet af Snitværket. Med Hensyn til Arbeidets Værd som Kunstværk, hæver det sig vel ikke ud over lignende Altertavler fra Middelalderen og kan ikke sættes i Rang med Claus Bergs og Hans Brüggemanns Værker. Men uagtet det i flere Henseender, navnlig i Gjengivelsen af det nøgne menneskelige Legeme og dets Proportioner har alle de Mangler, der sædvanlig klæbe ved slige middelalderlige Snitværk, besidder det dog sine Fortjenester. Adskillige af Figurernes Hoveder ere kjækt og karakteristisk skaarne og flere, navnlig de kvindelige, modellerede med Finhed. Efter Tidens Skik har Alteret forhen straalet i rig For-

---

[1]) Slige Fremstillinger af Korsfæstelsen vare især i Slutn. af Middelalderen meget almindelige, og der er endnu i flere Kirker i Danmark bevaret lignende Alterskabe, som f. Ex. i Klosterkirken i Horsens, vor Frue Kirke i Aarhus, Holmstrup og Hagested Kirker i Sjælland, Gudme i Fyen og Bregninge paa Ærø.

gyldning og Maling paa Kappernes og Kjortlernes Underfoder, ligesom Ansigterne og det nogne har været malet med fine, matte Temperafarver. Bunden har ligeledes været forgyldt og figureret, alt paa Kridtgrund. Tiden og Fugtigheden har nu ødelagt det meste af denne gamle Pragt; men hvad der giver Alterskabet Betydning, er den forneden med gothisk Skrift anbragte Indskrift:

Santa juliana. Ora pro memoria reverendi in xpo patris petri abbatis in esrom anno domini mccccxcvi. santa felicitas ...

Naar der her opfordres til at bede »for Mindet om den ærværdige Fader i Christo, Peter, Abbed i Esrom, Anno 1496«, maa vi antage, at det er ham, der, som ovenfor omtalt, er afbildet i fuld Ornat, og at han har ladet dette Alter udsnitte. I Klostrets Historie omtales den ovennævnte hellige Juliane, men rigtignok i en tidligere Tid end Alterskabets, nemlig ved Aaret 1320, da »Nicholaus Grevesøn«, en Sønnesøn af Valdemar I, overlod Klostret sit Fædrenegods og dets Indkomster for 20 Mark Guld, eftersom han for at udsone sine Synder vilde gjøre en Pilegrimsreise til Jerusalem. Hvis han oplevede sin Tilbagekomst, skulde Godset atter udleveres, men døde han, maatte Munkene i Esrom beholde det. Angaaende hans Huse og rørlige Gods bestemte han, at der deraf skulde oprettes et Alter i Esrom til Ære for den hellige Apostel Jacob, Biskop Nicolaus, Kong Olaf og de hellige Jomfruer Gertrud og Juliane[1]). Vi se altsaa, at denne sidste Helgeninde har været dyrket i Esrom. Ved Aar 1337 omtales Kirkens Høialter »hvor Guds enbaarne Søn daglig offres« (»unigenitus Dei filius cotidie immolatur«)[2]), hvilket Udtryk dog nærmest sigter til Communionen, men 1489 berettes det, at Kong Hans oprettede en evig Sjælemesse foran Hellig Korses

[1]) Thorkelin: »Diplomatarium Arna Magnæanum« I. 113—116.
[2]) E. Pontoppidan: »Annales eccl. Dan.« II, 151.

Alter til sin og Kongehusets Lykke. Kan det dog ikke med Sikkerhed afgjøres, at Altertavlen paa Holmegaard er fra Esrom Kirkes gamle Høialter — og man véd jo, at Cisterciensernes Høialter næsten altid var helliget til Jomfru Maria — er det dog meget sandsynligt, at den har staaet i Klosterkirken. I ethvert Tilfælde fortjener denne mærkelige Altertavle, som bærer Navnet af en af Abbederne i Esrom (Peder Andersen, Abbed fra 1485—1496) og er betegnet med Aarstal, at blive bevaret og om muligt samlet med sine løsrevne Stykker.

Anm. 1. Om Figurerne i Rislev Kirke. (Se ovenfor S. 245). Fig. 1 er kronraget og har et bredt, fyldigt Munkeansigt uden Skjæg. I venstre Haand holder den en opslaaet Bog; den høire er fremstrakt og lukker sig om en Gjenstand, som nu er borte, (en Abbedstav?). Klædebonnet er en Kappe med Overslag og Hætte bagtil. Fig. 2 har et skarpt udpræget Ansigt og et langt, paa Brystet nedhængende Skjæg, men intet Overskjæg. I venstre Haand holder den en Spændebog, høire Haand er fremstrakt som paa Fig. 1. Klædebonnet er langt og folderigt, i høire Side opsamlet over Armen. Fig. 3 har et meget udtryksfuldt Ansigt med kort Skjæg og holder med begge Hænder om en opslaaet Bog saaledes, at Pegefingrene ere stukne ind imellem Bladene. Figuren er aldeles ubeskadiget. Klædebonnet er langt og folderigt og forsynet med en lille opstaaende Krave og paa Brystet samlet med to Knapper. Fig. 4 har et langt Ansigt uden Skjæg og holder en Bog under venstre Arm; høire Arm er lidt fremstrakt, og Haanden lukker sig som paa Fig. 1 og 2. Klædebonnet er som paa de to foregaaende, men uden Krave og staar lidt aaben i Halsen. Fig. 2 og 3 ere meget smukt udskaarne.

Efter velvillig Meddelelse til Forf. fra Pastor Selmer i Fensmark.

Anm. 2. I min foran staaende Afhandling, S. 13, staar der, at der i Søen ved Klostret Colbaz findes »Murænerα. Jeg skylder Hr. Adjunkt Arthur Feddersens Velvillie at kunne oplyse, at dette beror paa en Misforstaaelse. Den i Søen »Madüe« ved Colbaz levende Fisk er »Maræneη«. Denne Fisk flyttes endnu den Dag idag fra den ene Sø i Nordtydskland til den anden og er efter Hr. Feddersens Mening ingen anden end vor jydske Hælt. En anden mindre Art fanges i enkelte af vore Søer, saaledes paa Sjælland i Søthorup Sø, hvor den kaldes Marine. Den omtales i Justitsraad Rasmussens Værk: »Optegnelser om Gisselfeld«, Nestved 1868, S. 306.

FRA STEEN- OG BRONZEALDEREN I DEN GAMLE OG DEN NYE VERDEN.

Archæologisk-ethnographiske Sammenligninger

af

J. J. A. WORSAAE.

(Hertil Pl. I).

(Tildeels foredraget i det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møde d. 19de November 1878).

De archæologiske og de dermed uadskillelig forbundne ethnographiske Undersøgelser have, som bekjendt, efterhaanden taget et stort Opsving ikke alene i Europa, men ogsaa i andre Verdensdele. I samme Grad som fælles, høist vigtige Spørgsmaal, navnlig om Menneskeslægtens Ælde, gradevise Udbredelse og Udvikling, ere særlig traadte frem i Forgrunden, have Forskerne allevegne gjort sig Umage for at iagttage og sammenstille de hertil sigtende Kjendsgjerninger. Det baade i og udenfor Europa tilveiebragte Stof er allerede, efter en forholdsviis kort Tids Forløb, af et saadant Omfang og i saa stærk Tiltagende, at det kan være vanskeligt nok, selv for den ivrigste Forsker, at følge med i de væsentligste Enkeltheder eller paa alle Punkter over den vide Jord. Saameget desto større Anledning turde der derfor være til, engang imellem, til Veiledning saavel for Fagmænd som for mere Udenforstaaende, at henlede Opmærksomheden paa nogle af de stærkest iøinefaldende og gjennemgaaende Træk, som mere og mere sees at skulle bidrage til at forberede og lette baade Ud-

sigten over og en begyndende, længe savnet Ordning af den ellers tilsyneladende chaotiske Masse. Det er vel en Selvfølge, at før en slig ordnende Grundvold er bleven lagt for et nyt, almeengyldigt archæologisk-ethnographisk System, ville større og fuldkommen sikkre videnskabelige Resultater, end ikke ad den sammenlignende Vei, kunne vindes. Men det er ligesaa vist, at en lysende Morgenrøde er ifærd med at grye, idet der rundtom paa Jorden stadig aabnes videre Indblik i forskjellige, tildeels overordentlig fjerntliggende Tidsrum af Menneskeslægtens forhistoriske Udviklingsstadier, om hvis Tilværelse man tidligere, alene af skriftlige Kilder, ikke, endog kun tilnærmelsesviis, har kunnet danne sig nogensomhelst Forestilling. Ja selv for de ældste historiske Tidsrums Vedkommende have samtidige og uimodsigelige Vidnesbyrd godtgjort, at flere af de formentlig »barbariske« Folks Kulturudvikling hidtil ofte har været i en, endog paafaldende høi Grad miskjendt.

Efter Opdagelsen af den saakaldte nye Verden har saaledes ogsaa den Anskuelse været almindelig udbredt, at de vilde og halvvilde Indbyggere, som Europæerne forefandt ved deres Ankomst til Amerika og til Sydhavsøerne, vare Rester af Urbeboerne der, og at overhovedet Bebyggelsen af den nye Verden maatte, i Sammenligning med den gamle Verdens, være af en langt sildigere Oprindelse. I denne Tro kunde man let blive yderligere bestyrket, da der i de gamle Kulturlande i Asien og Europa blev gjort overraskende Fund i dybe Jordlag og i Huler, som førte Menneskeslægtens Ælde tilbage til en overordentlig fjern Tid, der i hvert Tilfælde maa ligge adskillige Aartusinder forud for de 5-6000 Aar, hvormed man forhen sædvanlig har betegnet Menneskeslægtens Tilværelse paa Jorden. Ikke destomindre begynder det at see ud til, at denne Forudsætning om en væsentlig, stor Tidsforskjel mellem den gamle og den nye Verdens første almindelige Bebyggelse neppe i Længden vil kunne opretholdes.

A. Steenalderen.

I. Det er vel saa, at nogle Forskere i Vesteuropa, navnlig den nylig afdøde Abbé Bourgeois og senere Mr. Rames, begge i Frankrige, samt Mr. Ribeiro i Portugal, fremdeles have troet, ogsaa i »tertiære« Lag i de nysnævnte Lande at have forefundet forarbeidede Steenredskaber, altsaa Vidnesbyrd om Menneskets Tilstedeværelse endog i en ældre Jordperiode, end den nærværende, hvilket Forhold heller ikke, idetmindste bestemt, er iagttaget i den nye Verden. Men endskjøndt det »tertiære« Menneskes Tilværelse, efter de paa den sidste store anthropologiske Udstilling i Paris fremlagte Fund, af flere Sagkyndige, bl. A. Mr. de Mortillet, antages for beviist, har Videnskaben dog ikke afsagt sin endelige Dom om, hvorvidt de paaberaabte formentlige Kjendsgjerninger virkelig ere tilstrækkelig sikkre til derpaa at bygge en saa alvorlig Slutning, eller hvorvidt de, hvis de maatte vinde Bekræftelse, overhovedet med Rimelighed kunne formodes at ville gjentage sig paa et større eller mindre Omraade, i een eller flere Verdensdele[1]). Derimod turde det foreløbig nok være hævet over al Tvivl, at Mennesket har været vidt udbredt mod Syd og Vest i den gamle Verden alt i det næste, i og for sig meget tidlige Tidsrum af den nuværende »qvaternære« Jordperiode, i hvilket de store tykhudede Pattedyr endnu ikke vare forsvundne i Europa.

Eiendommelige for denne ældste, hidtil paaviste, saakaldte »palæolithiske« Steenalder ere fornemmelig de fra Driftlagene bekjendte store og plumpe, aldrig slebne Steenredskaber, som i indbyrdes mærkelig overeensstemmende ovale og tilspidsede Former ere komne for Dagen paa flere, vidt fra hverandre adskilte Punkter af den gamle Verden,

---

[1]) Revue d'Anthropologie, 2e Série, T. II pag. 116—18: »L'homme tertiaire à l'Exposition«. »Matériaux«, XI, 433—439.

nemlig, foruden i det vestlige og sydlige Europa, tillige i det overordentlig tidlig civiliserede Ægypten, i Palæstina, Assyrien og Indien[1]), men som i deres typiske Skikkelse ikke mere træde tilsyne her i de senere Tidsrum af Steen-alderen eller i dens »neolithiske« Tid, hvor Redskaberne vare ulige bedre formede og gjerne omhyggelig tilslebne. Intet vilde dog selvfølgelig være til Hinder for den Antagelse, at tilsvarende raae Steenredskaber, i al Fald enkeltviis, gjerne kunde have været i Brug til meget yngre Tider i andre Verdensdele, hvor særegne Forhold mulig havde fremkaldt netop saadanne Former. Da man derfor i Nord-Amerika, baade mod Øst, Syd og Vest, og enkeltviis i Sydamerika var begyndt at opdage slige, charakteristisk udprægede Steensager, tildeels, som det heed sig, blandede med yngre Typer, kunde kritiske Oldforskere, navnlig Ch. Rau, med Hensyn til Alderspørgsmaalet, ikke Andet end stille sig paa et noget tvivlende eller dog afventende Standpunkt, i Særdeleshed da det maatte tjene til Advarsel, at der fra flere Naturforskeres Side var bleven gjort uheldige, phantastiske Forsøg paa, ved usikkre Fund af Menneske- og Dyreknokler at ville godtgjøre en omtrentlig ligesaa høi Ælde for Menneskeslægtens Tilværelse i Amerika som i Europa. Saavel paa Grund af de nævnte Steenredskabers ualmindelige Størrelse, der undertiden naaede op til halvanden Fod, som af formentlige Spor til Slid paa Eggene, antog man i Førstningen, at de af Indianerne havde været benyttede til Jordarbeide og Agerdyrkning som Hakker, Skovle og Spader, hvorved man tillige troede at kunne forklare, at de som Redskaber af en uundværlig og vidt udbredt Art jævnlig fandtes samlede i Jorden i større Hobe, stundom i et Antal af flere Tusinde paa eet Sted. Imidlertid, selv om dette forholdt sig rigtigt for nogle Funds Vedkommende, turde man ikke

[1]) l. c. pag. 114—116. Stevens: »Flint Chips«, London 1870, pag. 33—37.

benægte Muligheden af, at idetmindste andre af disse Fund hidrørte fra en ældre Periode af Steenalderen, end den, man hidtil havde kunnet paavise i Amerika[1]).

Ved en nærmere Sammenstilling af de i Amerika efterhaanden i stor Mængde fremdragne Steenoldsager viste det sig ogsaa snart, at den tidligere paaberaabte Sammenblanding i Fundene af de saakaldte ældre og yngre Typer, som ansaaes for at godtgjøre disses absolute Samtidighed, maatte i hvert Fald betydelig indskrænkes, idet man til Drifttyperne uden Videre havde henført Former (bl. A. endeel af de rundagtige Skrabere(?), saakaldte »discs«), som andetsteds nærmest vare betegnende for et yngre Stadium af Steenalderen. Heller ikke var der i det Hele indenfor de til Europas palæolithiske Drift- og Hulefund svarende Typer i Amerika tilbørlig sondret imellem de raaeste, mest primitive Tildannelser af yderst plumpe Redskaber og de øiensynlig mere udviklede og senere Overgangsformer, hvilket ligefrem var en Følge af, at man som faste Støttepunkter i saa Henseende endnu i Amerika — i Modsætning til Europa — savnede paalidelige videnskabelige Undersøgelser af de geologiske og archæologiske Forhold, der i Reglen ere charakteristiske for de forskjellige Typers Forekomst. De nyeste Efterretninger fra Amerika tyde heldigviis hen paa, at dette Savn er i Begreb med at blive afhjulpet. Ikke alene har Ch. Jones, om end mindre udførligt, beskrevet Fund af

[1]) Allerede i 1868 yttrer Ch. Rau; »Yet I little doubt, that implements analogous in shape as well as in associations to those of the drift of Europe will be found also in America; for indications of the high antiquity of man on the latter continent are not wanting, and the similarity in the early condition of the human race in various parts of the globe becomes more and more manifest by the results of archæological investigations«. Jfr. »A deposit of agricultural Flint implements in S. Illinois«, og »North American stone Implements«, 1872. (Reports of the Smithsonian Institution for 1868, pag. 405, og for 1872, pag. 403—404.)

raae Steenredskaber i Driftlag i Nacoochee Dalen i det sydligste Nordamerika[1]), men for kort siden har Dr. C. Abbott, i Jowa i New Jersey, meddeelt en Række høist interessante Undersøgelser om Oldsagfund i større, bestemt afleirede, urørte Driftlag ved Delawarefloden, ved hvilke han med megen Rimelighed troer at kunne paavise, at de til de palæolithiske Steensager i Europa svarende raaeste Steenredskaber udelukkende forekomme der i de jorddækkede, gjerne dybtliggende ældste og uforstyrrede Lag af Drift, medens neolithiske Former, i fuld Overeensstemmelse med de europæiske Forhold, alene findes for sig, nemlig i Amerika i den paaliggende Fyld eller dog nærmest ved og ovenpaa det nuværende Jordsmon. Efter dette maatte følgelig Mennesket under de selvsamme eller dog meget lignende Betingelser, som i Europa, have været tilstede i Amerika lige før eller efter den saakaldte Isperiodes Afslutning[2]). Ved disse mærkelige Iagttagelser, som i Amerika have vakt den meest levende Interesse, men som selvfølgelig trænge til yderligere Bekræftelse, ogsaa ved flere paalidelige Fund fra andre Egne af det amerikanske Continent, vinder det i al Fald dobbelt Betydning, hvad Ch. Jones, Abbott og Ch. Rau forhen have antydet, at Amerika blandt sine Steensager ligeledes synes at kunne fremvise Typer for flere af de Udviklingsstadier indenfor den palæolithiske Steenalder, som Hulefundene i Vesteuropa, navnlig ved Moustier og Solutré i Frankrige, forlængst have banet Vei for[3]). Skulde disse

---

1) Ch. C. Jones, jr.: »Antiquities of the Southern Indians, particularly of the Georgia Tribes«, New York, 1873, p. 293—295.

2) Dr. C. C. Abbott: »Second report on the paleolithic implements from the glacial drift, in the valley of the Delaware«, i: »Eleventh annual Report of the Peabody Museum«. 1878, p. 225.

3) Med Rette bemærker Dr. Abbott: »Stone Age in New Jersey« (Smithsonian Report for 1875) pag. 267: »Such identity of European and American specimens of flintwork, even to the details, is certainly remarkable«.

Analogier mellem Drift- og Huletyperne i Asien, Europa og Amerika senere faae den fuldstændige videnskabelige Bekræftelse, hvorom man nu kan nære saameget mere berettiget Haab, som ogsaa kritiske Naturforskere, efter omhyggelige Undersøgelser, begynde at anerkjende Menneskets Tilstedeværelse under Urperioden i Amerika[1]), vil det med Sandhed kunne siges, at den forhistoriske Oldforskning har gjort et umaadeligt Fremskridt. Af stor Betydning er allerede det Skjær, som fra mange Sider spreder sig ind i det dybe forhistoriske Mørke, der forhen har ruget over Menneskeslægtens meest primitive Kulturstadier og første Udbredelse over Jorden.

II. De Analogier mellem de ældste archæologiske Forhold i den gamle og den nye Verden, som saaledes med stadig stigende Sandsynlighed kunne formodes at være tilstede, fremtræde med større Fylde og Sikkerhed ved de for de forholdsviis yngre danske »Kjøkkenmøddinger« eller Affaldsdynger eiendommelige primitive Typer af Redskaber af Steen og Been, hvis Afvigelser fra de sædvanlige »neolithiske« Former ikke kunde undgaae mere og mere at vække Forskernes Opmærksomhed. Som bekjendt, varede det endog længe inden man i Danmark selv med Bestemthed turde erkjende, at de paagjeldende Steenredskaber alle vare tildannede ved Menneskehaand; først de større samlede Rækker, som fremkom ved Kystfund og Kjøkkenmøddinger, bleve i saa Henseende afgjørende[2]). Man kom derved paa det Rene med, at der her forelaa en udpræget ny Gruppe af raaere Stensager, som er væsentlig forskjellig fra den for

---

[1]) Schmidt: »Zur Urgeschichte Nordamerikas«: Archiv für Anthropologi, V, 259, siger endog om en af disse Iagttagelser fra Amerika: »Bis jetzt ist der California Fund wohl das älteste Denkmal menschlicher Existenz«.

[2]) Afbildninger af Typerne findes i Oldskriftselsk. »Aarbøger« 1872, Side 331—333 i min Afhandling »Ruslands og det Skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold«.

de store Steenalders-Grave (eller »dolmen«) charakteristiske, paafaldende høit udviklede Gruppe, om man endog vedblivende kunde strides om, til hvilket Tidsrum indenfor Steenalderens Omraade den rettest vilde være at henføre. Anskuelserne i denne Henseende vare saa afvigende, at de nævnte Typer snart henlagdes (af mig) til Steenalderens ældste og snart (af Steenstrup) til dens yngste Tidsrum i Danmark[1]). Efterhaanden synes imidlertid de fleste Oldforskere i Danmark, Sverige og Norge[2]) at være komne til den Erkjendelse, at de i Reglen ville være at henføre til den ældste nordiske Steenalder, af hvilken Aarsag tilsvarende Fund saagodtsom ganske mangle i Norge og Nordsverige, hvorhen Steenalderens Folk først seent kunde trænge frem. Det har ligeledes viist sig, at Kjøkkenmøddingernes charakteristiske Former af Steensager ingenlunde ere indskrænkede til de gammeldanske Lande, men at de mere og mere komme for Dagen i England, Belgien og Frankrige, altsaa mod Vest og Sydvest, hvorfra de upaatvivlelig med de første Indbyggere ere indkomne til det sydlige Norden. Det er endvidere indrømmet af saagodtsom alle Forskere i og udenfor Norden, bl. A. af Sir John Lubbock og af John Evans, at de i sin Tid omtvistede, saakaldte »trekantede Flintøxer«, som ere saa særlig betegnende for vore ældste danske Steenaldersfund, og som navnlig Steenstrup dengang ikke vilde ansee for Øxer eller overhovedet for Egredskaber, virkelig, baade efter

---

1) Jfr. Steenstrup, som nærmest anseer begge Grupperne for samtidige, i »Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie« à Copenhague 1869, publ. 1875, pag. 159: »En résumé donc, si l'on veut absolument établir une différence chronologique entre les amas de coquilles et les dolmens, il faut plutôt admettre, que les kjøkkenmøddings soient postérieurs aux dolmens«.

2) t. Ex. Engelhardt, Sophus Müller, Vedel, Montelius, H. Hildebrand, Undset og Lorange.

deres egen Beskaffenhed og efter Analogien fra endnu levende Vildes Værktøi og Vaaben, maae paa et primitivt Stadium kunne have tjent som Øxer eller dog som skjærende Redskaber[1]). Ligesom i Danmark saaledes forekomme ogsaa i det vestlige Europa disse eiendommelige, sædvanlig smaae Steenredskaber deels ublandede uden Spor af nyere, mere udviklede Former og da gjerne i dybere Lag eller under Forhold, som tyde paa en høiere Ælde, deels blandede med yngre Former, men i saa Fald fordetmeste henliggende, som i flere af vore Kystfund, paa mere aabne Punkter, hvor Folk gjennem hele Steenalderen færdedes, og hvor følgelig ældre og yngre Former maatte blive anvendte iflæng, især saalænge det Gamle og det Nye kæmpede om Overmagten. I den seneste Tid er man derfor endog begyndt i England, Frankrige og andetsteds i Udlandet at betragte de herommeldte, hos os først udsondrede raae typiske Steensager som meget gamle og som et formeentligt, nærmest til den »neolithiske« Periodes Begyndelse hørende, men hidtil ikke tilstrækkelig iagttaget, skjøndt forhen stadig savnet Mellem- eller Overgangsled mellem den »palæolithiske« og »neolithiske« Steenalder i en stor Deel af Europa[2]). Mod Syd og Vest er da dette Stadium tidligere forsvundet, end i det afsides liggende skandinaviske Norden.

---

[1]) J. Lubbock: Prehistoric Times, 2nd ed., p. 93—4. J. Evans: Ancient stone implements p 61—62.

[2]) Allerede i 1864 erkjendte Sir John Lubbock: »On the whole, the evidence appears to show that the Danish shellmounds represent a definite period in the history of that country, and are probably referrible to the early part of the Neolithic Stone age, when the art of polishing flint implements was known, but before it had reached its greatest development«. »Prehist. Times«, 1st ed., pag. 196. 2nd ed., p. 240. J Evans: Congrès de Stockholm 1874, pag. 144 – 147. Jfr. Dr. H. Jaquinot: Considérations sur les différents Ages de la Pierre. Extrait du Bulletin de la Société nivernaise des lettres, sciences et arts. 1877. Nevers.

Høist mærkelige Sammenligningspunkter med Hensyn saavel til Kjøkkenmøddinger selv som til de for dem eiendommelige Redskaber af Steen og Been dukke desuden efterhaanden op i andre Verdensdele. Det er vel uimodsigeligt, at Oldforskningen her maa have indsamlet et overordentlig stort Stof fra de forskjelligste Lande og Egne, før der kan blive Tale om aldeles sikkre Slutninger af vidtrækkende Betydning. Men det er ligesaa afgjort, at det, for at naae til saadanne Slutninger, er af den største Vigtighed at iagttage de indbyrdes nøie overeensstemmende Phænomener, som vise sig i den gamle og i den nye Verden, og som, naar de vedblivende gjentage sig, umulig kunne være alene Tilfældets Værk. Ved den gradevise Bebyggelse af store, oprindelig med Urskov bedækkede Lande maa overhovedet, selv i de fjernest fra hverandre liggende Verdensdele, den almindelige og naturlige Regel have været gjeldende, at de aabne, lettest tilgængelige Egne ved Kyster, Søer og Flodbredder ere fortrinsviis blevne befolkede, ja sædvanlig tidligere, end de midterste, paa Grund af Skove, Klipper og Moradser, længe næsten uigjennemtrængelige Landsdele.

Efter Kjøkkenmøddingernes Opdagelse paa Kysterne af Danmark kunde det derfor heller ikke vække Forundring, at der rundtom, t. E. i Nord- og Sydamerika, under Indiens Kyst, i Sydhavet og flere Steder, blev truffet Spor af, at Folk i Steenalderen havde ved Kyster og Flodbredder paa samme Maade ernæret sig af Jagt og Fiskeri, idet de der fra deres Maaltider have efterladt sig Dynger af Skaller af de fortærede Bløddyr, blandede med Knokler af Fisk og Vildt, med Potteskaar, Kul, Aske og raae Redskaber af Steen, Been og Conchylier.

Paa flere Punkter af Amerika fremtræde disse Dynger i en saadan Udstrækning og Høide, at de langt overgaae Alt, hvad der af den Art er iagttaget i Danmark. Paa Grund af Steenalderens høist forskjellige Udbredelse og

Varighed, er det en Selvfølge, at ligesaalidt som der kan være Tale om nogen bestemt Samtidighed mellem de amerikanske og de danske Kjøkkenmøddinger, ligesaalidt vil der kunne være Tale om nogen absolut indbyrdes Samtidighed mellem de amerikanske Skaldynger, der brede sig over Kysterne af et saa vidtstrakt og med Hensyn til Naturforhold og Befolkning saa forskjelligartet Continent. Medens der i det Nordligste og i det Sydligste af Amerika den Dag i Dag af de derboende lavtstaaende Vilde dannes Kjøkkenmøddinger, som i alt Væsentligt minde om vore, gives der i de mellemliggende Kystegne af Amerika Skaldynger af tilsvarende Art, som i den Grad ere overgroede med Jord og ældgamle Træer og ovenikjøbet i den Grad ukjendte, ogsaa af Indianerne, at de maae ansees for Levninger fra en længstforsvunden Old, enten fra heelt undergaaede ældre Befolkninger eller idetmindste fra tidligere, nu af Indianerne forladte primitive Kulturstadier.

Udsondringen af ældre og yngre Mindesmærker indenfor Steenalderens almindelige Omraade gik i Amerika, som i det toneangivende Europa, Haand i Haand med Udsondringen af de forskjelligartede ældre og yngre Steensager og navnlig med begyndende videnskabelige, sammenlignende Undersøgelser af Mindesmærkerne i videre Kredse. I saa Henseende kan Isen siges at være bleven brudt i Amerika netop ved Kjøkkenmøddingerne, som efterhaanden viste sig i betydelig Mængde baade ved Kysterne og ved Bredderne af de store Floder, især dog i Nærheden af Havet. Det første Værk over en større Gruppe af Kjøkkenmøddinger i Amerika udkom i Aaret 1875 eller 25 Aar efter Kjøkkenmøddingernes Opdagelse i Danmark[1]). Det var en fra

---

[1]) Den definitive Opdagelse her fremkaldtes navnlig ved en af mig foranstaltet Undersøgelse. i Sommeren 1850, af Østersdyngen i Meilgaard Skov, ved Grenaa, som efterfulgtes af Steenstrups og senere af hans, Forchhammers og

»the Peabody Museum« i Salem, Massachusetts, udgiven nøiagtig Beskrivelse af Ferskvands Skal-Dynger ved St. Johns Floden i Florida, af nu afdøde Professor Jeffries Wyman[1]). Han gjorde opmærksom paa, at alle Dyngerne selvfølgelig hverken vare lige gamle eller lige ublandede, idet nogle lidt efter lidt vare blevne dækkede af anseelige Jordlag, bevoxede med kolossale Træer, hvis Ælde stundom naaede op til omtrent 600 Aar, og idet andre henlaae mere aabent og saaledes udsatte for senere Paavirkninger og tilfældige Indblandinger. Ikke desto mindre var det et gjennemgaaende Træk for samtlige Dynger, at der i dem ikke fandtes Spor af Metal eller af bedre forarbeidede Gjenstande i mere udviklede Former, uagtet Dyngernes ofte forbausende Udstrækning og Høide nødvendigviis forudsætter, at en stor Mængde Mennesker i meget lange Tidsfølger maae have været i stadig Virksomhed der, hvorved der var riig Leilighed til at tabe eller henkaste de meest forskjelligartede, brugelige og ubrugelige Sager, efterhaanden som de umaadelige Dynger bleve dannede. De forekommende simple Redskaber ere af Steen, Been eller af Conchylieskaller. Steenredskaberne ere sjeldne inde i Dyngerne selv og da altid overordentlig raae og ganske forskjellige fra de sædvanlige indianske Steensager, som kun findes i de øverste Lag eller paa Overfladen. Kul, Aske og Ildsteder træffes i alle Dyngerne, men Potteskaar af en meget primitiv Art ere alene iagttagne i de yngre, ikke i de ældre Dynger. Knoklerne af de

---

min Udgravning af Havelse Dyngen ved Frederikssund. Jfr. min Meddelelse til Oldskriftselskabet paa Aarsmødet d. 15de Februar 1851 i Antiqvarisk Tidskrift, 1849—1851, S. 98—100. Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandl., 1861, S. 238. (Særskilt Aftryk: »Om Tvedelingen af Steenalderen« af J. J. A. Worsaae. Kbhn. 1862. S. 8).

[1]) »Fresh-Water Shell Mounds of the St. Johns River, Florida«. By Jeffries Wyman. Salem, Mass. 1875, st. 8vo. (Memoirs of the Peabody Academy of Science, Vol. I. Number IV).

spiste Dyr ere spaltede for Marvens Skyld; ja Prof. Wymann paastaaer, at det Samme er Tilfældet med mange af de opgravede Menneskeknokler, og at der saaledes her skulde foreligge Spor af en meget tidlig Kannibalisme. Han anseer nemlig de ældste af disse Dynger for at hidrøre fra en Tid, der gaaer langt forud for Europæernes første Ankomst til disse Egne, af hvilken Aarsag de heller aldeles ikke nævnes i de ældste europæiske Reisebeskrivelser, som skildre de dengang derboende Indianeres Leveviis med ganske andre og lysere Farver. Det aldeles forskjellige Indhold af Skaldyngerne (»the shell-mounds«) og af de velbekjendte indianske Gravhøie (»the Grave-mounds«) gjør det endog meget tvivlsomt for ham, om disse Mindesmærker kunne hidrøre fra eet og samme Folk paa et lavere og et høiere Kulturtrin, eller om de ikke snarere stamme fra en ældre og en yngre Folkerace. For denne sidste Betragtning kunde det nok tale, at det eneste i Skaldyngerne fundne fuldstændige Menneskecranium er i Form afvigende fra Gravbyggernes Cranier; men en slig enkelt Kjendsgjerning vil neppe endnu have synderlig videnskabelig Beviskraft. Vigtigere derimod er den fuldstændige Mangel i alle Skaldynger paa Spor af Agerdyrkning og paa de ellers i Indianernes Grave saa hyppige Piber og mindre Sager af Kobber, endvidere Mangelen i de ældre Skaldynger paa Lerkar, og endelig de af Indianerne saa yndede Smykkegjenstandes gjennemgaaende store Sjeldenhed i alle Skaldynger[1]).

Det er bekjendt, at Smykkegjenstande ogsaa i vore danske Kjøkkenmøddinger ere saare sjeldne. Af og til træffes en gjennemboret Dyretand, hvorimod der ikke endnu er fundet Spor af de i Steenalderens sidste Tid saa yndede Smykker af det i Danmark ellers hjemlige Rav. Efter de Afbildninger, som ledsage Prof. Wyman's Skrift, turde

[1]) Wyman l. c. p. 86—87.

overhovedet en ikke mindre slaaende Lighed paa flere andre Punkter frembyde sig mellem Særkjenderne for Floridas og for Danmarks Skaldynger. Paa begge Steder ere disse Dynger Minder om meget lavtstaaende Stammer, som hverken have kjendt Husdyravl eller Agerdyrkning, men som fornemmelig have levet af Jagt og Fiskeri. I Modsætning hertil indeholde Indianernes Grave fra Steenalderen hyppig Vidnesbyrd om Agerdyrkning, ligesom de europæiske Steenaldersgrave vidne baade om Agerdyrkning, idetmindste i sydlige og vestlige Lande, og om en udviklet Husdyravl[1]). Paa begge Steder findes endvidere den selvsamme, bestemt udprægede Forskjel i Forarbeidning, Form og tildels Materiale mellem de for Skaldyngerne og de for Gravhøiene eiendommelige Gjenstande. De yderst primitive Steen- og Beenredskaber fra Skaldyngerne ere desuden i Hovedsagen ikke alene indbyrdes mærkelig overeensstemmende, men for en Deel næsten fuldkommen identiske.

Efter de herommeldte oplysende Iagttagelser om Ferskvands-Skaldyngernes i hvert Fald gamle Oprindelse ved St. Johns Floden inde i Florida, skjøndt de i Ælde neppe kunne maale sig med mange af Saltvands-Skaldyngerne paa Amerikas yderste og vistnok tidligst bebyggede Havkyster, fortjener det forøget Opmærksomhed, at andre Undersøgelser i Nordamerika saavel af Ferskvands-Skaldynger ved Mississipi Floden som af Saltvands-Skaldynger paa Øer og Havkyster have givet det almindelige Resultat, at

---

[1]) Om Forholdene i Norden see: Montelius: »Sveriges Forntid« (Text) S. 102—3. Et meget betegnende Fund af en Mængde Flintredskaber og Husdyrknokler i Samsingerbanken ved Kallundborg i Danmark (L. Zink i Oldskrifts. »Aarbøger« for 1871, S. 1—85), som aabenbart, efter sin hele Charakteer, tilhører den endnu overveiende herskende yngre Steenalder, er væsentlig af Hensyn til nogle faa indblandede Bronzestykker og Skaar i Knoklerne henført (af Steenstrup) til Bronzealderen »helt og ubeskaaren«.

Dyngerne, der allevegne mangle ethvert Spor af Metal og af europæisk Paavirkning, ligge forud for Columbus' Opdagelse af Amerika, og at de hidrøre fra lavtstaaende vilde Stammer, som i mange Aarhundreder før Europæernes Ankomst maae have befundet sig i en fuldstændig Stagnations Tilstand. De amerikanske Forskere fremhæve med stor Styrke Dyngernes mærkværdige Overeensstemmelse i alle Hovedtræk med de danske Kjøkkenmøddinger[1]), ja de paa forskjellige Punkter ogsaa i Saltvands-Skaldyngerne i Nordamerika fremkomne Steenredskaber have været Oldforskerne sammesteds paafaldende ved deres primitive Beskaffenhed og ved deres stundom slaaende Lighed med de raae Steenredskaber netop fra Kjøkkenmøddingerne i Danmark. I sin »Stone Age of New Jersey« har Dr. Abbott saaledes (under Fig. 30—33) afbildet nogle smaae, uslebne Steensager, som meget hyppig forefindes i Amerikas Skaldynger. Ved een af Typerne (Fig. 30) fremhæver han udtrykkelig dens Lighed med de saakaldte »trekantede Øxer« fra de danske Kjøkkenmøddinger med deres ved et Slag dannede Eg. »Kun ere New-Jersey Øxerne tilhuggede paa begge de flade Sider; ellers ere de identiske« (Pag. 267). I Anledning af Meddelelser til »Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte« om Kjøkkenmøddinger paa Kysten af Chile i Sydamerika bemærker ligeledes Virchow[2]): »Det fremgaaer heraf, at kunstige Skaldynger forekomme i meget stor Udstrækning langs Kysterne af Chile, og da vi fra anden Side kjende tilsvarende Phænomener paa Sydamerikas

[1]) »Kjökkenmöddings de l'Amérique du Nord«, par le Dr. Charles A. White, professeur à Jowa U. S. i »Congrès International à Bologna 1871« (publ. 1873) p. 379—391.

[2]) Zeitschrift für Ethnologie, II. 291, og VIII, Verhandlungen, S. 11—12.

Østkyst, i Patagonien og Brasilien[1]), træder os her et Forhold imøde af vidtrækkende Natur, der er saameget mere vigtigt, som der paa alle disse Steder er fundet Steenredskaber i meget gamle Former« (»Steingeräth der alterthümlichsten Art«).

Afseet fra det svævende Spørgsmaal om, hvorvidt de Skaldynger i Amerika, der henligge som ukjendte Fortidsminder, skrive sig fra de endnu levende Eskimo- og Indianerstammers egentlige Forfædre eller fra ældre, heelt undergaaede Folk, turde det derfor under alle Omstændigheder være klart, at de paa de forskjelligste Steder væsentlig betegne et yderst primitivt Kulturstadium, som idetmindste paa visse Punkter, efter Skaldyngernes umaadelige Størrelse at dømme, maa have strakt sig endog gjennem Aartusinder. Et interessant Bidrag til en begyndende nærmere Belysning heraf indeholdes i Dall's Undersøgelser af vidtstrakte, i bestemte Lag leirede Skaldynger paa de aleutiske Øer, høit oppe under Nordamerikas nordvestlige Kyst, ikke langt fra Beringsstrædet[2]). Leiringen af Skaldyngerne viser en temmelig eensartet Adskillelse i tre Lag, som hvert for sig er betegnet ved de vigtigste Fødemidler og ved de til disses Erhvervelse og Tilberedelse nødvendige Vaaben og Redskaber. Det nederste og ældste Lag bestaaer fornemmelig af Skaller af spiste Søæg (Echinus Dröbachiensis), som smage lig Østers og som den Dag i Dag fortæres raae af Aleuterne. Blandede mellem de itu-slagne Skaller af Echinus træffes, skjøndt i forsvindende Antal, ganske enkelte »Hammerstene« til Knusning af Skallerne, og Sænkestene til Fiskergarn, dog kun øverst i Laget.

---

[1]) Zeitschrift für Ethnologie IV. Verhandl. S. 187—191. VI. Verhandl. S. 5—8.

[2]) Department of the Interior. U. S. Geogr. and Geol. Survey of the Rocky Mountains Region. J. W. Powel, Geologist in charge. Part I. »Tribes of the Extreme Northwest« by W. Dall. 1876. 4to.

Forresten gjemmer Laget ikke Spor af Vaaben og Redskaber til Fiskeri eller Jagt, heller ikke Prydelser, Lamper eller overhovedet Vidnesbyrd om Kjendskab til Ild. Umiddelbart ovenpaa dette Lag henligger det andet og mellemste, i hvilke Skallerne af Echinus ere yderlig faa og afløses af tæt sammenpakkede Fiskebeen, blandede med enkelte Fuglebeen og Skaller af Bløddyr, og tillige med Sænkestene samt raae Knive, Harpun- og Spydspidser af Steen og Been, men endnu ikke med Spor af Lamper eller Ild. Først i det øverste, jorddækkede Lag forekomme Lamper og andre Beviser for Kjendskab til Brugen af Ild, i Forbindelse med talrige Knokler af Sø- og Landdyr, med forbedrede Redskaber baade til Fiskeri og til Jagt, med Smykker, Husgeraad og lignende Tegn til en mere udviklet Kulturtilstand, fremdeles dog Alt endnu indenfor en reen Steenalder. Forfatteren antager, at de nævnte tre Lag repræsentere tre successive Stadier i Befolkningens Kulturliv, begyndende med det allerusleste Trin uden Fiskeri, Jagt og Ild, hvorefter fulgte først en Fiskeriperiode og tilsidst tillige en Jagtperiode. For hver Periode fastsætter han, efter Lagenes Mægtighed, en Varighed af omtrent tusinde Aar, altsaa ialt et Tidsrum for Skaldyngernes Tilblivelse af henved tre tusinde Aar. I de to sidste Perioder antager han, at Befolkningen var Eskimoer, henhørende til selvsamme Folkegruppe som de nuværende Aleuter, hvorimod han ikke tør benægte, at de lavtstaaende Vilde i den ældste Periode kunne have været et andet, om end fjernere beslægtet Folk.

Til de allerede ikke faa, indbyrdes samstemmende Iagttagelser fra Skaldynger i Europa og Amerika, som saaledes i hvert Fald have givet betydningsfulde Vink om en i og for sig naturlig Udsondring af ældre og yngre Tidsrum i den paa de fleste Punkter længe varende neolithiske Steenalder, slutte sig mærkelige Paralleler fra Asien. Af talrige og bestandig tiltagende Fund af Steensager saagodtsom

overalt i denne, aabenbart meget tidlig bebyggede Verdensdeel er det forlængst godtgjort, at Asien, ligesom ogsaa Afrika, har havt en omfattende Steenaldersperiode, hvis sidste Rester end ikke den Dag i Dag ere ganske forsvundne i Asiens nordligste, meest afsides liggende Egne[1]). Som i de andre Verdensdele, saaledes begyndte man ogsaa i Asien at betragte Steenalderen som et væsentlig eensartet Kulturstadium uden egentlige Underafdelinger. Det første Stød til videregaaende Udsondringer i saa Henseende gav fornemmelig Opdagelsen i Indien af overordentlig raae Redskaber af Qvartzit, liig de ældste europæiske fra Driftlagene i England og Frankrige. De fandtes i en egen Art Drift, i de saakaldte Laterit Lag, i Madras og North Arcot Districterne i det sydvestlige Indien[2]). Ligesom Tanken herved strax blev henledet paa en »palæolithisk« Steenalder ogsaa for Asiens Vedkommende, saaledes tydede senere Fund af eiendommelige smaae og raae Steensager ved Mohanuddyfloden, nordost for Jubbulpore i Indien, og af Kjøkkenmøddinger med lignende smaae og raae Steenredskaber paa Malabarkysten o. fl. St. hen paa et upaatvivlelig meget gammelt Tidsrum af den »neolithiske« Steenalder. Jo mere det i det Hele taget viste sig, at Steenalderen i Indien[3]),

---

[1]) Zeitschrift für Ethnologie. X. 1878. S. 465. A. Kohn: »Steininstrumente im nördlichen und östlichen Sibirien«: »Man kann ohne Uebertreibung sagen, dass im äussersten Norden die Periode des Steins noch heute existirt.« Om Fund af Steensager i Asien i det Hele see Stevens: »Flint Chips«, London 1870, pag. 107—118, hvor ogsaa tilsvarende Fund fra Afrika omhandles.

[2]) Bruce Foote: »On the occurrence of Stone implements in Lateric Formations in various Parts of the Madras and North Arcot Districts«, og W. King i: »The Madras Journal of Literat. and Science. Octbr. 1866. Jfr. Zinck i Aarbøger for 1869, S. 339—368.

[3]) V. Ball: »On the Forms and Geogr. Distribution of Ancient Stone implements in India«, med et Kort i: »Proceedings of

paa de indiske Øer, i China og i Særdeleshed i Japan havde naaet en overordentlig høi Udvikling, hvorom bl. A. de af Jonckheer Heinrich von Siebold fra Japan til det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn sendte interessante Oldsager og talrige Afbildninger noksom bære Vidne [1]), desto mere maatte man føle sig overbeviist om, at en saadan Steenalder ikke kunde være opstaaet paa eengang lige efter den yderlig raa palæolithiske Tid, men at den maatte være gaaet igjennem eet eller flere mellemliggende Overgangsstadier. Thi ligesaalidt i Asien som i de andre Verdensdele er det a priori sandsynligt, hvad hidtil ofte er blevet antaget, at der mellem den »palæolithiske« og den »neolithiske« Steenalder skulde være en fuldstændig Afbrydelse eller endog et gabende Svælg.

Af ganske særlig Interesse for den forhistoriske Oldforskning var derfor ogsaa den nylig modtagne Efterretning om, at der paa Kysterne af det forlængst civiliserede Japan var opdaget Kjøkkenmøddinger af selvsamme primitive Art som de danske og amerikanske. Den første Meddelelse herom indløb ved Brev og en dermed følgende Beretning [2]) fra den nysnævnte, af vort Ethnographiske Museum høitfortjente Jonckheer Heinrich von Siebold, der selv

---

the R. Irish Academy, Vol. I, Ser. II, Nr. 13 (April 1879), p. 388—414. Tab. XIV—XVI. Om Pile- og Landsespidser fra Indien: J. Evans: »Ancient Stone-Implem.«, p. 361—362.

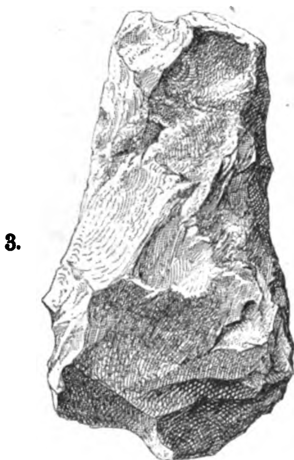
[1]) Jfr. »Sur des instruments en pierre provenant du Japon par M. le Marquis de Vibraye« i Congrès de Bruxelles 1872, publ. 1873, p. 337—342, Tab. 13—16, samt A. W. Franks: »Notes on the discovery of Stone implements in Japan« i »International Congress of Prehist. Archæol.« Norwich and London, 1868, p. 258—266.

[2]) Dateret Östr. Ung. Legation, Tokio (Yedo), Japan, Juli 20. 1878. En lignende Meddelelse fra Samme til »Berliner Gesellschaft für Anthropologie«, er indrykket i »Zeitschrift für Ethnologie«, X, 1878, Verhandlungen d. 21. December, pag. 428—433. Jfr. XI. 1879, Verh. pag. 11—14.

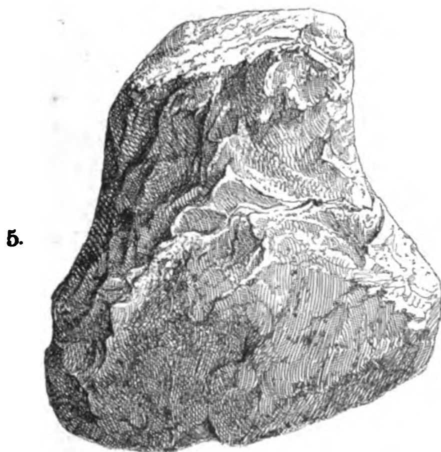
havde foretaget flere af de herhen hørende Undersøgelser. Allerede længe havde det været bekjendt for Japaneserne, at der paa Søkysten i Nærheden af Tokio og ved Bugten Owari henlaae store Skaldynger, som ansaaes for at være sammenskyllede af Havet inden Landets Hævning havde fundet Sted. Besøg paa Stedet i Sommeren 1878 overtydede dog strax Hr. v. Siebold om, at de maatte være sammendyngede med Menneskehaand. Mellem Skallerne, som alle øiensynlig i sin Tid havde været aabnede, opsamlede han en Mængde Knokler og Potteskaar. Disse sidste hidrørte fra simple, paa fri Haand dannede og ikkun svagt brændte Leerkar, som ved deres eiendommelige Form og forholdsviis rige Ornamentering kjendelig adskilte sig fra før kjendte ældre og yngre japanesiske Leerkar, hvorimod de frembød mærkelig Lighed med dem, der benyttes af de paa Jesso og Sagalien endnu boende halvvilde Ainos. Dyreknoklerne vare især af Hjorte, Vildsviin, Aber, Ræve, Hunde, Ildere, forskjellige Fugle og Fiske, og alle Rørknokler vare spaltede efter Længden. Af Hjortehorn, Knokler og Vildsvinetænder forekom forskjellige Redskaber, saasom Meisler, Naale og mindre Gjenstande, prydede med Ornamenter. Længe blev der forgjæves søgt efter Redskaber af Steen, hvis Tilstedeværelse man imidlertid maatte formode, da der ikke var truffet mindste Spor af Metal. Endelig i en Dybde af 8′ og senere i forskjellige Dybder viste sig ganske rigtig Steensager i større Mængde i færdig, paabegyndt eller ikke mere brugelig Tilstand, foruden en heel Deel Skjærver og andet Affald fra Forfærdigelsen af Redskaberne, hvilke sidste fordetmeste ikkun ere raat tilhuggede, sjelden slebne og »i Form forskjellige fra de i Japan almindelig forekommende Steensager«. Materialet bestod heller ikke, som ved en Mængde japanesiske Steenredskaber af sædvanlig Art, af haarde Stene, Flint, Obsidian o. d., men kun af blødere Steenarter, der endnu findes

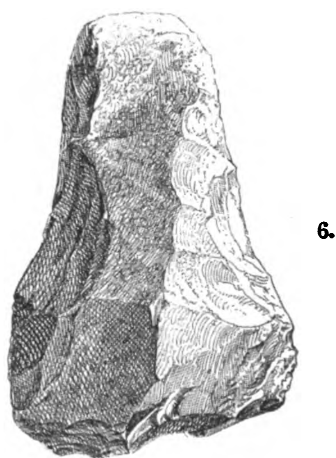

1.

2.

3.

4.

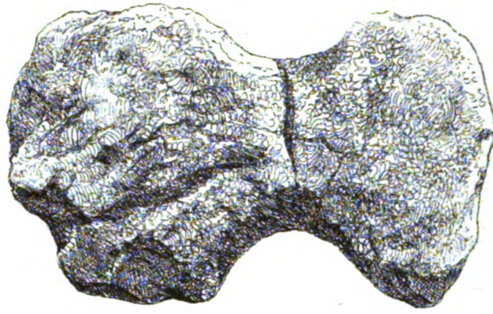

5.

6.

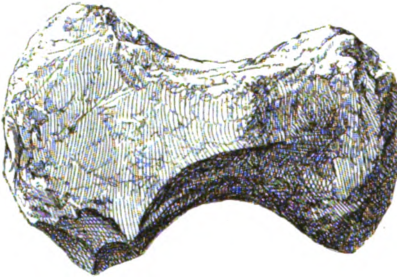
Steenøxer.

Fra Kjøkkenmøddinger, Tokio, Japan. ½.

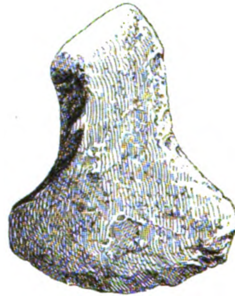
7.

8.

9.

10.

11.

Steenøxer.

Fra Kjøkkenmøddinger, Tokio, Japan. ½.

12.

13

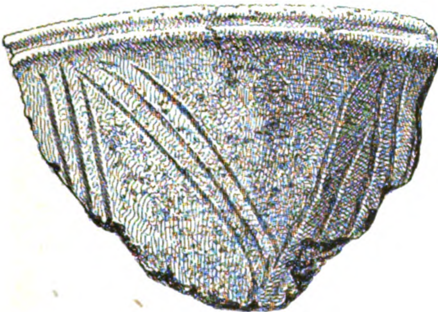
14.

16.

15.

Leerkar.

Fra Kjøkkenmøddinger, Tokio, Japan. $\frac{1}{3}$.

i Skaldyngernes Nærhed, nemlig Kalksteen, Basalt og en Art Granit. Ligeledes optoges nogle udhulede Stene af ubekjendt Bestemmelse, mulig »Slibestene eller Malestene til Korn (?)«. Af de fra Japans tidligere kjendte Steenalder almindelige og charakteristiske Smykker af Steen fandtes ingen. (See hosstaaende Fig. 1—16).

Skaldyngerne ligge deels i Grupper, som om hver Hytte havde havt en saadan for sig, deels strække de sig, navnlig paa Nordsiden af Tokio, i en uafbrudt Længde af flere tusinde Meter og i en Høide fra to til otte Meter med en Brede fra tyve til tredive Meter. De bestaae fornemmelig af Skaller af Østers og andre, men ulige færre Bløddyr, som endnu leve i Bugten ved Yedo, hvor de i vore Dage stadig benyttes som Næringsmiddel for de lavere Klasser.

Der udviklede sig saaledes, tilføier Hr. v. Siebold, for hans Øine det samme Billede, som de danske Kjøkkenmøddinger have frembudt, nemlig Mennesket paa det laveste Kulturtrin, udrustet alene med Redskaber af Steen og Been og ernærende sig væsentlig af Jagt og Fiskeri. At de fra denne, i Japan utvivlsomt fjerne Tid hidrørende Skaldynger maatte, hvad Leerkarrene ved første Øiekast havde ladet formode, være Minder om Japans ældre Aino-Befolkning, fandt han yderligere bekræftet deels ved Udtalelser af en japanesisk Reisende, som længe havde opholdt sig blandt Ainoerne paa Jesso og Sagalien, og som godkjendte Ligheden mellem Skaldyngernes og Ainoernes Leerkar, deels ved de japanesiske Historieskriveres Beretning om Ainoernes Fordrivelse fra Japan ved den nuværende Befolknings Forfædre omtrent 600 Aar f. C. F.

En ulige vigtigere Bekræftelse fik idetmindste de ovenmeldte reent archæologiske Iagttagelser om japanesiske Skaldynger ved Tokio og deres Indhold først ved et lille Skrift, der kort efter udkom i Amerika under Titel: »Spor af en tidlig Befolkning i Japan« og senere ved en udførlig Be-

skrivelse af de paagjeldende Fund[1]). Et saare heldigt Træf vilde, at Forfatteren, Prof. Edward S. Morse, som i flere Aar i Forening med Prof. Wyman havde studeret Kjøkkenmøddinger i Amerika paa Ny-Englands Kyster, ogsaa skulde komme til, ved Omori, nogle Mile fra Tokio, paa Japan at undersøge fuldkommen tilsvarende, af anseelige Jordlag dækkede Skaldynger, hvis Analogier med de danske Kjøkkenmøddinger han ligeledes stærkt udhæver. Hans Skildringer af disse Fund fra Omori ere i Alt overeensstemmende med Hr. v. Siebolds fra Tokio, og ledsages af Afbildninger af Potteskaar og af meget raae Redskaber af Steen og Been, der ogsaa fuldkommen svare til de ovenfor meddelte, fra Hr. v. Siebold modtagne Afbildninger. Kun tilføier han, ikke alene at han har truffet i Dyngerne ved Omori de samme stærke Vidnesbyrd om Kannibalisme, som Prof. Wyman havde iagttaget i Skaldyngerne i Ny-England og i Florida, men tillige, at »en nylig Undersøgelse af Skaldynger i den sydlige Deel af Keiserdømmet Japan har bragt for Lyset en Mængde utvivlsomme Beviser for Kannibalisme«[2]). Med endnu større Bestemthed, end Hr. v. Siebold, fremhæver han Kjøkkenmøddingernes høie Alder paa Japan, »hvis gamle Historie og Civilisation med Sikkerhed kan føres femten hundrede, maaskee to tusinde Aar tilbage« (»Memoirs«, p. 3), og hvis hidtil godt kjendte Levninger fra den forudgaaede »slebne Tid« af Steenalderen ovenikjøbet ere vidt forskjellige fra de i Skaldyngerne fundne Gjenstande. For Bedømmelsen af Rigtigheden af dette Resultat er det ikke uden Betydning, hvad der udtrykkelig

---

1) »Traces of an early race in Japan« by Edward S. Morse. (Reprinted from The Popular Science Monthly for January 1879), New York 1879. 8vo. Jfr. Memoirs of the Science Depart. of the University of Tokio, Japan, Vol. I. Part. I. »Shell Mounds of Omori«, by E. S. Morse, Prof. of Zoology, Univ. of Tokio, Japan, 1879.

2) »Traces« &c. pag. 263, »Memoirs«, pag. 17—19.

siges (i »Memoirs«, preface IV), »at neppe noget andet Land i Verden kan fremvise saa Mange, der interessere sig for Oldforskning, som netop Japan«, hvor derfor ogsaa de Indfødte i Tokio have dannet et eget Selskab for fædrelandsk Oldforskning.

Uagtet nemlig det unægtelig snarest maatte see ud til, at de i Japans Skaldynger, ved Tokio, Omori o. fl. St. talrig forekommende riigt ornerede og mangfoldig formede Leerkar maatte tilhøre en seen Tid af Steenalderen, og uagtet Prof. Morse maa indrømme, at de i flere Retninger ligne Aino'ernes Leerkar, kān han dog ikke gaae ind paa, at alene en saadan Lighed i Ornamenter og Former er tilstrækkelig til at begrunde Karrenes Oprindelse fra en vis Tid eller fra et vist Folk. Han gjør opmærksom paa, at ganske tilsvarende Kar ere fundne i Skaldynger i Nord- og Sydamerika[1]). Desuden er »Leermassen i Karrene slet (coarse), og Karrene i mange Tilfælde ujævnt brændte (baked)«; »Pottemagernes Oekonomi sees af den omhyggelige Maade, hvorpaa de ved borede Huller bødede paa Itubrydningen af Karrene«; »mange itubrudte Stykker bleve saaledes sammenføiede ved Baand eller Snore i de borede Huller«; »Vanskeligheden ved Karrenes Forfærdigelse fremgaaer navnlig deraf, at en itubrudt Bund af en af de almindeligste Leerpotter er istandsat ved en slig Fremgangsmaade«; af Fabrikation af Leerkarrene paa Stedet er der, tiltrods for de utallige Skaar, ikke truffet nogetsomhelst Spor[2]). Efter disse Oplysninger af Prof. Morse turde det endog, ikke uden Grund, betvivles, om overhovedet Skaldynge-Folkene selv skulde have forfærdiget de Leerkar, paa hvis Istandsættelse de anvendte en saa sjelden Omhu, eller om de ikke snarere skulde have tiltusket sig dem fra andre Folk.

---

1) »Traces« &. pag. 261—262. »Memoirs« &. pag. 8—9.
2) »Memoirs« pag. 7 – 10.

Af ganske særlig Interesse er atter overalt i Japan, som i Amerika og Danmark, den fremtrædende Mangel paa Smykkesager i Dyngerne. Ved samtlige, senest til Otaru, paa Vestkysten af Jesso og til Øen Kiushiu i Provindsen Higo udstrakte Undersøgelser af Skaldynger har man hidtil forgjæves søgt efter de forskjellige, bestemt udprægede Smykker af Steen, som høre til Japans velbekjendte »slebne Tid« af Steenalderen (polished stone age), som bæres almindelig ogsaa af Ainoerne, og som af japanesiske Oldforskere altid forhen have været henførte til den tidligste Old[1]).

Ved de for Dyngerne saavel ved Omori som ved Tokio og andre Steder eiendommelige Steenredskaber udhæver Morse endvidere deres primitive Former og simple Materiale, og tillige den fuldstændige Fraværelse af Redskaber af Flint og Obsidian saavelsom af de i Japan iøvrigt hyppige Pilespidser, Spydspidser, Skrabere og mangehaande andre, mere udviklede Steensager. Han gaaer derfor ogsaa videre, end Hr. v. Siebold, idet han vel kan henføre de ellers sædvanlige japanesiske Oldsager fra den slebne Steenalders Tid til Ainoerne, men om Oldsagerne fra Skaldyngerne siger, at der er ligesaa gode Grunde for at troe, at de ligge forud for Ainoernes Ankomst til Japan som for at antage, at de ere Minder om Ainoernes tidligste Ophold der[2]). Under alle Omstændigheder maae Skaldyngerne tilhøre en overordentlig gammel og raa Tid.

Forsaavidt de af Morse og Wyman fremdragne formeentlige Vidnesbyrd om Kannibalisme i Skaldyngerne paa Japan og i Nordamerika virkelig skulde finde afgjørende Stadfæstelse ved fremtidige Undersøgelser[3]), vilde der være

---

1) »Memoirs«, Preface III, pag. 7, 10—11.
2) »Memoirs«, pag. 7, 15—16. »Traces«, pag. 266.
3) Om antagne Spor af Kannibalisme i Skaldynger ogsaa i Sydamerika, jfr. Brett: »The Indian tribes of Guiana«,

vundet et nyt, ikke uvigtigt Punkt til nærmere Belysning af de større Skaldyngers Oprindelse, idet Nydelsen af Menneskekjød sædvanlig, selv hos de vildeste Folk, staaer i en vis Forbindelse med religiøse Forestillinger og Fester. Allerede tidligere er der gjort opmærksom paa det for Mange Uforklarlige i, deels at de ofte umaadelig store og vidtstrakte Skaldynger alene skulde kunne dannes paa visse Punkter ved de derboende Folks daglige Syssel, og deels at der i Dyngerne, t. Ex. i Danmark og Japan, stundom er bleven liggende et saa paafaldende stort Antal baade ubrugelige og brugelige forarbeidede Sager. Man har imidlertid tænkt sig, at de mindre Skaldynger ganske naturlig maae hidrøre fra den daglige Færd, medens nogle af de største kunne være Levninger fra Sammenkomster af Omegnens Folk, der til forskjellige Tider have afholdt Gilder og dermed forbundne Offringer til Guderne, hvorved de talrige itubrudte og henkastede Gjenstande af brændt Leer, af Steen og Been, Takker og Knokler af Dyr m. M. vilde finde en rimelig Tydning [1]).

Ganske uafhængig af den sidstnævnte Forklaring er en russisk Forsker ved Beskrivelsen af forhistoriske Offersteder, fra en rigtignok meget sildigere Tid, i Nærheden af Uralbjergene, kommen til et mærkeligt overeensstemmende Resultat med Hensyn til omtrent 200, af ham alene, blandt Levninger af Dyr forefundne, formeentlig tildeels ubrugte Pile. Efter forskjellige Overveielser »anseer han sig berettiget til at antage, at de i Knokkeldyngen masseviis lig-

---

London 1868, pag. 420. Wiener: Om Kjøkkenmøddinger i Brasilien i »Archives du Musée National de Rio de Janeiro«. Vol. I. 1876. Jfr. »Matériaux«, Vol. 12, Tom. VIII, 1877, p. 331—332.

[1]) J. J. A. Worsaae: »Om nogle Mosefund fra Bronzealderen« i Oldskriftselsk. »Aarbøger« for 1866, S. 325, og »Nordens Forhistorie«, i det Letterstedske Tidsskrift, Vol. I, Stockholm 1878, pag. 29.

gende Pilespidser af Been vare Frembringelser af den almindelige Husindustrie, og at de maae betragtes som Offergaver. Hos de ved Floden Ob boende hedenske Ostjäker herskede endnu for ikke lang Tid siden den Skik at offre til Afguderne de Pile, hvormed der var gjort en heldig Jagt, tilligemed de paa Jagten fældede Dyr» [1]).

I sin Almindelighed er det desuden bekjendt nok, hvor hyppige de før berørte, med stærk Spisen, Drik og alle Slags Udsvævelser forbundne fælles Gilder ere hos lavtstaaende Folk. Af særegen Interesse for det ovennævnte Spørgsmaals Drøftelse er en Beretning fra Nutiden om Nicobarerne under Indiens Kyst af en Dansk, som længe har været bosat iblandt dem. I Indledningen til en Ordbog over Sproget paa Nicobar- og Andamanøerne meddeler han, »at Nicobarerne altid ere paa deres Post imod de onde Aander, »iwis«, som stadig ville gjøre dem Fortræd. Hvis der i en Landsby hersker megen Sygdom, eller hvis Fiskefangsten falder uheldig ud, ere Aanderne Skyld deri. For at afholde dem fra at gjøre for meget Ondt, er det nødvendigt at stille dem tilfreds ved idelige Offringer. Naar en Mand nyder en Drik, skjænker han saaledes noget deraf som Offer til Aanderne. I Særdeleshed skeer dette ved deres »Fest for Aanderne«, hvortil alle Slægtninge og Venner indbydes. Mændene sidde rolig og røge og drikke, medens Qvinderne, hver fra sit Hjem, bringe alle Slags Fødemidler, Redskaber, Vaaben og Kuriositeter. Efterat Qvinderne under skrækkelig Hylen have skaaret i og sønderbrudt deres medbragte Gaver, kaste de dem udenfor Huset. Et meget stort Sviin bliver da stegt heelt over Ilden. Den bedste Deel deraf tilfalder de Levende, men det Øvrige gives til Aanderne. Den hele Dynge af

---

[1]) Alexander Teplouchoff: »Ueber die prähistor. Opferstätten am Uralgebirge« i Archiv für Anthropologie, XII, S. 207.

offrede Gjenstande forbliver liggende udenfor Huset indtil den stigende Flod vadsker den bort. Naar Offringerne ere endte, antages Aanderne for at være mildere stemte« [1]).

Ja end ikke paa Europas og Asiens yderste Grændse mod Nord ere slige Offermaaltider i vore Dage forsvundne. Fra en Expedition til Novaja-Semlja i Aaret 1875 beretter Nordenskjöld, at han paa Nordvestsiden af Jalmal, ved det Kariske Hav, umiddelbart ved Strandbredden traf »et af Samojedernes Offeraltere, bestaaende af omtrent halvtredsindstyve, i en Dynge opstablede Hovedskaller af Iisbjørne, Hvalrosser m. fl. Midt i Beendyngen var der opreist to af Drivtømmer raat tilhuggede Afguder, som nylig vare overstrøgne med Blod i Øine og Mund, tilligemed to med Indsnit forsynede Stokke, paa hvilke der var ophængt Rensdyr- og Bjørneknokler. Tæt derved fandtes der et Ildsted og en Dynge Rensdyrknokler, den sidste en tydelig Levning af et her stedfundet Offermaaltid« [2]). Paa sin nylige Omseiling af Asiens Nordkyst havde Nordenskjöld atter i 1878 paa Waigatsch Øen Leilighed til at see en af Samojedernes Offerhøie. »Denne var en vistnok af Naturen dannet Steenhøi, bevoxet med Græs. Paa den sydøstlige Side var der en Masse smaa Træpinde nedstukne i Jorden; to Hak forestillede Næse og Mund, og dermed havde Samojederne Alt, hvad de tænkte sig ved en Gud. Blandt de talrige Offre, der forresten meest bestod af Rensdyrhorn, bemærkedes et endnu blodigt Isbjørnehoved med Lapper, samt en Mængde Sager af Jern, saasom Øxeblade, Tøndebaand etc.« [3]).

---

[1]) F. A. de Roëpstorff: »Vocabulary of Dialects spoken in the Nicobar and Andaman isles«. Port Blair, 1874, Folio, pag. V—VI.

[2]) Efter et Brev fra Nordenskjöld, i Berlingske Tidende 16de October 1875, Nr. 241.

[3]) »Dagbladet« for 16de October 1878, Nr. 240, efter en Correspondance fra en af Deltagerne i Expeditionen.

Det ligger vistnok saare nær, heri at see levende Vidnesbyrd om, at de i Rum meest omfattende forhistoriske Skaldynger, idetmindste for en Deel, kunne være blevne til paa en lignende Maade. Deres umaadelige Størrelse fremfor de nys beskrevne Dynger turde simpelthen være begrundet i deres Beliggenhed under gunstigere Forhold, hvor det var lettere for mandstærke Folkehobe, til visse Tider at komme sammen paa Kyster og Flodbredder til fælles, mere festlige Lag, og navnlig til jævnlige Offermaaltider [1]).

Høist mærkelige Fund i Danmark ved Aabredder og i Fjorde af sammenhobede afskaarne og tildeels forarbeidede Hjortetakker og Dyreknokler, i Forbindelse med mangfoldige raae, for Kjøkkenmøddingerne typiske Flintredskaber, pege ligeledes hen paa, at Kjøkkenmøddingsfolket, ligesom senere Lapperne i det høie Norden, stadig paa bestemte Punkter maa have nedlagt saadanne Gjenstande i eller ved Vandet, upaatvivlelig som Offringer til Afguderne, for at Udbyttet af Jagten og Fiskeriet skulde blive saameget desto rigere [2]). Ogsaa fra Siberien haves Efterretninger om Offringer til Havguderne, selv i en meget ny Tid. »Ved Øen Bjelostrof i Iishavet findes en Sandbanke, hvor de Obdorske Ostjäker og Samojeder under deres Seiladser landede, for at holde Gudstjeneste. De

---

[1]) Som Exempel paa almindelige Offringer hos mere udviklede Indianerstammer i Nordamerika kan bl. A. henvises til S. Haven: »Archæology of the United States« (Smithson. Contrib. to Knowledge), Washingten 1856, 4to, pag. 156: »The Nanohiggansets have a great spacious house wherein only some few (that are, as we may term them, priests) come; thither at certain known times resort all their people, and offer almost all the riches they have to their gods, as kettles, skins, hatchets, beads, knives &c. all which are cast by the priests into a great fire that they make in the midst of the house«.

[2]) Jfr. min »Nordens Forhistorie«, S. 29.

badede sig der, for at komme i nærmere Forbindelse med Havguderne, og offrede Kobber og Penge, som de kastede i Vandet. De mere Velhavende offrede endog Rensdyr ved at drukne dem i Havet« [1]).

Frygten for onde Aanders skadelige Indvirkning kan i den fjerne Oldtid i det Hele neppe antages for at have været mindre udpræget i det skandinaviske Norden, end i den øvrige Verden.

III. Allerede de foregaaende, forholdsviis faa og spredte Kjendsgjerninger, hvilke sidste ligeledes efterhaanden vise sig paa endeel af Sydhavsøerne [2]), turde være tilstrækkelige til at antyde, at en høist mærkelig Eensartethed aabenbart maa have gjort sig gjeldende gjennem Menneskeslægtens første Kulturstadier, selv i de længst fra hverandre liggende Verdensdele. De samme Livsbetingelser have vel, idetmindste for en Deel, fremkaldt de samme, simpleste Fornødenheder, Sæder, Skikke, ja endog Vaaben og Redskaber i Former af slaaende indbyrdes Lighed. Men Fundene synes dog ogsaa at vise, at disse ældste Kulturstadier, hvis sidste Rester endnu leve paa Jordens yderste Kanter, oprindelig kunne have havt visse fælles Udgangspunkter, t. E. i Asien, hvorfra de da maae have bredt sig mod Øst til Amerika og Sydhavet og mod Vest til Afrika og Europa. I hvert Tilfælde maae de i Reglen allevegne have havt en overordentlig lang Varighed, og Mennesket maa i dem paa de allerfleste Steder have stagneret, indtil ydre Paavirkninger eller Folkeblandinger have medført en ny og høiere Udvikling.

Saavidt Erfaringerne hidtil række, har intet Folk under de meest primitive Kulturstadier opført anseelige Gravhøie

---

[1]) Alex. Teplouchoff i Archiv für Anthropol. XII, S. 224.

[2]) Paa Congressen i Stockholm 1874 meddeelte saaledes Mr. Howorth om Ny-Zeeland, hvor Cook i sin Tid iagttog mange Skaldynger: »on y trouve aussi deux périodes dans l'âge de la pierre, l'une caractérisée par des objets grossiers et l'autre par des instruments en pierre polie, provenant des Maori«. Congres-Beretningen, pag. 148. Jfr. »Matériaux«, IV, 10 (A. Hamy).

af Jord og Stene, end sige heelt steenbyggede Gravkamre eller overhovedet større og varige Mindesmærker. Flere vilde Folk henlægge deres Døde paa høitliggende Steder, indtil Kjøddelene ere forsvundne, hvorefter de gjemme Knoklerne i Jorden, i Floder, Søer, i Havet eller i deres Hytter, eller endog bære dem omkring med sig. Andre kaste Ligene for vilde Dyr eller fortære dem selv. Atter Andre pulverisere Knoklerne og blande Asken i deres Drikke, i den Tro, at de derved tilegne sig de Afdødes gode Egenskaber[1]). Til Opførelsen af betydelige Gravminder kræves ikke alene fastere Boliger og en mere sikkret Tilværelse, end det ustadige og ofte mislige Jæger- og Fiskerliv kunde yde, men en nødvendig Forudsætning herfor var tillige en høiere Udvikling af de religiøse Ideer, navnlig om et Liv efter dette, som først under mere civiliserede Forhold kunde vinde almindelig Udbredelse[2]). Af denne Grund er det let forklarligt, at, saavel i Amerika som i Europa, de i Steenalderens Skaldynger fra Jagt- og Fiskeriperioden forekommende Oldsaggrupper ere saa forskjellige fra Oldsagerne i Gravhøiene og Steengravene, der aabenbart først ere blevne til i en Periode, da Husdyravl, tildeels Agerdyrkning og det dermed følgende Velvære havde muliggjort en fremskridende materiel og aandelig Udvikling. Ja selv paa Sydhavsøerne, hvor ikke faa af de nulevende Stammer tidlig synes at have havt visse Husdyr, navnlig Svinet, savnes sædvanlig ganske Gravhøie og større Mindesmærker, med Undtagelse af enkelte Steder, paa Paaskeøen, Venskabs-, Selskabs- og Sandwichøerne, hvor Agerdyrkning og

[1]) Sir John Lubbock: Prehistoric Times. 2nd. ed. p. 549.
[2]) J. Evans »Stone Implements«, pag. 136: »The labour bestowed in the formation of the graves and the erection of the barrows must have been immense, and could hardly have been undertaken until a stage of civilization had been reached higher than that of some of the ruder savage races of the present day«.

andre særegne Forhold have betinget et høiere Kulturstadiums Trivsel under Steenalderen.

I synlig Modsætning til den umiskjendelig gjennemgaaende Eensartethed, saa at sige over den hele Jord, i Steenalderens ældste, mere stillestaaende Kulturstadier, fremtræder der i dens yngste Stadier en tiltagende Forskjellighed som en naturlig Følge af den begyndende, friskere Kulturudvikling, af Tidsforskjelle og af forskjelligartede Berøringer med andre Lande. Velbekjendte ere i Europa Nuancerne mellem den yngste Steenalders Gjenstande mod Syd, Vest og Nord, hvor dette Kulturstadium holdt sig længst, og hvor det under livlig Forbindelse mellem det fjerne Norden og tilgrændsende Egne tilsidst naaede en ualmindelig, næsten enestaaende Høide. Lignende Nuancer mellem de yngre Steenoldsager vise sig alt i Asien: i Indien, paa de indiske Øer [1]), i Japan, China [2]) og Siberien, skjøndt Studiet af de forhistoriske Oldsager kun er af ny Oprindelse der. Endnu tydeligere gruppere Steensagerne sig forskjelligt paa Sydhavsøerne, hvor saagodtsom hver større Samling af Øer har sine eiendommelig udprægede Typer. Ogsaa i Amerika er det klart, at man ved en hidtil altformeget forsømt geographisk Sondring mellem de yngre Steensager baade fra Nord- og fra Sydamerika, og tillige fra de derværende enkelte Landsdele vil komme til at fremdrage væsentlige Forskjelle af særlig Betydning, som ikke udelukkende kunne have deres Grund i det vexlende

---

1) James Yates: »On the stone wedges of Java (and Borneo)« i The Archæological Journal. Vol. XI, pag. 116.

2) Prof. John Anderson (Calcutta): »Stone and Bronce Implements of Yunan«, Tab. I—IV. Flere Steensager fra China findes i »the Christy Collection« i London. Jfr. »Matériaux pour l'histoire de l'homme«, II., p. 534. Chevreul: »Note historique sur l'âge de la pierre à la Chine«, i Comptes Rendus de l'Académie des Sciences, 13. Aug. 1866, vol. LXIII, p. 281—285.

Materiale, hvoraf de ere forfærdigede. Navnlig turde en Sammenligning mellem det østlige og det vestlige Nordamerikas Oldsager yde mærkelige Bidrag til at belyse særegne Ligheder mellem Steensagerne i det nordlige og vestlige Nordamerika og i det nordøstlige og østlige Asien (t. E. de tildeels fælles eskimoiske Steensager, de eiendommelige, asiatiskformede Steenøxer paa Amerikas Vestkyst, de fiint udviklede hjerteformede Pilespidser i Oregon og Californien, liig de japanesiske og vore danske), som rimeligviis pege hen paa en Fortsættelse af de ældgamle Berøringer over Beringsstrædet mellem de to Verdensdele, hvorom de indbyrdes nøie overeensstemmende Fund fra de ældre Driftlag og Skaldynger i Asien og Amerika forud have givet talende Vink.

Imidlertid maa det ikke oversees, at der ved Siden af Nuancerne ofte gaaer en i mange Henseender saa paafaldende Overeensstemmelse i de yngre Oldsagers og de tilsvarende Mindesmærkers Forekomst, Grundform og øvrige Beskaffenhed i vidt fra hverandre adskilte Verdensdele, at heller ikke dette Forhold tilfredsstillende lader sig forklare alene som Naturnødvendighedens eller Tilfældets Værk [1]).

For en mere omfattende sammenlignende Betragtning maa det strax være paafaldende, at de i Asien og Europa almindelige Gravhøie og større Steengrave forekomme i overordentlig stor Mængde ogsaa i Nordamerika [2]),

---

[1]) Med Rette siger saaledes Dr. Emil Schmidt: »Die prähistorischen Kupfergeräthe Nordamerikas« i Archiv für Anthropologie, XI, 1879, S. 65: »Die Vorgeschichte Europas hat in der neuen Welt fast in jedem Punkte ihre Analogien. Werkzeuge, Waffen, Leichenbrand und Erdbestattung, Befestigungen und religiöse Bauten finden sich so gleichartig auf beiden Seiten des atlantischen Oceans, dass man versucht sein könnte, sie ein und demselben Volke zuzuschreiben«.

[2]) Sir John Lubbock: »Prehistoric Times«, 2d. ed. p. 259–260: »The Sepulchral mounds are very numerous in the

hvorimod de tabe sig mere og mere i Sydamerika. De fremtræde i Afrika især i de tidlig bebyggede og befærdede Middelhavslande og i visse Egne mod Sydvest, men ere ikke almindelig udbredte. I Australien og paa Sydhavsøerne ere større Gravhøie ukjendte, medens, som ovenfor berørt, temmelig anseelige Steenmindesmærker sporadisk forekomme paa nogle af de meest udviklede Øer. Da de fra Fortiden efterladte større Gravhøie og Mindesmærker saaledes synes at samle sig omkring Asien som et Midtpunkt, idet de aftage i samme Grad som de fjerne sig derfra, vil det være den fremtidige forhistoriske Oldforsknings Opgave, videre at forfølge det nærliggende vigtige Spørgsmaal: om ikke i det Hele den begyndende høiere Kulturudvikling i den yngre Steenalder med dens før ukjendte større Mindesmærker kan som en naturlig Fortsættelse af de mere primitive Stadier i den ældre Steenalder være opstaaet i Asien og igjen derfra være straalet ud til forskjellige Sider, mod Vest til Europa og Nordafrika, fra det sydlige Asien og de indiske Øer til Sydhavet, og fra det nordlige Asien over Beringsstrædet til Nordamerika. Fælles Tilknytningspunkter mellem Asien og Europa ere i saa Henseende allerede tidligere oftere fremhævede, navnlig ved de store Steengrave. Men heller ikke til den anden Side, mellem Asien og Nordamerika, synes lignende Tilknytningspunkter at mangle.

---

central parts of the United states.« »To say that they are innumerable in the ordinary sense of the term, would be no exaggeration. They may literally be numbered by thousands and tens of thousands«.

Jfr. »Smithsonian Contributions to Knowledge«, Vol. I., (1848), 4to, pag. 1—186. I »Proceedings of the Central Ohio Scientific Association«, Vol. I, part I, Urbana, Ohio, pag. 6, hedder det:

»Ohio alone contains 10,000 tumuli or mounds«.

Een af de kyndigste Ethnologer i Amerika, Mr. W. Dall, der har undersøgt saavel de ovenberørte Skaldynger paa de aleutiske Øer som hele det forrige russiske Amerikas Oldtidsminder og Befolkning op til Beringsstrædet, er kommen til det bestemte Resultat, at Amerikas Beboere ikke ere Autochtoner, men at de oprindelig efterhaanden ere indvandrede fra Asien over Beringsstrædet, hvor Afstanden er forholdsviis ubetydelig og hvor man tilmed om Vinteren kan vandre over Isen [1]). Uden en saadan Indvandring nordfra, som altsaa først og stærkest har berørt Nordamerika, turde det blive vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at forklare, hvorledes Nordamerika skulde, fremfor Sydamerika, være bleven saa overordentlig riig paa Gravhøie (»Grave-Mounds«), Offerhøie (»Sacrificial-Mounds«), Forskandsninger (»Encampments«) og andre, mere storartede Mindesmærker, som ved deres Form, ved Gravskikke og andet Indhold tilmed i mange Retninger minde om tilsvarende Forhold i den gamle Verden, i Asien og Europa.

Det er saaledes bekjendt, at de paa Klippeflader og større Steenblokke indhuggede Figurer, de i vort Norden saakaldte »Helleristninger«, som træffes undertiden i Australien, men hyppigere i Europa og flere Egne af Asien, især i Indien, gjenfindes trindtom i Nordamerika lige ned til de

---

[1]) »Tribes of the Extreme West«, pag. 95: »I see therefore no reason for disputing the hypothesis that America was peopled from Asia originally, and that there were successive waves of emigration. The northern route was clearly by way of Bering Strait; at least it was not to the south of that and especially it was not by way of the Aleutian islands«. Jfr. pag. 97: »I learn from whalers familiar with the Arctic sea and Bering Strait, that at present, in winter, the natives are accustomed to cross the strait on the ice«. Om den store Afstand og det farlige Hav mellem Kamschatka og de aleutiske Øer see pag. 96, i Forhold til den korte og lette Fart over Beringsstrædet jfr. pag. 15.

caribiske Øer, ja endnu længere mod Syd. Navnlig er Overeensstemmelsen fuldstændig med Hensyn til de indristede eller indgnedne »concentriske Kredse«, »Fodsaaler«[1]) og »skaalformede Fordybninger«, om hvis formeentlig religiøse Oprindelse der i flere Lande i Europa nylig har været ført en levende Discussion[2]). Amerikanske Forskere have endvidere selv udtalt deres Forundring over Ligheden mellem Steenalderens Grave i Europa saavelsom i andre Dele af Verden og de firkantede og aflange Steengrave, der Tid efter anden ere opdagede i Missouri, Illinois, Kentucky, Tennessee og Georgia. Rigtignok tilføies det som et Forsøg til Forklaring heraf, at »de ere de simpleste Former af Grave« [3]), men herimod taler aabenbart den Omstændighed, at de ikke ere fundne hverken overalt i Amerika eller hos primitive Folk. Indtil en klar, statistisk Oversigt over Amerikas forhistoriske Mindesmærker engang kan blive udarbeidet, fortjener det endog særlig Opmærksomhed, at de, idetmindste hidtil, ere indskrænkede til visse Strøg af det mellemste Nordamerika, upaatvivlelig vel som Vidnesbyrd om en der særlig bevaret gammel Gravskik. Ved de i Steengravene, i »Mounds« og »Ossuaries« forekommende ubrændte Liig er det, som paa flere Steder i England, Frankrige og i Nordeuropa, bemærket, at Ligene først maae have henligget længere Tid over Jorden (paa Træstilladser),

---

1) En Række »Fodsaaler« ere beskrevne og afbildede i »Final Report of the Ohio State Board of Centennial Managers«. Columbus 1877, pag. 88—106, pl. I—VI.

2) Jævnfør t. E. Ch. Raus: Afbildninger af Fodsaaler fra Klipper i Missouri (i »The Archæol. Collection of the U. S. National Mus. in the Smithsonian Institution«, Washington 1876, 4to, pag. 57) med Dr. H. Petersens Tegning af Fodsaaler paa Dækstenen af en Steenalders Gangbygning ved Sønderby, Frederiksborg Amt, Danmark (i Oldskriftsselskabets »Aarbøger« for 1875, S. 418).

3) Ch. Jones jr.: »Antiquities of the Southern Indians«, pag. 213—224.

indtil alle Kjøddele vare forsvundne, hvorefter Knoklerne maae være blevne samlede og stundom i store Masser jordede i fælles Grave.

I Nordamerikas Steengrave og i de baade i Nord- og Sydamerika ellers forekommende Grave i Jordhøi og Hulere fra Steenalderen ere fremdeles Ligene, ganske som i den gamle Verdens Steengrave og i Grave paa flere af Sydhavsøerne, nedlagte enten udstrakte eller i siddende Stilling. Fund i Peru have viist, hvorledes Ligene strax efter Døden, inden Stivheden endnu var indtraadt, bleve bøiede og sammenbundne med Snore, for at kunne begraves siddende [1]). Denne mærkelige, vidtudbredte Gravskik synes at være begrundet i den Tanke, at Mennesket skulde gives som Barn til den moderlige Jord i den samme Stilling, hvori det fra først af i Modersliv havde hvilet. Hvorvidt imidlertid begge de nævnte Begravelsesmaader ere oprindelig heelt samtidige, er endnu ligesaalidt afgjort i Amerika som i Europa. En mere kjendelig Tidsforskjel synes derimod at vise sig mellem Gravene med ubrændte og brændte Liig, hvilke sidste, især i Nordamerika, forefindes i betydeligt Antal. Levningerne af de brændte Liig ere som i Europa og andetsteds nedlagte i Jordhøie, tildeels under Steendynger, i smaae Steenkister eller, navnlig i de sydlige Stater i Nordamerika, i Gravurner. Skjøndt atter her de nødvendige sikkre statistiske Oplysninger savnes, seer det dog ud til, at Liigbrændingen baade har været begrændset til et vist Omraade og til en vis sildig Tid af Amerikas Steenalder, idet den gjerne i Gravene ledsages af temmelig udviklede Gjenstande af Steen og Kobber [2]).

---

[1]) Et paa denne Maade sammenbundet, mumieagtigt Liig fra Peru opbevares i vort Ethnographiske Museum.

[2]) »Smithsonian Contributions to Knowledge«. Vol. I. 1848. 4to, hvori Beskrivelser baade over Grave og Gravfund i Amerika.

Liigbrænding, som i Europas Steenalder ikkun fremtræder ganske sporadisk henimod dennes Slutning, har overhovedet ikke været i Brug hos reent primitive Folk, men først hos Stammer med en noget fremskreden aandelig Udvikling [1]). Dens paafaldende stærke Optræden netop i Nordamerika er derfor et yderligere Fingerpeg henimod fordums Forbindelser med Asien, hvorfra idetmindste Europa sikkert nok, og fornemmelig i Følge med Bronzealderens høiere Kultur, har faaet Liigbrændingen tilført.

De i Gravene og ellers omkring i Amerika opsamlede Steenredskaber fra den yngre Steenalder frembyde vel visse Eiendommeligheder, som deels skyldes det paa hvert Sted hjemlige Materiale, men deels ogsaa særegne nationale Udviklinger hos forskjellige Stammer [2]). Flintflækker og de charakteristiske Blokke, hvoraf de ere udspaltede, som jævnlig forekomme i Europa og Asien, mangle saaledes i Reglen i de forenede Stater i Amerika, hvor den dertil

---

1) »Tribes of California«, by Stephen Powers. Washington 1877. 4to (U. S. Geogr. and Geol. Survey of the Rocky Mountain Region), pag. 207; »They believe, like all others, that the soul can be disembodied and set free by the agency of fire alone; hence the necessity of burning«.

2) Besynderlige Flintredskaber fra Honduras ere afbildede i Stevens »Flint Chips«, London 1870, pag. 289—291. Om Mexikanernes Sværd og Dolke af Træ med Egge af Obsidianflækker, en mærkelig Udvikling af de fra Nordeuropa og Sydhavsøerne velbekjendte Spydspidser og Knive af Been med indsatte Egge af skarpe Flækker, see sammesteds pag. 297—298. Som et andet Exempel i denne Retning kunne flere af Caribernes typiske Former tjene. Jfr. Ottis T. Mason: »The Latimer Collection of Antiqvities from Porto Rico«. (The Smithsonian Report for 1876). De eiendommelige, foroven tilspidsede ovale Øxer med skarpe Sider (pag. 373, fig. 10) ere iøvrigt fuldstændige Sidestykker til britiske og især til franske Øxeformer, navnlig fra de store Steengrave i Bretagne, hvorpaa vort Ethnographiske Museum indeholder synlige Beviser.

fornødne brugelige Flint ikke hører hjemme; først i Mexiko og det sydvestlige Nordamerika, hvor der findes Obsidian, forekomme ganske tilsvarende Flækker og Blokke. Men i alle Hovedtræk spores en ofte overraskende Lighed mellem den nye og den gamle Verdens Vaaben, Redskaber og Smykker af Steen og Been. Fuldstændig fælles Former vise sig i Prydelser af gjennemborede Dyretænder, i Prene og Meisler af Been, i flade Steen- og Beenstykker af noget uvis Bestemmelse, gjerne med to gjennemborede Huller [1]), i Boer og Skrabere af Steen, i Kiler, Huulmeisler, Meisler med Haandtag, Spyd, Pile, Slibestene, Kornknusere o. s. v. Ved nogle af disse Typer bemærker en fremragende amerikansk Oldforsker: »de kunde ligesaa godt antages for Frembringelser af den danske eller nordtydske Steenalder« [2]). Til de for deres Størrelse og Forarbeidning meest beundrede danske Flintspyd eller Flintknive findes ikke alene Sidestykker i Amerika af over fjorten Tommers Længde, men de danske overtræffes af et i en Steengrav i Tennessee fundet »Steensværd« med saugtakkede Egge, som er næsten to og tyve Tommer langt, een, trefjerdedeel Tomme bredt, og i Midten en Tomme tykt. Det er smukt tilhugget af saakaldet »Flint«. Ja selv af de ellers temmelig enestaaende danske Flintdolke med indhugget Haandtag er opdaget et enkelt, i Form meget lignende, skjøndt neppe saa smukt forfærdiget Exemplar af graa »Flint«, syv og en halv Tomme langt, fra en Gravhøi i Alabama. Uagtet det fremhæves, at denne Dolks Findested synes at udelukke al Tanke om, at den skulde være Efterligning af en Metal-

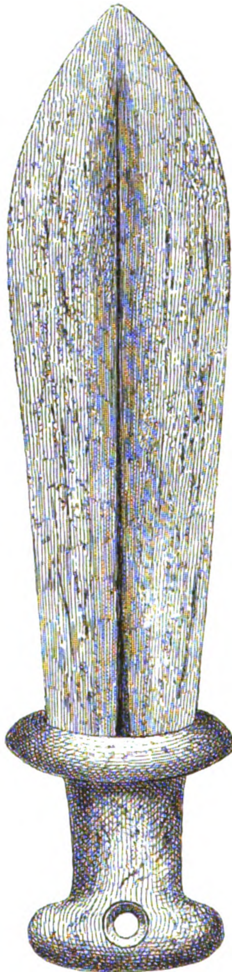

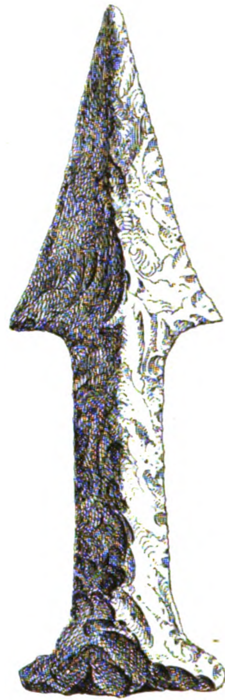
[1]) Schoolcraft: »History of the Indian Tribes«. Vol. I, pl. 28, pag. 89, beskriver dem som brugte til Snoning eller Fletning (twinemaking). De ere oftere fundne i Steengrave i England og Danmark.

[2]) Ch. Rau: The Archæol. Coll. of the Smithson. Inst., pag. 18.

2. Steenkniv, Japan. $\frac{1}{3}$.

3. Flintdolk, Nordamerika. $\frac{1}{3}$.

1. Steendolk, Japan. $\frac{1}{3}$.

dolk[1]), maa det dog vække Opmærksomhed, at, foruden slige Steendolke i Amerika og Nordeuropa, kjendes hidtil ikkun Steendolke, ovenikjøbet af blødere Steenarter, fra Japan. Deres store Sjeldenhed under den lange Steenalder maa i hvert Fald have en ganske særegen Grund, som unægtelig naturligst bliver at søge i en Metalkulturs Paavirkning. Det er desuden høist sandsynligt, at en nærmere og jævnere Berøring med mere civiliserede, tildeels metalbrugende Folk netop har foranlediget, at de skandinaviske Lande, som udgjorde et af Steenalderens sidste Tilflugtssteder i Europa, frembyde en overvældende Rigdom paa Steenhamre med Skafthul, tildeels i smukke, endog overraskende ziirlige Former, især i Sammenligning med andre Egne saavel i den gamle som i den nye Verden. Navnlig saadanne Steenhamre med Skafthul, som vare anvendelige til Vaaben og Redskaber, ere nemlig hidtil næsten ukjendte i Afrika, paa Sydhavsøerne, i det østlige og sydlige Asien og i hele Amerika, skjøndt Steenalderens Kultur ellers der naaede en saa stor Høide, og skjøndt et Skafthul i en Steenhammer eller Steenøxe, naar den ikke er af Flint, bevislig lader sig bore uden stor Vanskelighed alene med et Træ- eller Beenstykke og ved Hjelp af Sand og Vand, en Boringsmaade i Steen, som ogsaa har været anvendt hos de allerfleste Folk i Steenalderen. Mangelen paa disse større Steenhamre i Amerika er dobbelt paafaldende, da man forresten der har havt mindre Steenhamre, men med saa smaae Skafthuller, at et til et stærkt Slag brugeligt Skaft ikke lod sig anbringe deri. De amerikanske Forskere ere af den Grund enige om, at de nævnte charakteristiske Hammerformer med fine Skafthuller snarest maae have været ophængte eller baarne i Snore som en Art

[1]) Ch. Jones: »Antiquities of the Southern Indians«, pag. 252—254 og 267—268. Pl. VII, fig. 2—4.
Ch. Rau: The Archæol. Coll., pag. 15. fig. Nr. 49.

Høvdingstegn [1]) eller religiøse Symboler, i Særdeleshed da Hammeren eller Øxen tidlig netop i den sidstnævnte Retning har spillet en stor Rolle hos de forskjelligste Folk paa Jorden. De amerikanske Hamre med Skafthul benævnes derfor ogsaa sædvanlig: »ceremonial axes or hammers« [2]).

Med disse Iagttagelser i Amerika stemme i en høist mærkelig Grad tilsvarende, forlængst fremsatte archæologiske Tydninger af lignende Forhold i Nordeuropa og navnlig i de gammeldanske Lande. De ovenmeldte Former af symbolske Steenhamre eller Steenøxer i Amerika gjentage sig nemlig saa nøiagtig i de i Danmarks Steengrave og Moser hyppig forekommende hammer- eller øxeformede, større og mindre Ravsmykker, at man, naar man ikke vidste bedre, utvivlsomt vilde ansee dem for at være forarbeidede af det samme Folk, ja af de selvsamme Individer. Allerede i den forhistoriske Oldforsknings første Barndom kom bl. A. Historikeren Werlauff til det Resultat, at slige bestemt udprægede, idelig tilbagevendende Former af Ravstykker ikke kunde være tilfældige eller meningsløse, men at de maatte være Efterligninger af større Steenredskaber, og at just de Former, af Hensyn til Øxernes og Hamrenes ældgamle Betydning i den religiøse Symbolik, vare valgte, for at give Ravsmykket forhøiet Værdi som en Art Amulet eller Talisman [3]), en Anskuelse, der senest af mig er bleven

---

[1]) »Wands or badges of distinction«. Jfr.: »Final Report of the Ohio State Board of Centennial Managers«. Columbus 1877, pag. 122—124, pl. VIII—IX.

[2]) »Smithson. Contrib. to Knowledge«, Vol. I, pag. 218—219; Ch. Rau: »The Archæol. Coll. of the Smithson. Institute«, pag. 23: »Drilled ceremonial weapons«; Ch. Jones: »Antiquities of the Southern Indians«, pag. 281—286, pl. XIII: Perforated and Ornamental or Ceremonial Axes«.

[3]) Bidrag til den nordiske Ravhandels Historie. Kjøbenhavn 1835. 4to. S. 1—16.

optaget og videre udviklet[1]). Hvad angaaer vore danske Steenøxer og Steenhamre selv, da er det desuden oftere formodet om nogle af de ziirligst udarbeidede og som Følge deraf skrøbeligste, at de neppe kunne have været bestemte til egentlig Brug som Vaaben eller Redskaber, men at de med større Rimelighed maae antages for at have været Høvdingsmærker eller maaskee endog religiøse Symboler, der, i Lighed med Ravøxerne, bleve baarne eller ophængte til Prydelse og Beskyttelse, ikke mindst ved religiøse Fester i Boligerne eller Gudehusene. En Støtte herfor har man søgt i den Omstændighed, at de største og paafaldende omhyggelig tilslebne Flintøxer sjelden eller aldrig findes i Gravene, men sædvanlig forekomme nedlagte i Jorden i Forbindelse med flere andre Sager af Steen eller Rav under Forhold, som kunde tyde paa, at en Offring til Guderne var foretaget der, i den forhen vidtudbredte Tro, at de nedlagte værdifulde Gjenstande skulde komme Eieren til Gode baade i dette og i det andet Liv[2]).

Ligesom Øxeformernes symbolske og religiøse Betydning i Almindelighed, saaledes har ogsaa den sidstommeldte religiøse Forklaring af endeel af de store Nedlægninger af samlede Steenredskaber under Stene, paa Marker, i Moser og Søer rundtom i det skandinaviske Norden og i andre Lande, vundet mærkelig Bekræftelse ved ganske lignende, meget talende Fund i Amerika.

Det er en utvivlsom Kjendsgjerning, at saagodtsom alle hedenske Folk rundtom paa Jorden have offret og den Dag i Dag offre ikke alene, som før berørt, ved fælles Offer-

---

[1]) I min »Nordens Forhistorie«, i det Letterstedtske Tidskrift, I (1878), pag. 43—44.

[2]) See min »Nordens Forhistorie« l. c. S. 44, og min Afhandling »Om nogle Mosefund fra Broncealderen« i Oldskrifts. »Aarbøger« for 1866. S. 323—326. Montelius »Sveriges Forntid« (Text Stenålderen), 1874, S. 147—150.

maaltider, men ogsaa enkeltviis mere og mindre værdifulde Gjenstande, Levnetsmidler, Vaaben, Redskaber, Smykker, ja endog Mennesker til deres Afguder, hvad enten de tænke sig dem boende i Himlen eller paa Jorden, i Dyr og Mennesker, i Træer, Stene, Floder, Søer eller Have[1]). Da saadanne Offergaver meget hyppig maatte forblive urørte, i Særdeleshed naar de i al Hemmelighed bleve nedlagte paa et skjult Sted af en enkelt Offrende, som i eet eller andet Øiemed vilde tilvende sig Gudernes Gunst for det nærværende og for det tilkommende Liv, hvor desuden Hedningerne meente selv at kunne nyde godt af deres Eiendele, maatte man med Grund formode, at Spor deraf vilde vise sig blandt de talrige samlede Oldsagfund, stundom repræsenterende anseelige Værdier, som efterhaanden ere fremdragne af Jorden eller Havet, af Moser, Søer og Floder. I Oldforskningens første Tid laa det vel nærmest at tyde saadanne Fund ligefrem som skjulte Skatte eller, paa Grund af indblandede halvfærdige og itubrudte Sager, som Handels- eller Værkstedsforraad, der ved Eiernes Død eller af anden tilfældig Aarsag ikke vare blevne optagne igjen — en Forklaring, som selvfølgelig for flere Fund kan være rigtig. Men det blev endnu ikke tilstrækkelig paaagtet, at Fundene havde en gjennemgaaende Eensartethed og at de vare nedlagte paa en særegen omhyggelig Maade, som idelig gjentog sig, og som pegede hen paa alt Andet, end en Nedlægning for kort Tid. I de gammeldanske Lande, hvor Ravet i Steenalderen spillede en stor Rolle, idet det, hvad Steengravene godtgjøre, jævnlig benyttedes til Smykkesager for Befolkningen, og idet det tillige var Byttemiddel med omboende Stammer, opdagedes saaledes hele Rækker af Fund, indbefattende raae og mere eller mindre til Perler og

---

[1]) De herhen hørende Beviser ere samlede af Sir John Lubbock: »On the Origin of Civilization and Primitive Condition of Man« under Afsnittet »Religion«.

Smykker forarbeidede Ravstykker, gjerne nedlagte i Jorden og især i Moser, tildeels samlede i steenomsatte Leerkar eller omgivne af opretstaaende Steenøxer. Under store Stene, paa Marker og i Moser fandtes ligeledes hyppig i Danmark og heelt op i Sverige større Samlinger af Flintredskaber, hvoraf nogle vare ualmindelig store og smukt tildannede og tilslebne, medens andre vare paany skjærpede, halvfærdige eller itubrudte. Ogsaa ved flere af disse Fund saaes det klart, at de havde været nedlagte med særlig Omhu og Regelmæssighed i Kredse, Halvkredse, Rækker o. s. v. Navnlig i det nordligste Sverige (i Vesterbotten) vare omtrent fiirsindstyve Hulmeisler nedstukne paa Enderne, to Fod under Jorden, i en Kreds af tre Fods Gjennemsnit. I to andre Fund i Nærheden laae paa eet Sted fem og tyve og paa et andet atten Meisler samlede med Enderne nedad [1]). Et noget større Antal, tildeels mangelfulde eller itubrudte Flintøxer og Meisler, henved halvfemsindstyve, optoges paa den jydske Halvø, i Nordslesvig, af et Hul i en Eng, hvor de med synlig Varsomhed vare leirede i forskjellige Lag, adskilte ved Sand (Museet i Kjøbenhavn).

Som det synes, uden ringeste Kjendskab til disse Iagttagelser i Norden og til lignende i andre Lande i Europa, have amerikanske Forskere skildret de mærkelige, aabenbart forsætlige store Nedlægninger af Steenredskaber i Amerika [2]). For at nævne nogle Exempler, fandtes i Dalen ved Chariton River, Missouri, sytten Flintknive nedstukne

---

[1]) »Vitterhets-, Hist.- och Antiqv. Academiens Månadsblad«. Stockholm 1876. S. 266—270.

[2]) Squier og Davis: »Ancient Monuments of the Mississippy Valley«, pag. 158,

Ch. Rau: »A deposit of agricultural Flint implements in Southern Illinois«, og »North American Stone implements«, (Smithson. Reports 1868 og 1872) Snyder: »Deposits of Flint Implements« (Smiths. Report 1876, p. 433—441).

med Spidserne i concentriske Kredse, hvorover en en flad Jordhøi eller »mound« var sammendynget. Ved East St. Louis, forhen Illinoistown kaldet, laae dybt i Jorden henved firsindstyve rundagtig tilhuggede Flintredskaber lagviis og stillede paa Eggene saaledes, at de dannede en cirkelrund Kreds. I en lignende Fordybning i Nærheden laae en stor Mængde fossile Hav-Conchylier (Conovulus, Melampus), hvoraf nogle vare gjennemborede. I en tredie Fordybning var henlagt en betydelig Deel Rullestene. Det Hele dannede en Trekant. I en Skrænt ved Flodbredden ved Beardstown opdagedes under Jorden en fem Fod dyb Udgravning, hvori omtrent femten Hundrede lignende ovalformede Flintredskaber dannede en oval Pyramide, sex Fod lang og fire Fod bred, dækket af Sand; Redskaberne vare leirede i fem Lag med Leer imellem. Fem Fod under Jorden i en dertil særlig udgravet Fordybning paa den vestlige Side af Illinoisfloden, ved Frederickville i Schuyler Country, optoges omtrent tre Tusinde og fem Hundrede rundagtige Flintredskaber, som vare lagte paa Eggen ved Siden af hverandre i lange Rækker, hvis Fortsættelse var af ukjendt Udstrækning. Mærkeligst af alle var dog det store Fund af henimod fire Tusinde »discs« eller runde Skrabere og tilspidsede Redskaber paa Bunden af en Jordhøi (»Mound«), som stod i synlig Forbindelse med en af de saakaldte Offerhøie (»Sacrificial mounds«) ved Clark's Work, Ross County, Ohio, i Missisippidalen; Høien bestod af to Lag Sand og to Lag Steenredskaber, liggende i noget skraa Stilling tæt op til hverandre. At idetmindste her en Offring til Guderne maa have været tilsigtet, er indrømmet af saagodtsom alle amerikanske Forskere. For de øvrige Funds Vedkommende er baade den indbyrdes Lighed og Overeenstemmelsen med de europæiske Fund saa slaaende, at den samme Forklaring, hentet fra fælles religiøse Forestillinger, vistnok med fuld

Føie kan udstrækkes til dem alle, eller, i hvert Fald, til de fleste af dem [1]).

Ved de i de nysnævnte Nedlægninger og i Jordhøie (»mounds«) forefundne Steenredskaber er det stadig udhævet, at de vare i en meget forskjellig Tilstand, mere eller mindre færdig tildannede, og at paa sine Steder paafaldende mange af dem vare itubrudte [2]). Man har deri endog villet finde Beviis for, at Nedlægningerne ikke kunne have været Offre, da formeentlig selv vilde Folk neppe vilde give Guderne udslidte, daarlige eller navnlig itubrudte Gjenstande. Men det turde ikke være tilbørlig bemærket, at netop hos flere vilde eller halvvilde Folk lever den besynderlige Forestilling, at Vaaben, Redskaber og andre livløse Gjenstande have en Sjæl, som ved Beskadigelse eller Sønderbrydning bliver sluppen løs. »Hvis en Øxe eller Meisel bliver udslidt eller itubrudt, bort flyver dens Sjæl til Gudernes Tjeneste«. »Heraf,« tilføier Sir John Lubbock, »har rimeligviis den Skik faaet sin Oprindelse, at Redskaber og andre Ting, der nedlagdes i Gravene, bleve itubrudte« [3]). Hvorledes Nicobarerne bryde de Gjenstande, der offres til de onde Aander, er ovenfor anført.

---

1) Det maa saaledes henstaae til videre Undersøgelse, om Ch. Rau har Ret, naar han i »Smithsonian Report«, 1877, hvor flere, senest fundne »Deposits« omtales (p. 267, 291—298 og 307—308), beskriver eet af dem (p. 291—298) fra Brookhaven, Lincoln County, Mississippy, som: »Stock-in-Trade of an aboriginal Lapidary«.

2) Om det af Squier og Davis i »Ancient Monuments of the Mississippy Valley, pag. 211 beskrevne Fund af bladformede Steenredskaber »in a mound of the inclosure called Mound City, on the Scioto River, some miles north of Chillicothes, Ohio«, fremhæver Ch. Rau i »North. Amer. Stone impl.«: »most of them were broken, but a few were found entire«. (Smithson. Report, 1872, pag. 398.

3) »On the Origin of Civilization and primitive condition of man«, 3d. ed. pag. 34. Om forsætlig itubrudte Redskaber

Ligesaa rimeligt som det er, at enhver Mand, især tvungen af Nødvendigheden, let maatte kunne lære at tildanne de simpleste og raaeste Steenredskaber, ligesaa sikkert er det, at ikkun Enkelte efter lang Øvelse have været istand til at forfærdige de finere og ziirligere Steensager af Flint og af lignende vanskeligt Materiale, hvis Fuldendthed i Tilhugning og Slibning Ingen, selv i vore Dage, endnu har kunnet naae. Det er ikke engang oplyst, hvorledes den saa nøiagtige og jævne, skjøndt ofte convexe eller concave Slibning af Flintøxerne i Europa, navnlig af de udmærkede store Flintøxer i Skandinavien, er udført. Kun seer man, at der først er foregaaet en regelmæssig Slibning med Sand, som har efterladt sig de mærkelig parallele, imod simpel Haandslibning vidnende Striber paa alle Flader, og at denne Slibning er efterfulgt af en ulige finere Polering af Eggene. Alene den lettere Polering kan være skeet ved de hidtil urigtig saakaldte »Slibestene«, som ikke vise Spor af Sandslibning, medens denne oprindelige Slibning upaatvivlelig maa have krævet baade en stærk Fastgjørelse af Øxen under Slibningen og tillige Anvendelse af visse mechaniske Hjelpemidler, Vandkraft eller deslige, for at bide tilstrækkeligt paa den haarde Flint. Forskjellige praktiske Forsøg, bl. A. med roterende Slibestene, have ikke hidtil formaaet at løse Gaaden.

Det er derfor indlysende, at der i den mere udviklede Steenalder maa have været en formelig Steenindustrie, som dreves af bestemte, indøvede Folk, hvis Næringsvei det var at forfærdige og forhandle Steenredskaber. For Amerikas Vedkommende er dette tilstrækkelig godtgjort[1]), og i Europa

---

i Steenalderens Grave i England, Frankrige og Danmark: C. Engelhardt: »Steendysser og deres geographiske Udbredelse« i Oldskriftselsk. »Aarbøger« 1870, S. 179.

[1]) »Ancient aboriginal Trade in North America« by Ch. Rau (Smithson. Report for 1872, pag. 348—394).

mangle heller ikke afgjørende Vidnesbyrd i samme Retning fra Flintgruber, umiskjendelige Værkstedsfund, og fra Flintredskabers vide Udbredelse fra visse bestemte Egne. Navnlig de bedre Steenredskaber havde følgelig deres Priis i Tuskhandelen, og større Samlinger af dem, som de før beskrevne Nedlægninger, repræsenterede en ikke ubetydelig Værdi eller Skat. Endnu tydeligere fremtræder dette i Amerika ved de af fossile og af de paa Havkysterne forekommende Conchylier eller »shells« hyppig med ikke ringe Besvær tildannede Smykker, Redskaber og andre Gjenstande, som vare høilig yndede og søgte af Indianerne i det Indre af Landet, og som tiltoge betydeligt i Værdi, jo mere de fra Havkysterne trængte op i det overordentlig vidtstrakte Fastland. Tiltrods for de store Afstande fra Havet, forekomme ikke desto mindre i Centralamerika, t. E. i Ohio, mangfoldige Gjenstande af »shell«, »ja endogsaa hyppigere i Offerhøiene, end i Gravene, en Omstændighed, som har sin Grund i deres Værdi for Eierne, der ansaae dem for værdige til at tjene som Offergaver ved deres religiøse Ceremonier« [1]). Det er i denne Henseende sikkert heller ikke tilfældigt, at en stor Nedlægning af Conchylier, som før berørt, fandtes ved Siden af en Nedlægning af Steenredskaber ved East St Louis i Syd-Illinois.

Blandt Smykkesagerne og navnlig Perlerne af »shell« var der imidlertid en egen Art cylinderformede og efter Længden gjennemborede, de saakaldte »Wampum«-Perler, som indtil en forholdsviis ny Tid gik mellem Indianerne over store Strækninger af Amerika som Penge (»shell-money«). Paa Vestkysten dannedes de af Skallen af »Dentalium« og paa Østkysten af »Venus mercenaria Lin«. Af de blaae eller violette Dele af Conchylierne udskares de mørke »Wampum«, som vare høiest i Priis, saaledes at

---

[1]) Ch. Rau l. c. pag. 373—374.

tre mørke svarede til en engelsk Penny, hvorpaa der ellers gik sex hvide Perler. Af slige Perler dannedes Skjærf, Brystsmykker og Belter (»Wampum-belts«), som spillede en betydelig Rolle blandt Indianerne ved Krigserklæringer, Fredslutninger og andre høitidelige Leiligheder, og som hos visse Stammer opbevaredes af en egen, dertil udvalgt Mand (»keeper of the wampum«). Naar de benyttedes til Krigserklæringer, vare de meest sammensatte af mørke Perler og overstrøgne med rød Farve, medens der i Midten saaes en hvid Øxefigur [1]. »Umaadelige Masser af shell-money,« siger saaledes en amerikansk Ethnolog i et ovenfor omtalt Reiseværk [2], »vare forhen i Omløb blandt Indianerne i Californien, og Forfærdigelsen af dem var betydelig og uafbrudt, for at erstatte de vedvarende Tab, foranledigede ved Offringen af saa mange af dem ved velhavende Mænds Død, og ved de Sonoffre til Guderne (»propitiatory sacrifices«), som anstilledes af mange Stammer, fornemmelig paa Søkysterne. Efter min egen Iagttagelse og efter Udsagn af Pionerer og af Indianerne selv, har jeg ikke nogen Betænkelighed ved at paastaae, at enhver Indianer i tidligere Dage eiede i Gjennemsnit mindst hundrede Dollars Værdi i shell-money«.

Det kan ikke undgaae en opmærksom Iagttager, i hvilken overraskende Grad Conchylierne eller »shells« i Amerikas Fortid svare til og minde om Ravet i Steenalderen i Nordeuropa og fornemmelig i Danmark. Ved den store og tidlige Udførsel fra Danmarks ravrige Kystegne til det Indre af Landet saavelsom til Nabolande mod Nord og Syd, og ved den deraf følgende Mellemhandel turde det være i høi Grad rimeligt, ja saagodtsom klart, at de mere forarbeidede Gjenstande ikke alene have havt en høiere Priis, men at endog de stadig forekommende lange, cylinder-

---

[1] Ch. Rau l. c. pag. 381.

[2] »Tribes of California« by Stephen Powers, pag. 335.

formede og efter Længden med ikke ringe Umage i det skrøbelige Rav gjennemborede Perler særlig maae kunne have tjent som Penge eller en Slags »Wampum«. I stor Mængde ere i Norden ligeledes disse Perler offrede til de Dødes Grave, og i endnu større Antal vise de sig tillige i de ovenmeldte Nedlægninger paa Marker og i Moser eller i formeentlige »Sonoffre til Guderne«, der i hvert Tilfælde, i Særdeleshed nu, maae betragtes som værdifulde Skatte. Det er end ikke usandsynligt, at den yngre Steenalders Folk i Nordeuropa have baaret deres Ravrigdom eller Formue tilskue, i Lighed med Indianerne, i Skikkelse af Belter, Brystsmykker og Skjærf, hvorpaa idetmindste flere Ravstykkers Form og Gjennemboringer i Rækker nok kunde hentyde [1]).

Det fyldigere Lys, som saaledes ved vidtrækkende Sammenligninger tør siges at være bleven kastet ud over Offringer til Guderne hos de forskjelligste Folkestammer i den yngre Steenalders mere udviklede Stadier i den gamle og i den nye Verden, er af dobbelt indgribende Vigtighed, da det tillige lyser ud over tilsvarende, endnu ikke fyldestgjørende opfattede Forhold baade i den forudgaaede Tid af Steenalderen og i efterfølgende Perioder. Paa den forhistoriske Oldforsknings første, selvfølgelig famlende Standpunkt bevægede man sig altfor meget mellem Modsætninger, idet man snart forklarede alle Phænomener ad den reent praktiske Vei, uden mindste Hensyn til det Religiøse, og snart igjen drev de religiøse Forklaringer til aabenbar Yderlighed. En passende Mellemvei turde her, som sædvanlig, være den rigtigste [2]).

---

[1]) See det alene efter Ravstykkernes Form og Boring sammenstillede Smykke, fra det store Mosefund ved Læsten i Jylland, i mine: »Nordiske Oldsager«, fig. 90.

[2]) Jfr. mine Bemærkninger »Om nogle Mosefund fra Bronzealderen« i Oldskriftselsk. »Aarbøger« for 1866, S. 326. For-

B. Bronzealderen.

IV. Efter paalidelige, allevegnefra indhentede Erfaringer kan det ikke længere bestrides, at der over hele den vide Jord har hersket, selvfølgelig til meget forskjellige Tider, en Steenalder, hvis sidste Rester end ikke den Dag i Dag ere gaaede ganske tilgrunde. Alene den Omstændighed, at Mennesket saaledes har formaaet, uden nogensomhelst, i al Fald synderlig Kjendskab til Metal, væsentligst ved simple Redskaber og Vaaben af Steen og Been lidt efter lidt at trænge frem over Jordens Kreds og, under Dannelsen af bestemt udprægede Racer, bane Veien for dens endelige Bebyggelse lige ud til dens yderste Kanter mod alle Himmelhjørner, vil i og for sig være tilstrækkelig til at give en Forestilling om Steenalderens umaadelige Udbredelse og deraf følgende Udstrækning i Tid. Ingen af de paafølgende Kulturperioder, hverken Bronze- eller selv Jernalderen vil i saa Henseende kunne maale sig med Steenalderen. Om en Tidsberegning for dens Varighed kan der dog ikke være Tale, saalænge der altfor meget savnes faste Holdepunkter, og navnlig saalænge det henstaaer uafgjort, fra hvilken Verdensdeel Jordens Bebyggelse og de i alt Væsentligt mærkværdig eensartede ældste Kulturstadier oprindelig ere udgaaede. Størst turde Sandsynligheden være for at søge Udgangspunkterne i de af Naturen særlig begunstigede Egne af Afrika eller Asien, hvor Kulturen be-

---

uden de Offergjenstande, der nedlagdes i Jorden, bleve ogsaa mange paa flere Steder kastede i Ilden. S. Haven: »Archæology of the United States«, p. 156: »The Chippewas were accustomed, after the shedding of blood, to perform a sacrifice of expiation, by throwing all their ornaments, pipes &c. into a fire kindled at some distance from their huts (Hearne's Journey p. 204—205)«. See ogsaa ovenfor S. 279, Anmærkning.

viislig tidligst, allerede flere tusinde Aar før Christi Fødsel, havde hævet sig til en meget anseelig Høide, og hvor der netop, baade i Ægypten og Indien, er opdaget Steenredskaber saavel af de hidtil kjendte meest primitive som ogsaa af de mere udviklede Former. Men da Kulturstrømningerne, saa langt den skrevne Historie rækker, altid ere gaaede fra Øst til Vest, fra Asien ud over Europa, turde det, indtil andre sikkre Kjendemærker engang vise sig, være fuldt berettiget at forfølge videre tilbage i Tiden det af Historien bestemt givne og af archæologiske Kjendsgjerninger snarere, som ovenfor udviklet, støttede end modsagte Spor, og derfor her fremdeles blive staaende ved det sydlige Asien eller nærmest ved Indien, hvis centrale Beliggenhed var saare gunstig for en Udbredelse af Bebyggelse og Kultur til alle Sider over Jorden. Idetmindste for den yngre Steenalders Vedkemmende synes Indien ved sine store Steengrave og reiste Stene kjendelig at have afgivet et Forbillede for Europas tilsvarende Mindesmærker fra det samme Kulturstadium. Et nyt og mærkeligt Støttepunkt for Syd-Asiens fremragende Betydning i Oldtiden ville ogsaa de seneste archæologiske Iagttagelser om den saameget omtvistede Bronzealders første Oprindelse og videre Udbredelse formeentlig komme til at yde.

Det er en almindelig bekjendt Sag, at de primitive Gjenstande: Vaaben, Redskaber og Smykker af hamret Kobber, som jævnlig forefindes i Indianernes Grave i Amerika, ikke kunne henføres til en Bronzealder, i hvilken et andet, sammensmeltet Metal (Kobber og Tin) og en anden Forarbeidelsesmaade (Støbning) var fremherskende. De kunne end ikke siges at betegne en særegen, før eller efter Steenalderen raadende Kobberalder, da de altid forekomme under Forhold, der godtgjøre, at Indianerne, inden de ved Europæernes Ankomst til Amerika for første Gang lærte Jernet at kjende, stadig benyttede Kobberet til Redskaber og Smykker i Flæng med Flint eller Hornsteen, Obsidian,

Qvarts og andet forhaandenværende Materiale af Steen, Been og Conchylier[1]). Ikkun paa enkelte Punkter, i Mexiko, Centralamerika og det nordligste Sydamerika[2]) er der, aabenbart fra en temmelig sildig Tid, truffet Gjenstande af støbt Bronze, hvorved Opmærksomheden atter, som saa ofte i de ældre Tidsrum, bliver rettet paa mulige Berøringer med den gamle Verden.

Mærkeligt nok, skulde de første archæologiske Vidnesbyrd om en fordum over flere Verdensdele vidt udbredt Bronzealder blive fremdragne i de nordligere Egne af Amerikas nærmeste Naboland Asien, nemlig i det vestlige Siberien. Endnu længe forinden man i det nordlige Europa, altsaa ogsaa paa eet af Civilisationens Yderpunkter, ad archæologisk Vei havde paaviist Tilstedeværelsen af en Bronzealder som et eget Kulturstadium mellem Steen- og Jernalderen, hvorom baade Beretninger hos klassiske Forfattere og Fund i de klassiske Lande selv længe havde varslet, var der i Slutningen af forrige Aarhundrede af flere Reisende bleven gjort opmærksom paa, at der i ældgamle Grave ved Jénisseifloden og ved Altaï hyppig opdagedes Vaaben, Redskaber og Smykker, stundom af Kobber, men sædvanlig af Bronze (»eine ziemlich spröde Glockenspeise«)[3]). Senere ere disse Fund paaviste i betydelig Udstrækning der.

---

1) I Dr. Emil Schmidts interessante, før citerte Afhandling: »Die prähistorischen Kupfergeräthe Nordamerikas« (Archiv für Anthropologie, XI) hedder det S. 105: »Das Kupfer war den alten Indianern nichts als ein Stein, der in manchen Beziehungen vortheilhafte Eigenschaften vor anderen Steinen voraus hatte, in anderen dagegen zurückstand«; og S. 106: »auch die kupferbesitzenden Indianer waren echte Steinzeitmenschen«.

2) Dr. E. Schmidt l. c. S. 65.

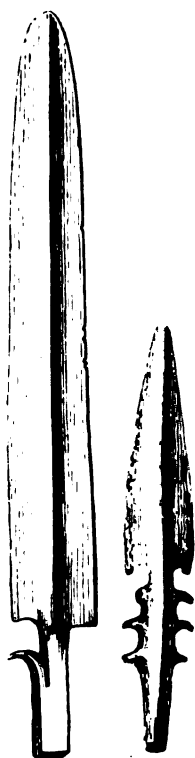
3) Jfr. t. E. Pallas: Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches St. Petersb. 1773, II, 451, 674—675. Dr. F. Göbel: Ueber den Einfluss der Chemie auf die Ermittelung der Völker der Vorzeit. Erlangen, 1842. S. 17—18, 23—24.

Naar man ikke paa nogen Maade kunde troe, at en paa sin Viis anseelig udviklet Bronzealders Kultur skulde af sig selv kunne opstaae i det nordlige, frugtbare Europa, i de gammeldanske Lande, vilde man endnu mindre kunne forudsætte, at den, uden nogen Paavirkning fra andre, tidligere civiliserede Lande, skulde være fremstaaet i det saa afsides beliggende, barske Siberien. Snarere maatte man gaae ud fra, at de, som det efterhaanden viste sig, indbyrdes meget forskjelligartede, om end i Hovedtræk overeensstemmende Bronzealdere i Nordeuropa og Nordasien maatte være nogle af de sidste op imod Nord trængte, og følgelig yngste Levninger af et tilsvarende fælles Kulturstadium, som oprindelig andetsteds, i sydligere gamle Kulturlande, havde faaet sin første Udvikling og paafølgende videre Udbredelse, men som, hvad rimeligt var, under sine Vandringer havde antaget en noget forskjelligartet Form i de forskjellige Egne.

Tydelige Levninger af en ældgammel asiatisk Bronzekultur opdagedes derefter ganske rigtig i Indien. Ved et Jordskred nær ved Landsbyen Nioraï i Provindsen Etáweh imellem Ganges og Jumna-Floden i det Indre af Hindostan fremkom endeel ældgamle, af de Indfødte ukjendte Bronzevaaben, hvoraf det Asiatiske Selskab i Calcutta i Bengalen (Aar 1838) sendte to Prøver, et mærkelig primitivt Sværd og en ligesaa eiendommelig Lardsespids, til det Nordiske Oldskriftselskab i Kjøbenhavn, hvor de nævnte Stykker nu ere indlemmede i det Ethnographiske Museum. Det tilføiedes ved Indsendelsen, at Vaaben af denne Beskaffenhed opgraves hyppig i Omegnen af de hinduiske Byer Mathura og Bindrában, og at de af de Indfødte antages for at være af det Slags, som brugtes i den ved det berømte sanscritiske Epos besjungne Mahábhárata Krig, hvilket dog den lærde Prinsep antager for meget tvivlsomt, eftersom det ommeldte Heltedigt udtrykkelig taler om »Staalvaaben«. En foreløbig

chemisk Analyse af Metallet viste næsten reent Kobber og intet eller overordentlig lidt Tin eller anden Substants [1].

Uagtet det egentlige, større Fund forblev i Calcutta-Museet, og uagtet flere Vaaben og Redskaber af Kobber eller Bronze Tid efter anden fandtes i Indien, vakte Sagen dog ikke videre Opmærksomhed, før tilsvarende Gjenstande fandt mere og mere Vei til Europas Museer. I Aaret 1874 erholdt saaledes Museet i Edinborg fra en forhenværende britisk Officeer i Indien et Sværd og en Landsespids af selvsamme Form som de nys beskrevne. I Begyndelsen antoges ogsaa disse Vaaben for at være af reent Kobber, men en nøiagtig Analyse godtgjorde, at de indeholdt nogle, om ikke mange Procent (fra 3,83 til 7,97) Tin, og at de følgelig vare af »virkelig Bronze«. De vare indkjøbte i Calcutta af et Fund, der havde indeholdt mindst sex Stykker Vaaben, nemlig to Sværd, to Landsespidser og to »Partisaner eller Hellebarder« med Udladninger paa Siderne (»lateral processes«).

Bronzevaaben fra Indien. $\frac{1}{6}$.

Ligesom Museerne i Edinborg og London allerede forud vare i Besiddelse af ganske lignende Landsespidser, ogsaa fra Indien, saaledes havde man tidligere (1868) i Indien i et Fund fra Manipuri truffet nok en Landsespids af tilsvarende, særegen Form i Forbindelse med en flad Celt eller Øxe af Bronze og forskjellige Ringe af samme Metal. Senere oplystes flere Bronzesager fra Indien, bl. A. en stor flad Celt eller Øxe og to mindre raat støbte Kobber-

[1]) Oldskriftselskabets Aarsberetning for 1838, S. 12—13.

eller Bronzeøxer fra Rewah Distriktet [1]). Det største Fund af alle fremkom endelig i Aaret 1870 ved Landsbyen Gungeria, i Mhow Talook, omtrent fyrretyve engelske Mile Nord for Boorha i Centralindien. Det bestod af omtrent 424 Stykker større og mindre flade Celter eller Øxer, »der med Omhu vare nedlagte i et Hul i horizontale Lag«; ved Siden af laae i en Klump 102 tynde Smykkegjenstande af Sølv. Mærkeligt nok, vare de støbte Øxer, i Lighed med flere Gjenstande fra Bronzealderen i Europa, af reent Kobber [2]).

Med fuldgyldig Grund er det derfor antaget, »at Bronze-Redskaber og Vaaben af omtrent samme Metalblanding, men ofte af meget forskjellige Former fra de europæiske, ere charakteristiske for Indiens Fortids Archæologie«. Engelske Geologer have desuden beskrevet Levninger af udstrakte Minearbeider i de rige Kobberdistrikter ved Singbhúm og Mánbhúm i Centralindien, som tillægges en uddød Folkerace, der endog formodes med ariske Udvandrere at have ført Minegravningerne vidt omkring, ja selv til Spaniens Sølvgruber [3]). Saameget er i al Fald høist rimeligt, at Indien med sin sjeldne Rigdom baade paa Kobber og Tin har været, om ikke Bronzekulturens egentlige eller eneste Vugge, saa dog eet af dens allertidligste og vigtigste Udgangspunkter, hvorpaa ogsaa andre Fund i Asien umiskjendelig hentyde.

Paa Fastlandet, Øst og Nordost for Indien, ere saaledes støbte Redskaber og Vaaben af Bronze eller Kobber fra en utvivlsom fjern Fortid opdagede i Cambodja,

---

[1]) Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, VIII, pag. 293, 298, og X, pag. 690—695. Jfr. Afbildningerne af et Sværd og en Landsespids p. 691.

[2]) A. W. Franks: Congrès de Stockholm 1874 (publ. 1876), p. 349—353. De to af ham der afbildede Øxer findes nu i det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn.

[3]) Proceedings S. A. Scot., X, p. 694.

Yunan og andre Egne af China[1]). De i Europa saa velbekjendte Huulcelter forekomme i særegne, skarpt afrundede Former tilligemed Pilespidser, Spydspidser, Sværd, Dolke eller Knive, Øxer og flere Redskaber og Smykker af mærkelige Former. Paa nogle af dem sees Dyrehoveder og paa andre temmelig gamle, skjøndt neppe oprindelige Indskrifter, hvoraf een paa en Kasse, indeholdende en Bronzeøxe med Haandtag af Træ, beretter, at Øxen er forfærdiget under Dynastiet Chang, mellem Aarene 1766—1122 før Chr. Fødsel, en Tidsbestemmelse, som vel synes at gjentage sig i andre Indskrifter, men som formeentlig dog kun viser senere chinesiske Oldforskeres Anskuelser om Bronzesagernes i hvert Tilfælde meget høie Ælde. At Chineserne i Almindelighed og andre omboende Folk dele denne Opfattelse, fremgaaer af følgende Beretning af en engelsk Oldforsker i Indien, der selv har bereist Yunan[2]): »Burmeser, Shans og Chinesere ere enige i at tillægge Steen- og Bronzeoldsager store medicinske Egenskaber. Nogle af Bronzesagerne ere saa høit vurderede i Yunan, at deres Vægt maa opveies med Guld. Friske Brud paa slige Gjenstande hidrøre fra smaae Stykker, der, efterat være afhuggede, knuses og sælges som Medicin for fabelagtige Priser. Begge Slags Redskaber bæres ogsaa ofte som Amuletter, der skulle beskytte mod skadelig Indvirkning af

[1]) »Matériaux pour l'histoire de l'homme«, Vol. 14, Tom X, 1879, pag. 319—320. John Anderson: »The Stone- and bronze implements of Yunan«, pag. 5—6, Pl. V. A. W. Franks: Proceedings of the Soc. of Antiqu of London, Vol. IV, pag. 129.
»The Archæol. Journal«, XI, 414, hvor Bronze-Spydspidser fra China henføres til Aar 1700 før Chr. Fødsel. En Huulcelt fra China er senere kommen til det Britiske Museum i London.

[2]) Prof. John Anderson, Directeur for Museet i Calcutta, i Proceedings S. A. Scotl., X, pag. 696—698.

onde Aander«. Paa Grund heraf mener Forfatteren endog, at Chineserne stundom for de høie Prisers Skyld kunne i nyere Tider have eftergjort nogle af de ganske smaae, omhyggelig forarbeidede Steenøxer, og at i al Fald de ægte Stykker som Efterligninger af de store, virkelige Steenøxer fra først af snarere have tjent til Amuletter end til egentlig Brug. Paa samme naturlige Maade vil det herefter sikkert bedre kunne forklares, at saa paafaldende mange ganske smaae, oprindelig altsaa symbolske Steenøxer i Europa ere fundne, navnlig i Grækenland, Italien, Spanien og Frankrige, hvor man næsten til vore Dage, ligesom i Skotland, ogsaa er vedblevet at bære smaae, i Jorden fundne Steenredskaber som beskyttende Amuletter [1]). At det overhovedet har varet saa længe, inden de chinesiske Bronzeoldsager ere blevne bekjendte i Europa, og at de, med Undtagelse af det Britiske Museum i London, ere saa sjeldne i Museerne der, turde ligefrem have sin Grund i den religiøse og medicinske Betydning, de den Dag i Dag have for Chineserne selv, og i de høie Priser, hvori de staae. For en ganske simpel Huulcelt af Bronze i Yunan forlangtes saaledes, uden Tanke om Afkortning, ikke mindre end fem Pund Sterling!

De her paaviste utvivlsomme Levninger af en Bronzealder i China ere af dobbelt Interesse, da de baade bekræfte og selv bekræftes ved de ældste og paalideligste skriftlige Efterretninger i China, som ommelde Brugen af Kobber eller Bronze i en fjern Fortid til Vaaben og Redskaber. Det er imidlertid oftere blevet paastaaet af ansete Orientalister, blandt dem især af Oppert, at Jernet i Asien har været det der tidligst kjendte Metal, og at det allevegne idetmindste har været benyttet samtidig med Kobberet [2]). Fornemmelig henviste man ogsaa til China, hvor

[1]) Jfr. Cartailhac: »L'Age de Pierre dans les Souvenirs et Superstitions populaires«. Paris 1878, p. 23—33.

[2]) Congrès de Bruxelles 1872. Discussion pag. 496—506.

de skriftlige Kilder bestemt skulde tale for Jernets ubetinget høiere Ælde. Uagtet man i dette Tilfælde ligesaalidt som ved de almindelige, mere og mere forældede Tilbagegangstheorier saa sig istand til, ved talende Fund og andre Kjendsgjerninger at forklare, af hvilken Grund man fra det bedre Metal Jern skulde falde tilbage til det daarligere Bronzemetal, eller hvorledes man igjen fra dette skulde være kommen tilbage op til Jernet, fandt denne uklare, paa Hovedet stillede Sætning som sædvanlig ikke faa Tilhængere, i Særdeleshed blandt dem, der ivrig søge Beviser imod Tilværelsen af en Bronzekultur i Oldtiden forud for Jernalderen. For Chinas Vedkommende vil der dog neppe mere kunne blive Tale herom, efterat nylig den udmærkede tydske Sinolog, Dr. Pfizmaier, ganske utvetydig har udtalt: »Chinesiske Efterretninger vidne om, at man i Oldtiden forfærdigede Vaaben af Kobber. Ved Thsins Tid (3die Aarhundrede før Christus) erstattede man Kobberet med Jern. Alt vel betragtet, kan jeg ansee det for fuldkommen vist, at i China er Brugen af Kobberet eller Bronzen gaaet forud for Jernet« [1]).

Fra Asiens sydøstlige Fastland, fra de derværende kobber- og tinrige Egne synes Kjendskaben til Bronze i Oldtiden at have bredt sig videre mod Øst ud over forskjellige Øgrupper. Navnlig paa Java opgraves ikke sjelden nogle høist mærkelige Øxer eller Hellebarder af Bronze [2]),

[1]) Dr. Much: »Ueber die Priorität des Eisens oder der Bronce in Ostasien«, i »Mittheilungen der anthropol. Gesellschaft in Wien«, IX, Nr. 7—8 (1879), S. 214—219.

[2]) Flere Exemplarer findes i Museerne i Batavia og Leiden. To lignende i Museet i Mainz, der ere beskrevne og afbildede (i Lindenschmidt: »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit«, 1. Bd., Hefte V, Tafel 8, fig. 1—2), som fundne ved Gaualgesheim nær Mainz, ere, ifølge velvillig Meddelelse fra Dr. Voss i Berlin, nu ogsaa erkjendte for at stamme fra Java. Afstøbninger af dem sees i det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn.

der minde baade om de besynderlig formede, ovenfor ommeldte hellebardagtige Bronzeøxer i Indien, hvoraf desværre endnu ingen Afbildninger haves, og tillige noget om de i Yunan fundne Huulcelter af Bronze. Hvis man tør troe paa den hidtil enestaaende Beretning, at en Reisende paa Vestkysten af Ny-Guinea for en Deel Aar siden traf de Indfødte i Besiddelse af Sværd og Vaaben af »Kobber«, kunde det endog see ud til, at Kjendskab til dette Metal tidlig fra Asien havde fundet Vei til enkelte Øer i Sydhavet[1]).

Ulige sikkrere ere nylige Efterretninger om en ældgammel Bronzekultur paa Japan. Da det efter Opdagelsen af Bronzesager i China maatte formodes, at Japan med sin tidlig udviklede Metalindustri heller neppe kunde være forbleven uberørt af Bronzealderen paa det nærliggende Fastland, henvendte jeg mig i saa Henseende (i November 1875) med en Forespørgsel til Hr. v. Siebold i Tokio, fra hvem der Aaret efter indløb det Svar, at, ifølge Oplysninger fra japanesiske Oldforskere og flere Undersøgelser paa Stedet, maatte utvivlsomt Indvirkninger af en Bronzekultur ogsaa i sin Tid have strakt sig ud over visse Egne af Japan. I det Hele taget ere dog Bronzeoldsager langt sjeldnere der, end Steensager. Men da Opdagelsen af de indenlandske Kobberminer først skete omtrent Aar 700 efter Christi Fødsel, maatte sikkert nok Kobberet og endnu mere Bronzen tidligere være indført fra det eneste Land, med hvilket Japan stod i Forbindelse dengang, nemlig Nabolandet China over Korea, med hvis Bronzesager de japanesiske skulle frembyde umiskjendelig Lighed. Dertil kommer endvidere, at ældgamle Bronzesager paa Japan hidtil alene ere opdagede i de sydlige, nærmest til Korea grændsende Landskaber:

---

[1]) Malte-Brun: »Géographie Universelle«, VI, 498 (Edit. Paris 1853, 4to) »Armés de zagais, d'arcs et même d'épées de cuivre, les habitants des côtes occidentales ont repoussé les détachements hollandais envoyés dans leur pays«.

Yamaschiro, Kawachi, Jasumi, Yamato, Setsu, Kischiu, Goschiu, Mino, Schinschin, Schikusen, Higo og Satsuma. Hvorvidt imidlertid Bronzesagerne alle ere indførte til Japan i fuldfærdig Stand eller hvorvidt Japaneserne selv skulde have skaffet sig Raamaterialet og deraf forfærdiget dem, er indtil Videre et aabent Spørgsmaal. Hr. v. Siebold helder meest til det Første, endskjøndt det herimod kunde synes at tale, hvad han bestemt udhæver: »en eiendommelig Omstændighed er det, at næsten enhver Provinds for sig kan opvise Bronzegjenstande, som enten slet ikke eller kun i en forandret Form forekomme i de andre Provindser«. Snarere er det derfor vel gaaet til i Japan, som andetsteds, hvor en Bronzekultur har udbredt sig, at mange fremmede Gjenstande, især i den første Tid, ere indførte som Forbilleder, der da siden ere efterlignede og modificerede i Landet selv efter Folkets Fornødenhed og særegne Smag. Heller ikke lader det sig foreløbig afgjøre, om Bronzen, som et fremmedt og altid kostbart Metal, og reent Kobber, der ogsaa, men sjeldnere, er bleven anvendt, ganske har i det sydlige Japan kunnet fortrænge en samtidig Benyttelse af Steenredskaber. At Bronzen desuden ved Overgangen til Jernalderen maa forekomme i Forbindelse med Jern, er en Selvfølge.

Tilligemed en udførligere Beretning[1]) fremsendte Hr. v. Siebold en Række Afbildninger af Bronzealdersgjenstande, Vaaben, Smykker, Leerkar o. desl. fra forskjellige archæologiske Samlinger i Japan. Efter disse Tegninger er her gjengivet en Bronze-Pilespids (Fig. 5) af en Form, der hyppig forekommer, en stor Kniv eller Dolk (Fig. 6), som det hedder, af reent Kobber, en med indlagte Ornamenter prydet Landsespids (Fig. 7 a-b), samt to

---

[1]) »Kurzer Bericht über die Metall-Zeit (Bronce-Periode) in Japan«, von H. v. Siebold. (Mscrpt.).

meget anseelige og tunge, saakaldte Sværd (Fig. 1-2) af støbt Bronze. Det tredie Sværd (Fig. 3) og Brudstykket af et fjerde (Fig. 4) ere derimod afbildede efter Originalerne, som det længere hen lykkedes at erhverve for det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn. Et noget smalere Sidestykke til de herommeldte Sværd var udstillet i den japanesiske Afdeling i Trocadero'en i Paris ved den sidste, ifjor afholdte Verdensudstilling.

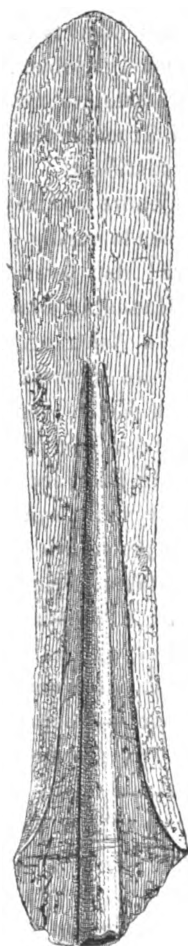
De ikke faa, alt kjendte Bronzesværd fra Japan frembyde ikke alene en ganske eiendommelig og, som det synes, typisk Form, der bestemt ved den overordentlig brede Klinge og det forholdsviis smale Haandtag adskiller sig fra de chinesiske, indiske og de iøvrigt fra Asien og Europa bekjendte Former af Bronzesværd. Men de udmærke sig desuden ved deres Plumphed og betydelige Vægt, der maatte i høi Grad vanskeliggjøre deres Benyttelse som Slagsværd eller overhovedet som Vaaben, især da de ikke ere tilspidsede og da Eggene heller ikke synes at have været synderlig skjærpede. Undertiden, som paa det i Kjøbenhavn værende store Sværd, har man ikke engang borttaget eller skjærpet de ved Eggene kjendelige Støberande. Af denne Aarsag vil en Forklaring af deres Anvendelse som Spyd- eller Landsespidser — under hvilken Benævnelse det ovennævnte Stykke paa Pariserudstillingen var fremlagt — heller neppe være antagelig, selv om noget lignende Spydformer kunne opvises fra Japan og China. Formen af Haandtaget, der, som Bronzesværdenes i Almindelighed, ender i en Knap, taler endvidere tydeligt imod en paatænkt Befæstelse i et Spydskaft, i hvilket Tilfælde man maatte have ventet, at Spydbladet havde forneden havt en Spids eller, som den ovenfor afbildede virkelige Landsespids, en Dølle, hvori Skaftet kunde stikkes ind.

Saameget er ogsaa sikkert, at de i Japan selv benævnes og ansees for Sværd. Der er imidlertid den Synderlighed, at de sædvanlig synes at have været opbevarede og fremviste i Japanesernes Templer som ældgamle og store Helligdomme.

7 b.

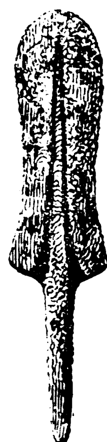

4.

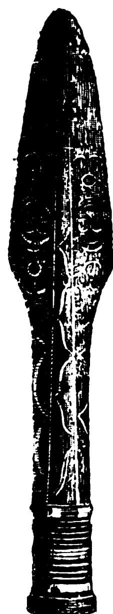
Sværdklinge. $\frac{1}{5}$.

5

Pilespids.

7 a.

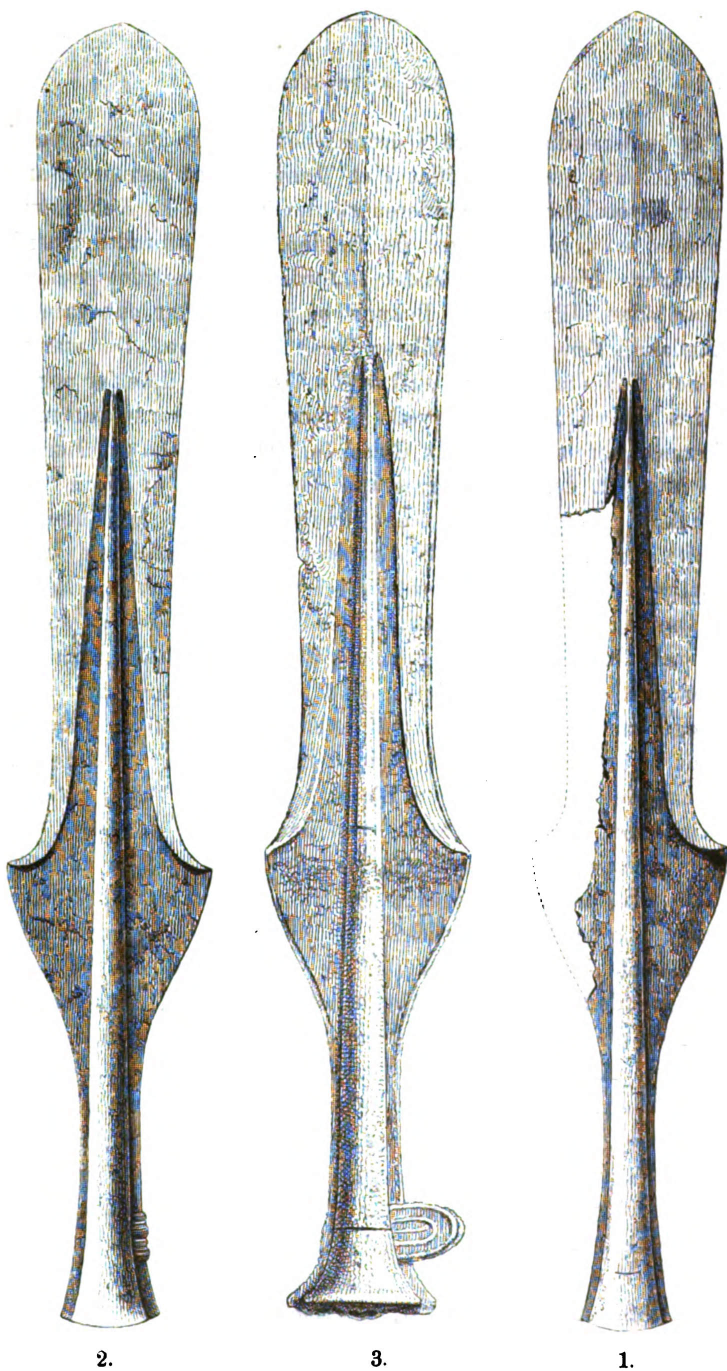
Landse-
spids. $\frac{1}{3}$.

6.

Kniv. $\frac{1}{3}$.

Bronzevaaben fra Japan.

Bronzesværd fra Japan. $\frac{1}{6}$.

Det fuldstændige Sværd i det Kjøbenhavnske Museum siges før at have været udstillet i et Tempel i det berømte Nara nær Kiyoto, hvor Stamfaderen til det japanesiske Keiserhuus menes at være nedstegen fra Himlen. Det afbrudte Sværd i samme Museum er fundet i Jorden for omtrent tredive Aar siden i Provindsen Boungo og var derefter opbevaret i Andakuji Templet i Kochiken (Tosa) Kumomura. Det manglende Haandtag eies af en Præst i Tosa, som ikke for nogen Priis vilde skille sig derved. Mærkelig overeensstemmende hermed beretter en tydsk Reisende, Dr. Albrecht von Roretz (i Mittheil. der K. K. geograph. Gesellschaft in Wien) om Vulkanen Kirishimajama i det sydlige Japan, at »hans Reisefælle Dr. Rein saa ved Krateret i en Steendynge med Spidsen nedad et Bronzesværd, 1,3 Meter langt og 0,25 Meter i Omfang, af Kobber blandet med faa Procenter af andet Metal. Formen viste tilbage til den ældste Bronzetid. Sværdet, der æredes som en Reliqvie, skal af Guderne, der her nedstege paa Jorden, være brugt som en Sonde til at finde et høit fast Punkt, hvorfor det i en Snor nedlodes fra Himlen. I umiddelbar Nærhed ved Bjergets Fod ligger Valfartstedet Kirishima med Svovlkilder, hvori de Troende bade sig«.[1])

I Japan fremtræder følgelig, som i China, en udbredt Tro paa, at Bronzesagerne ere af guddommelig Oprindelse eller dog have en vis religiøs Betydning, hvilket under alle Omstændigheder godtgjør, at de hidrøre fra en for den nuværende Befolkning ubekjendt, ældgammel Tid. Den samme Forestilling næres som bekjendt derfor ogsaa i Japan, China, Indien, Afrika, Europa ja saagodtsom overalt paa Jorden, hvor Steenalderen forlængst er forsvunden, om Steenredskaberne og navnlig om Øxerne, de saakaldte »Tordenstene« eller »Tordenkiler«, som antages for at være nedfaldne i Tordenveir fra Himlen og for at besidde en magisk Kraft, af hvilken Aarsag de f. E. i Indien ogsaa opbevares som

[1]) »Das Ausland« 1876 Nr. 17 (24de April).

Helligdomme i Templerne.[1]) Hvad de paafaldende store japanesiske Bronzesværd angaaer, turde det dog særlig være et Spørgsmaal, om de ikke bestandig, selv under Bronzekulturens Bestaaen, have været bestemte mere til Høvdingsmærker, Symboler eller ligefrem til Tempelsværd, end til daglig Brug. Blandt Bronzegjenstandene i andre Lande, og ikke mindst i Danmark, forekomme ligeledes saa kolossale og saa upraktisk dannede, tildeels meget ziirlig prydede og guldbelagte Bronzesager, at de snarest maae antages for at have været Symboler og for at have havt en tilsvarende religiøs Bestemmelse, hvorom skriftlige Efterretninger synes yderligere at vidne.[2]) Ved ganske enkelte Bronzesværd i Danmark, som have meget smaae Haandtag og saa lange og tunge Klinger, at de ikke kunde bruges til at hugge, ja neppe nok til at stikke med, paatrænger sig endog uvilkaarlig, som ved de japanesiske Sværd, Tanken om en symbolsk Anvendelse. For Japans Vedkommende vil dog Spørgsmaalet ikke endelig kunne afgjøres, med mindre det maatte lykkes, som i Danmark. at paavise aldeles overveiende Rækker af Bronzesværd, der utvivlsomt maae have tjent som virkelige Vaaben. Forhaabningen om, at noget Saadant vil skee i Japan, kunde nok finde en vis Bekræftelse i de ovenfor afbildede japanesiske Steendolke med Fæster, der temmelig aabenbart tyde paa Førbilleder af Metaldolke i en tilsvarende, nærmest om Bronzealderen mindende Form.

Netop Dolke af Bronze have, idetmindste i andre Egne af Asien, spillet en betydelig Rolle i den fjerntliggende Fortid, som Bronzealderen omfatter. Sværd af Bronze ere hidtil endnu ikke fundne Nord for China, hvorimod Bronzedolke i paafaldende stor Mængde ere komne for Dagen i Siberien, fornemmelig mod Vest mellem Altaï- og Oural-

---

[1]) »Matériaux« VIII 490, efter en Meddelelse af Col. Lane-Fox om Steenøxer fra Malayalis Templet mellem Madras og Beypore.
[2]) Jfr. min »Nordens Forhistorie« S. 120—121.

bjergene. Af de fyldigere efterhaanden udgivne Beskrivelser og Afbildninger[1]) fremgaaer det, at Siberien maa have havt en vidt udbredt og længe bestaaende Bronzealder, som vel i visse fælles Træk minder om den hele europæiske, men som i flere Henseender, ved udprægede og afvexlende Former af Dolke, Celter, Øxer, Knive o. s. v., aldeles bestemt adskiller sig fra denne. Efter Erfaringerne hidtil er Bronzekulturens østligste Grændse i Siberien omtrent de Øst for Baikal-Søen ved Amurflodens Kilder beliggende Egne, hvorfra den har strakt sig til Ouralbjergene. I en, aabenbar fra Siberien afledt og øiensynlig yngre Skikkelse viser den sig atter Vest for Oural i det østligste og tildeels i det nordligste Rusland, hvorover endog en enkelt siberisk-formet Bronzecelt har fundet Vei til Lapland (Lycksele Sogn), i den allernordligste Deel af den skandinaviske Halvø.[2])

I Siberien selv fremtræde visse Nüancer, idet Bronzesager fra den kirgisiske Steppe tydelig skille sig fra den østligste og upaatvivlelig ældste Gruppe, som har sit Midtpunkt ved Jénissei-Flodens øvre Løb og især ved Minoussinsk. »Steppen her er i Virkeligheden kun en umaadelig Gravplads fra denne fjerntliggende Periode«, hvor der stadig i de utallige Gravhøie opdages ubrændte Liig og ved dem Vaaben og Redskaber af Bronze og Smykker af Bronze eller Guld. Paa flere Punkter i Siberien har man desuden truffet Spor af ældgamle, med Redskaber af Bronze og Steen bearbeidede Bjergværker. Kobber- og Guldminer ere saaledes fundne i

---

1) Jfr. bl. A. Wocel: »Die Bedeutung der Stein- und Bronzealterthümer für die Urgeschichte der Slaven« 1869; min Afhandling: »Ruslands og det Skand. Nordens Bebyggelse« i Oldskrifts. »Aarbøger« 1872, og især Aspelin: »Antiquités du Nord Finno-Ougrien.« Livr. I. Helsingfors 1877, 4to, pag. 49—77. »L'âge du bronze altaï-ouralien«.

2) O. Montelius: »En bronscelt funnen i Lappland« i »Witterh. Hist. och Antiqvit. Akadem. Månadsblad« for Octbr. 1874, Nr. 34, fig. 55 og Side 145—147.

Altaï og Sayon Bjergene og derfra mod Vest til Ouralbjergene, hvor Russerne senere have havt deres store Bjergværksdrift paa de samme Steder som Bronzealderens Folk længe forud for dem. Aspelin anslaaer Bronzealderens Slutning i det europæiske Rusland Vest for Oural til omtrent Aar 300 f. C. (?). Derimod antager han, at den oprindelig meget ældre Bronzealder i Siberien maa være sluttet tidligere, hvorved det dog ikke maa glemmes, at Herodot ved Aar 530 f. C. bestemt omtaler et asiatisk Folk Massageterne som endnu levende i nærliggende Egne i en reen Bronzealder, idet de til Vaaben, Redskaber og Smykker alene brugte Kobber og Guld, hvoraf der var Overflødighed i deres eget Land.

Da der ikke i de indre Egne af Siberien, hvor denne Bronzealder har hersket saa længe og i saa stærkt Omfang, endnu er opdaget Levninger af en forudgaaet Steenalder, medens en Steenalder iøvrigt har hersket og tildeels den Dag i Dag lever paa Siberiens yderste Kyster, kan der neppe være nogen Tvivl om, at Bronzekulturen maa være bleven bragt til det Indre af Siberien ved et nyt, ad Landveien indvandret Folk, som andetsteds forud havde erhvervet Kjendskab til Metallerne og til deres videre Bearbeidelse ved Sammenblanding og Støbning. Der møder her i Asien det samme Phænomen, som i Europa, at Steenaldersfolkene med deres primitive og daarlige Redskaber af Steen og Been fornemmelig have været henviste til at udbrede sig langs Havkyster og Floder, hvorimod Bronzealderens Folk med deres Metalredskaber og høiere Kultur i det Hele først bleve istand til at trænge frem over Bjerge, Moradser og gjennem Urskove til det Indre af Landene.

Fra hvilken Kant af Asien imidlertid dette nye Bronzealders-Folk forholdsviis seent er indvandret til Siberiens Steppeland, er endnu ikke oplyst. Aspelin henviser vel, som en mulig Antydning, til visse Ligheder mellem de siberiske og assyriske Bronzesager, navnlig i figurlige Frem-

stillinger, og følgelig til en Indvirkning fra Sydvest. Men selv om en slig Indvirkning, som iøvrigt nok kunde fremkaldes ved de upaatvivlelig meget gamle Handelsforbindelser, der bragte Guldet fra Oural til sydligere Lande, virkelig med Tiden skulde blive godtgjort, saa er dog ingenlunde det siberiske Bronzefolks almindelige Indvandringsvei derved tillige bevist. Ifølge Aspelins egne Resultater er i Siberien den østlige Bronzealders Gruppe ved Jénissei-Flodens øvre Løb og Baikal-Søen, altsaa nærmest ved Chinas Grændser, den ældste, og den vestlige ved Ouralbjergene den yngste. Ligesom der allerede heri er angivet en Bevægelse af Kultur og Folk fra Øst mod Vest, saaledes maa det før altfor meget være undgaaet Opmærksomheden, at baade Siberiens Naboland China og sydligere Lande i Asien have havt en Bronzekultur, der i flere Retninger synes endnu mere, end den assyriske og paa en langt naturligere Maade at slutte sig til den ældste siberiske Bronzealder. Om de chinesiske Bronzesager i det Britiske Museum er det forlængst udhævet, at idet mindste eet af Stykkerne har umiskjendelig Lighed med de siberiske. Paa de chinesiske som paa de siberiske Bronzesager forekomme ogsaa, hvad ellers i Bronzealderen er meget ualmindeligt, Dyrefigurer i Relief,[1]) og endelig kunne indbyrdes mærkelig overeensstemmende Former af Huulcelter paavises fra Cambodja, Yunan og det øvrige China til Siberien. Om Celten fra Cambodja har derfor nylig en fransk Oldforsker sagt: »denne Øxe frembyder en fuldstændig Analogie med en i det nordøstlige Europa og i Nordasien udbredt Typ — en Kjendsgjerning, som er af meget stor Betydning«.[2]) Skjøndt der selvfølgelig

---

[1]) A. W. Franks: Proceedings S. A. Lond. Second Series IV, 129. Aspelin: »Antiquités du Nord Finno-Ougrien« Liv. I L'âge du bronze fig. 142.

[2]) E. Cartailhac: »Matériaux 2me Série Vol. 14, Tome X, 1879, pag. 319, Noten.

endnu behøves mange flere Kjendsgjerninger, før en definitiv Afgjørelse kan finde Sted, tør det alligevel, ikke uden Føie, formodes, at Bronzekulturen i Indien og China har dannet Grundlaget for den siberiske, saameget mere som Handelsforbindelserne mellem China og Siberien sikkert have deres Rod i den fjerneste Old. Det er i hvert Tilfælde meget rimeligt, at eet eller flere Bronzealders Folk kunne fra China, under en tiltagende Folkemængde eller andre fremrykkende Stammers Tryk, være trængte op til Baikal-Søen og Stepperne ved Jénissei, hvor de i Lighed med Bronze-Folkene i det nordlige Europa, længe bevarede og udviklede deres Bronzekultur efterat denne forlængst havde maattet vige for Jernet i sydligere og heldigere beliggende Lande. I den Styrke, hvormed Jernet omsider optræder i Siberien, ja, som det endog synes, Aarhundreder før det i Europa kunde naae op til det skandinaviske Norden, er det heller neppe formeget at ville see en Fortsættelse af ældre Berøringer mellem Siberien og dets tidlig, forholdsviis høit, civiliserede Naboland China, hvis Kulturstrømme igjen havde faaet Tilløb fra det gamle Centralland Indiens rige Kildevæld.

I Sammenligning med Bronzekulturens anseelige Udbredelse og Varighed i det vestlige Siberien, er det vel en meget paafaldende Omstændighed, at Levninger fra en tilsvarende Bronzealder hidtil ikke ere opdagede i den østlige, nærmest til Amerika grændsende Deel. Da de ligesaalidt ere paaviste i de nordligste Egne af Japan, kunde det see ud som om Bronzekulturen, mulig af Hensyn til Metallets ved lang Transport forøgede Kostbarhed, slet ikke var kommen til at øve nogen Indvirkning paa hele det afsides beliggende nordøstlige Asien. Men til en rigtig Bedømmelse af Forholdet bør det indtil Videre ikke glemmes, hvor nylig Kjendskaben til Indiens, Chinas og Japans Bronzealder er opstaaet, og hvor lidt den forhistoriske Oldforskning endnu har faaet fast Fod i de nordlige ommeldte Egne. Naar Handlende allerede i Steenalderen kunne have foretaget saa vide Van-

dringer, som det for Nordamerikas Vedkommende er godtgjort,[1]) vilde det dog være høist besynderligt, om ikke Handelen i den mere fremskredne Bronzealder skulde i Asien kunne have bragt nogle af den nye Metalindustries Frembringelser høit op imod Nord. Yderst lærerig i saa Henseende er Forekomsten af den før berørte Bronzecelt af siberisk Form i det skandinaviske Lapland, hvor indtil da Ingen havde kunnet ahne Indvirkninger saa høit op imod Nord af en Bronzekultur, især fra det fjerne nordøstlige Rusland.

Da overhovedet Europæerne første Gang kom i Berøring med Eskimoerne paa begge Sider af Beringsstrædet og med enkelte sydligere boende Indianerstammer paa Nordamerikas yderste Vestkyst, vare disse ikke ganske uden Kjendskab til Metal, især Kobber, og ovenikjøbet til Legeringer deraf, hvilket Metal de deels havde i Landene selv og deels synes at have erhvervet ved en stadig Tuskhandel over Beringsstrædet. Forbindelsen med deres siberiske Naboer, med Hvalfangere og fornemmelig med Russerne bragte dem senere tillige noget Jern[2]).

Af den Omstændighed, at Eskimoerne yderst mod Nordost i Asien bruge den samme Benævnelse for Kobber, »kánujakh«, som deres eskimoiske Frænder i det nordvestlige Amerika, har man vel villet udlede, at Kjendskaben til Kobberet fra det indre, kobberrige Amerika er gaaet over Beringsstrædet til det nordøstlige Asien[3]). Men andre mærkelige Forhold pege hen paa, at Eskimoernes Kjendskab her til Kobberet ligesaa godt, uafhængig af en slig Forbindelse, kan være opstaaet i Nord-Asien som Følge af Handel med sydligere boende Folk, ja endog at en vis Indvirkning herfra lader sig

---

[1]) Ch. Rau: »Ancient aboriginal Trade in North-America« (Smithson. Report 1872 pag. 348—394).

[2]) A. Erman: »Ethnographische Wahrnehmungen und Erfahrungen an den Küsten des Bering-Meeres« i »Zeitschrift für Ethnologie«, II, 388—393, III, 219.

[3]) A. Erman: l. c. II, 393.

forfølge paa de yderste Kyster af det nordvestlige Amerika, mulig selv langt videre mod Syd.

Det er nemlig ingenlunde overraskende, at Cook og hans Ledsagere i Aaret 1778 og flere andre af de tidligste europæiske Reisende kunde træffe Tschugatscherne, under 61de Grad nordlig Bredde, Koljudskerne Syd for dem, ved Jakutatbugten og paa Sitka, samt Wakascherne, paa Vestkysten af Vancouver Øen, under 49de Grad nordlig Bredde, i Besiddelse af Vaaben og Redskaber af Kobber, som de forstode mesterlig at smede eller hamre med en Steen. Thi rige Kobberminer, hvorfra idetmindste Tschugatscherne og Koljudskerne kunde skaffe sig det fornødne Metal, fandtes ved den saakaldte Kobberflod under 60de Grad n. B., og, efter nylige Undersøgelser, tillige paa den østlige Side af Rocky-Mountains. Naar Indianerne i Nordamerika i det Hele jævnlig paa lignende Maade smedede eller udhamrede Kobberet, var det i og for sig ikke saa mærkeligt, at enkelte Stammer fremfor andre havde opnaaet en særlig Færdighed deri.

Men hvad der fortrinsviis maa vække Overraskelse er den Form, hvori de nævnte Folk paa Nordamerikas yderste Vestkyst, som en i Amerika enestaaende Undtagelse, forud for Europæernes Ankomst, tildannede deres Kobbervaaben og, i fuldstændig Lighed med dem, senere ogsaa deres Jernvaaben. Det er en Kjendsgjerning, at Kobbersagerne i Amerika ellers ere indskrænkede til tarvelige Landsespidser, Pile, Øxer, Meisler og Smykker[1]), og at der ingensinde hidtil, end ikke i de forhen meest civiliserede Egne, i Mexiko, Centralamerika og Peru, er truffet nogen større Kobberdolk med Haandtag og endnu mindre noget Sværd af Kobber. I Modsætning hertil beretter Erman, at han selv med flere andre Reisende

[1]) Smithsonian Contribut. to knowledge 1848, Vol. I, 4to, pag. 196—203. Dr. E. Schmidt: Die prähistor. Kupfergeräthe Nordamerikas (Archiv für Anthropologie XI, Taf. IV—VI).

¼

hos Koljudskerne paa Sitka og ved Jakutatbugten oftere har seet store, mesterlig dannede Kobber-Dolke med Haandtag af utvivlsom indenlandsk Arbeide, stundom prydede med kunstig Indlægning af Perlemoder.

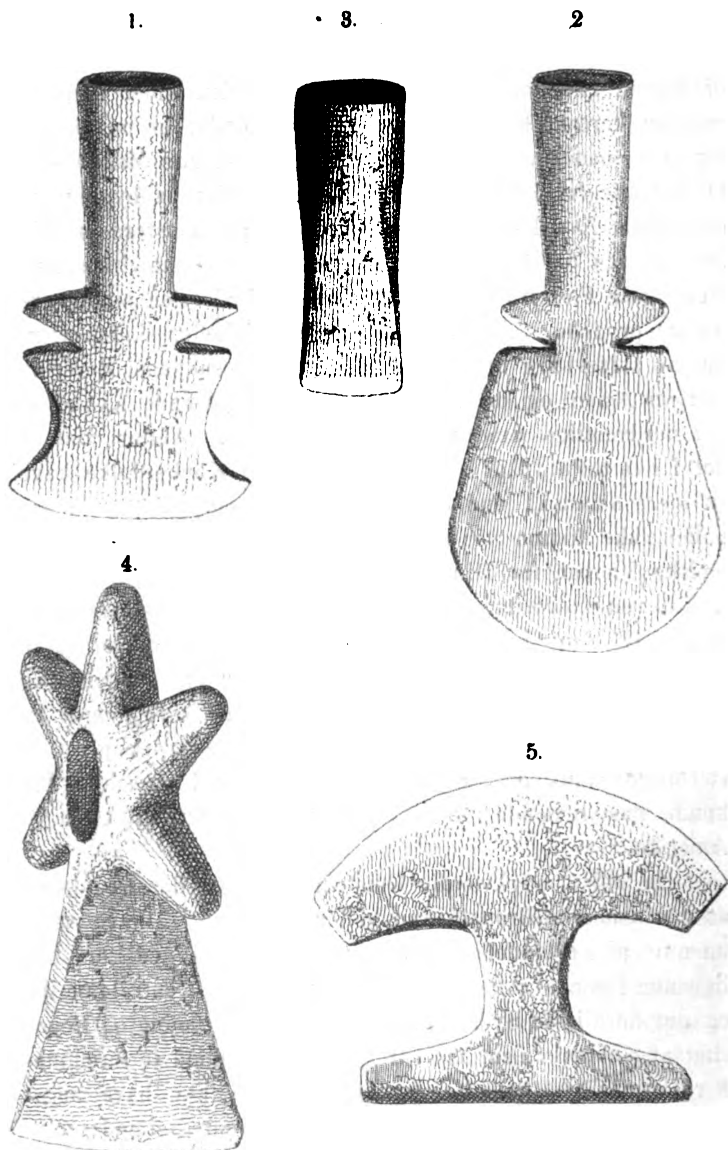
Det hedder udtrykkelig, at alle disse Vaaben, som Koljudskerne truende svingede over Hovederne, naar Fremmede nærmede sig deres Huse, vare oprindelig »af reent Kobber«. De havde en Længde af omtrent halvanden Fod og en Brede af 4—5 Tommer, og vare deels sabelformede med convex krummet Eg, deels lige, tveeggede »som de gamle romerske Sværd«, og endte i en Spids. Over det tyndt afrundede Haandtag havde de som Afslutning enten en Knap med en ziirlig Figur af et Fuglehoved og deslige eller ogsaa endte de i en anden kortere Klinge. Det Hele var blankt og syntes omhyggelig poleret. Forsaavidt Koljudskerne siden, navnlig ved Forbindelsen med Russerne, kunde skaffe sig Jern eller Staal, bleve Dolkene ufravigelig forarbeidede i den selvsamme gamle Form. Tilsvarende Dolke saa Cook sydpaa hos Wakascherne paa Vestkysten af Vancouver Øen og høit mod Nord hos Tschugatscherne i Nærheden af Beringsstrædet[1]).

Et Vidnesbyrd om Rigtigheden af Ermans Skildring af Dolkenes Form afgive to Dolke af Staal, som Sprogforskeren Holmberg i Helsingfors i sin Tid har hjembragt fra Koljudskerne, og som nu opbevares i det Ethnographiske Museum

[1]) Erman l. c. II 316, 325, 388—90.

i Kjøbenhavn. Den ene, her afbildede, ender over Fæstet i et Slags Fuglehoved, hvis Øie midt i den concentriske Kreds dannes af et Stykke Perlemoder; den anden ender derimod med en kortere Klinge foroven. Dolkebladet er paa begge forsynet med opstaaende Riller paa selvsamme Maade som Dolkeblade fra Bronzealderen i Asien og Europa hyppig ere udstyrede. Fugle- eller Dyrehovederne paa Fæsterne minde desuden om de Dyrehoveder, hvormed ikke alene Steenøxer, men ogsaa Fæsterne paa Bronzedolkene i Siberien stadig ere blevne prydede. At saadanne fælles Ligheder skulde være reent tilfældig opstaaede uden nogen forudgaaet Berøring mellem Asien og de just nærmest tilgrændsende Kyster af det nordvestlige Amerika, er neppe troligt. Afgjort vist er det i hvert Fald, at de vestamerikanske Kobberdolke have en mere asiatisk, end europæisk Form, og at de saaledes heller ikke kunne være ligefremme Efterligninger af europæiske Vaaben fra Middelalderen eller den nyere Tid, som f. Ex. ved stormslagne eller ilanddrevne Skibe kunde være bragte til Amerikas Vestkyst. Selv om man derfor vilde antage, at Dolkene vare forarbeidede efter yngre asiatiske Vaaben, der ved Mellemhandel eller Tilfælde vare komne til Vestkysten af Nordamerika, vilde der herved være givet et værdifuldt Vink om, at ogsaa Bronzesager i en ældre Tid kunde paa lignende Maade være naaede over fra Asien til Amerika.

En høist mærkværdig Omstændighed er det fremdeles, at den asiatiske Bronzekultur heller ikke synes at have været udenfor al Forbindelse med Bronzekulturen i sydligere beliggende Egne af Amerika, navnlig i Mexiko, Centralamerika og det nordligste Sydamerika, hvor alene Støbning og Legering af Kobberet i sin Tid var kjendt. Idetmindste forefindes her Former af Huulcelter og Meisler, som ikke have noget Tilsvarende i det øvrige Amerika, men som derimod umiskjendelig minde om asiatiske og europæiske Huulcelter. Overhovedet turde det være et Spørgsmaal til nærmere fremtidig

Kobber og Bronzesager fra Mexiko (i Louvre, Paris.)

Drøftelse, om ikke selv Kjendskaben til Støbning og Legering af Kobberet i Amerika fra først af skyldes eǹ asiatisk Indvirkning. Med Rette siger en særlig Sagkyndig: »skulde det være et reent Tilfælde, at alle Kulturfolk i Amerika vare i Besiddelse af Bronze, medens intet af de raae Kulturfolk der kjendte til dette Metal. Visselig ikke. Den første Metalstøbning er for ethvert Folk et Vendepunkt, paa hvilket det opstiger fra Natur- til Kulturfolkenes Række«.[1]) Men netop i dette høiere Kulturstadium i Mexiko have andre Forfattere og blandt dem Humboldt forlængst ad literær Vei paaviist saa mange og saa mærkelige indre Overeensstemmelser med asiatiske Kulturforhold, »at Mexikos og Asiens Civilisation maa, idetmindste for en Deel, have fælles Oprindelse, og at følgelig Befolkningerne i disse Verdensdele maae have været forbundne, om ikke ved fælles Nedstamning og Slægtskab, saa dog ved directe eller indirecte Samqvem i længst forgangne Tider«.[2])

Til disse indre Vidnesbyrd begynde, som det synes, nu ad archæologisk Vei ogsaa flere og flere ydre efterhaanden at slutte sig. Under alle Omstændigheder ville formeentlig dog Forbindelserne mellem de to Verdensdele vise sig at have været i stærk Nedgang i Bronzealderen og derfor langt svagere, end i den forudgaaede rene og fælles Steenalders Tid, indtil der omsider ved Jernalderens nye og høiere Kultur i Asien indtraadte en næsten fuldstændig Afsondring. Medens Asien herefter skred videre og videre fremad paa Civilisationens Bane, med Undtagelse af de meest afsidesliggende Egne, især yderst mod Nordost, forblev det endnu fjernere Amerika ladt tilbage ligesom hvilende paa Steen- og Bronzealderens primitive Stadier. Gjennem mange følgende Aarhundreder vendte den høiere asiatiske Kultur sig saagodtsom udelukkende ad en modsat Vei, nemlig mod Vest til Europa.

---

[1]) Dr. E. Schmidt: »Archiv für Anthropol.« XI, 106.
[2]) Tylor: Early History of Mankind 2d ed. London 1870 p. 338—339.

Eet af Mellemledene i saa Henseende var aabenbart det gamle Assyrien. Af særlig Betydning for Spørgsmaalet om Bronzekulturens Oprindelse og Udbredelse er det, at der her forekomme ikke faa Bronzesager, men i tilsyneladende mere udviklede og saaledes formeentlig yngre Former, end i det østligere Indien. Det Britiske Museum i London kan allerede fremvise en ingenlunde uanseelig Mængde Dolke, Knive, Øxer og Hamre med Skafthuller, Landsespidser, Segler, Celter eller Paalstave o. s. v. af Bronze og Kobber, som ere fundne deels ved Udgravninger i Nimroud og deels paa andre Punkter af det gamle assyriske Rige. Ved Tel-Sifr i Nærheden af Babylon opdagedes saaledes i Jorden en i en Maatte indsvøbt og hengjemt Samling af Bronzesager, bestaaende af Ringe, Armringe og Fingerringe, Øxer, lange Meisler, en Hammer, Øxe- eller Spadeblade, Segler, en Kniv, en Dolk med Grebspids og bred Klinge, flere mindre Bronzestykker og nogle lange smale Bronzekar med afrundet Bund.[1])

I Egnen af Nardi fremkom desuden et høist mærkeligt krumt og eenegget Bronzesværd af en indtil da ukjendt Form, omtrent 22 Tommer langt. Paa Klingen er anbragt en Indskrift med ældgammel Kileskrift, hvorefter det har tilhørt »Paladset for Vulnirari-folkets Konge, Søn af Budil, Assyriens Konge, Søn af Bel-nirari, Konge af Assyrien«, hvilke Konger herskede over Assyrien i Aarene 1375—1300 før Christi Fødsel. Tilsvarende Sværdformer gjenfindes ogsaa paa assyriske Billedstene. Fæstet har været belagt med Elphenbeen ligesom Fæsterne paa flere af de i Assyrien og Ægypten tidligere fundne Bronzedolke.[2]) I det Hele synes

[1]) Velvillig meddeelt af Musseumsassistent Sophus Müller efter personlig Undersøgelse af Fundene i det Britiske Museum.

[2]) Efter »Transactions of the Society of Biblical Archæology« IV pag. 347 ff. er Sværdet afbildet i »Witterh. Hist. och Antiqvitets Akad. Månadsblad« for 1876. Nr. 53—54, Side 272.

der at have været et vist Slægtskab mellem Assyriens og Ægyptens Bronzesager, hvad i og for sig, efter de mange indbyrdes Kulturberøringer, er ganske naturligt. Af de ægyptiske Bronzesager ere flere forhen afbildede i Oldskriftselskabets Aarbøger;[1]) ogsaa af disse ere enkelte forsynede med gamle Indskrifter i Hieroglypher. Vaaben og Redskaber af Bronze og Kobber ere endvidere opdagede i Palæstina, i Nærheden af Bethlehem, og i Lilleasien ved de storartede Udgravninger ved Hissarlik, hvor Bronzesagernes simplere og raaere Former, som vi senere skulle see, synes nærmest at minde om en Overgangsperiode mellem Steen- og Bronzealderen. Det er overhovedet rimeligt, at man med Tiden vil komme til at udsondre ældre og yngre Tidsrum indenfor Bronzealderen i det sydvestlige Asien og i det tilgrændsende Ægypten. Men det er allerede klart, at dette Strøg danner en nærbeslægtet, særegen Bronzekulturs Gruppe, og at Asiens Bronzealder, ligesom Europas, har havt flere saadanne kjendelig nuancerede Grupper, navnlig tillige en østlig i Indien og China og en nordvestlig i Siberien.

Med Hensyn til disse indbyrdes noget forskjellige Grupper kunde det dog være et Spørgsmaal, som ogsaa er blevet reist, om de virkelig alle stamme fra en enkelt fælles Kilde i Asien eller om de ikke snarere maae antages for at være uafhængig opstaaede, i al Fald tildeels, paa flere Punkter, hvor Tilstedeværelsen baade af Kobber og Tin muliggjorde en Legering af Kobberet. Det er saaledes udhævet, at Afstanden mellem Indien og Assyrien var altfor stor for en fyldigere Indvirkning fra Indien paa Assyrien, at tydelige Overgangsled mellem de nævnte Landes Bronzesager mangle, og at der desuden nærmere ved Assyrien, nemlig

[1]) See min Afhandling: »Om Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold« i »Aarbøger« for 1872, Side 363 (Fig. 1—5). Jfr. A. Arcelin: »Influence Égyptienne pendant l'âge de bronce«, i »Matériaux« V. p. 376 – 383. Pl. 19.

i Drangiana, det nuværende Seistan mellem Afganistan og Beludschistan, var Tingruber, hvorfra Tinnet ad historisk bekjendte Handelsveie kunde være bleven ført til Assyrien og mulig endnu videre, selv maaskee nordom det Kaspiske Hav heelt op til det skandinaviske Norden. En selvstændig Bronzealders Kultur vilde saaledes vel kunne have reist sig i Assyrien.[1])

Muligheden for en saadan Theories Rigtighed tør vel, paa Videnskabens nærværende Standpunkt, ikke reentud benægtes. Men det maa erindres, at medens ganske vist de gradevise Overgangsled mellem Indiens og Assyriens Bronzealder hidtil mangle, som Følge af Ukjendskab til de forhistoriske Oldsager i mellemliggende Lande, mangler tillige derved ethvert archæologisk Beviis, hentet fra stedlige Oldsager og Mindesmærker, selv altsaa i Drangiana, for den ovenmeldte Theorie, som væsentligst er bygget paa Formodninger og paa Beretninger fra en i hvert Fald sildig, langt fra Bronzekulturens første Oprindelse liggende Tid.[2]) Da den forhistoriske Archæologie derimod fortrinsviis bygger sine Slutninger paa de til enhver Tid foreliggende samtidige archæologiske Kjendsgjerninger, og da disse, tiltrods for alle Uligheder i Bronzekulturens Grupper i Asien, antyde et indre Fællesskab, er det neppe for dristigt, foreløbig at føre dette Fællesskab tilbage til Indien, hvis Bronzesager have et yderst primitivt Præg, og hvis Handelsforbindelser ved Historiens første Begyndelse alt baade tillands og tilsøes ad den persiske Havbugt maae have strakt sig langt ind i det vestlige Asien. Uligheden mellem de asiatiske Grupper af Bronzealderen er

---

[1]) H. H. Hildebrand, (i Overeensstemmelse med Rougemont i hans L'âge du bronze) i »De förhistoriska Folken i Europa« S. 434—435.

[2]) Imod den ovenfor nævnte Hypothese, at Nordeuropa i Bronzealderen skulde have faaet sit Tin fra Drangiana gjennem Rusland har allerede Sophus Müller fremsat lignende Tvivl, i det Letterstedtske »Nordisk Tidskrift« for 1879, S. 580—581.

desuden forholdsviis ikke synderlig større, end Uligheden mellem de europæiske Grupper af Bronzekulturen, som dog alle ufeilbarlig oprindelig maae have havt et fælles Udspring fra den sydvestlige asiatisk-ægyptiske Bronzealder. Thi derom vidne mange Kjendsgjerninger, som det Følgende skal vise, at den europæiske Bronzekultur ikke kan være selvstændig opstaaet her hos Steenalderens Folk, men at den skyldes en fra Asien kommende Kulturbølge. I denne Bevægelse fra Øst mod Vest i Europa er man heller neppe uberettiget til at finde en Fortsættelse af en ældre Bevægelse i samme Retning i Asien selv, især naar der langt mod Øst findes et saa kobber- og tinrigt Land som Indien med en ældgammel Bronzekultur, som synes at have kunnet brede sig ogsaa til andre Sider, navnlig mod Nord over China til Siberien, hvorfra den igjen bøiede mod Vest til Ouralbjergene og over dem til Europas nordøstlige Grændselande. Om de archæologiske Forhold i det inderste Asien maa det være en kommende Tids Sag at give nye og med Hensyn til Bronzekulturens virkelige Oprindelse og Udbredelse forhaabentlig afgjørende Oplysninger.

En Prøvesteen for Rigtigheden af Bronzekulturens Bevægelse fra Asien, fra Øst mod Vest, hen imod Europa er fremdeles Forholdet med Bronzealderen baade i Afrika og i Europa. Efter alle Kjendsgjerninger hidtil, samle nemlig Bronzealderens Minder i Afrika sig fornemmelig som i en Klynge i det nordøstlige Hjørne lige ved Asiens Grændse, i Ægypten. Der har vel været en Tid, hvor klassiske Lærde af den gamle Skole have villet nægte eller bortforklare dette Kulturstadiums Tilværelse i Ægypten, idet man ogsaa her særlig har fremhævet Jernets meget høie Ælde, af hvilken Grund man heller ikke har villet anerkjende en endnu tidligere, forudgaaet ægyptisk Steenalder[1]). Men ikke at tale

[1]) Chabas: »Études sur l'Antiquité Historique d'après les sources Égyptiennes« 2me Ed. Paris 1873. Lepsius: »Ueber die

om det aldeles Utrolige i, at et saa heldigt beliggende og saa frugtbart Land som Ægypten først skulde, i Modsætning til saagodtsom alle andre Lande, være blevet bebygget af et allerede fuldt udviklet Folk med en ganske særegen Kultur, maa det erindres, at nyere Forskninger, som ovenfor berørt, have fremdraget bestandig flere og flere Vidnesbyrd baade om en langvarig Steenalder med de for Driften, for Kjøkkenmøddinger og for den yngste Steenalder charakteristiske Typer og om en derpaa følgende Bronzealder, som har dannet Forudsætningen og det naturlige Grundlag for Ægyptens senere saa mærkelig høit udviklede Kultur[1]). Medens desuden de ægyptiske Bronzesager, navnlig de charakteristiske Dolke, frembyde umiskjendelige Ligheder med de assyriske eller vestasiatiske, savnes tilsvarende Ligheder mod Syd og Vest i Afrika[2]). I det Hele har der neppe i Afrika, udenfor Ægypten, existeret nogen synderlig Bronzealders Kultur, med Undtagelse af de allernordligste Kystegne ved Middelhavet, hvor den endog snarest turde betragtes som en Afskygning af den europæiske, der har udbredt sig fra

---

Annahme eines zogenannten præhist. Steinalters in Aegypten« i »Zeitschrift für Aegypt. Sprache und Alterthumskunde« 1870, pag. 89 ff. gaaer endog saa vidt, at han anseer Flintflækker og andre Steenredskaber for at være naturlig udsprængte ved Solens Varme af større Flintblokke! Adrien Arcelin: L'âge de la pierre et la classification préhistorique d'après les sources égyptiennes. Réponse à M. M. Chabas et Lepsius. Paris 1873. 8.

1) Prof. Dr. Rob. Hartmann: »Die Nigritier«, Berlin 1876, Vol. 1. S. 140—142. Dr. Fr. Mook: »Aegyptens vormetallische Zeit«, Würzburg 1880. 4to, hvor den af mig paa Congressen i Paris 1867 først udtalte Anskuelse om en Steenalder i Ægypten er godtgjort ved uimodsigelige Kjendsgjerninger. A. Arcelin: »Influence Égyptienne pendant l'âge de bronze« Matériaux V. p. 376—383. Pl. 19.

2) Jfr. Afbildninger af Bronzedolke fra Assyrien i Kemble og Franks: Horæ Ferales Pl. VII fig. 1, og fra Ægypten i Oldsk. Selsk. Aarbøger for 1872, Side 363, fig. 1 (i min Afh. »om Ruslands og Skandin. Bebyggelse«).

Middelhavets ligeoverfor liggende Kystlande. Ja end ikke i Ægypten synes Bronzealderen, skjøndt den har varet længe nok til at kunne fremtræde i en noget eiendommelig Skikkelse, at have været af saa lang Varighed som i mange andre Lande, hvorfor den vistnok ikke fik Tid til at øve nogen større Indvirkning paa det øvrige Afrika. Jernets tidlige almindelige Benyttelse i Ægypten havde derimod til Følge, at Kjendskab til Jern snart herfra blev ført til det vestlige og sydlige Afrika, hvor saaledes en Jernalder kom til i Reglen umiddelbart at afløse den oprindelige Steenalder. Paa hvilket bestemt Tidspunkt Jernet i Ægypten har heelt fortrængt Brugen af Bronze til Vaaben og Redskaber, er vel endnu ikke endelig beviist. Hieroglyphindskrifterne paa flere af Bronzesagerne ere i saa Henseende heller ikke afgjørende, da de kunne være indgravede længe efter Gjenstandenes første Forfærdigelse og Brug. Det er nemlig bekjendt, at Ægypterne, som Jøderne, Romerne og flere andre Folk, vedbleve heelt ned i den historiske Tid at benytte Steenknive, om hvis Oprindelse og Egenskaber mange overtroiske Forestillinger vare udbredte, til visse høitidelige, religiøse Handlinger, og, efter hvad der nu vides om Bronzevaabnenes senere Hellighed i China og Japan, er der Intet til Hinder for at antage, at man saavel i Ægypten som i andre Lande kan have tillagt jordfundne Bronzeoldsager en lignende mystisk-religiøs Oprindelse og bl. A. benyttet dem som Votivgjenstande eller Offergaver til Templerne. Men efter skriftlige Kilder er det sikkert, at Jernet maa have været stærkt udbredt og benyttet i Ægypten flere tusinde Aar før Christi Fødsel, hvorfor ogsaa Arcelin lægger den ægyptiske Bronzealder omtrent sex tusinde Aar tilbage i Tiden, altsaa til henved fire tusinde Aar forud for den christelige Tidsregning. Saameget turde under alle Omstændigheder være hævet over hver Tvivl, at Bronzealderen i Ægypten maa være ældre og tidligere forsvunden der, end i nogen Deel af Europa.

Som de første Punkter for Bronzekulturens begyndende Indvirkning paa det længe afsondrede Europas forholdsviis anseelig udviklede Steenalders Kultur kan man med Grund ansee Cypern, den græske Halvø og Donaulandene, hvorhen Berøringer med eller mulig endog Indvandringer fra de asiatiske Kulturlande, Ægypten, Assyrien og Lilleasien mere og mere maatte bringe Kjendskab til den nye, i flere Retninger værdifulde Metalblanding, Kobber og Tin, hvoraf Bronzen bestod. Det er naturligviis ikke umuligt, at Steenaldersfolkene i Europa i visse metalrige Egne kunne i Forveien selv have opdaget Kobberet og benyttet det paa samme Maade som Indianerne i Amerika i Forbindelse med Steen og Been til Vaaben, Redskaber og Smykker. Men ligesom dog hamrede Kobbersager, liig de sædvanlige amerikanske, endnu ikke ere paaviste i Fund fra den europæiske Steenalder, ja end ikke fra Overgangstiden mellem Steen- og Bronzealderen, hvor de begyndende Metalsager hidtil stadig have viist sig at være støbte, saaledes er det, efter alle hidtidige Erfaringer klart, at Europas Tingruber ere blevne opdagede og bearbeidede længe efter Asiens. Af denne Aarsag kjendes heller ikke et eneste Fund af Tin i Steenaldersgrave i Europa, ikke engang i det tinrige England, hvor ovenikjøbet Steenalderen maa have holdt sig meget længe efterat Bronzekulturen havde faaet stor Udbredelse paa Middelhavets Kyster. Indtil Videre maa det antages, at saavel Kjendskab til at støbe Kobberet som fornemmelig til at blande det med Tin ligefrem er indført fra Asien og Ægypten til Europa.

Som Følge af Bronzekulturens ulige høiere Ælde i Asien og Ægypten, end i Europa, er Bronzealderen i de gamle Kulturlande i Asien og Afrika saagodtsom fuldstændig forhistorisk, medens idetmindste dens Slutning i visse Egne af Europa, nemlig i Grækenland og Italien, falder i en begyndende klarere historisk Tid. Af Homers Digte fremgaaer det uimodsigeligt, at der dengang (900—800 f. Chr.)

i Grækenland endnu brugtes Bronze- og Jernvaaben iflæng, og andre baade græske og romerske Forfattere (Hesiod, Lucrets o. Fl.) melde ligesaa utvetydigt, at Kjendskaben til og Brugen af Bronze var gaaet forud for Brugen af Jern, ja de tilføie endog, at før man i det Hele havde faaet Metal, benyttedes Steen og andre haarde Gjenstande til Redskaber og Vaaben. Den store Betydning, der tillagdes Opdagelsen af Jernet som et nyt og mægtigt Fremskridt paa Kulturens Omraade, viser sig i de mange Oldtidssagn saavel i Orienten som i de klassiske Lande, hvori Jernets første Fremkomst forherliges og tildeels hidledes fra Guderne. Da de ovennævnte, i og for sig rimelige skriftlige Efterretninger yderligere bekræftedes ved jordfundne Vaaben og Redskaber af Bronze baade fra Grækenland og Italien, tog bl. A. jeg ikke i Betænkning allerede for over tredive Aar siden (1846)[1]) at udtale, at der i de klassiske Lande maa have hersket en Bronzealder, der selvfølgelig var ældre end Bronzealderen i det nordlige Europa. Uagtet jævnlig fremkommende nye Fund af Bronzealders Sager i Sydeuropa skulde synes mere og mere at aabne Øinene for en saadan Betragtnings Berettigelse, have selv de største klassiske Lærde indtil den nyeste Tid ikke villet anerkjende Rigtigheden deraf. Til deres Undskyldning maa det tjene, at flere Oldforskere[2]), i Særdeleshed dog i Tydskland, ikke alene ikke ville indrømme en Bronzealder for Italien og Grækenland, men at de endog benægte Tilstedeværelsen i Oldtiden af en Bronze-

---

[1]) I mine: »Blekingske Mindesmærker fra Hedenold«, Kbhvn 1846. 4to. Side 54—63, og 74—75, hvor jeg tillige søgte at hidlede Bronzekulturens Oprindelse fra Asien. Jfr. den tydske Overs. »Zur Alterthumskunde das Nordens«. Leipzig 1847. S. 60—63, 74.

[2]) T. E. A. Bertrand, som endnu paa Congressen i Stockholm 1874 (Beretning pag. 440—441) benægtede en Bronzealder i de klassiske Lande. Mine Modbemærkninger om Grækenland sammesteds pag. 435—437 og Pigorinis om Italien pag. 442—443.

alder i det Hele. Samtlige i Nordeuropa fundne Bronzevaaben, Smykker m. M. kunde, efter deres Mening, nok, i al Fald med enkelte Undtagelser, have været forfærdigede i Italien og Grækenland, men, vel at mærke, ved Hjelp af Jern eller Staal og paa en Tid, da man allerede der almindelig benyttede dette Metal. Bronzevaabnene havde overhovedet nærmest været til Stads (»Prunkwaffen«), til Offergaver, Gravgods o. d., men ikke til virkeligt Brug hverken for Sydboerne selv eller for de »nordiske Barbarer«. Efterat det forlængst er godtgjort, at Bronzesagerne kunne forarbeides og aabenbart ere dannede ved Støbning uden Jern eller Staal, og at de som Følge af en rundtom fremstaaet indenlandsk Forarbeidning forekomme i forskjellige Former i Europas forskjellige Egne, netop som Tilfaldet er i Asien, skulde man ikke troe det muligt, at saadanne Ideer for Alvor endnu kunde fremsættes, naar man ikke i Forveien vidste, at de simpleste og naturligste Forklaringer sædvanlig kræve længst Tid for at gjøre sig gjeldende, hvorimod bagvendte Hypotheser have de meest haardnakkede og tillige meest høirøstede Forkæmpere. Den øiensynlig, især af Hostmann[1]) paa Spidsen stillede Modstand har imidlertid medført det Gode, at Sandheden omsider begynder nu mere og mere at vinde Anerkjendelse.

En fastere Grundvold, end før, er nemlig bleven lagt ved nye og omfattende Undersøgelser af Grave og andre Mindesmærker i de klassiske Lande. Nærmest ved Ægypten og Lilleasien er der saaledes paa Øen Cypern ved omfattende Udgravninger opdaget en stor Mængde Vaaben, Redskaber og andre støbte Gjenstande af Kobber og Bronze, som igjen ere blevne adspredte til Museerne i Europa og

---

1) »Die Metallarbeiten von Mykenæ und ihre Bedeutung für die allgemeine Geschichte der Metall-Industrie«, i Correspondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts und Alterthumsvereine. XXVII. 1879. Nr. 3—4. S. 20—26.

Amerika, hvor de ved visse, let kjendelige Eiendommeligheder adskille sig fra Bronzesagerne fra andre Lande. Det er endogsaa iagttaget, at paa Cypern selv ere Bronzesagerne indbyrdes noget forskjellige i de forskjellige Egne af Øen, mulig tildeels som Følge af forskjelligartede fremmede Paavirkninger eller af en ligefrem Tidsforskjel[1]). Naar imidlertid et forholdsviis lille Land, som Cypern, om end begunstiget af sin afsondrede Beliggenhed, har i Ægyptens og Lilleasiens umiddelbare Nærhed kunnet udvikle bestemte eiendommelige Former for Bronzealderens Kulturfrembringelser, er det intet Under, at Bronzekulturen med endnu større Nuancer fremtræder paa den noget fjernere fra Ægypten og Assyrien beliggende græske Halvø, hvor alle Betingelser for en mere selvstændig og fyldig Udvikling vare tilstede.

Under Trykket af den klassiske Kulturs efterladte storartede Mindesmærker i det sydlige Europa vare de mere beskedne Levninger fra Steen- og Bronzealderen længe ikkun meget lidt paaagtede. Kort efter at en Steen-, Bronze- og Jernalder var paaviist i Danmark (1835), indkom (1838) til Oldskriftselskabet i Kjøbenhavn een af de første Meddelelser om en mulig Steenalder i Grækenland, idet »H. K. H. Prinds Christian (senere Kong Christian den Ottende) lod af sit Antiqvitets-Cabinet forelægge en Pilespids og en Flække af Obsidian, fundne i old-græske, maaskee forhellenske Grave«, indsendte af den holstenske Lærde, Dr. Ross i Athen. »Som bekjendt«, hedder det[2]), »har man tidligere fundet Pilespidser af Steen paa Marathons Valplads og holdt dem for persiske. Nøiagtigere Iagttagelser have imidlertid, som Dr. Ross melder, for Tiden godtgjort, at hele Grækenlands Jordbund er, saa at sige, over-

---

[1]) A. W. Franks: Congresberetningen fra Stockholm 1874 pag. 346—349 og 352 fig. 1—4.

[2]) Oldskriftselskabets Aarsberetning for 1838 (Aarsmøde 1839) S. 13—14.

saaet med dette Slags Oldtidslevninger; og den Opdagelse, at de i Gravene findes i Forbindelse med raat forarbeidede Marmor-Idoler, hvis Form har noget tilfælles med de i Ægypten saa hyppig forekommende mumielignende Figurer, synes at berettige til den Mening: at dette Vaaben har været i almindelig Brug hos een af Grækenlands ældste Folkestammer.« Saavel paa denne som paa lignende Iagttagelser fra Grækenland og Italien begrundede jeg nogle Aar efter (1846) den Slutning, at der i de nævnte Lande maatte have hersket en Steenalder, da det tilmed var »meget naturligt, at Middelhavets Kyster maatte blive bebyggede samtidig med, om ikke før, end Kysterne høiere oppe i det koldere Norden«[1]). Først adskillige Aar senere vandt denne Anskuelse lidt efter lidt almindelig Indgang, efterat en anseelig Mængde Steenoldsager vare komne for Dagen i Italien og Grækenland, i hvilket sidste Land man dog ikke før end i 1863 begyndte at indsamle Steensager (fra Euboea) til det naturhistoriske Museum i Athen[2]), uagtet en Privatmand sammesteds, Mr. George Finlay, allerede havde erhvervet sig en betydelig Række af græske Steenoldsager. Efter nye Fund paa Øen Therasia blev det omsider i 1866—1867 anerkjendt af de franske Lærde Fr. Lenormant og A. Dumont, at Grækenland ikke alene har havt en Steenalder, men at det i det Hele tidlig maa have gjennemgaaet de selvsamme forberedende Kulturstadier som senere det øvrige Europa[3]).

---

[1]) »Blekingske Mindesmærker fra Hedenold«. Kbhvn 1846. S. 34. I den tydske Overs. »Zur Alterthumskunde des Nordens«. Leipzig 1847. S. 35—36.

[2]) Efter en Meddelelse fra Hr. v. Heldreich i Zeitschrift für Ethnologie V. 1873. Verhandl. S. 111.

[3]) »Revue archéologique« Vol. 14. 1866, p. 423—432. Vol. 15. 1867, pag. 16—19, 145—8; Vol. 16 (1867), pag. 141—147. Baron Dücker: »Vestiges de l'existence de l'homme préhist. en Grèce«, i Congresberetningen fra Brüssel 1872, med mine

Medens imidlertid Levninger fra Steenalderen, og selv fra dennes ældste Tid, i Grækenland[1]) og i de nærmestliggende Egne af Lilleasien stadig tiltoge i Antal og Betydning samtidig med, at nyere Vidnesbyrd om en forklassisk Bronzealder jævnlig kom op af Jorden, blev der atter her vendt op og ned paa den naturlige Udviklingsgang, idet man paastod, at Bronzealderen maatte være gaaet forud for Steenalderen — en Anskuelse, som hilsedes med Glæde af Tredelings-Systemets Modstandere i Tydskland. Anledningen hertil udgik fra Dr. Schliemann's bekjendte Undersøgelser ved Hissarlik eller Troas, hvor man strax troede, at Steensager fornemmelig havde været betegnende for de øverste og yngste, men Bronzesager saavelsom andre Metalgjenstande for de dybere og ældste Jordlag[2]). Efter Undersøgelser paa Stedet er dog Virchow nu kommen til det Resultat, at en saadan Adskillelse ikke er tilstrækkelig begrundet. Steen- og Metalsager findes blandede i alle Lagene lige ned til Grunden, ja i den Grad, at »allerede den afbrændte

dertil knyttede Bemærkninger om talrige græske Steensager, som netop da vare erhvervede for det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn, pag. 335—337. Om en lignende Suite i Museet i Berlin. Virchow: Zeitschrift für Ethnol. V. 1873. Verhandl. S. 110—119 Taf. XIV.

1) Mr. Lenormant har saaledes i Arkadien ved Megalopolis truffet de for den qvaternære Drift charakteristiske raae Steenredskaber. At ogsaa de for Kjøkkenmøddingstiden betegnende Steensager, navnlig de trekantede Øxer, ville findes der, er dobbelt rimeligt, da de alt ere paaviste i Mähren (fra Rensdyrtiden), i Italien, Ægypten og Palæstina. Jfr. Undset i det Letterst. Nord. Tidskrift 1879, S. 163. Lioy: Le Abitazioni Lacustri di Fimon. Venezia 1876, Tavl. 1, fig. 3—4. Mook: Aegypt. vormetall. Zeit, Taf. IX. »Matériaux« IX, Pl. 1.

2) E. Chantre: L'âge de la pierre et l'âge du bronze en Troade et en Grèce. Lyon 1874, pag. 17—18, 21—22, hvor Dr. Schliemann udtrykkelig siger: »les signes de civilisation augmentent dans le site de Troie avec la profondeur.«

Stad paa Hissarlik tilhørte den fulde Metaltid«. Derimod gaaer Virchow aabenbart igjen for vidt, naar han, tiltrods for den unøiagtige Bestemmelse af hver enkelt Gjenstands Findested i de stærkt omtumlede og sammenblandede Lag, og tiltrods for de forholdsviis meget faa opdagede, vistnok yngre Jernsager, slet ikke vil anerkjende nogensomhelst Tidsforskjel, men mener, at alle Steensagerne have været i Brug paa samme Tid som »allerede Guld, Sølv og Jern i kunstfærdig Bearbeidelse var kommet i Befolkningens Hænder«. Af »enkelte Kunstsager«, som absolut stemme overeens med Guldfundene fra Mykenæ«, vil han endog slutte, at »Grundlægningen af »Guldstaden« paa Hissarlik om end maaskee ikke er absolut synchronisk med Mykenæ, saa dog i det Store og Hele maa ansees som en parallel Begivenhed. Hvad der i Borgbjerget ligger under den brændte By kan man, om man vil, kalde formykenisk«[1]).

En i og for sig saa mærkelig Tingenes Tilstand i Lilleasien og Grækenland som den, at der i en fuldt udviklet Metaltid med kunstfærdige Frembringelser af Bronze, Jern, Guld og Sølv &c. endnu skulde have været benyttet de rigtignok ogsaa fuldt udviklede, men dog i Forhold altid temmelig raae og plumpe Steenredskaber i en saadan Udstrækning, som Hissarlik-Fundet frembyder, vilde nemlig i det Høieste alene kunne gjelde for en enkelt særlig afsidesliggende og meget fattig Egn. Det Modsatte maatte i al Fald bevises ved mere vidtstrakte Sammenligninger, hvor enkeltstaaende, ovenikjøbet altid tvivlsomme Fund ikke ville kunne omstøde de større og almindelige Resultater. Flere nordiske Oldforskere have desuden allerede med Rette gjort opmærksom paa, at en Sammenstilling af Dr. Schliemanns Fund i Hissarlik eller Troas og i Mykenæ netop viser hen

---

[1]) Verhandl. der Berliner Gesellsch. für Anthropologie, Ethnol. 1879. S. 34—61, Taf. XVI (Zeitschrift für Ethnol. XI).

baade til en Tids- og Kulturforskjel[1]). I Troas spores kjendelig en begyndende Bronzekultur med forholdsviis faae og simple Redskaber og Vaaben af det nye Metal, hvorimod der i Mykenæ sees en fuldt udviklet og riig, aabenbart sildig Bronzekultur med mangfoldige, ulige smukkere formede Bronzevaaben, tildeels prydede med Belægninger og Ornamenter af Guld. Fundene i Mykenæ indeholde vel ogsaa, ligesom Gravfund fra Bronzealderen i Nordeuropa, enkelte Steensager og fornemmelig Pilespidser, men disse kunne ikke afgive noget tilstrækkeligt Beviis for, at man i Grækenland under en saa høitstaaende Bronzekultur endnu fremdeles skulde være vedbleven stadig at benytte Redskaber af Steen og Been i det almindelige Omfang som i Hissarlik eller Troas. I samme Grad som Bronzekulturen var tiltagen i Udbredelse og Fylde, maatte Brugen af Steenredskaberne selvfølgelig mere og mere blive tilbagetrængt, navnlig i Kulturlandet Grækenland.

En udvidet Sammenligning mellem Fundene fra Hissarlik og Mykenæ og andre hidtil kjendte, skjøndt endnu altfor lidt undersøgte Bronzealders Fund fra den græske Halvøe synes desuden at give ikke utydelige Vink om lignende ældre og yngre Stadier indenfor Bronzealderen i Grækenland selv.

I Aaret 1867 beskrev A. W. Franks saaledes endeel simpeltformede Redskaber og Vaaben af Bronze, som vare fundne paa Øen Thermia, og som tildeels bleve gjengivne i Afbildninger af mig i Oldskriftselskabets »Aarbøger« for 1872[2]). Det maatte strax være paafaldende, at disse Bronze-

---

[1]) Ingvald Undset: »Schliemanns Udgravninger i Troas og Mykenæ«, Christiania 1878. Dr. Hildebrand: »Fynden i Troas och Homeros' Troja«, Stockholm 1878. Dr. Montelius i det Letterstedtske: »Nordisk Tidskrift« 1878 (Stockholm), Side 648—676: »Schliemanns upptäckter i Mykenæ och deras betydelse för den förhistoriska fornforskningen.«

[2]) A. W. Franks: Proceedings of the Society of Antiquaries of London. Second Series III, 487. »Aarbøger« for 1872, Side 365 (fig. 1—6) og 370.

sager, navnlig Øxerne og Øxhamrene, i en mærkelig Grad, fremfor andre hidtil kjendte Bronzevaaben i Grækenland og i det øvrige Europa, lignede flere af Steenhamrene heelt op til Skandinavien fra Steenalderens Slutningsperiode, hvoraf jeg formodede, at man her havde truffet Gjenstande fra en tidlig Overgangstid mellem Steen- og Bronzealderen. Umiddelbart efter erhvervede det Ethnographiske Museum i Kjøbenhavn en Samling af Bronzesager fra Grækenland, hvoriblandt atter vare fuldstændig tilsvarende, paa Naxos fundne Øxer og Øxhamre af Bronze[1]). Senere er der til Antiksamlingen i Kjøbenhavn erholdt fire Bronzeøxer fra Akarnanien, af hvilke de to (jfr. hosstaaende Afbildning af den ene, fig. 1) ligeledes stærkt minde om Hamrene af Steen baade i Syd- og Nordeuropa, hvorimod de skille sig fra de i Troas og Mykenæ opgravede Øxer[2]). Det vil derfor blive en interessant Opgave for den kommende Forskning nærmere at udrede den, idetmindste tilsyneladende, allerførste Begyndelse og den følgende gradevise Udvikling af den græske Bronzealder, saavelsom ogsaa dennes Forhold i det Hele til Bronzealderen i det øvrige Europa.

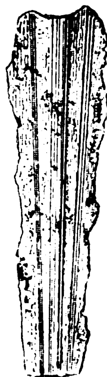
Da ethvert nyt Bidrag i denne Retning, for Sammenligningens Skyld, kan blive af ikke ringe Betydning, fortjene ogsaa de andre, til de kjøbenhavnske Museer senest komne Bronzesager fra Grækenland at omtales her. De bestaae af:

En Bronzeøxe fra Akarnanien, som til den ene Side er Retøxe, til den anden Tværøxe, ganske liig den fra Thermia

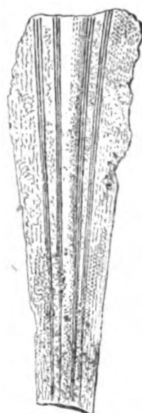
---

[1]) Chantre, som tidligere havde seet disse Øxer i Grækenland, har afbildet dem i »Matériaux« IX, Pl. III, fig. 3 og 6, og i hans: »L'âge de la pierre et l'âge du bronze en Troade et en Grèce« pag. 7—8, fig. 1—4. Pag. 7, Anm. forudsætter han endog urigtig, at de af mig fra Thermia afbildede Øxer ere fra Naxos; saa stor er Øxernes indbyrdes Lighed.

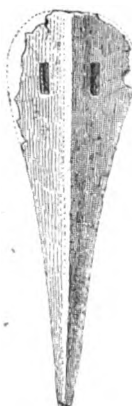
[2]) Jfr. t. E. Chantre »L'âge de la pierre &c. en Troade« pag. 15, fig. 5—7, »Matériaux« IX, Pl. III, fig. 6—7, hvor charakteristiske Øxer fra Troas ere afbildede.

10.

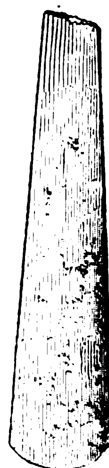
Amorgos $\frac{1}{3}$.

11.

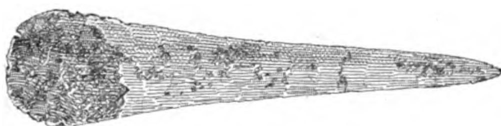
Amorgos $\frac{1}{3}$.

7.

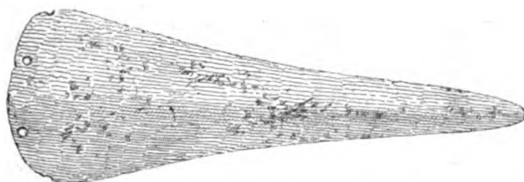
Athen $\frac{1}{3}$.

3.

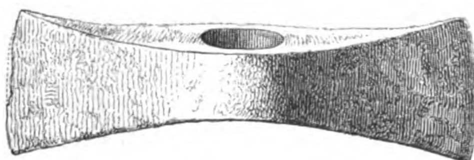
Naxos $\frac{1}{3}$.

8.

Athen $\frac{1}{3}$.

9.

Athen $\frac{1}{3}$.

1.

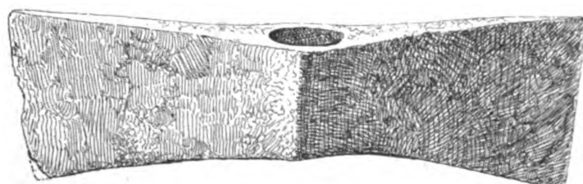
Akarnanien $\frac{1}{2}$.

4.

Attika $\frac{1}{2}$.

6.

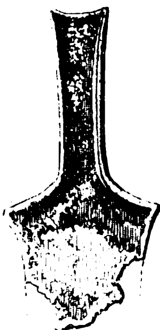
Theben $\frac{1}{2}$.

2.

Naxos $\frac{1}{3}$.

Bronzesager fra Grækenland.

13.

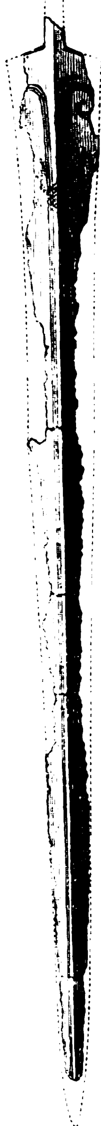
Thera 1/3.

16.

Amorgos 1/5.

12.

Amorgos 1/5.

5.

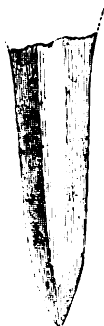
Korinth 1/2.

14.

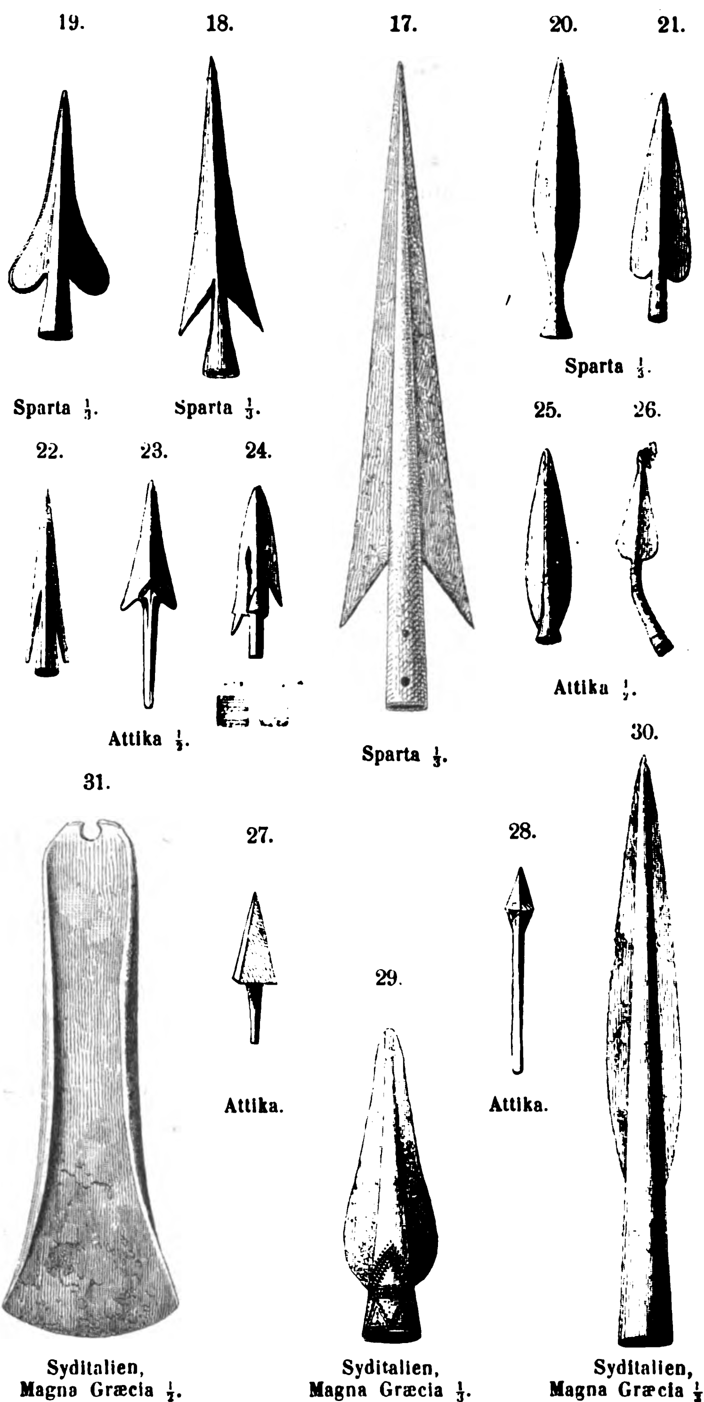
Korinth 1/3.

15.

Thera 1/3.

Bronzesager fra Grækenland.

Bronzesager fra Grækenland og Syditalien.

i Britisk Museum, som er afbildet hos Franks og i »Aarbøger« for 1872, S. 365, fig. 3.

To større Dobbeltøxer fra Naxos (hosstaaende fig. 2) af en Form, som Schliemann har fundet baade i Troas og Mykenæ, og som, ifølge Chantre, oftere forekommer i Egnen af Athen og paa Peloponnes.

To mindre Dobbeltøxer, temmelig flade, hvoraf den ene, som har et ovalt Skafthul, er fundet paa Peloponnes; den anden, der ved Skafthullet har en aflang Indskjæring til bedre Befæstelse af Skaftet, er fra Akarnanien.

Et fladt Øxeblad eller en Meisel (fig. 3) fra Naxos.

En smal Meisel til at indsætte i Skaft (fig. 4) fra Attika.

En krum Kniv eller Segel (fig. 5) fra Korinth.

En lige, eenegget Kniv (fig. 6) fra Theben.

Tre hele Dolkeklinger (fig. 7—9) fra Athen, og to beskadigede (fig. 10—11) fra Amorgos. Græske Dolkeklinger af lignende Form ere afbildede i Aarbøger for 1872, S. 366, fig. 3—4.

Et bredt, tveegget Bronzesværd, brudt i fire Stykker (fig. 12) fra Amorgos. [1]

Fæstet og et Stykke af Klingen til et bredt, tveegget Sværd (fig. 13) fra Thera.

Spidserne af to tveeggede, brede Sværd, fig. 14 fra Korinth og fig. 15 fra Thera.

Et høist mærkeligt Brudstykke af et tveegget Sværd, som paa hver Side af Klingen er prydet med smaae, i støbte Fordybninger indlagte, upaatvivlelig symbolske Øxefigurer af Guld (see Afbildningen i Farvetryk, Tavle 1), fundet paa Thera eller Santorin. Guldindlægningen er presset ned i de støbte Fordybninger, og vistnok ovenpaa en harpixagtig Masse.

Et meget smalt, tveegget Sværd med en usædvanlig tyk, rund Rille paa Midten (fig. 16), upaatvivlelig et Stødvaaben eller en Art Rapier, fra Amorgos. Tilsvarende meget

lange og smale Stødvaaben af Bronze kjendes fra Udgravningerne i Mykenæ.

En stor Landsespids med fire mindre Spyd- eller Pilespidser af ganske særegen Form (fig. 17—21) fra Sparta.

Syv smaae Pilespidser (fig. 22—28) fra Attika.

Til Sammenligning er endelig afbildet (fig. 29—31) to Landsespidser og en Øxe eller Celt fra Magna Græcia i Syditalien, som allerede frembyde noget nuancerede Former, der bestemt henvise til Mellem- og Nordeuropa, hvor aldeles lignende hyppig findes.

Naar undtages de af Schliemann fra Troas og Mykenæ bekjendtgjorte Bronzevaaben og Bronzeredskaber, haves iøvrigt ikkun saare faa, for Offentligheden afbildede Bronzeoldsager fra Grækenlands gamle Omraade, uagtet flere af Museerne i Europa, navnlig i London og Paris, indeholde et ikke ringe Antal saadanne, hvoriblandt adskillige Dolke i Britisk Museum med et meget charakteristisk Fæste, liig fig. 238, S. 191, i Schliemanns Mykenæ (Leipzig 1878). For imidlertid at give nogle Henviisninger, er der fra Museet i Berlin afbildet et Sværd fra Pella i Macedonien, hvis Findested dog indtil Videre betvivles, især da det i Formen mere nærmer sig til de mellemeuropæiske, end til de hidtil kjendte græske Sværd. Derimod slutter et andet Sværd i Berlin[1]) sig ganske til flere Sværd fra Troas og Mykenæ. Fra Udgravningerne i Dodona kjendes et Bronzesværd af en eiendommelig Form, et Brudstykke af en Øxe med Knap for Enden af Banen og Skafthullet saavelsom nogle Landse- og Spydspidser[2]). Chantre har endvidere afbildet en Huulcelt, som minder om italienske, asiatiske og mexikanske Huulcelter[3]).

---

[1]) »Die Bronzeschwerter des Kgl. Museums zu Berlin« herausgegeben durch A. Bastian und A. Voss. 1878. Tab. XII, fig. 4 og 9.

[2]) Carapanos: »Dodone et ses ruines«. Paris 1878, Pl. LVII, fig. 1, LIII, fig. 4, LIV, fig. 6—7, LVIII, fig. 16 - 18.

[3]) »Matériaux« IX, Pl. III, fig. 5. Jfr. Aarbøger for 1872. S. 368, fig. 3.

En foreløbig Udsigt over samtlige, indtil nu tilgængelige Bronzealders Sager i Grækenland, vil allerede vise, at man i Bronzealderen, i al Fald i dens sidste Stadium, har, som Schliemanns Fund godtgjøre, kjendt, foruden Bronze og Guld, tillige Sølv og Glas, upaatvivlelig som Følge af Grækenlands Nærhed ved Ægypten og Assyrien, medens man forresten i Bronzealderen i det nordligste Europa kun har kjendt Bronze og Guld, men slet ikke Sølv, og af Glas i det Høieste ikkun enkelte Perler. Den hele begyndende større kunstneriske Udvikling i Grækenlands Bronzealder har hellere ikke naaet videre op imod Nord. Som Prydelse paa græske Sværdfæster er fremdeles, til Forskjel fra det nordligere Europa, hyppig anvendt Knapper af Alabast og Belægning af Elphenbeen. Baade med Hensyn til Fæsternes og til Sværdenes hele Form fremviser Grækenland Typer, som minde om Assyrien og Ægypten[1]), men som, med Undtagelse af det fra Grækenland paavirkede Syditalien[2]) og det igjen derfra paavirkede Frankrige og England, hvor Formerne dog optræde noget nuancerede, ikke gjenfindes i det øvrige, mellemste og nordlige Europa. Om videre Berøringer med Ægypten vidne nogle meget flade Bronzeøxer fra Thermia, Naxos og Dodona og endeel af Pilespidserne[3]), hvilke sidste ogsaa nordpaa standse i det Sydligste af Mellemeuropa. Andre Bronzeøxer, især de hammerformede og Dobbeltøxerne, flere Sværd, blandt dem Rapierene, samt nogle Landsespidser og mindre Spydspidser (fra Sparta) synes derimod at repræsentere Typer, som ere særlig græske, og som derfor ikke endnu ere paaviste udenfor Grækenland.

---

[1]) Schliemann, Mykenæ, Leipzig 1878. S. 191, fig. 238.
[2]) »Die Bronzeschwerter im Kgl. Museum zu Berlin«, Taf. XII. fig. 6, 7, 10. Oldskrifts. »Aarbøger« for 1872, S. 367. fig. 2—3.
[3]) »Dodone et ses ruines«, Texte pag. 235 (par Léon Heuzey).

Paa den anden Side savnes ingenlunde kjendelige Tilknytningspunkter mellem den græske og den øvrige europæiske Bronzealder. I mange af de simplere Hovedformer, men endnu mere i den for Bronzealderen charakteristiske Ornamentik raader en saa gjennemgaaende Overeensstemmelse, at Tanken om en fælles eller nærbeslægtet Oprindelse ikke lader sig udelukke. Nogle af de græske Bronzeøxer have Sidestykker i Ungarn, andre i Danmark og Sverige og atter andre i saagodtsom hele Europa. Det Samme gjelder om enkelte, skjøndt forholdsviis færre af de græske Sværd og Landsespidser. Den techniske Behandling ved Støbningen og ved de støbte eller punzlede Ornamenter er allevegne den samme. En ganske tilsvarende Indlægning af Guld i de forud støbte Fordybninger paa Bronzesager, som sees af de indlagte Guldøxer paa Sværdstykket fra Thera, findes paa en Bronzeøxe i Museet i Bern, paa to Bronzeknive i Museet i Kjøbenhavn fra Sjælland og Fyen, endvidere paa to store Bronzeøxer fra Jylland i Danmark og paa to meget lignende Øxer fra Södermanland i Sverige[1]). Ligesom symbolske Øxefigurer ere indlagte paa det græske Sværd, saaledes ere Øxefigurer, sikkert ogsaa som Symboler, indslaaede paa Bronzeøxer i Danmark og Skaane[2].) De især med Spiral og Ringzirater rigt prydede Guldbelægninger paa Bronzesværdene i Mykenæ vise sig fornemmelig paa Sværd og andre Gjenstande i de gammeldanske Lande, altsaa yderst mod Nord, ja i en overraskende Udstrækning og Rigdom i Sammenligning med det vestlige og mellemste Europa, hvor slige ornerede Guldbelægninger paa Sværd, Dolke, Knive o. s v. hidtil ikkun undtagelsesviis ere komne

---

[1]) Oldskrifts. »Aarbøger« 1856, Beskrivelser og Afbildninger ved G. Stephens og C. F. Herbst S. 120—132. Madsen: »Broncealderen«, Suite af Øxer, fig. 9

[2]) Montelius: »Sveriges Forntid«, Atlas fig. 143. Madsen: »Broncealderen«, Suite af Øxer fig. 6.

for Dagen. Overhovedet tør det nok siges, at Bronzealderen intetsteds, idetmindste endnu, i Europa fremtræder med saa almindelig Ornamentering af Gjenstandene og i saa stor Fylde og Rigdom som netop i Grækenland og i Nordeuropa, især dog i de gammeldanske Lande, hvor ogsaa Bronzekulturen havde eet af sine sidste Tilflugtsteder i Europa, og hvor den derfor har efterladt en saa talløs Mængde af Gravhøie og andre Minder fra en reen og ublandet Bronzealders Tid.

Ikke destomindre ere de nordiske Forskere enige om, at den nordiske Bronzealder umulig kan være udledt umiddelbart af den fjerntliggende græske, i Særdeleshed, da Bronzealderen i det uden Sammenligning tidligere civiliserede Grækenland snarest vel maa have været afsluttet eller sin Slutning nær inden Bronzekulturen ret kunde naae op til og sætte sig fast i det afsides, mere barbariske Norden. Forskjellene i det Hele mellem Nordens og Grækenlands Bronzesager ere nemlig, tiltrods for Lighederne, altfor store og altfor bestemt udprægede, idet det skandinaviske Norden og Nordtydskland, ligesom ogsaa det vestlige Europa for sin Deel, danne særegne Bronzealders Grupper, hvis væsentligste Frembringelser endnu aldrig ere fundne i Grækenland, men hvis Forbilleder for en ulige større Deel komme tilsyne i det mellemliggende midterste Europa. Grækenland og maaskee visse Egne i det sydligste Italien ville upaatvivlelig vise sig at udgjøre et lignende, særlig udpræget Led af den europæiske Bronzealder. Der er ovenikjøbet den Synderlighed, at det Land i Mellemeuropa, som ligger nærmest Nord for Grækenland, og som naturligst maatte have været Gjennemgangsledet for den græske Bronzekultur, forsaavidt denne virkelig havde oprindelig forgrenet sig lige op til det skandinaviske Norden, nemlig Ungarn, netop ogsaa frembyder en som det synes gjerne yngre, men i hver Fald baade ved eiendommelige Former og ved en forholdsviis fattigere Ornamentering ganske sær-

lig udpræget Bronzekultur, som er endnu mere nuanceret forskjellig fra den græske, end selv den skandinaviske eller nordeuropæiske er. En nøiere Forklaring af hele dette Spørgsmaal vil selvfølgelig ikke kunne gives med nogen Sikkerhed, før Bronzealderens efterladte Levninger paa hele den græske Halvø op til Egnene ved Donauens Mundinger ere underkastede en indgaaende Undersøgelse. Men som et midlertidigt Tydningsforsøg turde det dog maaskee, ledet af de alt fremdragne archæologiske Kjendsgjerninger, kunne henstilles, om ikke snarest nye, over Lilleasien til Europa, indvandrede, nærbeslægtede eller paa samme Kulturtrin staaende Folkestammer have ført en i Asien udviklet fælles Bronzekultur med sig. Efter Ankomsten til Europa maae de da have deelt sig saaledes, at nogle Stammer gik mod Syd ned over den græske Halvø, medens andre fortsatte deres Vei langs Donauen til det indre og mellemste Europa, hvorfra de efterhaanden langsomt bevægede sig deels mod Vest og Syd ned over den italienske Halvø og deels op imod Nord til Skandinavien, stadig førende den oprindelige, fælles Bronzekultur med sig. De saaledes, under den jævne Indvandringsstrøm, til Ungarn sidst ankomne Stammer, som dengang afsluttede Indvandringen, og som forbleve siddende i Ungarn, medførte derimod allerede en noget nuanceret Udvikling af Bronzekulturen og kom derved til i Tidens Løb at danne ligesom en Adskillelse i eller en Kile imellem den oprindelig, for de ældste, forud indkomne Stammer mere fælles, men senere i forskjellige Retninger videre fremadtrængte Bronzekultur. Ved en saadan Adskillelse bliver det forklarligt, at de fra først af meget nærstaaende Bronzekulturer i Grækenland og i det vestlige Mellemeuropa saavelsom længere mod Nord, i Skandinavien, fremtidig udviklede sig i det Væsentlige saa uafhængig af hinanden, om der end efterhaanden enkeltviis maatte kunne indtræde visse Berøringer, især fra Grændselandene. Paa denne Maade turde det ogsaa blive mere forstaaeligt, hvad

ellers vilde være næsten ufatteligt, at Mellem- og Nordeuropa slet ikke kom til at nyde godt af de livlige Forbindelser under Bronzealderen med Assyrien og Ægypten, som i Syden bragte Kjendskab til Sølv, Glas, Elphenbeen, Alabast og i det Hele en noget høiere kunstnerisk Indvirkning, i Forbindelse med særegne Former, til Grækenland og derfra igjen efterhaanden til det sydligste Italien, ja tildeels endog over Italien videre op til det vestligste Europa. Hvis man yderligere tør drage Slutninger fra Bronzekulturens aabenbart svagere Optræden og mindre rige Udvikling i det Hele i Frankrige og paa de britiske Øer, end i Mellemeuropa, Rhinegnene og Norden, synes den store Indvandringsstrøm, som fra Asien forbi Grækenlands Nordgrændse oprindelig førte en høi Bronzekultur til Norden, ikkun i ringere Grad at have berørt det vestligste Europa. For Italiens Vedkommende har en bekjendt klassisk Archæolog, Dr. Helbig, netop nylig, baade efter de seneste archæologiske og efter ældre skriftlige Kilder søgt at godtgjøre, at Indvandringer nordfra gjennem Podalen have grundlagt en Bronzealders Kultur i Norditalien[1]) — et Resultat, som allerede synes i høi Grad at bestyrke den nysnævnte Fremstilling af Bronzekulturens Udbredelse i og fra Mellemeuropa til forskjellige Sider.

I hvert Tilfælde kan det neppe længere være tvivlsomt, at Bronzekulturen i Europa maa være indkommen fra Øst, fra Asien, og at dens Hovedindvandringsvei ikke, som tidligere ofte antaget, er gaaet gjennem Rusland[2]), men sikkert mere sydlig gjennem Lilleasien og fornemmelig langs Mellemeuropas store Pulsaare Donauen, i hvis Dalstrøg

---

[1]) Wolfgang Helbig: »Die Italiker in der Poebene«, Leipzig 1879.

[2]) See min Afhandling: »Ruslands og det skandin. Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold« i »Aarbøgerne« for 1872, S. 346—382.

bestandig flere og flere, undertiden meget store og tildeels med Omhu nedlagte Fund af Oldsager fra Bronzealderen, f. Ex. eengang 70—80 Bronzesværd i en Klynge, blive opdagede. Mærkeligt nok ere baade disse Nedlægninger af talrige, hyppig itubrudte Bronzesager og i det Hele Levninger fra Bronzealderen langt oftere komne for Dagen i Ungarn og det østligste Europa i Moser, paa Marker og under store Stene, end i de endnu ikkun ganske enkeltviis trufne Grave eller Gravhøie, hvorved atter en Forskjel viser sig mellem Ungarn og Rhin- og Elbegnene og især det paa Bronzealders Gravhøie saa rige Nordeuropa. Til Forskjel fra Ungarn have ligeledes Undersøgelser af Grave paa Cypern og i Grækenland frembudt endog paafaldende mange Bronzevaaben og andre Gjenstande fra Bronzealderen. I en af Gravene ved Mykenæ traf Schliemann saaledes ikke mindre end ialt 88 Bronzesværd, hvoraf omtrent 60 vare itubrudte, i en anden 46 og i en tredie Grav 20 Bronzesværd, foruden Landsespidser, Øxer, Knive og flere Vaaben og Redskaber af Bronze[1]). Det vil neppe kunne betvivles, at disse Vaabensamlinger ere som værdifulde Skatte og tillige som Offergaver nedlagte med de talrige øvrige Kostbarheder, af Sølv og Guld, i de Dødes Grave.

Ved de gjentagne store Vaabenfund i Mykenæ-Gravene synes imidlertid tillige et mærkeligt Lys at blive kastet over idetmindste endeel af de hidtil omtvistede større Nedlægninger af Bronzesager udenfor Grave, i Jorden eller i Søer og Moser ikke alene, som nysnævnt, i Ungarn, men i mange andre Lande. Efter Sammenstillinger af talrige saadanne Nedlægninger i Danmark, som ikke sjelden have indeholdt itubrudte, bøiede, til Omstøbning bestemte Gjenstande i Forbindelse med Støbeknolde m. M., søgte jeg nemlig (i 1866) at paavise, at det, paa Grund af Fundenes idelig eensartede Indhold og derhos eensartede Nedlægningsmaade neppe

[1]) »Mykenæ«, Leipzig 1878, S. 347—353, 320—326, 253.

var muligt, længere at betragte dem alle som tilfældig hengjemte værdifulde Ting, der vare skjulte af Metalstøbere eller andre Folk, for igjen senere at blive optagne. Noget Saadant kunde selvfølgelig nok i visse, særlige Tilfælde være skeet, navnlig paa en Tid, da Bronzen som et endnu fremmedt og mere kostbart Metal altid repræsenterede en ikke ringe Værdi. Men i sin Almindelighed maatte man vistnok snarest ansee Nedlægningen for en Følge af bestemte religiøse Skikke, hvorefter værdifulde Sager bleve offrede til Guderne[1]).

Senere ere tilsvarende samlede Fund af Bronzesager iagttagne i overordentlig stor Mængde rundtom i Europa: i Sverige[2]), i England[3]), Irland, Frankrige, i Tydskland, Ungarn, Italien, ja, som ovenfor nævnt, tillige enkeltviis i Asien: ved Tel-Sifr nær Babylon og ved Gungeria i Indien. Allevegne have Gjenstandene, netop som i Norden, været heel- eller halvfærdige, itubrudte, blandede med Støbegods og tillige været nedlagte i Jorden med synlig Omhu, snart lagviis, snart indsvøbte i Tøier, snart igjen dækkede af store Stene eller indesluttede i Kar af Metal (i Norden gjerne af en egen Art, de saakaldte Hængekar) eller af Leer. Navnlig i Italien have Fundene hyppig været gjemte i Leerkar, hvoriblandt eet meget stort i Bologna opgravet Kar indeholdt over 14,000 Stykker, for en stor Deel beskadigede eller ikke fuldstændige Vaaben, Redskaber, Smykker m. M. tilligemed Levninger fra Støbninger af Bronze, hvilket Alt antoges for »en Metalstøbers Forraad«[4]). Samme Forklaring er

---

1) Min Afhandling »Om nogle Mosefund fra Bronzealderen« i »Aarbøger« for 1866. S. 313—326. »Mémoires« for 1866 p. 61 – 75. »Matériaux« 1869. V. p. 285—296.

2) Montelius: Bohusläns Fornminnen och Historia. 1876—1877. S. 271—320.

3) Evans: Proceed. S. A. Lond. Vol. VII pag. 480—485.

4) Pigorini: »Trouvailles Italiennes d'objets en bronze préromains«, i Congrès international de Buda-Pest 1876. I. pag. 268—275. Mine Bemærkninger dertil sstds p. 275.

sædvanlig endnu givet af lignende store Bronzefund i Frankrige, medens andre igjen, der indbefatte fuldt færdige Sager, ere tydede som hengjemte »Skatte«[1]). I Modsætning hertil have dog adskillige Forfattere næret Tvivl om disse Forklaringers Rigtighed, og selv det store Bologna-Fund er i Italien blevet anseet for en til Guderne offret Skat[2]).

I det skandinaviske Norden, hvor Offertheorien i det Hele tidligst er bleven anerkjendt, har man ogsaa forsøgt at skjelne nærmere mellem de enkelte Fund efter deres indre Beskaffenhed, saaledes at nogle, især de større, vel kunde være hengjemte eller i farefulde Tider skjulte Støbeforraad og Metalværdier, hvilket selvfølgelig, som før antydet, nok undtagelsesviis kan være rigtigt, medens andre, der indeholde færdige Vaaben, Smykker og lignende til det personlige Udstyr for Mænd og Qvinder hørende Gjenstande vare nedlagte i Jorden i den Tro, at »hvad der skjultes eller nedgravedes i Jorden kom til Nytte i det tilkommende Liv«[3]).

Men næst efter, at den Tanke, at man skulde nyde godt deraf baade i dette og det tilkommende Liv, har ligget til Grund for saagodtsom alle Offringer til Guderne over den vide Jord, maa det bemærkes, hvad ogsaa forud er indrømmet, at en skarp Adskillelse mellem de i saa mange Henseender nærbeslægtede Fund ikke lader sig med nogen Sikkerhed gjennemføre. Dertil kommer, at de store saakaldte »Støbe- eller Handelsforraad«, som netop skulde danne en egen Klasse for sig, og som særlig skulde vidne om en ikkun midlertidig, under truende Ufred skjult Nedlægning, efterhaanden, for en slig Forklaring, ere blevne altfor talrige og altfor eensartede, ja ligefra Indien til det

[1]) E. Chantre: Age du Bronze. Paris 1875—76. 4to Deuxieme partie Gisements de l'age du Bronze.

[2]) Archivio per l'Antropol. VII. Vol 1877. p. 288 ff.

[3]) Sophus Müller; »Bronzealderens Perioder«, i Oldskrifts. »Aarbøger« for 1876. S. 269—281. (Ogsaa særskilt aftrykt).

høie Norden. De overalt paa Bronzealderens tidligere Omraade bestandig tilbagevendende forsætlige Nedlægninger af Bronzesager minde desuden umiskjendelig om de i den forudgaaede Steenalder, som ovenfor godtgjort, i Europa og Amerika ligesaa stadig forekommende store Nedlægninger af Steenredskaber, af Conchylieperler eller Wampum, og af Ravsmykker, med hvilke idetmindste nogle Stammer bevislig have anstillet Offringer til Guderne (»propitiatory sacrifices«), for at formilde deres Vrede eller tilvende sig deres Gunst. Paa samme Maade som i Steenalderen de bedre Steen- og Beenredskaber, Conchylier og Ravstykker vare en Art Penge, repræsenterede ogsaa i Bronzealderen det sammensmeltede, fordetmeste andetstedsfra indførte Metal Bronze en vis Formue eller Skat, der fik forøget Værdi jo længere det kom op til endnu metalfattige Egne mod Nord, hvor selv den mindste, til Omstøbning altid brugelige Metalklump maatte indkjøbes i dyre Domme. Naturligst synes derfor de forsætlige og omhyggelige Nedlægninger i Bronzealderen i Reglen at maatte betragtes som Offringer til Guderne af værdifulde Gjenstande og i denne Henseende som en ligefrem Fortsættelse af tilsvarende Nedlægninger fortrinsviis i religiøst Øiemed i den forudgaaede Steenalder, saameget mere, som man i Nordeuropa, ogsaa igjen for de senere paafølgende Tidsrum af den hedenske Jernalder lige ned til Christendommens Indførelse, kan paavise jævnlig fortsatte Nedlægninger af anseelige Skatte af hele og sønderbrudte Gjenstande, men nu af Guld og Sølv, hvis mærkelig eensartede Beskaffenhed og Forekomst heller neppe lader sig fyldestgjørende forklare alene som reent tilfældig, for en midlertidig Fares Skyld, skjulte Kostbarheder.

Høist betegnende er det under alle Omstændigheder, at i den fjerne Bronzealder de selvsamme archæologiske Phænomener komme for Dagen, fra Indien mod Øst, til Irland og Skandinavien, yderst mod Vest og Nord i Europa. Det er et nyt Vidnesbyrd om den mærkværdige Eensartethed i

Magn. Petersen del. *Th. Bergh lith.*

BRUDSTYKKE AF ET BRONCESVÆRD FRA THERA[illegible]

alt Væsentligt, hvormed de første, mere primitive Kulturstadier, baade, som forud viist, i Steenalderen og nu atter i Bronzealderen, efterhaanden optræde rundtom paa Jorden, saa vidt de, hver for sig, have formaaet at række. Der indeholdes tillige heri et yderligere Fingerpeg henimod Berettigelsen af den Slutning, at ligesom større almindelige Kulturstrømninger i den historiske Tid fra visse bestemte Udgangspunkter, navnlig i Asien, have bredt sig ud over Europa og andre Verdensdele, saaledes have før dem gjennem hele den forhistoriske Tid lignende successive fælles Kulturstrømninger fra visse Midtpunkter, sandsynligviis ogsaa i Asien, spredt sig til forskjellige Sider over Jorden som en betydningsfuld, ja uundværlig Forudsætning for den paafølgende, høiere Kulturudvikling. Overhovedet synes det, allerede nu, ikke længere at kunne betvivles, at der for Menneskeslægtens tidligste Udviklingsstadier maa have hersket visse, almeengyldige Love, som det vil være en mere fremskreden Forskning forbeholdt at bringe til fornøden Fylde og Klarhed i det Hele og til den rette Begrændsning i det Enkelte.

ENDNU ET ORD I ANLEDNING AF VESTERVIG-STENEN.

I Aarbogen for 1879, S. 238, har Hr. Architekt Løffler yttret, at jeg i min Bemærkning om Vestervigstenen, i Aarb. for 1878, S. 309, har overseet Indskriften paa Kanniken Atto's Gravsten paa samme Kirkegaard. Han mener, at havde jeg taget denne med i Betragtning, kunde jeg ikke have opfordret dem, der ere af en anden Mening om de leoninske Vers, til at opvise et saadant med Enstavelsesrim yngre end Gjellerupstenen; thi Atto's Grav er jo fra 1217 og Indskriften et Hexameter med Enstavelsesrim. Jeg har dertil kun at svare, at den Del af Indskriften, Hr. Løffler kalder et Hexameter, læste og læser jeg som en simpel Prosalinie, og at jeg ikke kan anerkjende hans Ret til at opstille den som et Bevis imod min Sætning om de leoninske Verseformers Alder; thi han har selv i Aarb. 1876, S. 30, Note 1, beskrevet den saaledes, at Tilliden til hans egen Afbildning af Stenen betydeligt svækkes, — det være sagt uden at ville træde hans Samvittighedsfuldhed som Tegner for nær. Naar, som han siger, »hele Indskriften er saa »svag, at den selv ved kunstig Belysning volder Vanskelig-

»hed at tyde«, saa maa den paa Stenen see langt mattere ud og være langt tvivlsommere end i Afbildningen; thi der er den klar og tydelig nok, ja saa kraftig, at man undrer sig over, at en fritliggende Sten fra 1217 kan see saaledes ud. Og hertil kommer, at det kun er Restaurationen af Lacunen i Indskriftens høire Hjørne, der tilsteder at læse Linien som et Hexameter. Nu har vel Hr. Løfflers Konsulent formodet, at der har staaet Ordet »Pallet«, og forklaret dette Ord ved: »er bleg«, hvilket skal betyde: »ligger død«; men denne Gjætning er altfor sær og altfor usikker til at man alene paa den tør grunde Indskriftens Opfattelse som Vers. Man vil vel svare: der staaer jo de tre Bogstaver P A og L, hvorledes kan dette udfyldes anderledes end til Pallet? men naar Indskriften paa Stenen er saa utydelig som Hr. Løffler siger, er det ikke for dristigt at tro paa Muligheden af en Feillæsning, hvorved f. Ex. et V er taget for et A; den tredie Figur er selv i Afbildningen saa uvis, at det er et Spørgsmaal, om den endog der bør læses som et L.

Men selv antaget, dog ingenlunde indrømmet, at disse og lignende Tvivl ikke ere tilstrækkelige til at rokke Hr. Løfflers Læsning, saa er den hele Indskrift efter hans egen Beskrivelse altfor svag og ufuldstændig til at den kan gjøre Tjeneste som Bevis for Tilværelsen af et leoninsk Vers med Enstavelsesrim fra 1217, især da det overhovedet ikke er givet, at Linien skal læses som Vers. Vil Hr. Løffler bekæmpe min Mening om disse rimede Versformers indbyrdes Alder her i Landet, bør han føre sunde og stærke Folk i Ilden, ikke Invalider, — han bør paavise leoninske Vers af samme Paalidelighed og Sikkerhed som dem, jeg har valgt netop paa Grund af disse Egenskaber.

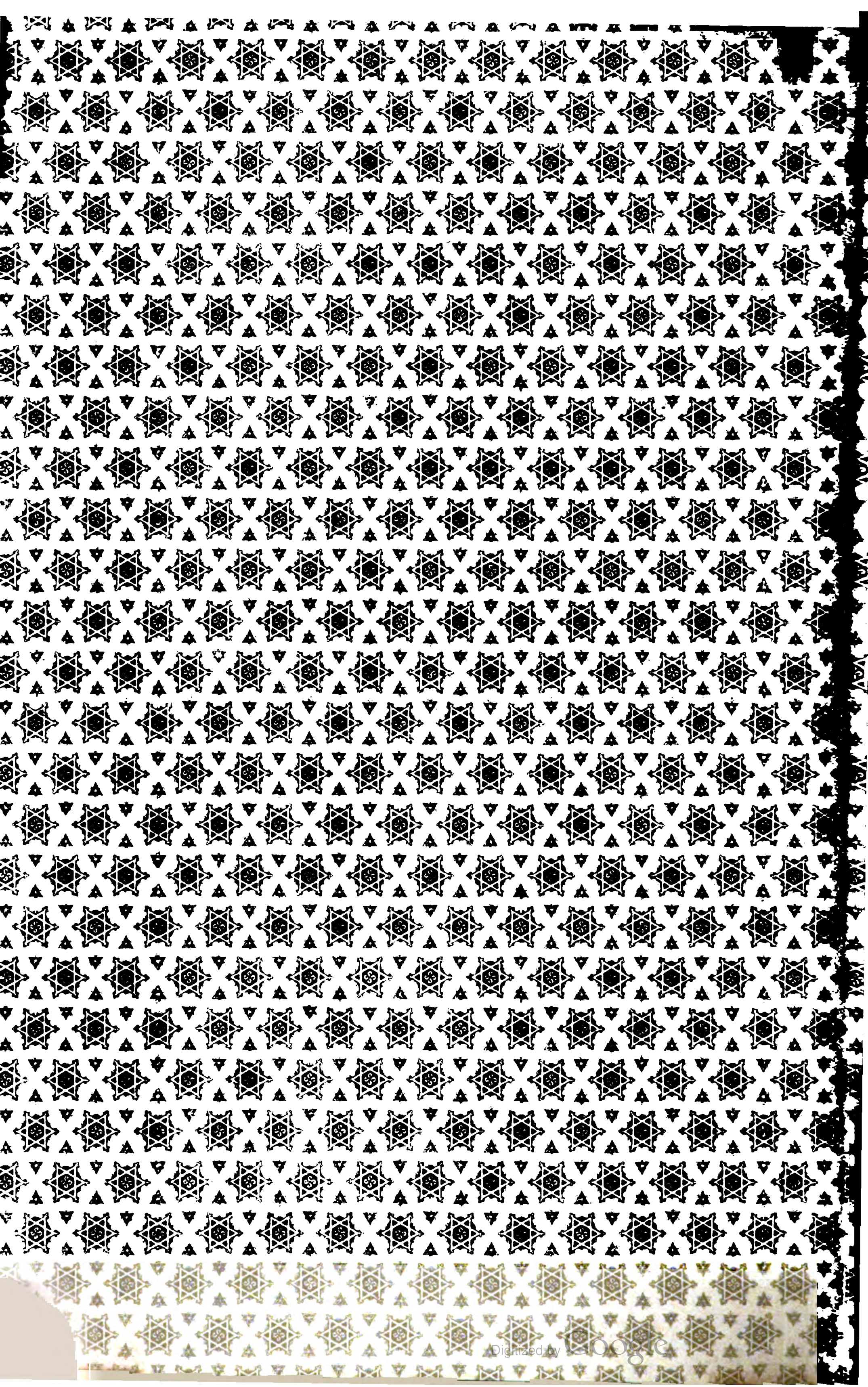
Jeg vil endnu kun bemærke, at om man ogsaa paaviser sikkre leoninske Indskrifter med Enstavelsesrim fra sidste Halvdel af det 12te Aarhundrede, eller endnu

yngre, saa er derved kun eet Modbevis imod Troen paa »Liden Kirstens« Grav slaaet tilbage, men Troens Rigtighed ikke bevist. Spørgsmaalet om vore Visers Magt til at sætte Fakta ind i Historien kræver et ganske andet Svar, end Paavisning af allehaande Muligheder, hvor Ja og Nei ere lige stærke.

Januar 1880.

C. Paludan-Müller.

REGISTER
til
Aargangen 1879 (med Tillæg) af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 07705 7852

